

LUND UNIVERSITY

Krisgrupper och spontant stöd om insatser efter branden i Göteborg 1998 Nieminen Kristofersson, Tuija

2002

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Nieminen Kristofersson, T. (2002). *Krisgrupper och spontant stöd: om insatser efter branden i Göteborg 1998*. [Doktorsavhandling (monografi), Socialhögskolan]. Socialhögskolan, Lunds universitet.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

TUIJA NIEMINEN KRISTOFERSSON

**KRISGRUPPER OCH SPONTANT STÖD
OM INSATSER EFTER BRANDEN I GÖTEBORG 1998**

Lund Dissertations in Social Work 7

© Tuija Nieminen Kristofersson 2002
Omslag: Eva Broms

Omslagsbild: akvarell av Tuija Nieminen Kristofersson
Tryck: Kfs AB, Lund 2002
Förlag: Socialhögskolan, Lunds Universitet
Box 23, 221 00 Lund
Tel: 046 – 222 00 00 vx
Fax: 046 – 222 9412
ISSN 1650 – 3872
ISBN 91-89604-09-1

INNEHÅLL

Förord 5

- 1 Inledning, syfte, sammanhang och metod 7
 - Inledning 7
 - Problemformulering och syfte 13
 - Exempel på katastrofhjälp förr 15
 - Metod och tillvägagångssätt 19
 - Avhandlingens uppläggning 32

- 2 Krisgruppernas framväxt och tidigare forskning 34
 - Definitioner 34
 - Krisgruppernas historik 36
 - Tidigare forskning 44
 - Dödens och sorgens experter 52
 - Kommentar 55

- 3 Teorier om sammanhållning, organisationer och professioner 57
 - Sorgriter, solidaritet och kollektivitet i Durkheims sociologi 57
 - Det sociala nätverket och responsivitet 61
 - Krisgrupper som organisationer 64
 - De professionella 66
 - Kommentar 73

- 4 Hur krisgrupperna etablerades 74
 - Kista-olyckan 74
 - Krisgrupperna efter m/s Estonias förlisning 77
 - Abstraktionen i det psykologiska och sociala omhändertagandet 91
 - Kommentar 96

- 5 Krisgrupperna i Göteborg 98
 - Motiv för krisgrupperna 99
 - Krisgruppernas organisation och arbete 103
 - Krisgrupper som rutin 116

- 6 Stöd från det sociala nätverket 119
 - Rum och rörelse 119
 - Det sociala nätverket 125
 - Ungdomarnas upplevelser av stöd 126
 - Föräldrarna och det sociala nätverket 130
 - Sammanfattning 135

7 De drabbades kontakter med krisgrupperna	136
Ungdomarna och krisgrupperna	136
Föräldrarnas kontakter med olika krisgrupper	141
Kommentar	153
8 Frivilliga och spontana krisgrupper	157
Frivilligorganisationers krisstöd	158
De spontana krisgrupperna	165
Karismatiska ledare	176
9 Professionalitet och medmänsklighet	179
Delning av jurisdiktion	179
De olika professionernas anspråk på jurisdiktion	187
Diskussion	196
Professionalitetens begränsningar	199
10 Slutsatser	205
Den spontana sammanhållande processen – sammanfattning	205
Den organiserade professionella processen	208
Skript och lokal kunskap	215
Bilaga 1	224
Bilaga 2	225
Bilaga 3	227
Referenser	228
Summary	246

FÖRORD

Det har gått tre år sedan jag gjorde intervjuerna i Göteborg. Under dessa år ha jag ofta tänkt på dem som så generöst ville dela med sig av sina tankar och erfarenheter. Jag har undrat hur det har gått för dem samtidigt som jag tagit del av rapporter och vänners berättelser om olika händelser som anknyter till branden.

I en rapport om stödcentras arbete läser jag om syskongruppen. Det var en grupp som ordnades speciellt för syskon till de omkomna ungdomarna. Lekar och övningar varvades med samtal om de egna erfarenheterna. Vid sista samlingen fick varje deltagare skriva ett brev till sitt döda syskon. Breven skulle postas som flaskpost. Barnen förstod denna symbolhandling och följde ivrigt med till Säveån där de kastade i flaskorna. Vad handlar allt detta om frågar jag mig själv. I berättelsen nämns ordet ”bekräftelse”. Det har också ett par av de professionella i krisgrupperna använt som en viktig ansats i allt som gjordes efter branden; att bekräfta de drabbades förlust.

En annan berättelse som jag fått ta del av handlar också om bekräftelse. Några av de överlevande ungdomarna efter branden blev tillsammans med föräldrar och stödpersonal bjudna till staden Volendam i Holland. I denna stad inträffade en brand på ett ungdomscafé ett par år efter branden på Backaplan. Ungdomarna från Göteborg fick berätta för de överlevande i Volendam om sina erfarenheter, de blev supporters, något som de inte så ofta fått vara hemma. Under resan var de inte längre bara somalier eller kurder eller turkar. I Holland var de också göteborgare. Staden Göteborg behövde dem, för ingen tjänsteman hade kunnat vidarebefordra den unika erfarenhet som dessa ungdomar har.

När jag nu lämnar avhandlingen från mig är det som att skicka iväg flaskpost: jag vet inte var den hamnar, hur den kommer att läsas och tolkas. Det enda jag vet är att många har bidragit till att göra arbetet med avhandlingen möjligt och bekräftat mina idéer och tankar. Tack till mina vänner i Göteborg för gästfrihet, omtanke och ett stort engagemang i de för avhandlingen centrala frågorna! Tack också till föreningen BranOffrens Anhöriga, BOA. Med mina vänners och BOA:s hjälp har jag kommit i kontakt med mina intervjupersoner. Det har varit ett stort förtroende att ha fått träffa er som på olika sätt har drabbats av branden. Ni har i intervjuerna generöst delat med er av era erfarenheter och även av smärta och sorg. Tack också till er i de olika krisgrupperna som jag fått intervju. Trots ibland ett fullbokat schema har ni ändå velat avsätta tid för en intervju och berättat om era tankar, reflektioner och erfarenheter.

Socialhögskolan har varit den miljö där jag haft förmånen att vara doktorand och lägga fram min studie. Jag vill tacka mina handledare Tord

Jacobson, Sune Sunesson och Anna Meeuwisse. Tord Jacobson hjälpte mig att formulera forskningsfrågan. Sune Sunesson har från början trott på idén att undersöka krisgrupper och tillsammans med Anna Meeuwisse visat en stor entusiasm inför avhandlingsarbetet. Ni har med tålamod och kunskap pekat på avhandlingens huvudlinjer och hjälpt att klart uttrycka viktiga detaljer.

Bland dem som uppmuntrade mig att söka till forskarutbildningen är Peter Westlund och Tapio Salonen. Doktorandkollegorna och lärarna har gett kritik och idéer och fördjupat diskussionen om avhandlingsämnet. Claes Levin, Tine Egelund och Rosmari Eliasson Lappalainen gav på slutseminariet värdefulla kommentarer. Eva Johnsson, Leili Laanemets, Norma Montesino, Kerstin Svensson och Karin Trulsson har visat vänskap och omtanke och delat doktorandtidens bekymmer och glädjeämnen. Ett särskilt tack till Kerstin för viktiga synpunkter på avhandlingsmanuset. Birgitta Borafia, Torbjörn Magnusson, Ingrid Nyman och Dolf Tops har alla bidragit till att praktiska saker fungerat.

Jag har haft möjlighet att på två seminarier hos Sköndalsinstitutets forskargrupp presentera avhandlingsämnet och vill tacka för kommentarerna. Tack till Erik Blennberger med familj för all uppmuntran och stöd under hela min tid som doktorand. Jag vill också tacka Elisabeth Hajtowitz och hennes kollegor på FoU i Väst i Göteborg som möjliggjorde publiceringen av min rapport och ordnade seminarier med andra forskare. De anställda på biblioteket vid Högskolan i Kristianstad har med stor beredvillighet hjälpt mig att beställa litteratur och artiklar. Tack till Eva Broms för utformningen av omslaget till avhandlingen, till Cecilia Hansson för en utomordentlig hjälp med språkgranskningen och till Alan Crozier för den engelska översättningen av sammanfattningen. Crafoordska stiftelsen i Lund har gett bidrag till datorutrustning, landshövding Per Westlings minnesfond vid samhällsvetenskapliga fakulteten och Westmanska fonden, Lunds stift, har bidragit till resekostnader.

Jag tillägnar avhandlingen min familj samt mina föräldrar Ulla och Väinö Nieminen. Tack Hans, Johannes och Josef för det känslomässiga och praktiska stöd som bara en förstående familj kan ge. Tack Hans för att du har lyssnat när jag berättat om avhandlingens teoretiska och empiriska glädjeämnen och tack för kommentarerna på texten. Jag vill tacka mina söner för att ni har påmint mig om världen utanför akademien.

Omistan tämän väitöskirjan perheelleni sekä vanhemmilleni Ulla ja Väinö Niemiselle.

Bromölla och Lund april 2002

Tuija Nieminen Kristofersson

I den digitala-versionen 2021 har jag infört rättelser i de ställen där det fanns fel i den ursprungliga texten från 2002.

KAPITEL 1

INLEDNING, SYFTE, SAMMANHANG OCH METOD

Inledning

Vad har hänt?

Rosita vaknade tidigt på morgonen den 30 oktober 1998 av att någon bankade hårt på hennes ytterdörr. Det var kamrater till hennes son som upprörda berättade att det hade börjat brinna på diskot på Backaplan. Först då såg Rosita att hennes son inte hade kommit hem. På TV visades bilder från branden samt telefonnummer och adresser till olika krisgrupper. Rosita bestämde sig för att besöka en krisgrupp som öppnats i den stadsdel där hon bodde för att få mer information. Hos krisgruppen blev hon väl mottagen, men ingen kunde ge henne information om hennes son överlevt eller var skadad, det fanns inga listor över överlevande. Efter en stund gick Rosita hem till sin bostad dit hennes bror också kommit. Tillsammans ringde de polisen och anmälde sonen som saknad. Polisen kunde inte ge något besked om vilka som omkommit utan uppmanade dem att vänta hemma i bostaden. Rosita ringde olika sjukhus men de hade inte heller någon information att ge. Vänner och släktingar från Latinamerika kom hem till henne, och några av dem besökte olika krisgrupper för att hitta listor över överlevande och skadade, men utan resultat. Polisen tog aldrig kontakt med Rosita, men hon anade att sonen hade omkommit. Ett dygn senare fick hon av sonens kamrater veta att polisen hade kallat anhöriga, vilkas barn ännu inte var identifierade, till ett möte på polishuset. Där fick Rosita och hennes bror träffa en polis och en präst som följde med till Sahlgrenska. Rosita började inse att det inte längre fanns något hopp att finna sin son levande. På sjukhuset anslöt sig en kurator till Rosita och hennes bror, tillsammans satt de och väntade på att de först skulle se om de hittade sonens tillhörigheter bland de andra barnens saker. Efter att de hittat hans busskort, plånbok och klocka på en bricka fick de vänta igen innan de fick gå in till honom. Prästen och kuratorn följde med in i visningsrummet när Rosita tog farväl av sin son. De var ett stort stöd för henne och hennes bror. Veckan efter branden fick Rosita besök från en socialsekreterare från krisgruppen i stadsdelsförvaltningen som informerade om de 20.000 kr som staden Göteborg beslutade att betala för varje barn som omkom i branden. Under flera veckor hade Rosita stöd och hjälp från sina släktingar och vänner. De handlade och lagade mat, och det var alltid någon som sov över hos henne. Efter någon månad glesnade besöken från vännerna. Rosita kände behov av att tala med någon utanför vänkretsen eftersom hon hade mardrömmar och ännu inte kunde arbeta. Hon ringde det telefonnummer som socialsekreteraren från krisgruppen gett henne. I stället för att komma till krisgruppen kopplades samtalet till växeln. När Rosita berättade att hon ville tala med någon i krisgruppen fick hon veta att den var nerlagd och blev i stället hänvisad till psykiatrimottagningen. Hon ringde kuratorn som var med på sjukhuset vid identifieringen. Kuratorn ordnade så att Rosita fick

en samtalskontakt med en psykolog vid ett av de stödcentra som Göteborgs stad öppnat för de anhöriga och ungdomarna.

På natten kallades jag in

Lena arbetar som socialsekreterare i en av stadsdelarna i Göteborg. Klockan fem på morgonen den 30 oktober 1998 ringde telefonen hemma hos henne. Hennes chef berättade om branden och ville att Lena skulle komma till sin arbetsplats. Det hade kommit order från stadskontoret att varje stadsdel skulle öppna en krismottagning för de anhöriga. Även på sjukhusen hade krisgrupper sammankallats. Lena ingick i krisgruppen i sin stadsdel och hennes uppdrag blev att ta emot oroliga anhöriga. På väg till krisgruppen hade hon oroat sig för vad som väntade henne. Hur skulle hon kunna hjälpa alla dessa människor? Hon var själv förvirrad av vad som hänt, allt lät så överkligt. Krisgruppens uppgift blev att på något sätt få ordning i den oordning som uppstått och vara till hands för de anhöriga som hade frågor om var deras barn befann sig och hur de skulle hitta dem. Lena och andra från socialtjänsten hjälpte dem att ringa sjukhusen och fråga efter överlevande. Det kom flera oroliga föräldrar och kamrater till de ungdomar som varit med på diskoteket. Telefonerna ringde hela tiden. Anställda i socialtjänsten, skolornas elevvård och kyrkan kom på eget initiativ när de hört vad som hade hänt. Därför blev det aldrig svårt att rekrytera personal till krisgruppen. Några av Lenas kollegor fick uppdrag att finnas som stöd på Backaplan där många ungdomar hade samlats. Det kom listor till krisgruppen med adress och telefonnummer till andra krisgrupper i Göteborg. Över 100 krisgrupper var i gång efter ett par dygn på stadsdelsförvaltningar, sjukhus, skolor, fritidshem och kyrkor. Hos krisgruppen kunde de anhöriga sitta ner och dricka kaffe och följa händelserna på TV. När de ville ha samtal med Lena, handlade det oftast om praktiska frågor som till exempel att ordna resor till barn på sjukhus utanför Göteborg och praktiska saker inför begravningar. Det akuta arbetet var igång ca två veckor. Sedan stängdes krisgruppen. Varje familj erbjöds en fortsatt kontakt med någon anställd i socialtjänsten eller elevvården. Lena och hennes kollegor inom socialtjänsten fortsatte med att reda ut ekonomiska frågor och stödinsatser för de anhöriga, bland annat i samarbete med skolorna.¹

En händelse som förändrade livet för många

¹ Beskrivningarna av Rosita och Lena är sammansatta konstruktioner av flera personers erfarenheter gjorda så att identifiering inte är möjlig.

Rositas och Lenas berättelser handlar om diskoteksbranden i Göteborg i oktober 1998. Nästan 400 ungdomar hade samlats till en fest i Makedonska föreningens lokaler vid Backaplan. Strax före midnatt utbröt en häftig brand som orsakade 63 unga människors död. Över 200 skadades, av dem flera allvarligt. De omkomna var mellan 12 och 20 år och 12 av dem var svenskar. Sammanlagt representerade de omkomna 19 olika nationaliteter. Efter en omfattande förundersökning åtalades fyra ungdomar för att ha anlagt branden. De dömdes för grov mordbrand.

Rosita och Lena är exempel på några av de aktörer som efter branden samspelade på samma arena: de drabbade, som tog emot hjälp och stöd från olika krisgrupper, och företrädarna för dessa krisgrupper som organiserade stödet. Andra aktörer var räddningstjänsten som inte bara skulle rädda liv och släcka branden utan även möta alla desperata ungdomar och anhöriga som ville springa in i det brinnande huset. Sjukvårdens kapacitet ställdes på prov, både i arbetet att rädda liv och ta hand om de skadade, men också i uppgiften att möta de anhöriga i samband med identifieringen. Polisen fick möta misstroende från invandrare. Socialtjänsten och skolan ställdes inför en situation som de knappast varit med om innan. Delvis hade de förberett sig i de olika krisgrupper som inrättats i stadsdelarna och på skolorna, men för många innebar arbetet efter branden förändringar och utmaningar. Ungdomar som var med om branden och deras kamrater samt de familjer som drabbades ställdes inför svåra förluster, men fick också uppleva spontant stöd från varandra, från släkt och vänner. Det spontana stödet kunde också komma från grupper som aldrig tidigare agerat i katastrofsammanhang, t.ex. olika föreningar. Alla dessa sammanhang säger något om sociala relationer och om kommunikation, men också om intentionen bakom de olika handlingarna. Vad var uppgiften, hur identifierade sig aktörerna med den? I dessa dynamiska processer uppstod relationer med en givare och en som tog emot, och detta tog sig uttryck i olika förhållningssätt.

Branden berörde många människor i Göteborg och i hela Sverige. Sorg och bestörtning uttrycktes på olika sätt och avspeglades också i massmedias rapportering. Olycksplatsen blev en viktig samlingsplats för anhöriga, de omkomnas kamrater, skolklasser och allmänheten. Andra natten efter olyckan brann där ca 3 000 ljus. På refugen mellan en cykelväg och planen framför huset där branden inträffade fanns ett flera meter brett och ett par hundra meter långt område med blommor, marschaller, värmeljus, gosedjur och frukter framför bilderna på de omkomna. Bland alla sakerna låg hälsningar, dikter och minnesord skrivna på kort och större pappersark. På något ställe låg plastänglar, flera länders flaggor formade av rosor i olika

färger, gravlyktor med ett litet kors på och mosskransar. I övrigt hade platsen ingen särskild religiös prägel. Platsen förklarades fredad vilket innebar att ingen fick röra vid eller ta med sig saker därifrån.

Den kollektiva sorgen uttrycktes också dagarna efter branden i officiella minnesstunder, bl.a. en i domkyrkan och en muslimsk högtid med representanter för regeringen, kommunen, länsstyrelsen och kyrkan. Båda minnesstunderna sändes i Sveriges Television. Ärkebiskopen skrev en förbön för katastrofens offer som publicerades i Dagens Nyheter.² En minneshögtid utan religiösa förtecken arrangerades på Scandinavium med flera tusen deltagare och avslutades med fackeltåg till Backaplan. Eleverna på Angeredsgymnasiet gjorde ett radioprogram med minnesord och musik som sändes i lokalradion.³ Kamrater till de omkomna skapade tillfälliga minnessidor på internet där den som ville kunde skriva dikter och hälsningar. En sådan sida fanns fortfarande kvar i mars 2002 med minnesorden sorterade månadsvis efter branden med början i december 1998.⁴ Tyst minut hölls i hela landet den 10:e november. Minnesstunder ordnades även på andra orter som Stockholm och Malmö, och allmänheten kunde skriva sina namn i utlagda kondoleansböcker. Enskilda människor utan anknytning till de drabbade hjälpte till praktiskt på olika sätt, t.ex. genom att baka bullar till de sörjande och skadade ungdomarna på sjukhusen och i krisgruppernas lokaler. Pengar samlades till flera fonder. En vecka efter branden hade en miljon kronor kommit in till den av Göteborgs-Posten initierade minnesfonden.⁵

På ettårsdagen efter brandkatastrofen ordnades en stor minnesstund.

² DN 981101a

³ Göteborgs lokalradio 981118

⁴ www.angelfire.com/wy/brandkatastrofen

⁵ AN 981107

Kanske var det 5 000 som samlades vid Backaplan vid 18-tiden igår. Kanske var det färre, kanske fler. I massan blev alla ett. I saknad. I egna, aldrig glömbara minnen ett år efter det ofattbara ... I massan blev alla ett. Också i tron på framtiden. Under samlingen kring Backaplan, före själva minnesstunden, formades 63 egna minnesgårder. Blommor. Tända ljus. Porträtt. Minnesord. Dikter. Och överallt stod man och kramade varandra. Ord behövdes inte. Om man var vuxen, färgad, vit, muslim eller kristen spelade ingen som helst roll. – Och det är detta som har varit den största erfarenheten. Det ska vi bära med oss in i framtiden. Denna solidaritet är det kitt vårt samhälle ska leva vidare på. Så kan de flesta talarna sammanfattas.⁶

Efter branden uttrycktes inte bara solidaritet, kollektiv sorg och medkänsla med dem som drabbats utan det uppstod också diskussioner om huruvida man kan lita på myndigheter. Polisens insatser vid branden kritiserades av anhöriga. De ville tillsätta en kommission som skulle utreda orsaken till branden eftersom man befarade att polisen hade något att dölja. Polisen avvisade anhörigkommissionen, men bjöd in representanter för olika invandrargrupper till fördjupad information om utredningen. Anhöriga till en flicka som hittades död i festlokalen först fem dygn efter branden har JO-anmält polisen för att ha gett felaktiga uppgifter om att ingen fanns kvar i lokalerna. JO-anmälan föranledde inte kritik mot någon enskild anställd polis.⁷ Även motsättningar mellan olika grupper i samhället uppstod. Flygblad med rasistiska budskap med temat att eftersom invandrare har dött borde svenska ungdomar också dö spreds på offentliga platser efter branden. Även budskap med påståenden om att branden anlagts av rasister spreds. I en artikel i Dagens Nyheter reagerade chefredaktören för tidningen Judisk Krönika, Jackie Jakubowski, mot ärkebiskopens förbön för brandens offer. Bönen var kristocentrisk, ansåg han, och därför svår att använda i ett sammanhang där många muslimer och även judar drabbats.⁸ Vid en TV-sänd minnesstund från sporthallen i Slottsskogen hindrades en somalisk förälder att tala trots överenskommelse i förväg. I stället fick biskopen ordet, och sändningen avbröts därefter.⁹ Invandrare i Göteborg ifrågasatte varför deras religiösa begravningar uppmärksammades medan sekulariserade begravningar inte alls fick utrymme i svensk media. Berodde det på att man ville tillskriva invandrarna traditionella religiösa attribut och att moderniteten bara är

⁶ GP 991031

⁷ Om händelseförloppet för branden, det rättsliga efterspelet, om JO-anmälan mot polisen och rasistiska rykten som spreds strax efter branden, se SOU 1999:68 s. 104 ff, SOU 2000:113 s. 137 ff

⁸ AN 981106, DN 981109

⁹ SOU 1999:68 s. 108

en västerländsk egenskap, frågade sig bl.a. Baker Ahmed i en artikel på kultursidan i Göteborgs-Posten.¹⁰

Om vi återvänder till Rositas och Lenas berättelser kan vi i dem uppfatta hur de anhöriga och ungdomar som förlorade familjemedlemmar och vänner fick hjälp, inte bara från sjukvårdens akuta insatser utan också från krisgrupper. Att krisgruppernas insatser av stadens ledning ansågs vara en viktig insats visade sig bland annat i det faktum att bara några timmar efter branden hade de flesta stadsdelsförvaltningarna öppnat någon form av krismottagning.¹¹ Sedan branden på stadshotellet i Borås 1978 och Kista-olyckan 1988, då svenska skolbarn och vuxna omkom i en bussolycka i Norge, intensifierades debatten om bristande psykosocialt stöd i samband med stora olyckor. Idag kan vi i nyhetsrapporterna om olyckor få en redogörelse inte bara för själva räddningsinsatserna, utan även för krisgruppernas arbete. Krisgrupper är inte reglerade i lag men socialstyrelsen har i *Allmänna råd* beskrivit deras syfte och funktion. De är sammansatta av representanter för socialtjänsten, psykiatrin och även för räddningstjänsten, polisen, kyrkor och frivilligorganisationer och de skall komplettera sjukvårdens akuta insatser.¹² Socialstyrelsen använder inte begreppet ”krisgrupp” utan ”psykiskt och socialt omhändertagande”. Detta organiseras av PKL-grupper (Psykologisk/psykiatrisk Katastrof-Ledningsgrupp) på sjukhusen och av POSOM-grupper (Psykiskt Och Socialt OMhändertagande) i kommunerna. Målet för deras insatser är att ge de drabbade stöd i den akuta situationen. Det kan ske genom att ge information om vad som hänt och möjlighet att besöka olycksplatsen och ta farväl av döda anhöriga. En stödkontakt för fortsatta kontakter skall erbjudas. De olika åtgärderna syftar till att på lång sikt förebygga psykisk ohälsa.

Adresser och telefonnummer till krisgrupperna efter branden i Göteborg meddelades i olika media, t.ex. i tidningar och på stadens hemsida på internet.¹³ På Sahlgrenska sjukhuset samlades krisgruppen med kuratorer, psykologer, läkare, sjuksköterskor och andra för att ge de anhöriga stöd i samband med identifieringen av de omkomna. I gruppen ingick även präster och representanter för andra trossamfund samt imamer och begravningsentreprenörer med kunskap om olika seder i samband med dödsfall.¹⁴ Inte bara själva olyckan och sorgen efter den blev offentliga, utan

¹⁰ GP 981117

¹¹ ”Insatser av Göteborgs stad” 1998

¹² *Psykiskt och socialt omhändertagande vid stora olyckor och katastrofer* (Socialstyrelsen 1991:2/1996)

¹³ AB 981031a, GP 990316a, Göteborgs stads hemsida www.goteborg.se

¹⁴ DN 981101b

även representanter för krisgrupperna uppmärksammades i media. ”Kista-prästen” Stig Jonsson, som i samband med Kista-olyckan organiserade stödet för de anhöriga, och representanter för psykiatrin och räddningsverket uttalade sig i tidningar om hur man bemöter sörjande och vad som händer psykologiskt när man drabbas av ett trauma.¹⁵ Verksamhetschefen för barn- och ungdomspsykiatrin uppmanade drygt en vecka efter branden föräldrar att ta hem sina barn som vistades på stan. ”Det finns ungdomar som varken har fått tillräcklig mat eller sömn. Föräldrarna måste ta sitt ansvar och se sig själva som resurs... Det är väldigt viktigt att det så snart som möjligt återgår till att vara normala förhållanden för de här barnen.”¹⁶ En av sjukhusprästerna i Göteborg förklarade i en tidningsartikel att sorgen inte bara skall vara kollektiv utan även bli privat. ”Det kollektiva betyder framför allt att du i början slipper att förklara så mycket. Men risken blir så småningom att människor håller igång sorgen. Det gäller att ägna sig både åt det gemensamma och det unika.”¹⁷

Problemformulering och syfte

I mitt arbete som socionom och diakon har jag varit med om att bilda krisgrupper. I de sammanhangen togs det för givet att de som varit med om olyckor och katastrofer behövde hjälp från sådana grupper. Ingen ifrågasatte om krisgrupperna var svar på de anhörigas behov. Under dessa år då krisgrupperna diskuterades fanns det i min bekantskapskrets personer som lades in på sjukhus för livshotande sjukdomar. Ingen kurator eller präst sökte upp dem och erbjöd samtal om den kris som de befann sig i. De som drabbats av olyckor och katastrofer föreföll däremot ha fått status bland några människobehandlande yrken. Under tiden som doktorand har min nyfikenhet beträffande motiven bakom krisgrupper vuxit. I en studie om krisgruppers insatser efter m/s Estonias förlisning 1994 fann jag att de snabbt var i gång och gav stöd och information åt de anhöriga. Förutom sina insatser beskrev några krisgrupper i Stockholm i sina rapporter hur de blev osäkra och störda när det spontant kom frivilliga till Estlines terminal och företrädare för kyrkorna till sjukhusen i syfte att bistå i arbetet. Representanter för krisgrupperna upplevde de frivilliga och kyrkans anställda som inkräktare, men hade inte befogenhet att köra bort dem. I stället betonade de den egna organisationens utbildade och erfarna anställdas

¹⁵ AB 981031b, 981104, DN 981101c, 981102, 981103, 981106

¹⁶ GP 990316b

¹⁷ GP 990308

betydelse (Nieminen Kristofersson 1996).¹⁸ Denna uppgift väckte nya frågor. Det är inte svårt att förstå att krisgrupper kan behövas för att hjälpa de drabbade. Däremot blev jag nyfiken på varför krisgrupperna inte kunde inlemma de frivilliga och kyrkans anställda som resurser i arbetet eftersom många av dem kan ha utbildning i och lång erfarenhet av psykologiskt och socialt stöd i samband med sorg. Att undersöka krisgrupperna utifrån en professionsteoretisk ansats blev därför intressant. Jag ville veta varför krisgrupperna måste försvara sitt arbete gentemot de frivilliga och anställda i andra organisationer. Andra frågor handlade om huruvida det psykologiska och sociala stödet kan begränsas till en uppgift endast för några få yrkesgrupper och hur dessa grupper i så fall motiverar en sådan begränsning. Jag uppfattade krisgrupper som ett fenomen som väcker många intressanta frågor som berör relationer och spänningar mellan olika aktörer i och utanför dem.

Efter brandkatastrofen i Göteborg framträdde representanter för olika professioner som specialiserat sig på möten med människor i svåra situationer. Som experter på vad som händer med en människa i sorg och kris uttalade de sig i media om hur man kan bemöta sörjande. De var också verksamma i de olika krisgrupper som öppnades på flera håll i Göteborg. Gemensamt för dem är att de också representerade någon myndighet eller organisation som socialtjänsten, barn- och ungdomspsykiatrin, eller Svenska kyrkan. De gjorde sina uttalanden, inte som privatpersoner, utan som anställda i dessa organisationer. De insatser som gjordes genom dessa myndigheter och de olika krisgrupperna kallar jag därför för den *organiserade professionella processen*.

En viktig ansats i avhandlingen är att undersöka krisgruppernas insatser genom att direkt fråga de drabbade vad insatserna innebar för dem. De hade inte bara kontakt med stadsdelsförvaltningarnas och sjukhusens krisgrupper. Även frivilligorganisationer och spontana grupper gav i vissa fall omfattande stöd. Det kunde vara en förening med anknytning till ett bostadsområde eller invandrare som öppnade egna krisgrupper. Intervjupersonerna berättade också om hjälp och stöd från familj, släkt och vänner och grannar. Dessa spontana insatser säger liksom de tidigare nämnda offentliga uttrycken för sorg och medkänsla något viktigt om sammanhållningen i samhället. Jag kallar denna process för den *spontana sammanhållande processen*. Detta utesluter inte att den professionella

¹⁸ Analysgruppen för granskning av Estoniakatastrofen har också uppmärksammat att antalet hjälpare var flera än de anhöriga på Estlines terminal, och att det förekom konkurrens mellan företrädare för olika yrkeskategorier (SOU1999:48 s. 129 ff).

organiserade processen också haft en sammanhållande betydelse. Den spontana sammanhållande processen har på motsvarande sätt inte heller varit helt utan någon form av organisering.

Avhandlingens syfte är att undersöka den organiserade professionella och den spontana sammanhållande processen såsom de har kommit till uttryck efter branden i Göteborg. För att ge en bakgrund till den professionella processen kommer jag att ge beskrivning av krisgruppernas framväxt sedan slutet av 1970-talet. Syftet är tredelat. Ett syfte är att utifrån en professions- och organisationsteoretisk ansats undersöka hur krisgrupperna är organiserade, hur de professionella motiverar sina insatser och vilka konsekvenser krisgruppernas arbete har för de drabbade. Ett andra syfte är att undersöka sammanhållning efter en katastrof. Detta undersöks utifrån teorier om det sociala nätverket samt om kollektivitetens och gruppens betydelse i samband med sorg och kris. Slutligen är det inte bara de två processerna i sig som är intressanta. Det tredje delsyftet är att försöka förstå hur dessa två processer förhåller sig till varandra och påverkar varandra.

Det finns skrifter och forskning om hur människor sörjer och reagerar i samband med katastrofer och om hur de kan drabbas av s.k. posttraumatiska stressyndrom, PTSS. Denna klinisk-psykologiska och psykiatriska forskningsansats är emellertid inte utgångspunkten för den här avhandlingen. Även om detta sätt att undersöka sorg och trauma är viktigt ligger det utanför avhandlingens område. Fokus i denna avhandling är i stället att förstå sambandet mellan de drabbades behov, krisgruppernas arbete och spontana stödinsatser.

För att bredda perspektivet på den undersökta företeelsen och samtidigt tydliggöra avhandlingens fokus kommer jag i nästa avsnitt att redogöra för två historiska exempel på stöd efter katastrofer från 1800-talet.

Exempel på katastrofhjälp förr

Det faktum att krisgrupper inte funnits så länge, ett par decennier, kan få oss tro att det tidigare inte fanns något organiserat psykologiskt eller socialt stöd i samband med katastrofer. I detta avsnitt beskriver jag kortfattat två händelser från 1800-talet som speglar dåtidens katastrofhjälp. Den första handlar om koleraepidemierna, och den andra om branden i Sundsvall år 1888. Syftet med dessa beskrivningar är att ge en glimt av hur resurser mobiliserades på 1800-talet.

Koleran spred sig utanför Indien första gången år 1817 och nådde Europa år 1831.¹⁹ År 1834 nådde epidemin Sverige, och flera utbrott inträffade på 1850- och 1860- talen (Zacke 1971 s. 100 ff). Sverige förlorade ca 12 000 personer vid första epidemin (Enström 1994 s. 34). Redan år 1831 kom det ut en koleraförordning då man befarade en epidemi i Sverige. I förordningen angavs bestämmelser om att i varje stad och socken skulle en sundhetsnämnd väljas av sockenstämman. Landshövdingen utövade kontroll genom att utse ordförande. I Stockholm utsågs en sundhets-kommitté för hela staden av magistratet, borgerskapets äldste, inkvarteringskommissionen och konsistoriet med ståthållaren som ordförande. I varje församling valdes en sundhetsnämnd. Sundhets-kommittén skulle ordna lokaler för särskilda sjukhus för kolerapatienter. Även i varje församling inrättades en sundhetsbyrå med en ledamot från sundhetsnämnden ständigt närvarande. Byrån kunde förmedla sjuk-sköterskor och bärare till familjer som vårdade sina sjuka hemma samt remiss till sjukhus. Transport av döda till särskilda kyrkogårdar ordnades också av byrån. Sundhetsnämndens ledamöter fick var sitt distrikt att kontrollera angående sjukdomens utbredning, de fattigas bostäder och renhållningen av gårdar och trapphus (Zacke 1971 s. 41 ff, 189 ff).

Det ansågs vara nyttigt att äta bra kost under epidemierna. Därför ordnade sundhetsnämnderna utdelning av soppa för föräldralösa barn och anhöriga till de sjuka. Medel till detta fick man från kungen, välgörenhet och fattigvård. Allmänna barnhuset tog hand om barn som blivit föräldralösa (Zacke 1971s. 123 ff).

När epidemierna utbröt, flydde människor samhällena. Kvar blev de fattiga som inte hade någonstans att ta vägen. Det var också de som var utsatta för svåra omständigheter sedan tidigare som främst drabbades av koleran (Zacke 1971 s. 128 ff). Gudstjänster firades som vanligt, och Aftonbladet uppmanade präster att lugna människor med mildare religion än med predikningar om straff för synder. En allmän oro spred sig, och många fick ont i magen utan att insjukna. Det spreds rykten om att de rika förgiftat brunnar i staden för att bli av med den fattiga delen av befolkningen, och att läkarnas mediciner skulle vara farliga. Det finns uppgifter om att fattiga hade planer att tända eld på kolerasjukhusen. Aftonbladets artiklar om förgiftade brunnar ledde till åtal för ryktes-spridning. För att dämpa oron och ryktena spred församlingarna tryck-saker om epidemin. I dem uppmanades till måttlighet när det gällde mat och dryck, men framför allt

¹⁹ Robert Koch upptäckte kolerabakterien 1883, men redan tidigare hade engelska läkare sett ett samband med förorenade brunnar och sjukdomens spridning i vissa kvarter i London (Enström 1994).

skulle människorna hålla sig lugna och inte bli rädda för sjukdomen. Även ryktena om förgiftade brunnar bemöttes med råd som publicerades i pressen. Det skedde bland annat i form av en dialog mellan två pigor där den ena argumenterade mot ryktena genom att fråga varför myndigheterna skulle satsa så mycket på sjukvård och läkarlöner om de ville bli av med de fattiga (Zacke 1971 s. 59 ff, 182 ff).

Branden i Sundsvall sommaren 1888 spred sig från ett av husen i centrum med en för årstiden kraftig vind över hela staden. Fem personer omkom och ca 9 000 blev utan bostad (Boström 1988). Det blev snabbt brist på livsmedel och man befarade plundringar och oro. Dagen efter branden valde stadens styresmän en nödhjälpskommitté bland prominenta personer som bankdirektörer, borgmästare, grosshandlare, präster, folkskollärare, disponenter och bokhållare (Boström 1988 s. 62 ff). Nödhjälpskommittén delades upp i tre delar: en grupp som tog emot och delade ut kontanta medel och som genom upprop vädjade om mer pengar, en grupp som tog emot och delade ut livsmedel och en tredje grupp som tog hand om eftersläckningen och ordnade bostäder. Kung Oskar II kom på besök till staden och träffade nödhjälpskommittén. Han hade med sig militärtält, sängkläder och kontanter. Civildepartementet skickade en hjälpsändning som bestod av livsmedel. Frivilligt insamlade medel strömmade in både från Sverige och utlandet. Fattigvårdsstyrelsen tog över utdelningen av bistånd men efter bara en vecka återlämnades uppgiften till nödhjälpskommittén på grund av all oreda. En del av de drabbade fick bo hos sina släktingar utanför staden. I tälten bodde 258 personer. Baracker byggdes som provisoriska bostäder, vilka nödhjälps-kommittén sedan förmedlade till de bostadslösa (Boström 1988).

Liksom i Stockholm i samband med koleraepidemierna uppstod det även i Sundsvall oro efter branden. Ett par månader efter händelsen sammankallades ett opinionsmöte där stadens invånare framförde kritik mot nödhjälpskommittén. Bland annat ifrågasattes varför de drabbade inte hade fått välja representanter i kommittén. En skrivelse skickades till kungen med uppgifter om att hjälpen inte hade delats ut rättvist. Men även kungen kritiserades, man menade att han borde ha kunnat dela ut mer medel ur sina egna tillgångar. Nödhjälpskommittén svarade på kritiken med att hjälpen inte var avsedd för full försörjning, och att alkoholmissbruket kunde öka om det var för lätt att få understöd (Boström 1988).

Vad uppfattades då som risk i samband med dessa katastrofer? Koleran som sjukdom i sig var dödlig, därför skulle sjukdomsspridningen hejdas. För detta ändamål skapades en ny organisation med statlig styrning via en

särskild förordning. Sjukvårdande insatser ordnades med särskilda kolerasjukhus. Materiell hjälp delades ut, både i förebyggande syfte och till dem som drabbades av epidemin. Kontroll av hygien i de fattigas bostadsområden skedde i förebyggande syfte med hjälp av sundhetsbyråerna. Däremot ville man inte åtgärda problemet på lång sikt. När sundhetsnämnden i Hedvig Eleonora föreslog sanering av de fattigas bostäder, ansåg sig Stockholms allmänna sundhetsbyrå inte kunna åtgärda frågan (Zacke 1971 s. 216). Även efter branden i Sundsvall var organiseringen av det materiella stödet det viktigaste. På kort tid mobiliserades en nödhjälpskommitté som till sin sammansättning liknar dagens krisgrupper med representanter för stadens förvaltning, skolan och kyrkan. Både i samband med koleraepidemierna och branden i Sundsvall fanns det moraliserande inslag i myndigheternas insatser. Det var viktigt att kontrollera att det verkligen var de drabbade som erhöll understöd, och de hade själva ansvar i att förebygga epidemin genom att leva sunt. Detta hindrade dock inte ryktesspridningar och missnöje.

Sammanfattningsvis visar koleraepidemierna och branden i Sundsvall att det *skedde* en organisering av hjälpinsatserna. På samma sätt som efter brandkatastrofen i Göteborg kom den organiserade processen igång med hjälp av professionella från olika organisationer. Insatserna bestod av konkret och materiell hjälp. Kolera hade man kunskap om i förväg och därmed möjlighet att förbereda i form av t.ex. sjukvårdande insatser. Branden i Sundsvall däremot var en oförutsedd händelse, men redan dagen efter bildades en särskild kommitté för att organisera det materiella stödet. Men också de spontana insatserna var tydliga. Helt frivilliga inslag förekom som insamlingar och välgörenhet. Ännu en tydlig parallell till branden i Göteborg är att de drabbade visade missnöje på olika sätt när de ansåg att hjälpen inte var tillräcklig eller när de misstrodde myndigheterna. Dåtidens media spelade en viktig roll. Aftonbladet undergrävde auktoriteter genom att sprida rykten i samband med koleraepidemin. Tidningarna kunde också användas av myndigheterna för att stävja oro genom att sprida anti-ryktesinformation och få fram sin bild av händelserna.

Skillnaden mellan insatserna på 1800-talet och idag finner vi i olika rapporter och utredningar efter katastrofer som branden i Göteborg. I dessa förekommer en dimension som beskrivs med ord som "trauma" och "kris". Denna dimension kan de drabbade få hjälp med av "krisgrupper" som kan ordna "psykologiskt och socialt omhändertagande" och "samtal med terapeuter". Denna nya dimension tar fasta på vad de drabbade känner inom

sig efter en katastrof. Det verkar inte som om dessa känslor var något som myndigheterna intresserade sig för efter branden i Sundsvall och i samband med koleraepidemierna. Förklaringen kan vara att dödens traditionella experter, präster och kyrkan, gav en fast ram med hjälp av riterna och religionen som fungerade även för det som människor bar inombords och som traditionellt kallas för sorg. Det handlar givetvis också om att begrepp som psykologi och trauma och traumatisk kris inte existerade då och framför allt inte de professionella, psykologer, socionomer och psykoterapeuter som har sorgens känslor som sitt arbetsområde. Med andra ord är det psykologiska och sociala stödet i samband med katastrofer ett relativt nytt område.

Metod och tillvägagångssätt

Avhandlingen är en fallstudie av olika krisgruppers arbete och av spontana insatser efter diskoteksbranden på Backaplan i Göteborg 1998. Branden ger en möjlighet att studera processer som i sin tur berör grundläggande frågor om hur ett samhälle hålls samman. Spontana insatser och organiserade krisgrupper visar olika delar av det som enskilda och organisationer gjorde efter branden. För att samla empiri från detta mångfasetterade sammanhang har jag använt flera metoder som observationer, samtalsintervjuer och insamling av dokument. En fördel med att använda flera metoder är att det kan öka tillförlitligheten och trovärdigheten i studien eftersom fakta samlas in från flera håll (Phillips 1997 s. 188).

Dokument

I det empiriska underlaget ingår dokument och rapporter från olika myndigheter, krisgrupper och frivilligorganisationer om olyckor och katastrofer sedan Tuve-raset 1977. Det är framför allt dokumentationen om hur det psykologiska och sociala omhändertagandet har initierats som jag har tagit del av. Exempel på sådana är de s.k. Kamedo-rapporterna, KAtastrofMEdicinsk DOkumentation som gavs ut av Försvarets Forskningsanstalt.²⁰ Syftet med Kamedo-rapporterna har varit att redogöra för akuta medicinska insatser i samband med större olyckor, både i Sverige

²⁰ För dokumenten svarade Katastrofmedicinska Organisationskommittén som bestod av representanter för Försvarets sjukvårdsstyrelse, socialstyrelsen och Röda Korset (Otto m.fl. 1986).

och utomlands. Sedan i slutet av 1970-talet beskriver rapporterna även psykosociala insatser. Efter m/s Estonias förlisning skrev myndigheter och organisationer rapporter om sina insatser i olika krisgrupper. Tre omfattande statliga utredningar gjordes med fokus på de anhörigas och överlevandes situation och det psykologiska och sociala omhändertagandet efter Estonia.

Efter branden i Göteborg har det skrivits rapporter och dokument som avser stadsdelarnas och stadens insatser. Även tidningsartiklar, radio- och TV-program som anknyter till branden och krisgrupperna ingår bland dokumenten. Jag har också tagit del av minnesböcker om de omkomna ungdomarna och om sorgen efter dem som skrivits efter branden. Jag har även följt den internetsida som fortfarande under våren 2002 fanns kvar under webbadressen www.angelfire.com/wy/brandkatastrofen. Dokumenten har fungerat som jämförelsematerial och viktiga komplement till intervjuerna. De har givit en kontext till intervjuerna och de belyser förhållandena i Göteborg. Dokumenten från andra katastrofer ger ett viktigt jämförelsematerial till branden. Intervjuerna är i första hand fokuserade på den enskildes erfarenheter av krisgrupper medan dokumenten kan beskriva även organisationer och deras handlande. Dokumenten skiljer sig emellertid från varandra avseende bredd och djup, från några sidor i ett enkelt PM till en forskningsrapport. De frågor jag ställt till texterna är: Vad har framkommit om det psykologiska och sociala omhändertagandet? Vem eller vilka organisationer har initierat det och hur har de drabbade uppfattat det? Finns det något som tyder på att kollektiva sammanhållande uttryck för sorg har förekommit? Uttrycker de någon professions strategi eller tolkning av händelsen och är det någon profession som särskilt vill framhäva sin betydelse i sammanhanget?

Observationer

Under några dagar, 15-19 november, knappt tre veckor efter branden, besökte jag Göteborg. Syftet med besöket var att samla dokument och göra observationer om hur reaktioner på det som hänt visade sig på olika sätt i de offentliga rummen samt förbereda kontakter för intervjuer. Jag rörde mig på olika platser i staden, t.ex. på Backaplan där alla minnessakerna ännu låg kvar. Jag åkte med spårvagn och bussar till de mest drabbade stadsdelarna, bland annat Hammarkullen, där det på torget också fanns en liten minnesplats med blommor och ljus. Jag besökte bibliotek för att se om stadsdelsförvaltningarna hade offentliga dokument om krisgrupper och fann

sådana på några ställen. Jag lyssnade på lokalradio och läste Göteborgstidningar. Framför allt kunde jag genom mitt eget sociala nätverk knyta värdefulla kontakter med några nyckelpersoner. De var engagerade i olika föreningar och skolor som berörde invandrare och kände i sin tur både drabbade ungdomar och familjer. Dessa personer kunde efter årsskiftet 1998/1999 medverka till att jag fick kontakt med intervjupersonerna. Under de 4 dygn jag var i Göteborg skrev jag ner mina intryck, t.ex. av hur det såg ut på Backaplan eller vad olika personer hade att säga om branden.

Intervjuer

A Intervjuer med drabbade

Jag har i denna avhandling genomfört 16 intervjuer med 21 personer som drabbats av branden. (Föräldrarna i samma familj ville i samtliga fall bli intervjuade tillsammans, det totala antalet intervjupersoner är därför 21.)

Av de 15 föräldrarna är 6 män och 9 kvinnor. 6 är svenskar. Antalet intervjuade ungdomar är 6: 3 pojkar och 3 flickor. Av dem har 5 invandrarbakgrund. Totalt representerar de intervjuade 8 olika nationaliteter med ursprung i Mellanöstern, Sydamerika och Afrika inklusive svenskar. I stället för att ange intervjupersonernas nationalitet med risk att röja deras identitet har jag valt benämningen ”invandrare” om de föräldrar jag intervjuat. (Detta begrepp rekommenderas bl.a. av kulturdepartementet, se Ds 2000:43). Begreppet är problematiskt såtillvida att det endast anger att dessa personer har invandrat till Sverige. Gruppen ”invandrare” är inte i övrigt homogen. Man kan fråga sig om intervjupersonernas etniska bakgrund över huvud taget har betydelse i frågor om krisgruppernas insatser. Intervjuerna visar emellertid att det finns skillnader mellan de svenska familjerna och invandrarna, t.ex. när det gäller det sociala nätverkets insatser i samband med dödsfall. De flesta av de intervjuade ungdomarna är födda i Sverige. I stället för att kalla dem för ”andra generationens invandrare” har jag valt begreppet ”ungdomar med invandrarbakgrund” när någon uppgift de angett har haft betydelse med tanke på deras bakgrund.

Intervjupersonerna var bosatta i 9 olika stadsdelar, från de mest drabbade till stadsdelar med bara ett eller ett par omkomna. De intervjuade är:

- 3 ungdomar som var med på festen i lokalen där det började brinna och som dessutom förlorade vänner och kamrater
- en ung man som förlorade syskon
- 2 ungdomar som förlorade vänner och kamrater
- 9 biologiska föräldrar till omkomna barn varav 2 ensamstående
- 2 makar till föräldrar som förlorade barn och som trots att de inte var biologiska föräldrar har haft en känslomässig relation till barnet
- 4 föräldrar till skadade barn av vilka 2 är ett föräldrapar och 2 är ensamstående

Access till de drabbade fick jag genom vänner och bekanta i mitt eget sociala nätverk. För att komplettera urvalet frågade jag även anhörigföreningen BOA, BrandOffrens Anhöriga, och fick genom dem kontakt med ytterligare några familjer. Dessutom förmedlade en av de intervjuade föräldrarna kontakt med en annan förälder. Med tillstånd av de drabbade tog jag sedan kontakt med de krisgrupper som de själva hade sökt sig till eller som hade tagit kontakt med dem. Det kunde gälla stödinsatser både med detsamma efter branden och de som ännu pågick vid intervjutillfället.

Denna metod att använda nätverk och bekantskap som i sin tur leder till kontakter med respondenter i stället för att t.ex. använda register hos myndigheter kallas ibland för snöbollsmetod (Burgess 1991 s. 55; Korf 1995 s.115 ff; Cohen 1989 s. 23 ff). En av fördelarna har varit att jag har kunnat undvika risken för att via myndigheter och deras krisgrupper få ta del av de kontakter med drabbade som dessa ansåg vara lyckade och därmed få en snedvridning av urvalet. En annan fördel har varit att jag inte utsattes för den misstänksamhet mot myndigheter som hade spridit sig hos många av de drabbade personerna. I den situationen ville jag undvika att min forskning skulle betraktas som något som en myndighet initierat eller beställt. Två av intervjupersonerna fick jag emellertid kontakt med via en av de krisgrupper som en av frivilligorganisationerna tog initiativ till på egen hand.

Snöbollsmetoden har använts bland annat i studier där undersökningspopulationer inte är kända i förväg och i sammanhang där känsliga frågor behandlas (Korf 1995 s. 120 ff). Problem med metoden kan uppstå i

samband med initieringen av kedjorna, det vill säga med valet av den person som förmedlar kontakter med respondenter, det s.k. 0-steg som blir avgörande för de följande stegen (Cohen 1989 s. 24 ff). Snöbollsmetoden innebär att forskaren kommer i kontakt med sociala nätverk, och det finns risk att samtliga respondenter kommer från en och samma subgrupp (Burgess 1991 s.57).

Nedan anges 0-stegen när det gäller intervjuerna med de drabbade personerna och antalet positiva svar som ledde till intervjuer. Jag anger också de negativa svaren för att visa hur komplicerad metoden kan vara. Negativa svar betyder att personerna i fråga inte ville bli intervjuade. Med 0-steg avser jag här personer som jag hade direkt kontakt med.

Tabell nr 1: 0-stegen i kedjorna och antalet intervjuer som de genererade

steg	positivt svar	negativt svar
01	1	2
02	9	6
03	3	1
04	3	2
05	0	1
summa	16	12

Resultatet visar att de 4 första stegen gav 16 intervjuer. Steg nr 02 hade en direktkontakt med en drabbad person, de övriga kontakterna förmedlades via 7 kontaktpersoner som steg nr 02 kände. Även steg nr 01 hade en förmedlande kontaktperson, liksom steg nr 03. Steg 04 hade också direktkontakt med drabbade eftersom det var ordföranden i anhörigföreningen BrandOffrens Anhöriga, BOA. Steg 02 utmärker sig genom att så många intervjupersoner kunde nås genom denna kontakt, d.v.s. det gav många kedjor. Det kan då ge en slagsida åt ett speciellt socialt nätverk, eftersom 5 av de 7 kontaktpersonerna dessutom kände varandra. Emellertid har det steget gett en spridning över Göteborgs stad: de drabbade som nåddes genom detta steg kom från 5 olika stadsdelar. Att antalet kontakter i de olika stegen gav så många negativa svar visar på hur utlämnad man som forskare vid användning av snöbollsmetoden är åt det sociala nätverket. Det kan vara så att om någon annan i den drabbade personens nätverk hade bett om intervjun hade kanske svaret blivit positivt. Det var inte heller så att de drabbade personerna förmedlade kontakter med andra drabbade. Det skedde i ett enda fall i steg nr 03. För att ytterligare illustrera

snöbollsmetoden, anger jag här kedjorna i ett av stegen i sin helhet. Här framgår också vilka krisgrupper som nåddes genom detta steg. De övriga stegen är redovisade i bilaga nr 1.

Tabell nr 2: Redogörelse för steg 01 och vilka intervjuer med drabbade respektive krisgrupper som det genererade

Steg 01 -- kont.person --drabbad -- stadsdelsförvaltningens krisgrupp
-- stadsdelsförvaltningens och Sv.
kyrkans krisgrupp i en annan stadsdel

Steg 01 gav kontakt med en förälder. Denna person i sin tur har gett kedjor till två professionella representanter för två olika krisgrupper.

Intervjuerna genomfördes som samtal med ett antal teman som handlade om krisgruppernas konkreta insatser, intervjupersonens syn på dem, vilka andra som gav stöd samt frågor om vad respondenten skulle gjort om inte krisgrupperna funnits (intervjuguiderna, se bilaga nr 2). Intervjuer i form av samtal innebär att intervjupersonen har möjlighet att med egna ord ge en fyllig beskrivning av en händelse. Så skedde också i några fall vilket innebar intervjuer som varade över två timmar. De flesta intervjuerna tog emellertid en timme medan några varade bara en halvtimme. I ett fall blev det missförstånd angående kontakter med krisgrupper. Även om jag i telefonsamtal med den drabbade hade fått uppfattningen att han hade haft kontakt med en krisgrupp, visade det sig sedan att han inte hade träffat någon sådan grupp. I intervjun framkom emellertid intressanta synpunkter på hur sociala nätverk kan mobiliseras efter ett dödsfall.

Intervjupersonernas erfarenheter av krisgrupper varierade avsevärt från dem som hade träffat flera krisgrupper till dem som haft endast en flyktig eller kortvarig kontakt med dem. Även om jag i förväg hade förklarat att jag var intresserad av kontakterna med krisgrupper, hände det i några fall att intervjupersonerna spontant berättade utförligt om hela förloppet från att de fick veta om branden till de kontakter de hade vid intervjutillfället. Andra åter var dämpade och fåordiga så att jag fick ställa många frågor för att kunna få en bild av kontakten med krisgrupper. Detta gällde särskilt några av invandrarföräldrarna, och berodde delvis på bristande språkkunskaper. De hade ibland svårt att hitta svenska ord för att beskriva sina kontakter med krisgrupperna. Därför har det i dessa intervjuer inte heller blivit långa spontana beskrivningar av krisgrupperna utan mera direkta svar på mina frågor.

Några av föräldrarna och ungdomarna med invandrarbakgrund var ängsliga angående mina kontakter med myndigheter, särskilt polisen. De frågade gång på gång om det var säkert att jag inte hade något med polisen att göra. Detta har påverkat mitt sätt att i avhandlingen skriva om och referera till de drabbade personerna. Förutom att självklart garantera deras anonymitet, har jag försökt återge deras berättelser utan igenkännbara personliga detaljer och utan att lämna ut privata uttryck för sorg och saknad. Detta har inneburit en balansgång mellan att enbart redogöra för faktiska händelser och att samtidigt göra intervjupersonernas erfarenheter levande. De läsare som vill veta mer om de omkomna barnen och hur anhöriga och kamrater sört dem, hänvisas till de minnesböcker som har skrivits efter branden.²¹

Intervjuerna med de drabbade personerna skedde under tiden 8/3 – 8/6, de flesta i mars och april 1999, mellan 4 och 7 månader efter branden. Intervjuerna genomfördes på platser som intervjupersonerna hade valt. De flesta ville att vi träffades hemma hos dem, i tre fall träffades vi på ett kafé i centrala Göteborg och två intervjuades i en frivilligorganisations lokaler. Två ungdomar intervjuades på en fritidsgård och en på sin förälders arbetsplats. I två fall var den person som ordnat kontakten med intervjupersonen med på själva intervjun som stöd, och i det ena fallet delvis som tolk. Vid en intervju var en god vän till intervjupersonen närvarande.

B Intervjuer med representanter för krisgrupper

Nästa kedja i snöbollen var att ta kontakt med representanter för de krisgrupper som de drabbade haft kontakt med på olika sätt. Detta resulterade i intervjuer med 29 representanter för både krisgrupper i stadsdelsförvaltningar, sjukhusens PKL-grupper (Psykiatrisk/psykologisk KatastrofLedningsgrupp), Svenska kyrkans krisgrupper som samarbetade med stadsdelsförvaltningarna, frivilligorganisationer samt spontana krisgrupper. I en intervju deltog två tjänstemän och i en annan två frivilliga tillsammans. En av intervjupersonerna, en drabbad, var dessutom verksam i en av krisgrupperna. Denna person ingår därför både i gruppen drabbade och i gruppen företrädare för olika krisgrupper.

Intervjuerna med representanterna för de olika krisgrupperna skedde på deras arbetsplatser eller föreningslokaler. Dessa intervjuer genomfördes parallellt med intervjuerna med de drabbade, dock med en viss förskjutning i tiden på grund av intervjupersonernas semestrar och stor arbets-börda. Detta innebar att 5 intervjuer skedde först under hösten 1999.

Bearbetning av intervjuerna

²¹ Se t.ex. Raisi m.fl. (1998), Foresti m.fl. (1999), Farahvashi m. fl. (2000)

Det totala antalet intervjupersoner är 21 drabbade och 29 representanter för krisgrupperna. Av dessa ingår en person i båda grupperna vilket gör att det totala antalet intervjupersoner i avhandlingen är 49.

Intervjuerna fick ett nummer som endast anger i vilken ordning de genomfördes. Efter intervjuerna skrev jag ner mina intryck i dagboksanteckningar som sedan kompletterat intervjuerna. Jag bandade intervjuerna och skrev ut dem själv utom några stycken med representanter för krisgrupperna som jag fick sekreterarhjälp med. Utskrifterna har jag sedan jämfört med själva bandinspelningen. Texterna har också jämförts med inspelningen när det varit oklart hur intervjupersonen betonat något ord som i sin tur kan ha betydelse för tolkningen av en utsaga. Bearbetningen och analysen av intervjuerna har skett på ett sätt som är vanligt i kvalitativa metoder (Kvale 1997 s. 170 ff). Det innebar att jag vid genomläsningen markerade viktiga teman och nyckelord utifrån det karaktäristiska i själva intervjun. Intervjuerna har sedan sammanfattats till två försättsblad där förekommande teman anges med hänvisning till respektive sida i själva intervjuutskriften. Nästa steg innebar att skriva ner sammanfattningar av intervjuerna i den ordning som olika företeelser dök upp, t.ex. att de drabbade familjerna hade släktingar hos sig, att de åkte till sjukhuset och där träffade krisgrupper. Sedan har dessa ”kataloger” av olika stödåtgärder, som de drabbade erbjöds resp. krisgrupperna utförde, förtätats till ett antal begrepp för att fånga det väsentliga i respektive form av stöd. Dessa begrepp har sedan vidareutvecklats med hjälp av avhandlingens teoretiska utgångspunkter.

Reflexioner

Robert K. Yin (1994 s. 5) anser att fallstudien är en strategi som är användbar när man vill ha svar på ”hur” och ”varför”-frågor om samtida händelser som forskaren inte har kontroll över. Fallstudier har kritiserats för att de inte kan generera generell kunskap. Resultaten gäller bara det fall som har undersökts. Yins (1994 s. 10 ff) svar på detta påstående är att fallstudier inte syftar till att ge statistiskt säkerställda och generaliserbara resultat utan snarare en analytisk generalisering. Resultaten från fall-studier prövas mot en eller flera teorier. Fallstudiens styrka är att den grundar sig på flera empiriska bevis som analyseras med hjälp av teorier.

Bent Flyvbjerg anser att om målet är att nå den största möjliga informationsmängden om en problemställning, är det inte säkert att

stickprovsundersökningar eller representativa fall ger bäst utdelning. Atypiska eller extrema fall ” ... aktiverer flere aktører og mere grundlæggende mekanismer i den studerede situation.” (Flyvbjerg 1991, del I s. 149). Branden är en extrem händelse med ett stort antal omkomna. I stället för att studera erfarenheter från ett antal mindre olyckor där kanske bara några skolors krisgrupper aktiverats kan en katastrof av brandens omfattning exponera hur en hel kommuns organisation och politiska ledning blir involverade i frågor som handlar om stödet för de drabbade.

Fallstudier påstås ibland fungera som en bekräftelse, en verifikation på forskarens förutfattade meningar. Flyvbjerg tillbakavisar detta med att fallstudiens närhet till det utforskade området innebär att undersökningens premisser är verklighetens, inte forskarens egna. I stället är det påfallande ofta så att i samband med fallstudier falsifierar forskaren sina egna antaganden och teser. Frågan om tendens till verifikation är inte en fråga enbart för fallstudier utan berör all form av forskning. Även i kvantitativa undersökningar finns risk för att forskaren efter eget godtycke väljer variabler och kategorier som skall undersökas (Flyvbjerg 1991, del I s. 154 ff). Kritiken mot fallstudier anser jag är viktig att reflektera över. Gör jag min studie för att bekräfta egna antaganden om krisgrupper? Ett svar har redan skymtat i detta inledande kapitel. Min första forskningsfråga rörde krisgrupper som enbart ett professionellt, av myndigheter organiserat fenomen. Intervjuerna med de drabbade personerna i Göteborg har emellertid visat att det inte var så utan att det efter branden förekom olika former av krisgrupper. Några av dem bildades av frivilligorganisationer eller spontant av icke-professionella. Detta empiriska fynd har gjort att avhandlingens ursprungliga syfte har utvidgats till att omfatta inte bara en undersökning om professionella krisgrupper utan även de olika former av spontana krisgrupper som de drabbade personerna refererade till.

Olika metoder har olika starka och svaga sidor. Mina observationer innefattar bara fyra dagars vistelse i Göteborg. Jag gjorde direkta observationer på offentliga platser och jag deltog med mina vänner i olika sammanhang som var naturliga för dem och där ingen ifrågasatte min närvaro. Det sistnämnda är en form av deltagande observation som enligt Yin (1994 s. 86 ff) kan ge tillträde till områden som annars inte är tillgängliga för forskare.

Ett sätt att utvidga observationerna hade varit att besöka någon av de drabbade skolorna och lyssna på samtal i skolklasser. Eftersom jag inte hade någon naturlig koppling till någon skola eller lärare, avstod jag från denna möjlighet. Hur hade eleverna t.ex. på en gymnasieskola reagerat inför en

utomstående i klassrummet? På stadens internetsida²² vädjade rektorerna till media att lämna skolorna i fred. Denna vädjan syftade till att skapa integritet och skydd för de många ungdomar som förlorade vänner och kamrater. Min forskarfikenhet fick ge vika inför hänsyn till de drabbade. Av samma anledning avstod jag från att delta i en gudstjänst i en av kyrkorna som samtidigt var öppen för de drabbade. Att göra observationer på offentliga platser eller notera vad vänner till ens egna vänner säger ansåg jag däremot vara en acceptabel observationssituation.

Att däremot observera drabbade i en kyrka eller på en skola utan att de visste om det ansåg jag inte vara etiskt lämpligt.

Även om jag genom att använda snöbollsmetoden har undvikit problemet med att låta krisgrupperna stå för urvalet av de drabbade personerna, finns det andra problem. Som jag nämnt tidigare, finns det en risk att ett visst socialt nätverk fått påverka urvalet. Kedjorna i snöbollarna fördelade sig emellertid på ett sätt som liknar det strategiska urvalet vid kvalitativa undersökningar. Hälften av dem som deltog i festen i Makedonska föreningens lokaler kom från stadsdelarna i nordost (SOU 2000:113 s. 123). Av de 21 intervjuade drabbade i denna studie kommer 10 från de mest drabbade stadsdelarna Gunnared, Lärjedalen och Backa. Intervjupersonerna kom alltså huvudsakligen från de mest drabbade stadsdelarna, men också från några stadsdelar med enstaka omkomna. De drabbade personerna representerade flyktingar med kort tids vistelse i Sverige, invandrare som bott här länge och som var etablerade på den svenska arbetsmarknaden samt svenskar med olika yrkesbakgrunder. Det som saknas är drabbade i den äldre generationen, d.v.s. de omkomnas mor- och farföräldrar. Bland de ungdomar som intervjuats är bara en i 20-års åldern, de andra är mellan 14 och 17 år. Å andra sidan var festen ordnad för de yngre tonåringarna, så det var inte konstigt att de flesta av de intervjuade var i den åldern.

När det gäller krisgrupperna är urvalet av dem beroende av urvalet av de drabbade. Även här anser jag att jag fått ett strategiskt urval. Förutom stadsdelsförvaltningars krisgrupper i 7 olika stadsdelar, representeras krisgrupperna av företrädare för kyrkan, sjukhusens PKL-grupper samt -helt oväntat - frivilligorganisationer och de spontana grupper som bildades med anledning av branden. I de utredningar och rapporter som skrivits efter branden har jag inte kunnat hitta några ytterligare former av krisgrupper, förutom ett par invandrarföreningar som hade egna krisgrupper liknande de spontana grupperna i denna studie. Ett undantag är de telefonjourer som etablerades eller förstärktes, t.ex. Röda Korsets jourhavande medmänniska.

²² www.goteborg.se

Ingen av intervjupersonerna hade varit i kontakt med någon sådan jour, och därmed blev det ingen kedja till dem.

Ett annat problem gäller intervjuernas tillförlitlighet. Problemet är inte specifikt för studier om katastrofer utan berör alla intervjuer där intervjupersonerna beskriver en händelse som ligger bakåt i tiden. Hur mycket kan man lita på berättelser om akut psykologiskt stöd när det har gått ett halvår efter katastrofen och mottagandet av stödet? Enander m.fl. (1995) berör frågan i en rapport om människors beteende vid katastrofer. Studier av katastrofer, när det gäller de inblandades uppfattning av händelsen, är ofta retrospektiva där intervjupersonerna efterhand försöker minnas händelser och skeenden. Författarna till rapporten hänvisar till internationella studier där man kunnat konstatera att de inblandades berättelser av händelserna i hög grad stämmer överens med andra uppgifter. Detta kan delvis förklaras med att katastrofer är så tydliga avbrott i det vanliga livet att de etsar sig i de inblandades minnen. Det finns dock en tendens att drabbade efteråt bedömer att de fick stöd i större omfattning än de gjorde i verkligheten. Detta ger emellertid inte anledning till att ifrågasätta de drabbades tillförlitlighet trots att det handlar om retrospektiva data (Enander m.fl. 1995 s. 20 ff).

Vid två intervjuer var de personer närvarande som ordnat kontakten med intervjupersonerna, vid det ena fallet fungerade personen delvis som tolk. Vid en tredje intervju deltog en god vän till intervjupersonen. Hur mycket närvaron av dessa personer påverkat intervjuerna är svårt att bedöma. Jag upplevde dem som en trygghetsskapande faktor som kan ha ökat intervjupersonens eget deltagande. Det kan dock ha funnits risk för att någon tolkningssituation inneburit ett ”filter” i den information som intervjupersonen velat förmedla. Med andra ord kan tolkens tolkning innebära en betydelseförskjutning av det som intervjupersonen sagt.

Intervjuerna aktualiserar också frågan om min identifiering både med de drabbade och med företrädarna för krisgrupperna. Denna risk att ”go native” har uppmärksammats i samband med kvalitativa metoder (Kvale 1997 s. 112). Genom att reflektera över risken hoppas jag att jag i analysen kunnat skapa en distans till vad intervjupersonerna sagt. Dock anser jag att dessa risker aldrig helt kan undvikas i den speciella situation som en samtalsintervju innebär.

Även de olika dokumentens tillförlitlighet kan kritiseras. De kan vara skrivna i olika sammanhang för att ge *en* parts syn på händelserna, t.ex. en krisgrupps agerande. I ett par dokument efter branden förekommer

intervjuer med personer från stadens centrala administration. Några av dessa personer ingår också bland intervjuerna i denna avhandling. Dokumenten är därför svåra att använda som bekräftande bevis för en slutsats, vilket de annars hade kunnat vara (Yin 1994 s. 81).²³ Det har dock visat sig att dessa personer har hållit fast vid samma fakta i rapporterna som i intervjuerna för denna studie. Tillförlitligheten har alltså inte ändrats utan personerna har lämnat samma uppgifter fast i olika sammanhang.

Slutligen kan det ifrågasättas om de metoder jag använt är valida, om de verkligen säger något om de två processer, den professionella och den spontana i stödet för de drabbade, som är avhandlingens syfte. Att använda flera metoder är ett sätt att samla in material på flera olika sätt från olika källor och därmed öka validiteten. Det kan framföras kritik mot att intervjuerna inte upprepades t.ex. efter ett halvår för att se om det skett förändringar i de två olika processerna, hade de drabbade t.ex. fått stöd allt eftersom deras behov förändrades? Kunde de få stöd hos det sociala nätverket? Hur såg representanterna för de olika krisgrupperna på sina insatser ett och ett halvt år efter branden? Avsaknaden av longitudinella studier anser den amerikanska forskaren Brenda Phillips vara en av bristerna i katastrofforskningen. Studierna har en tendens att bli ”... onetime case study far too frequently.” (Phillips 1997 s. 189). En av orsakerna är brist på forskningsresurser, eftersom longitudinella undersökningar kräver fältstudier under en längre tid eller upprepade gånger. Brist på tid och resurser har även för mig fått sätta gränser för upprepningen av intervjuerna. Katastrofforskningens metoder skiljer sig inte från andra metoder. Däremot är själva kontexten, sammanhanget annorlunda. Forskaren skall på kort tid bestämma sig för om händelsen är värd att studera och besluta om fältstudier (Stallings 1997 s. 9). De kvalitativa metoderna ger i katastrofsammanhang en unik möjlighet att fånga människors beteende och tankar i öppna och realistiska moment (Phillips 1997 s. 185). För mig innebar detta att jag även började reflektera över de etiska konsekvenserna av de frågor som jag ställde till de drabbade personerna.

Etiska överväganden

Mitt tillvägagångssätt med intervjuerna innebar att de drabbade fick en förfrågan från någon i sitt sociala nätverk om att medverka i en studie. När de gav ett positivt besked, ringde jag upp vederbörande för att komma

²³ Inom LUCRAM, Lund University Centre for Risk Analysis and Management, pågår ett projekt med syfte att problematisera frågan om olika dokumenters tillförlitlighet i samband med katastrofer (www.lu.se/LUCRAM/).

överens om tid för intervjun. De fick ett brev hemskickat med skriftlig information om studien och om att deltagandet var frivilligt och att uppgifterna de lämnade skulle komma att behandlas konfidentiellt (bilaga nr 3). I ett fall fick jag emellertid inte kontakt med den drabbade i förväg utan följde med två representanter för en frivilligorganisation hem till en familj. Väl framme förklarade dessa vem jag var, och en av föräldrarna gick med på att bli intervjuad. Dock upplevde jag situationen obehaglig så tillvida att intervjupersonen blev överrumplad i ett sammanhang som visserligen handlade om branden, men mera om personens behov av att dela den stora sorgen med några vänner och tillsammans med dem se på en videofilm från begravningen än att tillmötesgå en forskare. Personen i fråga fick inte i förväg möjlighet att ta ställning angående intervjun och därför har denna intervju uteslutits från det empiriska underlaget. Detta har också skett med hänsyn till kravet på samtycke som det beskrivits i forskningsetiska principer för humaniora och samhällsvetenskap (HSFR 1996). Samtycke till att delta i intervjun för de drabbade under 18 år inhämtade jag från deras föräldrar. I samband med en intervju hade intervjupersonen med sig en kamrat som också deltog i samtalet. I efterhand ringde jag kamratens förälder, som dock inte godkände medverkan i studien, och denna del av intervjun har därför uteslutits. En självkritisk kommentar till dessa två händelser är att jag borde ha väntat med intervjuerna och i stället informerat om min studie och frågat om jag fick återkomma för en eventuell intervju.

I flera intervjuer visade de drabbade öppet sin sorg och förtvivlan men också oro över att polisen inte skulle kunna reda ut orsaken till branden.²⁴ Detta har jag försökt hantera med respekt och lyhördhet. Jag kunde inte känslomässigt avskärma mig från katastrofen och dess konsekvenser, bland annat eftersom flera av de omkomna barnen var jämnåriga med mina egna barn. Det krävdes känslighet att möta de drabbade och en balansgång för att försöka fokusera på de teman som intervjuerna handlade om utan att avbryta för bryskt ifall de drabbade avvek från ämnet för att dela med sig av sina tankar. Jag försäkrade mig också om att intervjupersonerna hade någon i sin närhet som de kunde tala om sin sorg med. I en intervju ställdes de etiska frågorna på sin spets när en av de unga intervjupersonerna sade att efter intervjun skulle hon få mardrömmar igen. Orsakade jag som forskare att de drabbade blev ytterligare traumatiserade? Dock blev jag lugnare när samma intervjuperson berättade att ingen annan velat lyssna på hennes berättelse, bortsett från polisen. Med andra ord har det för denna intervjuperson varit viktigt att någon vuxen tagit kontakt med anledning av branden. Några av de

²⁴ Vid intervjutillfällena våren 1999 hade de skyldiga till branden ännu inte gripits.

drabbade ville ha kopia på intervjubandet, eftersom de ansåg det vara ett viktigt dokument för dem själva.

I studier om drabbades reaktioner i samband med katastrofer eller människor i kris och sorg finns förvånansvärt lite dokumenterat om hur forskaren påverkas av situationen. I en artikel över forskning om att hantera sorg i skolan, skriver krisforskaren Louise Rowling (1995) att forskaren bör vara medveten om intervjuens betydelse som intervention för intervjupersonen. Därför krävs det att forskaren behandlar intervjupersonen med respekt, bevarar deras anonymitet, men också accepterar den kraft som intervjun kan ha. Som forskare är man inte opåverkad av intervjupersonernas sorg (Rowling 1995 s. 14). Psykiatern Tom Lundin (1982) har skrivit om hur han påverkades i samband med att han intervjuade anhöriga efter plötsliga dödsfall. Hans slutsats är att som forskare går man i intervjuerna in i sorgprocessen för att kunna förstå den. Hans andra aspekt handlar om att man som forskare kan känna skuld för att man utnyttjar andras sorg för sina vetenskapliga syften. Dessa känslor kan bemötas med att forskningen kan komma andra människor till godo i liknande situationer. Denna skuld känsla blev påtaglig för mig efter att några intervju personer blev besvikna när de hörde att det skulle dröja några år innan resultaten från min undersökning blev färdiga. Ett sätt att hantera detta problem har varit den rapport som jag skrivit om en del av resultaten och som samtliga intervju personer har fått. Sammanfattningen av rapporten är översatt till de drabbades olika modersmål (Nieminen Kristofersson 2001).

Avhandlingens uppläggning

Kapitel 2 börjar med definitioner av för avhandlingen viktiga begrepp samt en kort historisk beskrivning av krisgrupperna. I kapitlet redogörs också för angränsande forskning som inkluderar både svenska och utländska studier. Kapitlet avslutas med en kort sammanfattning av studier som berör vårt förhållande till döden idag. I kapitel 3 presenteras avhandlingens teoretiska inriktning med utgångspunkt i dess syfte att undersöka den spontana och den organiserade sammanhållande processen. Jag utgår från Durkheims klassiska sociologi, från organisationsteori och teorier om professioner. Kapitel 4 handlar om hur krisgrupper vuxit fram i Sverige som ett område för de professionella. Beskrivningen bygger på en granskning av svenska studier och dokument om stora olyckor (t.ex. den s.k. Kista-olyckan 1988 samt m/s Estonias förlisning 1994). I kapitlet ställs också frågor om vilken professionell kunskap som dominerar krisgrupperna. Kapitel 5 beskriver de olika krisgrupper som etablerades i Göteborg efter brandkatastrofen och

deras organisation. Kapitlet bygger på olika myndigheters rapporter och resultat från intervjuerna. Krisgrupperna analyseras med hjälp av en typologi från tidigare katastrofforskning.

Den spontana sammanhållande processen handlar i detta sammanhang framför allt om stödet i de drabbades sociala nätverk under de första veckorna och månaderna efter brandkatastrofen. Frågor som fokuseras är på vilket sätt de drabbade fick hjälp från sitt sociala nätverk och vad det innebar för dem. Vad kunde hjälpa de drabbade i deras sorg? Dessa frågor undersöks i kapitel 6. Kapitlet bygger på intervjuerna med de drabbade ungdomarna och föräldrarna. Det gör även kapitel 7 som handlar om vad den organiserade professionella processen innebar för de drabbade. De centrala frågorna i detta kapitel handlar om krisgruppernas responsivitet, vad de konkret gjorde för de drabbade, och hur de drabbade upplevde stödet.

Kapitel 8 undersöker två frivilligorganisationers krisgrupper och tre spontana krisgrupper som bildades med anledning av branden. Ledarna för dessa grupper beskriver hur de organiserade grupperna och vilka insatser de gjorde. Även samarbetet med myndigheternas organiserade krisgrupper och kontakter med politiker behandlas. Kapitlet bygger på frågor om den spontana processen och Durkheims teorier om sammanhållning och solidaritet.

Kapitel 9 handlar om hur representanterna för de olika krisgrupperna i stadsdelar, kyrkor och på sjukhus uppfattade sina insatser. Frågeställningarna handlar om hur de anställda försvarade arbetet i krisgrupperna som professionellt arbete och om de ser krisgrupperna som ett nytt område, en ny domän för dem. Kapitlet bygger på resultat från intervjuerna med de professionella. Analysen utgår från en professionsteoretisk ansats. I kapitel 10 sammanfattas avhandlingens slutsatser: på vilket sätt har de två processerna verkat, vilka är deras starka respektive svaga sidor och hur har de förhållit sig till varandra.

KAPITEL 2 KRISGRUPPERNAS FRAMVÄXT OCH TIDIGARE FORSKNING

Definitioner

I en vid bemärkelse kan man säga att hela Göteborg drabbades av branden, och att även räddningspersonal, anställda inom sjukvård och skola samt krisgrupper var drabbade eftersom de mötte brandens konsekvenser på mycket nära håll. Jag gör dock en avgränsning så tillvida att med ”drabbad” menar jag de anhöriga i familjer som förlorade barn eller vars barn skadades. Bland de drabbade har jag också inkluderat de ungdomar som deltog i festen på diskoteket och förlorade kamrater, liksom ungdomar som inte var med på festen men vilkas kamrater och vänner dog i branden.

I samband med diskussioner om krisgrupper förekommer ord som ”kris”, ”katastrof” och ”debriefing”. Ordet *kris* används ofta och med olika betydelser i vardagliga sammanhang. Enligt Hot- och riskutredningen (SOU 1995:19) kan ordet användas om politiska sammanhang, t.ex. *säkerhetspolitisk kris* för att ange ett allvarligt politiskt läge mellan fred och krig. Ordet används också i fredstida sammanhang i uttryck som *krishantering*, *kriskommunikation* och *krisforskning*. En kris kan vara något som växer fram långsamt, t.ex. en *samhällsekonomisk kris*. Hot- och riskutredningen uppmärksammar också ordets användning i de sociala myndigheternas, sjukvårdens och kyrkans organiserade insatser för människor som drabbats av olyckor eller andra händelser. Då används uttryck som *krisbearbetning* och *krisgrupp* (SOU 1995:19). I denna avhandling använder jag ordet ”krisgrupp” i den sistnämnda betydelsen. Begreppet *det psykologiska och sociala omhändertagandet* använder jag som synonym till *det psykologiska och sociala stödet*. Med dessa begrepp menar jag både akuta insatser, t.ex. i olika krisgrupper och krisjourer oavsett huvudman, och det uppföljande arbete som har gjorts av socialtjänsten i stadsdelsförvaltningarna, kyrkan, frivilligorganisationerna och de spontana krisgrupperna.

Den psykologiska betydelsen av ordet kris framgår bland annat av psykiatern Johan Cullbergs böcker *Kris och utveckling* (1975) och *Dynamisk psykiatri* (1999) i vilka han ger en klassisk beskrivning av den psykologiska krisen. Han talar om *traumatisk kris* och *utvecklingskris*. Utvecklingskris innebär att gå genom olika skeden i sitt liv som pubertet, att

bli förälder o.s.v. Traumatisk kris orsakas av yttre händelser som arbetslöshet, flyttning, skilsmässa eller dödsfall. Vi dessa tillfällen fungerar inte tidigare inlärda problemlösningsmönster utan den drabbade överväldigas av det som hänt. Krisens olika faser beskrivs som chock, reaktion, bearbetning och nyorientering. Den som bemöter drabbade professionellt genom *krisintervention* skall enligt Cullberg kunna förmedla "ett vikarierande hopp" utan att förneka vad som har hänt (Cullberg 1999 s. 41 ff).

I olycks- och katastrofsammanhang används också ordet *trauma*. Katastrofforskaren och psykologen Atle Dyregrov (1992 s. 34) har be-skrivit traumatiska händelser som plötsliga olyckor, krig, hot mot ens eget eller nära anhörigas liv eller att man sett andra människor dö. Trauma har en allvarligare och djupare betydelse än kris (Dyregrov 1997 s. 9 ff). Ofta inträder en känslomässig förflamning med förändrad tidsupplevelse och en känsla av att allt händer i slow motion. Den drabbade kan utveckla s.k. posttraumatiska stressyndrom, PTSS, eller PTSD vilket är en förkortning av den engelska termen Post Traumatic Stress Disorder på ett tillstånd som kan diagnostiseras och behandlas (Dyregrov 1992 s. 34; 1997 s. 36).

Om branden i Göteborg har det sagts att den var en *katastrof*. I socialstyrelsens *Allmänna råd* (1991:2/1996) definieras katastrof som en så allvarlig händelse eller hot om en sådan att samhällets ordinarie resurser inte räcker till. För att kunna hantera situationen krävs extra resurser och samordning mellan olika myndigheter. Analysgruppen för granskning av Estoniakatastrofen och dess följder föreslår i sin slutrapport (SOU 1999:48) att begreppet *svår påfrestning* skall användas om katastrofliknande händelser. Det som kännetecknar en svår påfrestning är att den i likhet med en stor olycka uppstår hastigt, avviker från det normala och hotar grundläggande värden i samhället. Flera sektorer i samhället berörs. Det krävs snabba beslut och samordning mellan de olika sektorerna för att hantera situationen. Vid svår påfrestning krävs inte bara räddningstjänstens och sjukvårdens insatser utan det ställs också krav på information, beslutsfattande och ledning. Larsson m.fl. (2000a) ifrågasätter i sin rapport från Styrelsen för Psykologiskt Försvar om branden kan definieras som katastrof. Han jämför internationellt språkbruk där det engelska ordet "catastrophe" endast används för jordbävningar, orkaner och andra händelser med mycket stor förödelse. "Disaster" däremot betecknar en större olycka och är tillämplig på branden (Larsson m. fl. 2000a s. 18). Jag har valt att i avhandlingen kalla händelsen för en "brandkatastrof" även om den på grund av ryktesspridning, misstro mot myndigheter och krav på snabba beslut också skulle kunna kallas för svår påfrestning. Det engelska ordet

”disaster” kan översättas både med ”större olycka” och ”katastrof”. Efter branden krävdes det betydande samarbete mellan myndigheter, både i räddningsinsatserna och i det långsiktiga stödet, och landets regering involverades även om det mest handlade om symboliska besök i Göteborg. Dessa åtgärder behövs i regel inte i samband med olyckor som de enskilda myndigheterna kan hantera på egen hand.

I arbetet med att möta drabbade i samband katastrofer ingår för de professionella ett psykologiskt efterarbete genom avlastningssamtal och *debriefing*. Debriefing och avlastningssamtal bygger på den psykologiska och psykiatriska kunskapen om psykisk stress och kris (Andersson m.fl. 2000). Genom strukturerade samtal försöker personalen att mildra verkningarna efter händelsen. Samtalen har en klar struktur med introduktion, faktafas, tanke- och känslöfas samt avslutning. Ibland sker samtalen i arbetslaget med arbetsledaren t.ex. i räddningstjänsten, men de kan också ledas av en utomstående (Andersson m.fl. 2000 s. 32 ff). Samma form av strukturerade samtal kan också användas i direktkontakt med drabbade fast det då inte alltid kallas för debriefing.

Krisgruppernas historik

I kapitel 1 berättade jag om organiserade och spontana hjälpinsatser i samband med koleraepidemierna och branden i Sundsvall på 1800-talet. Organiseringen av olika insatser är med andra ord ingen ny företeelse. Det som är en ny dimension i stödet är det som har med den psykologiska delen, krisen, att göra och som uttrycks i krisgrupperna idag. I detta avsnitt redogör jag för några dokument som berör katastrofer och olyckor från 1977 till slutet av 1990-talet. En sammanfattning av de kunskaper som lett fram till att krisgrupper blivit en självklar del av hanteringen av katastrofer avslutar avsnittet.

Det första dokument som utöver sjukvårdens och räddningstjänstens akuta insatser också tar upp frågor om psykologiskt och socialt omhändertagande är en *Kamedorapport* om Tuve-raset i Göteborg 1977 (*Kamedorapport 37*, 1978).²⁵ Vid jordskredet i Tuve rasade ett antal villor i ett bostadsområde på

²⁵I rapporten om flygolyckan på Teneriffa 1977 nämns det dock att det vid stora olyckor finns ett informationsbehov för anhöriga och andra och att det kan fyllas genom inrättandet av informationscentraler (*Kamedorapport 36*, 1977).

grund av lera som började röra sig. Tio personer omkom och flera familjer blev bostadslösa. Vid Uppsala universitet har Björklund (1981), Edberg m.fl. (1983) och Syrén (1981) gjort s.k. disasterstudier om Tuve-raset. Syréns rapport från 1981 är det äldsta dokument jag kunnat hitta som nämner ordet "krisgrupp". Det var socialtjänsten som inrättade en "krisgrupp" som även erbjöd psykologiskt stöd genom uppsökande verksamhet. Den bestod av två socialsekreterare som aktivt sökte upp dem som hade blivit utan bostad. De drabbade har emellertid berättat att de inte hade behov av något psykologiskt stöd så tidigt. Det behovet uppstod långt senare (Syrén 1981 s. 105 ff).

Kyrkorna och Röda korset kunde inom det praktiska omhändertagandets ramar erbjuda möjlighet till samtalsstöd, t.ex. på öppet hus-verksamheten i Glöstorps kyrka (*Kamedorapport 37*, 1978 s. 58). Efter Tuve-raset kom kravet på organisering av det psykologiska och sociala stödet när psykiatrins företrädare efterlyste bättre samordning med socialtjänsten, barn- och vuxenpsykiatri och skolan i form av en arbetsgrupp. Det betonas i *Kamedorapport 37* från 1978, och även i en översikt över katastrofmedicinska studier i *Kamedorapport 73* (1999), att behovet av psykiatriska och psykologiska insatser var stort i samband med raset och att de i framtiden måste planeras in i katastrofberedskapen.

Efter branden på Stadshotellet i Borås 1978, då 20 ungdomar dog i samband med en studentfest, efterlyste de anhöriga till de omkomna långsiktigt stöd. Anställda inom sjukvården och kyrkan ansåg att det akuta psykologiska stödet inte var tillräckligt (*Kamedorapport 39*, 1979; *Kyrkans Tidning* 1983; Björklund L. 1990). Att ämnet blev aktuellt i slutet av 1970-talet visar *Kamedorapport 38* från 1979 som handlar om psykiska reaktioner hos dem som drabbas av en katastrof och hur de kan få stöd även av icke-specialister som räddningstjänsten, polisen och frivilliga om de sistnämnda får viss utbildning (*Kamedorapport 38*, 1979).

De stödjande insatserna har varit mer eller mindre väl förberedda genom att det t.ex. i katastrofplaner på sjukhus anges att kuratorer och präster skall kallas in vid stora olyckor. Så skedde vid en tågolycka i Storsund 1980 då 11 personer omkom och flera skadades (*Kamedorapport 45*, 1981; Lundin 1992 s. 113). Dock har det ofta rört sig om spontana insatser. Anställda från sjukvården, social-tjänsten, kyrkan och polisen bildade en krisgrupp och gav krisstöd vid en drunkningsolycka i Smedjebacken 1988 då fem personer drunknade i sjön Barken (Lundin 1992 s. 132). Vid den s.k. Kista-olyckan

1988, som redan har nämnts i kapitel 1, blev Kista kyrka en samlingsplats för de anhöriga. Representanter för kyrkan, skolan, socialtjänsten, primärvården och psykiatrin samarbetade spontant för att hjälpa de drabbade med resorna till Norge, men också med samtal och stöd under en tid efter olyckan (Edholm Johansson 1998).

Efter bussolyckan uppmärksammades de psykiska och sociala behoven av socialstyrelsen. Representanter från Kista deltog i socialstyrelsens arbetsgrupp som sedan utformade *Allmänna råd – Psykiskt och socialt omhändertagande vid stora olyckor och katastrofer* (Socialstyrelsen 1991:2/1996). I den specificeras hur det psykologiska och sociala omhändertagandet skall vara organiserat.

Från och med 1990-talets början tycks det ha varit vanligt med organiserade krisgrupper som framgår av dokument angående branden på färjan Scandinavian Star 1990 (*Kamedorapport 60* 1993; Elklit m.fl. 1994 och 1995) och m/s Estonias förlisning (SOU 1996:189). Efter Estonia-katastrofen tillsatte regeringen en analysgrupp. I gruppens uppgifter ingick att granska hur det svenska samhället påverkats av händelserna efter förlisningen. I sitt arbete har analysgruppen också berört de drabbades situation och det psykologiska stödet för dem (SOU 1998:132; SOU 1999:48).

Krisgrupper i form av POSOM-grupper fanns enligt räddningsverket hösten 2001 i 85 % av alla Sveriges kommuner. Räddningsverket har erbjudit de kommunala POSOM-grupperna utbildning för fem personer per kommun. Utbildningen var genomförd 1998 (Nilsson 2001). Förutom POSOM-grupperna kan det i en kommun finnas flera krisgrupper t.ex. en på varje skola. Även företag har krisgrupper, exempelvis erbjöd SAS psykologiskt stöd åt de anhöriga efter flygolyckan på Linate flygplats i Milano i oktober 2001. Arbetarskyddsstyrelsen har uppmärksammat krisstödet. Från och med 1 juli 2000 skall det på varje arbetsplats finnas beredskap för krisstöd och de anställda skall, förutom medicinsk första hjälp, kunna få socialt och psykologiskt omhändertagande. Även här motiveras ett gott omhändertagande med att det kan förebygga framtida sjukdomstillstånd (Arbetarskyddsstyrelsen 1999).

Krisgrupperna har inte varit aktiva bara efter katastrofer och större olyckor. Efter mordet på pojken Kevin i Arvika 1998 aktiverades kommunens POSOM-grupp och PKL-gruppen på sjukhuset. I en rapport som skrivits om insatserna framgår att några av de närmast anhöriga hade önskat mera stöd från krisgrupperna medan människor i periferin som grannar och

Kevin's dagmamma erbjöds hjälp flera gånger (Hjelmgren 2000 s. 57 ff). Oroliga föräldrar tog inte kontakt med krisgrupperna utan med lärare, skolsköterskor och fritidsledare, d.v.s. de vände sig till människor de kände tidigare. Det frågas i rapporten om krisgrupperna tillsattes för organisationens skull snarare än för människors behov (Hjelmgren 2000 s. 83).

Denna korta historik över krisgruppernas framväxt visar att i slutet av 1970-talet efterlystes psykologiskt och socialt stöd av anhöriga men också av anställda inom socialtjänsten och sjukvården. Efter Kista-olyckan blir krisgrupperna något som organiseras och får stöd av socialstyrelsen. Vid Estonias förlisning är det självklart med krisgrupper. I dokument och media ges en positiv bild av denna verksamhet. Det framkommer också att det inte bara är myndigheter, t.ex. socialtjänsten och sjukvården, som är aktiva i krisgrupperna. Även frivilligorganisationer som Röda Korset och kyrkorna deltar i insatserna. Analysgruppens utredningar kommenterar även det psykologiska och sociala stödet efter Estonia och låter de drabbade komma till tals men ifrågasätter inte krisgruppernas existens. Kritiska kommentarer framträder i rapporten om insatserna efter mordet på pojken Kevin. Ger krisgrupperna det stöd som de är tänkta att ge eller finns det andra aktörer som kan göra det lika bra? Rapporten från Arvika bryter den positiva bilden av krisgrupperna och ställer frågor som inte ställts innan. Vilken kunskap har då lett till att krisgrupperna motiverats och bildats?

Ny kunskap som ett motiv för krisgrupperna?

Den katastrofpsykiatriska och –psykologiska kunskapsutvecklingen har delvis en bakgrund i militära sammanhang och i erfarenheter från krig. Posttraumatiska stressyndrom, PTSS, har enligt Dyregrov (1997 s. 34 ff) sitt ursprung i ”KZ-symtom” (efter det tyska ordet Konzentration) som kunde iakttagas hos de överlevande från koncentrationslägren. Soldater kan drabbas av s.k. ”shell shock”, krigsneuros eller psykiatrisk stridsreaktion. Även modellen för behandling av dem som drabbas av stora olyckor eller katastrofer kommer delvis från militära sammanhang. Där har ”frontnära behandling” betonats. Det betyder att behandling skall ges av psykiatriker som skall finnas nära de stridande soldaterna och att den drabbade soldaten skall återgå till sin verksamhet så fort som möjligt. Detta har också visat sig vara ett effektivt sätt att begränsa antalet soldater som blir stridsodugliga på grund av stridsreaktioner (Otto m.fl. 1986). På samma sätt betonas det

snabba psykologiska och sociala omhändertagandet i samband med olyckor och katastrofer i fredstid.

Även ökade kunskaper om reaktioner i fredstida katastrofer har bidragit till utformningen av den psykosociala beredskapen. Bland referenserna för socialstyrelsens *Allmänna råd* finns förutom psykiatrikern Ulf Otto m.fl. (1986) även verk av psykiatriker som studerat katastrofer i fred, t.ex. Tom Lundin, Arne Sund och Lars Weisæth. Atle Dyregrov representerar den psykologiska katastrofkunskapen, och Kjell Kallenberg, med en avhandling i teologi om livsåskådningsfrågor i kris, den existentiella dimensionen. Däremot saknas referenser till dokument om socialtjänstens insatser eller kunskaper inom området.

I socialstyrelsens *Allmänna råd* (1991:2/1996 s. 22) motiveras krisgruppernas arbete utifrån kunskapen om det psykologiska stödets betydelse. Det moderna samhällets tekniska risker är ett annat argument, liksom den enskilda människans sårbarhet som ökat på grund av förändrade familjestrukturer och ökad sekularisering. Redan på skadeplatsen kan det enligt *Allmänna råd* vara lämpligt att en extra sjukvårdsgrupp med personal från psykiatrin eller personal med katastrofpsykologisk/psykiatrisk utbildning ger psykologiskt stöd åt de drabbade. Om det är fråga om en olycka med få somatiskt skadade men många som drabbas psykiskt, t.ex. vid en brand i ett hyreshus, anses en POSOM-grupp kunna tillgodose de drabbades behov. Det kan ske genom att ordna samlingsplats för information, stöd och rådgivning. Det fortsatta omhändertagandet innebär att alla drabbade får kontakt med personal från den psykiska och sociala katastrofberedskapen. Även de drabbade som inte har behov av somatisk vård skall erbjudas att följa med till en samlingsplats, oftast på ett sjukhus. På samlingsplatsen skall de drabbade registreras för att underlätta uppföljning i ett senare skede. De skall inte ”släppas hem” ensamma innan de kommit ur chockfasen (Socialstyrelsen 1991:2/1996 s. 23). De drabbade skall få information om vad som har hänt och om normala krisreaktioner. Personalen på samlingsplatsen skall bedöma vilka av de drabbade som är i riskzonen att utveckla psykiska problem i framtiden. Dessa skall motiveras för uppföljande kontakter inom psykiatrin eller sjukvården.

Det långsiktiga omhändertagandet innebär att tidigt identifiera dem som kan utveckla psykiska störningar eller sjukdomar efter en stor olycka. För dessa personer skall en uppföljning ordnas redan efter några dagar på hemorten. De som skall ge fortsatt stöd och behandling bör vara psyko-terapeutiskt utbildade och dessutom ha kunskaper om krisintervention, kristerapi och

posttraumatiska stressyndrom PTSS. Men inte bara personer som riskerar att utveckla psykiska störningar skall erbjudas en fortsatt kontakt utan den skall erbjudas åt alla (Socialstyrelsen 1991:2/1996 s. 25).

Kunskaper om hur människor reagerar i katastrofsituationer har alltså från början kommit från det militära området även om det under senare år också bedrivits forskning om katastrofer i fredstid. Kopplingen till försvaret återkommer i 1990-talets svenska diskussion om totalförsvaret. I utredningen *Branden i Göteborg den 29-30 oktober 1998* (SOU 2000:113) påpekas bland annat att det inte finns någon lag som i detalj preciserar kommunernas ansvar i samband med stora olyckor och katastrofer. Ett grundläggande ansvar för befolkningen kommer till uttryck i socialtjänstlagen (SOU 2000:113 s. 168 ff). Riksdagens beslut 1995 om inriktningen för totalförsvaret innebar bland annat ett vidgat säkerhetsbegrepp. Totalförsvaret skall försvara landets frihet och skydda befolkningen, inte bara i krig utan dess resurser skall ställas till förfogande även vid svåra påfrestningar på samhället i fredstid. Detta innebär att totalförsvarets militära resurser kan förstärka samhällets ordinarie resurser. Med anledning av detta har socialstyrelsen utarbetat en rapport *Socialtjänsten under kris och krig* (Socialstyrelsen 1998). I den förtydligas socialtjänstens ansvar enligt 3 § i socialtjänstlagen för de personer som vistas i kommunen (Socialtjänstlag 1980:620). De skall kunna få den hjälp och stöd som de behöver av den kommun de vistas i när behovet uppstår. Den fredstida katastrofberedskapen i samarbete med andra kommunala organ och andra organisationer som polisen, hälso- och sjukvården, kyrkorna m.fl. skall tjäna som grund för att socialtjänsten skall kunna möta de behov som uppstår i samband med svåra påfrestningar (Socialstyrelsen 1998:1 s.19).

Socialstyrelsen (1991:2/1996 s. 16) motiverar också krisgrupperna med hänvisning till kommunernas ansvar enligt socialtjänstlagen (Socialtjänstlag 1980:620 §3) för dem som vistas i den. Socialstyrelsen hänvisar också till hälso-och sjukvårdslagen § 2 där det står att målet för vården är god hälsa och att förebygga ohälsa (Hälso-och sjukvårdslag 1982:763 § 2, § 2c).

Sammanfattningsvis kan vi se att krisgrupperna vuxit fram både efter konkreta behov i samband med olika olyckor och katastrofer samtidigt som kunskapen om katastrofers och traumans betydelse för individen ökat. Utvecklingen av olika diagnoskriterier har gjort det möjligt att idag använda diagnosen PTSS på dem som har betydande psykiska besvär efter traumatiska händelser och katastrofer. Krisgrupperna tycks idag vara en självklar del av hanteringen efter stora olyckor. Nästa avsnitt beskriver det psykologiska och sociala omhändertagandet i några andra länder.

Krisgrupper i andra länder

I Norge har kommunerna enligt hälso- och socialberedskapslagen ett primäransvar för att etablera ett organiserat psykosocialt stöd i samband med stora olyckor och katastrofer. Det är kyrkans ansvar att organisera präster som kan kallas in av de lokala räddningscentralerna till själva olycksplatsen. Även kontoret för katastrofpsykiatri har utarbetat riktlinjer för psykosocial stödtjänst med betoning på samarbete mellan hälso- och sjukvården och kyrkan. Bland kommunens anställda inom hälsovården och socialtjänsten finns ofta kompetens för uppgifterna, men specialister på psykiatriska kliniker och sjukhus kan också anlitas. Uppföljning av stödet avtalas med den drabbade själv som också kan påverka dess utformning. I uppföljningen skall det sociala nätverket, arbetsplatsen, skolan mm. engageras som resurser. Uppföljningsarbetet är i första hand förebyggande, inte behandlande. För att det skall fungera i katastrofsituationer bör arbetet med de ”vanliga” dödsfallen ske med respekt och allvar eftersom den dagliga beredskapen är avgörande för kvaliteten även i extraordinära situationer (*Helhetlig omsorg*, odaterat). I Norge har frivilligorganisationer som Röda Korset, Norsk Folkehjelp och Frälsningsarmén betydande resurser som de ställer till förfogande, t.ex. ambulanser, filter och mat. Det är kommunernas ansvar att i sina beredskapsplaner ha en översikt över frivilligorganisationernas resurser (SOU 1999:48 s. 94 ff).

I Finland har kommunerna skyldighet att inrätta krisgrupper som består av socialarbetare och anställda i primärvård och kyrka. Krisgruppernas primära uppgift är att erbjuda debriefing. De som drabbas av olyckor och andra kriser kan få hjälp på de kriscentra som på större orter bildats av lokalavdelningar till Finska Mentalhälsovårdssällskapet.²⁶ De som arbetar på dessa kriscentra är socialarbetare och sjuksköterskor och de kan ge krisstöd redan på olycksplatsen (Lias 2002). Efter m/s Estonias förlisning var det psykologer som i samarbete med Röda Korset gav psykologiskt stöd åt de överlevande, både som konsultation och i form av gruppsamtal med debriefingsteknik. För långsiktigt stöd hänvisades de drabbade till krisgrupperna på hemorten (Saari m. fl. 1996 s. 135 ff).

I Danmark erbjuder sjukvården psykologisk hjälp i samband med akuta olyckor. En del kommuner och frivilligorganisationer som HIV Danmark

²⁶ På finska: Suomen mielenterveysseura r.y.

och Kræftens Bekæmpelse erbjuder ett långsiktigt stöd genom samtalsgrupper (Davidsen-Nielsen 2001).

Även i England finns det särskilda krisgrupper som ger psykosocialt stöd. De är inrättade av de lokala myndigheterna, där bl.a. de sociala myndigheterna ingår. Överlevande vid stora olyckor omhändertas på särskilda Survivor Reception Centres där de får information, mat, kläder och hjälp att nå anhöriga (SOU 1999:48 s. 98 ff). Ett exempel på hur det psykologiska och sociala stödet fungerar i Tyskland är insatserna i samband med tågolyckan i Eschede 1998 då över 100 personer omkom. Anhöriga som kom till platsen togs omhand av präster, psykologer och frivilliga från Röda Korset. Det var också den sistnämnda organisation som fick i uppdrag att ordna debriefing för räddningspersonalen med hjälp av experter som psykologer, präster, psykiatriskt utbildad personal och anställda från järnvägen. De flesta i räddningsmanskaper som tog hand om de omkomna var just frivilliga från Röda Korset, något som är vanligt i Tyskland (SOU 1999:48 s. 101 ff).

När ett flygplan på väg från New York till Schweiz störtade utanför Kanadas kust 1998, upprättades ett kriscentrum för de anhöriga som togs om hand av präster och psykologer (SOU 1998:132 s. 189). Efter bombningen av Oklahoma City 1995 inrättade Röda Korset ett omfattande stödprogram för de drabbade i samarbete med professionella från psykiatrin och frivilliga från andra organisationer. Ett center, "Compassion Center for crisis support and death notification" öppnades och var igång 19 dagar efter bombattentatet. Insatserna bestod av information, stödjande rådgivning både i direkta samtal och per telefon och hjälp med att finna nya bostäder. Arbetet finansierades med statliga och federala medel (Pfefferbaum m.fl. 1999).

Krisgrupper med representanter för olika yrkesgrupper och frivilligorganisationer tycks vara en tendens i Västeuropa och USA. Efter allvarliga olyckor har man betonat inte bara beredskapen i sig utan också att förhållandet mellan olika yrkesgrupper och organisationer måste klargöras i förväg. Röda Korsets insatser är betydande i flera länder. Kyrkans anställda, främst präster, arbetar inte bara med minnesstunder och begravningar utan har även samtal och psykologiskt stöd till uppgift.

Skillnaden är stor om man jämför myndigheters resurser i samband med en katastrof i en annan del av världen. Efter att en färja sjönk i Victoriasjön i Tanzania 1996 då flera hundra personer drunknade, ordnades visserligen

bärgning av en del av kropparna med hjälp av rödakorsare och dykare från Sydafrika. En minnesstund med representanter för olika religioner anordnades med 20 000 deltagare. Myndigheterna följde emellertid inte upp katastrofen utan uppgiften överlämnades åt kyrkor och frivilligorganisationer (SOU 1998:132 s. 187 ff).

Tidigare forskning

I kapitlets första avsnitt om framväxten av krisgrupperna har vi kunnat se att ett område, det militärpsykiatriska, har bidragit till kunskaper om människors reaktioner under svåra förhållanden. Även om det fanns studier i psykiatri om reaktioner på katastrofer i fredstid redan i början av 1900-talet (Weisæth 1994 s. 79), var det först på 1950-talet som den fredstida katastrofforskningen tog fart på allvar. Detta skedde främst i USA, men också i Europa, som t.ex. undersökningarna om översvämningarna i Holland (Hultåker m.fl. 1978 s. 13 ff).

Forskningen om katastrofer berör flera discipliner från psykologi och psykiatri till statskunskap och teknik. Ett exempel på teknisk forskning är studier om maritima risker i Öresundsområdet vid Lund University Centre for Risk Analysis and Management, LUCRAM. I den tekniska forskningen beaktas även mänskliga faktorer som beslutsprocesser under stress (www.lu.se/lucram). I statskunskap har forskning om krishantering resulterat bland annat i studier om beslutsfattande på nationell nivå i samband med kriser som valutakrisen 1992 (Sundelius m.fl. 1997). Forskningen i psykologi och psykiatri har intresserat sig för människors reaktioner, beteenden, coping och stresshantering i samband med katastrofer och större olyckor (Wallenius 2001, Winje 1997, för översikt se Enander m.fl. 1993, 1995). Exempel på sådana studier är undersökningarna efter Scandinavian Star (Elklit m.fl. 1994, 1995) och svenska medborgares beteenden i samband med jordbävningen i Kobe, Japan 1995 (Wallenius 2001). Studier i psykiatri har gjorts om förekomsten av psykiska reaktioner och posttraumatiska stressyndrom, PTSS, bland annat hos anhöriga och överlevande efter bussolyckan i Måbödalen (Winje 1996, 1997), hos passagerarna efter flygolyckan i Gottröra 1991 (Lundin 1992 s. 40) och hos överlevande efter m/S Estonias förlisning (Taiminen m.fl. 1996). Hur enskilda människor och hela samhällen kan uppfatta olika risker och hantera dem redovisas i en studie från ÖCB, Överstyrelsen för Civil Beredskap, med både en psykologisk och en sociologisk ansats (Enander m.fl. 1996). I Sverige är en stor del av katastrofforskningen initierad eller finansierad av olika myndigheter som redan nämnda ÖCB, men också av Försvarets

Forskningsinstitut (tidigare FOA). Styrelsen för Psykologiskt Försvar, SPF, har initierat flera undersökningar om informationsfrågor och medias roll i katastrofsituationer t.ex. i samband med m/s Estonias förlisning (Hadenius m.fl. 1996; Larsson m.fl. 1996; Raittila 1996; Nordström m. fl. 1996; Hillve m. fl. 1996).

Forskning om det psykologiska och sociala stödet

Vad finns det då för forskning om det psykologiska och sociala stödet för drabbade? I det följande ges exempel på några studier. Den amerikanske sociologen Thomas E. Drabek publicerade 1986 en omfattande översikt av internationella sociologiska studier om planering och insatser efter katastrofer. Han delade upp resultaten efter en indelning av katastrofens olika faser och urskilde fyra huvudgrupper: 1) förberedelse (preparedness) 2) svar eller åtgärder (response) 3) återhämtning (recovery) och 4) lindring (mitigation) (Drabek 1986). Andra forskare, bland annat Quarantelli (1998a), har kritiserat en så tydlig uppdelning i olika faser och menar att det snarare är fråga om en idealtyp. I verkligheten överlappar faserna varandra, och är beroende av vilken organisatorisk enhet som studeras (Quarantelli 1998a s. 253 ff). I sin globala översikt påpekar Drabek att kvaliteten på undersökningarna skiftar. Det finns dock resultat som tyder på att de drabbade i den akuta fasen uppskattat hjälp av lokala organisationer om dessa inte varit alltför byråkratiska (Drabek 1986 s. 214). Bara en liten del av de drabbade i USA har velat ta emot stöd från psykiatrin. Orsaken kan vara att det finns andra sätt att få hjälp och att behoven hos de drabbade avviker från vad som anses vara traditionell krisintervention (Drabek 1986 s. 221 ff; s. 289). Familjen och släkten har stor betydelse i alla faser efter en katastrof. De religiösa samfundet kan också ge stöd, men deras betydelse kan skifta i olika kulturella sammanhang (Drabek 1986 s. 244). Även senare studier har bekräftat att de drabbade inte velat söka psykiatrisk hjälp. Efter färjeolyckan i Zeebrugge 1987 visade sig traditionell medicinsk-psykiatrisk vård vara den som de drabbade anlitade minst. I stället var aktiviteter som de drabbade själva kunde styra mer framgångsrika, t.ex. samtalsgrupper och en tidning med brev och dikter som de anhöriga skrev (Hodgkinson 1989 s. 351 ff). En orsak till att de drabbade inte vill anlita psykiatrisk vård är att de inte är vana vid traumatiska symtom och den vård som erbjuds av psykiatrin utan den upplevs som stigmatiserande (Kroon m.fl. 1993 s. 118).

Forskningsresultat av den här typen påverkade utformningen av det långsiktiga psykologiska stödet åt dem som drabbades då ett flygplan störtade och skadade två hyreshus i en invandrartät förort i Amsterdam 1992. Stödet skulle huvudsakligen komma från de drabbades egna nätverk

som familjer och grannar. Anställda inom psykiatrin skulle i första hand verka som konsulter och ge råd, inte behandla. Information om psykiska symtom gavs i media och psykiatrin gav stöd åt skolor, kyrkor och andra yrkesgrupper som mötte de drabbade. Bara i komplicerade fall skulle de drabbade ges psykiatrisk behandling (Gersons m. fl. 1993 s. 113 ff). I en undersökning som gjordes vid Crisis Research Center i samarbete med Leidenuniversitet och Erasmusuniversitet i Amsterdam konstaterades att det psykologiska och sociala stödet vid den hjälpcentral som myndigheterna öppnade efter olyckan kunde utformas på olika sätt. Myndigheterna erbjöd ett västerländskt sätt att ge psykologiskt stöd genom att lyssna på de drabbade som utifrån sina kulturella värderingar förväntade sig mer konkret hjälp. När listorna med de omkomnas namn publicerades, förväntade sig myndigheterna starka emotionella reaktioner och hade därför kallat in mycket stödpersonal. Reaktionerna uteblev. De drabbade visste vad som väntade dem och tyckte att arrangemanget bara ökade den redan laddade stämningen. Det långsiktiga psykologiska stödet fungerade inte alltid som det var tänkt. Invandrare fick inte träffa landsmän som anställdes för detta arbete, och det var inte alla invandrargrupper som hade något socialt nätverk som kunde ge ett naturligt stöd åt dem (Rosenthal m.fl. 1994 s. 57 ff). Stadens katastrofhjälp organiserades enligt en tidigare upprättad katastrofplan (Rosenthal m.fl. 1994 s. 10). I den ingick inte någon plan för det psyko-sociala stödet, men efter flygkatastrofen har t.ex. flygplatserna inkluderat psykosocialt stöd i sina katastrofplaner (Kroon m.fl. 1993 s. 121).

De ovannämnda undersökningarna visar att psykologiskt och socialt stöd anses vara viktigt i samband med katastrofer och olyckor. Det har kunnat organiseras även om det inte ingått i katastrofplaneringen i förväg. Dock har den traditionella psykiatrin svårt att nå de människor som drabbas. Många av studierna bygger på antagandet om att de drabbade bör få behandling som patienter och klienter. Ordet ”offer” (victim), förekommer flitigt i de engelskspråkiga texterna. Det har emellertid också framkommit att etniska och religiösa skillnader kan medverka till att det som myndigheterna vill erbjuda inte upplevs som självklart stöd av de drabbade. Psykiska reaktioner blir inte alltid som myndigheterna föreställt sig. Okonventionella metoder och anlitaandet av olika nätverk för egen-hjälp har visat sig vara framgångsrika även om de kan ha brister. De okonventionella metoderna har gett de drabbade möjlighet att agera som subjekt med kreativitet och egna sätt att lösa problem.

Sociologisk forskning

Vid Disaster Research Center (DCR) vid universitetet i Delaware, Newark i USA, har det sedan flera decennier bedrivits sociologisk forskning om katastrofer. Ett exempel på centrets forskning om organisationer i samband med katastrofer är den fyrfältsmodell som Russell R. Dynes utvecklat för en organisatorisk struktur. Detta schema har blivit känt som "DRC typologi".

Figur 1 *DRC-typologi enligt Dynes (1998 s. 115)*

Uppgifter

Organisa-
tionens
struktur

	Rutin	Icke-rutin
Samma som före katastrofen	Typ I Etablerade organ. (Established)	Typ III Utvidgande organ. (Extending)
Ny	Typ II Expanderande org. (Expanding)	Typ IV Nödlägeorgan. (Emergent)

Schemat förklarar organisationers uppgift före och efter en katastrof. I typ I, "etablerade", ingår de myndigheter t.ex. polisen och räddningstjänsten, som

har till uppgift att arbeta i samband med olyckor. Organisationens struktur förändras inte på grund av katastrofen, men personalens arbetstid kan utökas. Typ II "expanderande" organisationer kan förväntas att arbeta med katastrofer och i samband med dem expanderar de sin kapacitet t.ex. med hjälp av frivilliga. Typ III "utvidgande, utsträckande" (extending) handlar om organisationer som inte förväntas att göra något i katastrof-situationer men vilkas resurser tas i anspråk. Typ IV slutligen kallas för "nödläge"- eller "katastrof"- (emergent) organisationer som uppstår med anledning av händelsen. De utvecklar en struktur som är anpassad till den aktuella uppgiften. Typologin har under årens lopp modifierats, men är enligt Dynes fortfarande användbar. Hans poäng med typologin är att vid det vanligen kallar för "olyckor" engageras bara organisationer av typ I medan en plötslig katastrof innebär att organisationstyperna I och II snabbt följs av även typerna III och IV. (Dynes 1998 s. 115).

Ett intressant inslag i forskningen vid Disaster Research Center är den diskussion som E. L. Quarantelli (1998b) har initierat om katastrofforskningens teorianvändning. Trots flera decenniers empiriska studier har inte teorierna nämnvärt utvecklats. Det råder ingen konsensus om centrala begrepp inom området. För att kunna uppnå det, krävs det också en fördjupad diskussion om grundläggande frågor på området. En sådan fråga är: vad är en katastrof? Är det en händelse med en yttre orsak (översvämning, brand) eller är det en social konstruktion? För att få till stånd en diskussion om detta lät Quarantelli frågan gå vidare till några ledande katastrofforskare i Europa och USA. Deras inlägg har sedan kritiskt kommenterats av några andra forskare. Resultaten har publicerats i en antologi *What is a Disaster?* (Quarantelli 1998b). Jag har här valt att redogöra för tre artiklar som jag finner särskilt intressanta och spännande och som anknyter till denna avhandlings centrala teoretiska frågor.

Den franske statsvetaren Claude Gilbert (1998) menar att man kan urskilja tre paradigmer i frågan om hur en katastrof definieras. Det första tar sin utgångspunkt i en yttre händelse, en yttre agent som orsak. Människors reaktioner efter jordbävningar har t.ex. jämförts med reaktioner efter bombräder, eftersom deras verkningar är likartade och har en tydlig yttre orsak. Det andra paradigmet handlar om samhällets sårbarhet som i sin tur hänger samman med social organisering. Katastrofer innebär oordning och panik och därmed prövas också politikernas och beslutsfattarens förmåga att hantera svåra situationer. Detta leder till att den centrala frågan om vad som

är en katastrof flyttas från en yttre agent in i samhället. Så sker också med det tredje paradigmet som anger osäkerheten som ett kännetecken för en katastrof. Osäkerheten kan vara verklig eller upplevd och innebär att gängse mentala sätt att uppfatta verkligheten inte längre fungerar. Denna osäkerhet har sitt ursprung i de moderna samhällenas komplexitet. Gilbert menar att det första paradigmet varit seglevat inom katastrofforskningen. Den teoretiska utmaningen däremot ligger i frågor om solidaritet mellan olika grupper i samhället. Frågorna gäller också de offentliga auktoriteternas roll på olika områden, frågorna om rätten att styra i ordinarie förhållanden och i undantagsfall (Gilbert 1998 s. 11 ff).

Wolf R. Dombrowsky (1998) menar att definitionen av en katastrof återspeglar intentionen hos den som vill agera i katastrofsammanhangen. Tyska Röda Korset definierar en katastrof som en plötslig händelse där vardagligt liv avbryts och människor behöver skydd, näring, medicinsk och social hjälp. Lagen definierar en katastrof som en allvarlig störning av den allmänna ordningen där centraliserade, samordnade och skyddande enheter är nödvändiga. De tyska försäkringsbolagen definierar en katastrof som en situation som orsakar kostnader över en miljon tyska mark. Med andra ord anges definitionerna efter de lösningar olika aktörer har till hands, inte hur t.ex. katastrofens offer upplever situationen (Dombrowsky 1998 s. 19 ff).

Robert A. Stallings (1998) betraktar katastrofer som undantag som stör rutiner. De åtgärder som leder till att återställa rutiner kallar han för "undantagsrutiner". Vad säger undantagsrutiner om de ordinarie rutinerna? Varför är vissa undantagsrutiner centraliserade och andra decentraliserade? Undantag för vissa blir rutin för andra, t.ex. de som drabbas av en översvämning förlorar inkomst medan kommunen kan få statlig ersättning. När det gäller katastrofer, har dessa kallats för återkommande undantagskulturer. Undantagsrutiner kan i ett samhälle med arbetsdelning i durkheimsk mening bli ett område för organisationer som gör anspråk på att hantera dem. Även professionella och experter gör anspråk, om inte att kontrollera dem så i alla fall att delta i undantagsrutiner. Med andra ord blir rutinerna institutionaliserade. Detta kan vara effektivt i förhållande till de förväntade undantagen, men får svåra konsekvenser när man samtidigt inte ser andra undantag eller katastrofer som kan inträffa. På grund av de institutionaliserade undantagsrutinerna blir medborgare mera beroende av experter och specialister. De kan också känna sig svikna av experterna om dessa misslyckas med att hindra eller kontrollera störningar av rutiner. Stallings anser att det är svårt att utveckla speciella katastrofteorier. I stället har de klassiska sociologiska teorierna mycket att tillföra

katastrofforskningen. Att det inte funnits intresse för att generera teorier kan delvis bero på att det (i USA) har varit myndigheter som finansierat katastrofforskningen. De vill i stället ha praktiskt användbar forskning. Därför borde forskarna använda universitetens medel till katastrofforskning och i samband med empiriska studier utveckla teoretiska ansatser (Stallings 1998 s. 127 ff).

I sin avslutande kommentar betonar Quarantelli (1998a) att orsaksanalyserna av katastrofer har ersatts av en fokusering på respons, t.ex. vad händer när olika hjälpinsatser sätts in. Det behövs teorier som kan utveckla en ny typologi där katastrofer bara är en del av större kriser i samhället. I en sådan typologi kan förutom oväntade, abrupta händelser även hot mot en grupp ingå. På det sättet skulle man kunna undvika det som den tyske sociologen Ulrich Beck (1992) kallar för individualisering av sociala risker (Quarantelli 1998a s. 257).

I Sverige har några undersökningar med inspiration från Disaster Research Center gjorts. Dynes typologi har använts av sociologen Sverker Syrén i en analys av de olika organisationer som var aktiva efter Tuve-raset 1977 (Syrén 1981). Syrén diskuterar skillnader mellan resultaten från Tuve och internationella studier. Svenska organisationer skiljer sig något från internationella, t.ex. agerar sjukvården inte som organisationstyp I i alla länder medan den i Sverige har ett ansvar för akuta vårdande och livräddande insatser. Även ledningsfunktioner har enligt honom utformats olika. I internationella studier nämns att ledning och samordning av räddningsverksamheten är problematisk medan den fungerade bra i Tuve. Polisen och räddningstjänsten samt länsstyrelsen engagerades tidigt och utgjorde organisationer som ingår i typ I. Typ II representerades bland annat av socialtjänsten som alltid har en form av jour i polishuset. Efter raset organiserades arbetet för de drabbade personerna dels genom inrättandet av en akutmottagning, dels, som jag nämnt tidigare, med en form av uppsökande verksamhet med hjälp av en "krisgrupp." Gatukontoret, Röda Korset, lokalradion och Hemvärnet är andra exempel på organisationstyp II.

Organisationstyp III innefattade i Tuve bland annat Glöstorpskyrkan som öppnades för de drabbade, men även bostadsbolagen och bostadsförmedlingen ingick i denna organisationstyp. Den sistnämnda fick ta emot frågor av mer social karaktär och ansåg sig även agera som ”kurator” och ”terapeut”. Detta orsakade konflikt med socialtjänsten som erbjöd sig att hjälpa bostadsförmedlingen med att fylla i blanketter för de drabbade. Bland organisationer som uppstod med anledning av raset fanns dels en samrådsgrupp som representerade de drabbade gentemot kommunen och försäkringsbolagen, men också en kommunal samordningsgrupp och en grupp på departementsnivå. Den tidigare nämnda hjälpcentralen som öppnades på initiativ av flera myndigheter tillhör också organisationstyp IV.

Det mest intressanta resultatet av Syrén's studie är att den visar användbarheten av Dynes' typologi och hjälper läsaren att placera de olika svenska organisationerna i olika roller efter en katastrof. Typologin kan förklara hur organisationerna blir involverade i arbetet efter en katastrof. Däremot kan den inte förklara varför det uppstår tävlan mellan dem, vilket skedde mellan socialtjänsten och bostadsförmedlingen efter Tuve-raset. Det kan också ifrågasättas om en god ledningsfunktion i Tuve representerar ett specifikt svenskt fenomen eller beror på omständigheterna just i samband med denna olycka. I samband med Estonias förlisning har ledningsfunktionen på regeringsnivå, i samband med räddningsaktionerna och det psykologiska och sociala omhändertagandet på Estlines terminal kritiserats (SOU 1998:132; SOU 1999:48).

Edberg m.fl. (1983) har studerat frågor om solidaritet och konflikt bland de drabbade efter Tuve-raset. Resultaten bekräftade det som framkommit i internationella studier, nämligen att de drabbade i början visar altruism och hjälper varandra, vilket kan förklaras utifrån Durkheims tankar om solidaritet i ett samhälle. I en senare fas när det blir diskussion om fördelning av resurser, uppstår konflikter. Så skedde även i Tuve när samrådsgruppen, som bildats av de drabbade, skulle diskutera efter vilka principer nya tomter skulle fördelas. Ordföranden i gruppen bestämde att sociala band till Tuve och inte värdet på den tidigare bostaden skulle avgöra vem som skulle få tomt (Edberg m.fl. 1983 s. 53 ff).

Sammanfattningsvis vill jag med dessa referat av tidigare forskning visa på de underliggande frågor som undersökningen om krisgrupper väcker. Det räcker inte att bara studera en katastrof empiriskt och beskriva de olika aktörerna. Att analysera en till synes självklar definition som ”katastrof” ger möjlighet att utveckla och problematisera själva begreppet. Detta i sin tur möjliggör en djupare förklaring och förståelse av händelserna. Katastrofer och olyckor ställer frågor om samhället i stort. Finns det i krisgruppernas arbete inslag av att göra det hotfulla och oväntade till någon form av rutin och därmed öka kontrollen över det?

Dokumentationen om det psykologiska och sociala stödet efter svenska katastrofer sedan slutet av 1970-talet består till stora delar av olika myndigheters rapporter vilka inte gör anspråk på teoretiska resonemang. Det har inte heller funnits forskning om krisgrupper som hade kunnat utveckla begrepp och teorier. Jag återkommer till dessa frågor i nästa kapitel som handlar om avhandlingens teorier. Men innan jag gör det vill jag kort sammanfatta en annan dimension som de ledande katastrofforskarna inte berört. Denna dimension finns både öppet och latent i de sammanhang som berör katastrofer och olyckor, nämligen vårt förhållande till döden.

Dödens och sorgens experter

Branden i Göteborg, andra katastrofer men också enskilda plötsliga dödsfall utmanar vår bild av en trygg och förutsägbar värld. Vi räknar med att elektriciteten och värmen i våra hus skall fungera, och att vi skall kunna åka tåg och flyg utan risker. Om det börjar brinna, finns det nödutgångar och räddningstjänsten kommer omedelbart när vi larmar. Döden och den osäkerhet som följer med den tycks långt borta och gäller inte oss just nu. När något händer kan vi känna oss förtvivelade och chockade och kanske till och med lurade av tillvaron: detta hade vi inte räknat med. Katastrofen eller olyckan utgör ett brott i vardagen, det som var givet är plötsligt borta och planeringen för framtiden måste radikalt göras om.

Katastrofer och olyckor väcker frågor om döden och om vårt förhållningssätt till den. Döden bildar det oundvikliga sammanhanget för de spontana och organiserade krafter vilkas syfte är att dämpa dess konsekvenser. Zygmunt Bauman (1992) och Philip Mellor (1993) påpekar att i det högt moderniserade samhället har döden förflyttats från den offentliga sfären till sjukhus där den blivit en uppgift för experterna inom de medicinska yrkena. Begravningsriterna är inte längre en allmän händelse

utan har blivit en angelägenhet för den dödes familj och närmaste vänner. Avsaknaden av klara gemensamma riter gör att människor i dödens närhet blir osäkra om hur de skall bete sig och vad de skall säga (Bauman 1992, Mellor 1993). Denna föreställning, anser Tony Walter (1991), har utmanats vid flera tillfällen då människor skapat nya eller återskapat gamla riter utan hjälp av professionella och experter. Som exempel nämner han den vallfärd till Anfields fotbollsstadium i Liverpool och sammanknytningen av de två fotbollslagets halsdukar som skedde spontant en vecka efter att 95 människor klämdes till döds i samband med matchen mellan Liverpool och Nottingham Forest 1989 (Walter 1991 s. 608 ff). Walter anser inte att döden förnekas idag. I stället är den åtskild från det vanliga livet. Katastrofer och olyckor innebär däremot att döden blir synlig och offentlig. Meningen med döden tolkas inte längre varken av kyrkan eller av sjukvården utan av massmedia. Det är i media man diskuterar orsakerna och vem som bär det yttersta ansvaret för katastrofen (Walter 1995 s. 479).

Bland svenska forskare som skrivit om hur vi idag ser på kroppen och ritualer i samband med döden finns etnologen Lynn Åkesson (1997). Människan möter döden på olika sätt. Ritualerna kan vara detaljerade och utarbetade, men också saknas helt. De står inte i motsats till varandra. Det som däremot präglar dagens förhållningssätt är att döden, liksom även livet, har intimiserats och individualiserats. Personliga önskemål tillgodoses av begravningsentreprenörer och präster när det gäller val av kista, blommor och utformningen av en begravning. Detta i sin tur betyder att döden inte längre enbart är ett område för experter. De professionella yrkesgrupperna som har med döden att göra, läkaren, prästen och begravningsentreprenören, kan ifrågasättas och kritiseras av de efterlevande. Åkesson anser att för att kunna legitimera sin verksamhet måste de professionella vara lyhörda för de behov som uppstår i samtiden. Att det idag talas om dödens frånvaro tolkar Åkesson som ett sätt att ta kommandot över den. Människan vill erövra döden personligen i en tid då de kollektiva traditionerna inte längre är tvingande. I riterna blandas både gammalt och nytt på ett personligt sätt (Åkesson 1997 s. 182).

Finns det andra experter på döden än begravningsentreprenörer och de som leder riterna, präster? Döendet som process har beskrivits av professorn i psykiatri Elisabeth Kübler-Ross (1977) som en serie stadier som individen genomgår (1977 s. 41 ff). Stadierna kan även appliceras på de sörjande. Risken med den här typen av stadieindelning är att människor som inte tydligt passar in i dem kan betraktas som avvikande anser Littlewood (1993

s. 72). Ett svenskt exempel på förklaringsmodeller med olika stadier är psykiatrikern Johan Cullbergs (1975, 1999 s. 44 ff) kristeori. Den används inte bara för att förklara beteendet hos en som sörjer en avliden vän eller anhörig utan även i samband med andra plötsliga händelser som skilsmässa, arbetslöshet och svår sjukdom. Jan Arne Magnusson visar i sin studie *Traditionellt, modernt och postmodernt kring döden* (2000 s. 22 ff) att frågor kring döden och sorgen sedan 1970-talet har blivit ett område för forskning inom ett område som kallas för *thanatologi*²⁷. Psykologer har forskat om värderingar och attityder kring döden medan psykiatrikerna har forskat om reaktioner och sorg.

I sin översikt skriver Magnusson (2000) att det idag inte bara finns *ett* utpräglat förhållningssätt till döden utan flera. Det finns inslag av tradition med religiösa drag, modernitet men också postmoderna, högst individuella positioner där man kan använda cyberrymden och informationsteknologin för att göra sig odödlig. Sätten att hantera döden har tillkommit under olika historiska perioder och förekommer vid sidan av varandra. Det som förenar dessa olika förhållningssätt är att alla är beroende och kontrollerade av experter. Det traditionella förhållningssättet hanterar döden med hjälp av religiösa experter och ritualiserade mönster som betonar vikten av att alla följer dem. Det moderna sättet domineras av experter som inte bara har hand om frågor om döden, utan förklarar vilka risker den moderna människan kan råka ut för. Döden är inte längre en konkret uppgift som skall lösas av alla utan har i stället blivit ett intrapsykiskt problem som behandlas av psykiatriker, psykologer och kuratorer. Den del av det postmoderna som betyder att identiteter löses upp i ett icke-verkligt rum i cyberrymden där man kan överskrida sina mänskliga begränsningar och bli odödlig, kan kontrolleras av dem som har ansvar för servrar och datorernas hård-och mjukvaror, nätägare, konsulter m.fl. (Magnusson 2000 s. 97 ff).

Jag menar att det finns en risk att betrakta de olika förhållningssätten till döden i olika samhällen som en lineär utveckling där det senaste representerar något överlägset i jämförelse med de tidigare. Vi kan också råka ut för det motsatta, att romantisera de tydliga ritualer och sedvänjor vid t.ex. offentliga begravningar som döden omgärdades med förr. I detta ligger ett antagande om att människorna tidigare var mindre rädda för döden än vad vi är idag. Tidigare var man ängslig för att inte hantera den döda kroppen på rätt sätt och därmed orsaka att den döde gick igen eller inte fick frid (Hagberg 1937 s. 168 ff). Detta tolkar jag som att rädsla för döden alltid

²⁷ Thanatologi betyder "läran om döden" efter den grekiska dödsguden Thanatos (Magnusson 2000)

har funnits, men tagit sig olika uttryck i olika tider. Romantiseringen av det förflutna kan leda till uppfattningen att även sorgen på den tiden var lättare att bära. Åkesson tar upp frågan om man kan jämföra sorg från olika tidsepoker. Det ter sig som en omöjlig uppgift. Att människor sörjt t.ex. sina döda barn intensivt även tidigare visar fenomen som kallas ”att sörja för mycket”. Etnologen Louise Hagberg (1937) återger berättelser från 1800-talets början som var avsedda för dem som var förtvivlade av sorg. Poängen i berättelserna, som kunde återges av präster i begravningsstal, var att de döda inte kunde få någon frid om någon levande anhörig sörjde dem för mycket. I en syn kunde en mor som förlorat sitt barn möta en liten ängel som inte kunde leka med de andra änglarna eftersom det såg sin mors sorg. Först när modern lovat barnet att hon skall sluta sörja, följde det med de andra änglarna (Hagberg 1937 s. 148). Min tolkning är att dessa berättelser var tänkta att fungera som ett slags lindring för de sörjande med hjälp av bilder och metaforer, men att de hos de sörjande förutsatte en anknytning till traditionell religiös tolkning av livet efter döden.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att synen på döden som något tabubelagt och undanträngt i västerlandet har utmanats. Nya riter vid t.ex. olycksplatser synliggör döden på ett annat sätt än tidigare.²⁸ Däremot har döden alltid haft sina experter: religionens representanter i det traditionella och psykologer och psykiatriker i det moderna förhållningssättet. De har velat hävda sina domäner med kontroll över riter eller människors inre känsloliv. Inte ens cyberrymden med sina till synes oändliga odödlighetsprojekt fungerar utan experthjälp. Idag vågar de sörjande och anhöriga ifrågasätta experterna. Läkaren, prästen och begravningsentreprenören har inte längre självklar auktoritet och de måste anpassa sig till de anhörigas krav för att inte förlora sin legitimitet.

Kommentar

Krisgruppernas ursprung kan sökas i erfarenheter av bristande omsorg om de drabbade. Ökad kunskap om traumatiska händelsers betydelse för den enskilde har också bidragit till att krisgrupperna vuxit fram. Det är idag möjligt att ställa psykiatriska diagnoser på dem som drabbas svårt. Diagnosen i sin tur öppnar dörren för behandling. Krisgruppernas akuta

²⁸ Även denna sed har gamla anor. Enligt Hagberg kunde man i slutet av 1800-talet markera en plats vid vägen där någon dött med kors eller namn på den döde (Hagberg 1937 s. 527 ff).

insatser är tänkta att vara till stöd och hjälp samt förebygga allvarliga psykiska störningar. De som inte är hjälpta av insatserna hänvisas till behandling, företrädesvis inom psykiatri.

Kontexten för krisgrupperna är vidare än så. Det psykologiska och sociala stödet aktualiserar enskildas och hela samhällets sätt att svara på olyckor och katastrofer. Den som definierar en händelse som katastrof har också intresse av att lindra dess verkningar. I Sverige har flera statliga utredningar diskuterat att utvidga begreppet "katastrof" till "svår påfrestning" som inte bara är en händelse utan ett tillstånd. Oavsett om det är fråga om plötsliga händelser eller tillstånd som hotar grundläggande värden och stabiliteten i samhället vill myndigheterna vidta åtgärder. Krisgrupper kan därför tolkas som ett sätt att svara på en katastrof och kompletterar andra, sedan länge etablerade organisationers arbete såsom polisens, räddningstjänstens och akutsjukvårdens.

Krisgrupperna berör också frågor om döden och ett samhälles sätt att hantera den. I krisgruppernas insatser samverkar olika yrkesgrupper som präster, dödens traditionella experter, samt socionomer, psykologer och psykiatriker som kan räknas till dödens moderna experter. De sistnämnda hanterar döden och sorgen som psykiska problem. Det blir då intressant att ställa frågan vem som egentligen äger frågorna kring plötslig död och sorg? Är det experterna eller den som drabbas? I de undersökningar som jag refererat till om psykologiskt och socialt stöd i samband med olika katastrofer skymtar en bild med experter som har företräde att tolka och definiera den drabbades situation. Samma bild upprepas också i beskrivningarna av andra länders psykologiska och sociala stöd. Ett undantag är Norge, där det i justitiedepartementets vägledning om omsorg efter olyckor och katastrofer står att uppföljning skall ske i samråd med den som drabbats. Detta tolkar jag så att den drabbade betraktas som subjekt, inte bara ett objekt som är föremål för behandling, och kan vara med och påverka åtgärderna. I samma vägledning påpekas också att det arbete som myndigheter gör i samband med en katastrof är avhängigt av rutinerna kring den "dagliga" döden (*Helhetlig omsorg*, odaterat). Konsekvensen blir att det inte bara är de drabbade som fokuseras av media i samband med en katastrof som anses behöva stöd. Därmed har den "vanliga" döden samma status som döden i katastrofsammanhangen, och den som drabbas anses kunna ha behov av lika mycket stöd som de som drabbas av katastrofer.

KAPITEL 3

TEORIER OM SAMMANHÅLLNING, ORGANISATIONER OCH PROFESSIONER

Trots att jag inte kände dem som drabbades av branden och inte är bosatt i Göteborg, innebar besöket på Backaplan i november 1998 att minnessakerna där fångade mig i en våg av sorg. Branden verkade överklig men blev samtidigt begriplig när jag såg Backaplan. Bland de saker som ungdomarna hedrade sina döda kamrater med fanns en nalle som blivit svedd på magen av en marschall. Kontrasten mellan nallen och rimfrosten som låg överallt blev nästan outhärdlig – en bild av döden som abrupt kan avbryta allt liv. Några mammor, vilkas barn var goda vänner, har i TV och radio berättat att de nu umgås med varandra och talar om sina döda barn (STV 2 990125; SR P1 991012). I deras berättelser anade jag något av de krafter som verkar när människor som upplevt samma svåra sak delar erfarenheter med varandra.

Andra händelser som publicerats har varit av mer privat karaktär, som skildringen av några ungdomars förtvivlan när de på sjukhuset vakade hos en svårt skadad kamrat. Till sist fanns inget annat att göra än att stänga av respiratorn, men det ville inte kamraterna acceptera. Personalen kallade på en präst. Han bad ungdomarna att samlas för bön runt kamratens säng. Då tog en av dem fram en helgonbild ur sin plånbok och lade på den dödes kropp. En efter en gjorde de andra på samma sätt, och till sist bildade helgonbilderna ett kors. Stämningen blev lugnare, och personalen kunde stänga av respiratorn (DN 991016). Den ordlösa ritens föreföll hjälpa vännerna till den skadade kamraten att förstå att döden var verklig och oåterkallelig. Riten var något som de själva skapade samtidigt som den anknöt till en gammal kristen symbol, korset.

Exemplen ovan handlar om kollektivitetens, gemenskapens och symbolernas betydelse i samband med döden. De illustrerar den i kapitel 1 nämnda spontana sammanhållande processen.

Sorgriter, solidaritet och kollektivitet i Durkheims sociologi

Den franske sociologen Émile Durkheim har i sitt stora verk om religion *The Elementary Forms of Religious Life* (1912/1995) beskrivit vad som sker i en grupp som drabbas av död eller annan allvarlig händelse. En medlems

död framkallar starka reaktioner som kanaliseras bland annat med hjälp av sorgeriter. Medlemmarna sörjer inte bara för att de är ledsna utan för att det också är en skyldighet gentemot gruppen. Den kollektiva sorgens grund är att dödsfallet för med sig en känsla av försvagning hos gruppen. Det i sin tur gör att medlemmarna söker sig till varandra, och på det sättet kan försvagningen motverkas. Gruppens medlemmar gråter tillsammans eftersom de är viktiga för varandra, och genom att samlas visar man att kollektiviteten inte är bruten. Genom starka, till och med våldsamma uttryck för sorg är samhället mera aktivt än någonsin. Energin som framträder vid dessa tillfällen återställer balansen och motverkar de känslor av lamslagning som uppkommer i samband med döden. Sorgen hanteras genom att sörja, och efter sorgen kan människor känna säkerhet och förtröstan. Om inte gruppens medlemmar skulle sörja den som har dött skulle det vara tecken på en försvagad grupp (Durkheim 1912/1995 s. 403 ff). De kollektiva uttrycken hjälper inte bara sörjandet utan de gör det kollektiva medvetandet och därmed själva samhället synligt. Alla riter i alla religioner har ytterst denna funktion:

This is so because society cannot make its influence felt unless it is in action, and it is in action only if the individuals who comprise it are assembled and acting in common. It is through common action that society becomes conscious of and affirms itself; society is above all an active cooperation. As I have shown, even collective ideas and feelings are possible only through the overt movements that symbolize them. Thus it is action that dominates religious life, for the very reason that society is its source (Durkheim 1912/1995 s. 421).

Inte bara det religiösa livet utan även samhället har sin grund i den samlade gruppen, och gruppen har en särskild kraft när något extraordinärt inträffar. ”The emotions aroused by the periodic crisis through which external things pass induce the men witnessing them to come together, so that they can see what is best to do. But by the very fact of being assembled, they comfort one another; they find the remedy because they seek together.” (Durkheim 1912/1995 s. 350).

Det sociala livet i ett samhälle synliggörs med hjälp av olika symboler och emblem. Även kollektiva känslor, verkliga och mytiska personer kan bli symboler. Symbolerna hjälper medlemmarna i ett samhälle att dela samma moraliska liv med varandra, och samhället blir medvetet om sig självt. Till exempel är en flagga egentligen bara en bit tyg men kan symbolisera en nation och dess historia (Durkheim 1912/1995 s. 233 ff). Symboler berör även våra känslor. En sak eller en händelse kan väcka vissa känslor som spontant överförs till den symbol som representerar den, svart färg förknippas t.ex. traditionellt med sorg. Vi kan bättre förstå starka känslors

ursprung när vi ser ett konkret objekt, en symbol för dem (Durkheim 1912/1995 s. 221 ff).

Durkheim var främst intresserad av krafter som håller samhället samman och har inte undersökt riten utifrån segregation och splittring. Randall Collins (1994) redogör för en aspekt av Durkheims sociologi som utvidgar förståelsen. En av Durkheims föregångare och lärare, Numa Denis Fustel de Coulanges, har även tagit upp de delar av riternas betydelse som Durkheim inte berörde, nämligen att riter även kan synliggöra skillnader i samhället. Själva det faktum att alla inte får delta i en viktig rit, skapar utanförskap. Så skedde t.ex. i det tidiga romarriket där den politiska representationen endast var knuten till de grupper som hade rätt att delta i kulten (Collins 1994 s. 205 ff).

Riter är inte unika för religiösa sammanhang. Durkheim ansåg att ett samhälle med jämna mellanrum behöver bekräfta de kollektiva känslorna och idéerna. Det sker genom möten, samlingar och olika ceremonier t.ex. i samband med firandet av någon stor händelse i nationens liv (Durkheim 1912/1995 s. 429 ff). Collins kallar detta slags riter för ”sociala” riter (Collins 1994 s. 190). W. Lloyd Warner (Collins 1994) har analyserat det moderna samhället utifrån religiösa och sekulariserade riter. Han hävdar att liksom de religiösa riterna kan även de sekulariserade riterna ha med samhällets stratifiering att göra. Till exempel speglar firandet av patriotiska högtider hur en klass dominerar andra klasser och grupper samtidigt som känslor av klasskonflikter och oenighet kan undertryckas genom betoningen av enhet. Den grupp eller klass som leder riten får därigenom legitimitet och rätt att uttrycka och ge exempel på en kultur och skapa intryck av hegemoni (Collins 1994 s. 217).

Uttryck för sorg säger något om det samhälle som de sörjande lever i. Durkheim menar i sin teori om religionen och även i sina andra verk, t.ex. i *Själv mordet* (1897/1993), att det finns en växelverkan mellan individer och samhället. Moral, konst, vetenskap och traditioner kommer från samhället, som i sin tur existerar endast genom individerna eftersom det är individerna som delar moraliska frågor, uttrycker sig i konst och för vidare traditioner. Värderingar, idéer och uppfattningar i ett samhälle bildar kollektiva representationer. De kollektiva representationerna är mer än summan av individernas medvetande och står ovanför och utanför det individuella. De har en form av kraft och moralisk auktoritet som påverkar den enskilda individen så starkt att han har svårt att undkomma dem. De kristalliserar och sammanfattar olika tankar och idéer som traderas från generation till generation genom uppfostran (Durkheim 1912/1995 s. 437 ff). Ibland kan de

kollektiva representationerna uttryckas som moralregler i lagar och förordningar, men de kan också ta form av strömningar och tankar som uppstår, är i rörelse och försvinner. De mest grundläggande värderingarna som t.ex. respekten för livet kan, när de kränks, sätta igång starka reaktioner i en grupp. Kollektiva representationer tar fysiska uttryck och materialiseras t.ex. i byggnader, vägar och andra kommunikationsmedel (Durkheim 1897/1993 s. 267 ff).

Ett annat viktigt begrepp i Durkheims teori är solidaritet. Solidariteten kan se olika ut i olika typer av samhällen. I *The Division of Labor in Society* utvecklade han en teori om solidaritet (Durkheim 1893/1984). Solidariteten har sitt ursprung i likheten med andra. Den är allra starkast när det kollektiva medvetandet helt innesluter det individuella, när en individ lever med och är beroende av villkoren i den grupp som han eller hon tillhör. Organiseringen i ett sådant samhälle är segmentär, i de allra tidigaste formerna var det varandra liknande, självförsörjande grupper eller segment, som familjer och klaner med ledare, som var de bärande delarna. Individen kan kontrolleras och relateras hela tiden till gruppen med hjälp av traditioner och religionen. Denna form av solidaritet kallar Durkheim för *mekanisk* solidaritet, eftersom individerna relateras till helheten mekaniskt såsom molekyler i ett råmaterial. Den andra formen av solidaritet kallar han för *organisk*. I den rör sig människorna mera som enskilda individer, såsom organ i en organism, samtidigt som altruismen är grundläggande för det sociala livet (Durkheim 1893/1984 s. 173). Grunden för den organiska solidariteten är arbetsdelningen. Människor har specialiserat sig i olika arbetsuppgifter och yrken och är rörliga. Individen kontrolleras inte längre av sin ursprungsfamilj och traditionerna utan har en frihet med betoning på den egna personligheten och individens rättigheter. Kontakter med andra innebär ömsesidighet och beroende, t.ex. är individen beroende av andra människors arbetsinsatser för sin försörjning som bl.a. livsmedelsindustri och transportmedel. Men arbetsdelning innebär även sårbarhet i samhället; olika grupper kan konkurrera med eller motverka varandra, till exempel arbetstagare och arbetsgivare i en storskalig industri. Religionen har minskat i betydelse. Vetenskapliga, ekonomiska och politiska funktioner har blivit separata, självständiga områden. Ovanför alla andra organ finns staten som individerna är beroende av. Samarbete med andra är reglerat i kontrakt och avtal. Arbetsdelningen kan vara väl utvecklad på vissa områden, t.ex. i fråga om ekonomi, medan den segmentära formen finns kvar på andra områden i samhället (Durkheim 1893/1984 s.172 ff). Även i organisk solidaritet finns

det grupper som är starkt integrerade²⁹ och som kan göra en enskild individ delaktig av kollektivt stöd.

... i en grupp med stark sammanhållning försiggår ett livligt utbyte av tankar, idéer och känslor mellan alla individer; det uppstår någonting, som kan liknas vid ett ömsesidigt moraliskt stöd, vilket gör att individen slipper lita helt till egna resurser och i stället blir delaktig av ett slags kollektivt stöd, som hjälper honom när den egna motståndskraften börjar svikta. (Durkheim 1897/1993 s. 163).

Durkheim menar alltså inte att det i ett samhälle enbart existerar antingen mekanisk eller organisk solidaritet. Trots att individens frihet ökat i den organiska solidariteten betyder det inte att de gemensamma uppfattningarnas (eng. sentiments) betydelse helt försvunnit, de är nödvändiga för att mänskligheten skall bestå (1893/1984 s. 333).

Durkheim beskriver de sammanhållande krafter som verkar när en grupp försvagas av dödsfall. Sorgriterna är ett viktigt inslag och själva det faktum att medlemmarna i gruppen samlas och får vara tillsammans har betydelse för att stärka gruppen. Men Durkheim går aldrig in i detaljerna i detta skeende. Vi måste därför hitta en förståelseram på annat håll. Ett sätt att förklara det som händer är att använda teorier om sociala nätverk samt begreppet social responsivitet.

Det sociala nätverket och responsivitet

Antropologen J. A. Barnes (1954) studerade det sociala livet i ett norskt fiskarsamhälle på 1950-talet. Han betraktas som skaparen av begreppet ”socialt nätverk”. Med det menade han det sociala fält som består av alla de kontakter som en person har med andra personer. En del av dessa personer har i sin tur kontakt med varandra, andra inte (Barnes 1954 s. 43). Barnes menade att ett socialt nätverk inte har någon ledare och inga tydliga gränser, var och en ser sig som centrum i en samling vänner och bekanta. I s.k. primitiva småskaliga samhällen leder banden eller länkarna i nätverket tillbaka till samma personer, d.v.s. personerna i ett nätverk umgås med varandra i olika roller. I moderna samhällen däremot har varje individ olika

²⁹ Begreppet ”integration” använder jag sparsamt i denna avhandling. Anledningen är dess mångtydiga betydelse både i samhällsvetenskap (*Sociologiskt lexikon* 1998, *Nationalencyklopedin* 1992, band 9) och politiska sammanhang som t.ex. ”Integrationsverket”. För att beskriva hur olika människor i en grupp eller olika grupper i ett samhälle känner samhörighet och förs samman har jag i stället använt begreppet ”sammanhållning” som går tillbaka till Durkheim (1897/1993).

roller i olika relationer i sitt nätverk, och det är inte sannolikt att en enskild persons vänner eller bekanta i sin tur umgås med varandra (Barnes 1954 s. 44).

Barnes begrepp har utvecklats och nyanserats av andra antropologer, bl.a. Elizabeth Bott (1971). Ett nätverk som karaktäriseras av att många känner varandra kallar hon för ett tätt nätverk medan nätverk med få kontakter mellan enstaka personer kallas för glesa (Bott 1971 s. 58 ff). En individ kan ha formella relationer i sitt nätverk t.ex. till myndighetspersoner eller arbetskamrater. De informella relationerna är relationer till grannar, vänner och släktingar och har en större emotionell och personlig betydelse än de formella relationerna. Den utvecklade arbetsdelningen i städerna påverkar familjerna så tillvida att de har formella kontakter med flera institutioner som arbetsplats, skola, sjukvård etc. Detta ger en möjlighet till variationer i olika individuella roller. I småskaliga samhällen kan en familj kontrolleras av släkt och vänner som familjen är beroende av även t.ex. för sin försörjning och alla vet allt om varandra (Bott 1971 s. 100 ff).

Mark S. Granovetter (1973, 1982) beskriver relationerna i ett socialt nätverk som band. Styrkan i ett band beror på hur mycket tid man tillbringar tillsammans och hur känslomässig relationen är. Även ömsesidigheten har betydelse. Ett starkt band innebär en nära kontakt, t.ex. i en familj eller en grupp vänner, där man också delar förtroenden med varandra. Ett svagt band innebär en mera flyktig bekantskap. Det kan t.ex. vara kontakter man har på en arbetsplats eller inom en förening eller en formell kontakt med en myndighetsperson. Svaga band kan också finnas mellan olika grupper som inom sig har starka band. En viktig funktion är att effektivt sprida information vilket gör att en person med många svaga band kan ha stor nytta av dem, till exempel har svaga band visat sig vara effektiva när personer har sökt arbete (Granovetter 1973 s. 1371 ff). Granovetters teori har senare modifierats något så att det snarare är de mellansvaga och inte de mycket svaga banden, genom vilka viktig information sprids. Med hjälp av de svaga banden nås många människor av information om t.ex. nya mediciner eller investeringsmöjligheter (Tilly 2000 s. 63).

Klas Borell och Roine Johansson (1996) anser att det mesta går att analysera som nätverk. Begreppet är med andra ord ”tomt” och kan fyllas med olika ”innehåll”. Olika innehåll eller relationer i ett nätverk behöver inte utesluta varandra. Exempel på olika slag av relationer är transaktioner som handlar om utbyte, t.ex. marknadens köp- och säljrelationer samt instrumentella relationer där kontakten byggs upp kring förmedling av t.ex. information. Det som är av intresse för denna avhandling är emellertid nätverk som har

med vänskap och/eller släktskap att göra och där känslomässigt stöd och ömsesidighet finns som ett centralt inslag. Relationer med dessa inslag kallas för ”multiplexa” och ”djupgående” (Borell m.fl. 1996 s. 26 ff).

Beskrivningarna ovan av olika sociala nätverk anknyter till Durkheims olika solidaritetsbegrepp. Så kan den mekaniska solidariteten beskrivas som till stor del täta nätverk. I den organiska solidariteten däremot förekommer både täta och glesa nätverk. I kapitel 6 återkommer jag till empiriska undersökningar om det sociala nätverkets betydelse för människor i utsatta situationer.

Begreppet *social responsivitet* kan användas för att undersöka en bestämd aspekt av stödet från nätverket och krisgrupperna, nämligen hur stödet har ”matchat” de drabbades behov. Det är alltså de drabbades upplevelse av ett fungerande stöd som på detta sätt fokuseras, inte hur exempelvis krisgrupperna beskriver sina insatser utifrån sin organisations mål, intentioner eller utifrån de teorier som ingår i respektive professions teoretiska kunskap. Begreppet ”social responsivitet” är hämtat ur Johan Asplunds bok *Det sociala livets elementära former* (1987). Ordet ”social” översätter Asplund med ”sammhällelighet” och ”responsivitet”, som kommer av ”respons”, betyder ”svar” eller ”gensvar” (Asplund 1987 s. 11). Social responsivitet är något elementärt i det mellanmänniska beteendet och visar sig som intresse för och nyfikenhet på andra. Social responsivitet föreligger när människor kommunicerar med varandra och reagerar på varandras närvaro, både i samförstånd och i konfliktsammanhang. Social responsivitet är något som föregår grupper. En grupp kan med sina normer och uttalade såväl som outtalade regler hämma responsiviteten. Social responsivitet kännetecknas av improvisation och brott mot regler eller att det åtminstone finns utrymme för sådana regelbrott. I mycket formaliserade sammanhang, som t.ex. vid rättegångar, finns ingen social responsivitet. Det är svårt att finna motiv eller uttalat ett syfte med social responsivitet, den är ett gensvar som inte syftar på något, den bara finns. I s.k. primitiva samhällen (eller samhällen som främst präglas av mekanisk solidaritet, min anmärkning) är den sociala responsiviteten spontan och uppenbar t.ex. i samband med sorg. I vårt samhälle (med organisk solidaritet, min anmärkning) måste den frambringas eftersom den är dold eller övervuxen av formaliserade sammanhang (Asplund 1987 kap. 1, 2, 4 och 17).

Bredvid de starka kollektiva krafter som kan kanaliseras genom det sociala nätverket söker även olika yrkesgrupper sina uppgifter i katastrofsammanhangen. Såsom tidigare nämnts räknas präster som dödens traditionella experter, medan psykologer, kuratorer och psykiatriker uppfattas som moderna experter på döden. Durkheim anser att en följd av arbetsdelningen är att flera professioner uppstår och utvecklas och får egna moraliska regler. De professionellas nätverk och verksamhet gör intrång på de områden där den segmentära formen av samhället tidigare var verksam. Durkheim hade en uppfattning om att de professionella i framtiden kommer att bilda grunden för nya sociala och politiska organisationer (Durkheim 1893/1984 s. 139). De professionella utför sina insatser som anställda i olika organisationer. Vi är därmed inne på den organiserade professionella process som jag skisserade i kapitel 1. Jag inleder nästa avsnitt med en kort genomgång av några organisations-teoretiska aspekter innan vi går över till teorier om professionella.

Krisgrupper som organisationer

Krisgrupper är en form av organiserad verksamhet. De är beredskapsgrupper för det psykosociala omhändertagandet i samband med stora olyckor och katastrofer som skall kunna arbeta flexibelt och på kort varsel. De som ingår i grupperna skall ha utbildning och erfarenhet för uppgifterna (Socialstyrelsen 1991:2/1996). Krisgrupperna kan därför definieras som organisationer i bemärkelsen att deras aktiviteter är planerade och dokumenterade (Ahrne 1990). Organisationer har en tendens att bestå, individer som ingår i den möts igen. Strävan efter att bli bestående motverkar osäkerhet i organisationen och i dess omgivning. En organisation kan byta ut individer utan att försvinna, men är också beroende av de individer som ingår i den. Utmärkande för en organisation är emellertid att den genom hierarkier, regler och symboler utgör något som går utöver individen och har ofta en historia som är äldre än individen. Även om en organisation inte alltid behöver vara hierarkisk eller byråkratisk, finns det även i demokratiska organisationer någon form av auktoritet. Auktoriteten bygger på att medlemmarna accepterar vissa gemensamma intressen och underordnar sig dem. Organisationer är inte bara kontrollerande gentemot sina medlemmar utan förser dem också med resurser som lön, verktyg, utbildningar m.m. (Ahrne 1999a s. 13 ff).

En del organisationer utmärks av att arbetet sker i möten och inte efter standardiserade rutiner. Denna form av organisation har definierats som ”organisk” eller ”adhocratisk” till skillnad från en mera byråkratisk

organisation. Fördelen med en ad hoc-organisation är att den kan anpassa sig till en föränderlig omgivning. Samtidigt blir organisationen beroende av de anställdas eller medlemmarnas egna bedömningar och kunskaper. För att en ad hoc-organisation skall kunna fungera är det viktigt att medlemmarna är engagerade och identifierar sig med dess mål. Ad hoc-organisationer tenderar därför att med tiden bli byråkratiska eller försvinna (Ahrne 1999b s. 59 ff).

Organisationer är inte subjekt som kan handla eller agera på egen hand, för detta behövs individer. För att förstå vad som sker i möten mellan en enskild individ och en företrädare för en organisation och hur organisationen hanterar dessa möten använder jag Michael Lipskys (1980) begrepp *gräsrotsbyråkrater*.³⁰

Gräsrotsbyråkratier är organisationer som har till uppgift att ge offentliga tjänster åt allmänheten och där mycket av arbetet sköts av anställda på basnivå, s.k. gräsrotsbyråkrater. Exempel på gräsrotsbyråkrater är lärare, sjukvårdspersonal, polis, socialarbetare m.fl., och gemensamt för dem är att de har direktkontakt med klienter. De levererar förmåner, tjänster och sanktioner till olika klientgrupper och genomför därmed även välfärdsstatens policy i olika frågor. De som kommer i kontakt med gräsrotsbyråkrater gör det som individer med olika frågor och behov. Gräsrotsbyråkratierna är organisationer där individerna omvandlas till ”klienter”, ”patienter”, ”vårdsökande” eller ”elever” och behandlas som kollektiv. Ett utmärkande drag för gräsrotsbyråkraternas arbete är *handlingsutrymme* (eng. ”discretion”). Det betyder att en tjänsteman i stor utsträckning kan bestämma över mängden och kvaliteten i de förmåner och sanktioner som myndigheter ger. Gräsrotsbyråkrater är relativt fria från övervakning från sina överordnade och granskas sällan av sina klienter. Lipsky anser att handlingsutrymme är en väsentlig del av gräsrotsbyråkraternas arbete av flera skäl. Arbetet är komplext och kan inte utföras med hjälp av detaljerade regler utan kräver flexibilitet. Arbetet handlar om mänskliga dimensioner och medkänsla. Handlings-utrymme gör det möjligt för gräsrotsbyråkrater att utforma arbetet efter eget omdöme eftersom det inte kan standardiseras (Lipsky 1980 s. 10 ff).

När en myndighet informerar om att den kan utföra vissa tjänster, blir behoven hos presumtiva klienter också synliga. Byråkratiernas nya arbetsområden söker nya klienter och tar därför också emot många nya

³⁰ På engelska ”street level bureaucrats”; ang. den svenska översättningen av begreppet, som jag inte anser vara helt lyckat, se Johansson (1992 s.41).

klienter. Men gräsrotsbyråkraterna kan också ransonera sina tjänster på olika sätt, t.ex. genom att begränsa informationen om dem. Ett annat sätt att ransonera är att prioritera klienter som antas bli lyckade fall i byråkratiska termer, och som ofta får bättre tjänster än andra. Detta kallar Lipsky för *creaming* (Lipsky 1980 s. 91 ff). Gräsrotsbyråkraterna gör sig skyldiga till *bias* när de hellre arbetar med klienter som väcker deras sympati och anses bättre svara på behandling än andra klienter. I dessa situationer smyger sig även samhällets syn på vilka som anses vara värdefulla klienter in, t.ex. yngre patienter som värderas högre än kroniskt sjuka äldre (Lipsky 1980 s. 108 ff).

Gräsrotsbyråkratier måste ibland ta hand om plötsliga, oförutsedda händelser och därmed hantera situationer som utmanar rutiner och begränsade resurser. Dessa händelser möjliggör mobilisering av resurser och prioriteringar av vissa klienter, de som råkat ut för något oförutsett, framför andra vilkas behov också kan vara akuta. Med andra ord kan myndigheten bli selektiv och göra undantag. Klienter med hög status eller med tillgång till media kan få bättre behandling än de som inte har dessa kvalifikationer eftersom de förstnämnda annars kan tänkas ställa till besvär för myndigheten. Genom att planera för oförutsedda händelser försöker gräsrotsbyråkratin arbeta in en rutin. För klienten kan det betyda att myndigheten blir responsiv förutsatt att hon/han får status som klient i en oförutsedd situation (Lipsky 1980 s. 136 ff).

Lipsky menar att det omfattande utbudet av välfärdsstatens tjänster innebär att så gott som varje form av mänskliga behov berörs och blir möjliga att definiera. Välfärdsstaten kan därmed överskrida gränsen mellan offentligt ansvar och privata angelägenheter. Gräsrotsbyråkraterna har en dubbel roll. De levererar inte bara tjänster, de utgör också välfärdsstatens sociala kontroll över medborgarna (Lipsky 1980 s. 8 ff). Detta innebär inte att gräsrotsbyråkraterna inte skulle kunna ha altruistiska motiv för sitt arbete och en ärlig vilja att med sina kunskaper hjälpa klienter. Den organisatoriska omgivningen förhindrar dock ett alltför stort engagemang i klienterna t.ex. genom begränsning av tid och andra resurser (Lipsky 1980 s. 72).

De professionella

Durkheim ansåg att de professionella gruppernas praktiska verksamhet på grund av och ökade kunskaper blir mera abstrakt och generell liksom samhället i sin helhet (Durkheim 1893/1984 s. 243). Konsekvensen blir mångfald och olika intresseområden och eftersom konkurrensen ökar i samhället, ökar den också inom professionerna (Durkheim 1893/1984 s.

326). I detta avsnitt vill jag återge en sammanfattning av de professionsteorier som är relevanta för avhandlingen.³¹

Ett av de synliga och klassiska kännetecknen på en profession, som bland annat Magali Sarfatti Larson (1977) återger, är att den bygger på en kognitiv bas i form av utbildning vilken följs av någon form av legitimering. Vidare är arbetet självständigt, de professionella har egna sammanslutningar och utövar kollegial kontroll över varandra. De har också utarbetade etiska regler (Sarfatti Larson 1977 s. 208). Collins (1990) betonar de professionellas höga status och anseende och deras möjlighet att utesluta andra yrkesutövare från sitt arbetsområde. Högt anseende når de professionella framför allt genom att utbildningen har ett symbolvärde som inte ifrågasätts av andra grupper i samhället. Arbetet anses inte bara vara ett jobb utan beskrivs inte sällan som en ”kallelse”, ett uttryck som i sin tur refererar till altruistiska och moraliska motiv (Collins 1990 s. 35 ff).

Högstatusprofessioner som vetenskapsmän, jurister och läkare, men framför allt präster, har alltid varit omgärdade av ritualer. Genom att utföra ritualer blev prästen en arvtogare till schamanen. Båda anses vara i kontakt med högre makter vilket gör att de kan åberopas som en auktoritet inför lekmän och andra professioner (Collins 1990 s. 37). Collins menar att även själva utbildningen har likheter med en ritual: den samlar människor och tar deras uppmärksamhet i anspråk, höjer den kollektiva stämningen och som resultat får deltagarna examen - ett slags emblem som ger medlemskap i den professionella gruppen. Examinas symbolstatus är i sin tur beroende av att det finns människor som inte ifrågasätter dem eller de professionella utan hyser en närmast magisk tilltro till dem (Collins 1990 s. 38 ff).

Professionernas utövare arbetar emellertid inte i ett vakuum enbart i kraft av sina utbildningar utan är beroende av utvecklingen i samhället i stort. Sarfatti Larson (1977) har i en studie visat att de moderna professionernas uppkomst på 1800-talet starkt påverkades av den industriella revolution som följdes av urbanisering och en förändrad demografisk utveckling. Liksom industrin fick professionerna anpassa sig till marknaden, det vill säga de skapade tjänster som människor efterfrågade. Sjuk- och hälsovården är ett område där inte bara läkare var verksamma utan även kvacksalvare,

³¹ I forskningen om professioner kan enligt Freddy Castro (1992) fyra teoretiska vågor räknas: 1) 1930-talet då professionerna blev ett område för sociologin 2) den funktionalistiska med en positiv och funktionell bild av de professionella 3) den nymarxistiska och nyweberianska med ett kritiskt eller ”cyniskt” perspektiv 4) som kritiserar den tredje vågen för att den saknar empiriskt underlag för sina påståenden (Castro 1992 kap.3).

apotekare m.fl. Den viktigaste förändringen skedde emellertid genom statens expanderande roll. Utökningen av tjänster som kunde erbjudas av de professionella, t.ex. sjukvård och utbildning, skedde inte genom marknadens försorg utan genom statens välfärdsprogram. Ett exempel är socialt arbete som omorganiserades genom att filantropin omvandlades till byråkratiska organisationer med anställda som ställde anspråk på professionalisering. Det i sin tur innebar betoning på kunskap och utbildning som bas för socialt arbete. Staten fick en betydande roll också genom att erbjuda utbildningar i de nya yrkena. För att kunna göra det måste produktionen av kunskap och produktionen av de nya yrkena sammanföras. Detta ledde till att nya utbildningar erbjöds vid universiteten där kunskapen för de nya professionerna kunde kontrolleras. Staten har också haft stor betydelse genom att legitimera de moderna professionerna och ge dem deras monopolställning. Det avgörande för nya yrken är att söka legitimitet hos staten och inte hos de övre skikten i samhället som de gamla professionerna gjorde (Sarfatti Larson 1977).

Thomas Brante (1989) urskiljer ett antal olika professionstyper. Staten som avnämare utvecklar vissa professionstyper, t.ex. lärare, socialarbetare och läkare. Andra typer är: fria professioner (som små-företagare), akademiska professioner, kapitalets professioner i vinst-givande företag samt politiska professioner. För de sistnämnda sker en tydlig inskolning från ungdomsförbund till kommunalpolitik och riks-politik (Brante 1989 s. 41 ff). Det avgörande för professionerna i denna modell är alltså inte den formella utbildningen och statusen utan vilken sfär i samhället de tillhör. Brante uppmärksammar i likhet med Lipsky att välfärdsstatens professioner inte bara levererar tjänster. De kan också definiera vad som är normalt och avvikande. Det som definieras som avvikande kan därefter bli föremål för åtgärder (Brante 1992 s. 14 ff).

Freddy Winston Castros (1992) uppdelning av de professionella i fyra olika fält liknar till viss del Brantes professionstyper. Av de fyra fälten är två starka: det marknadsprofessionella och det välfärdsstats-professionella. Båda är kunskapsbaserade, men aktörerna på det marknadsprofessionella fältet betonar entreprenörskap och individuell frihet från statlig inblandning. Aktörerna på det välfärdsstats-professionella fältet underordnar sig hierarkiska organisationer och kan med sin kunskap och kompetens legitimera statens interventioner gentemot medborgarna. Det tredje fältet består av professioner som är underställda och underordnade starka professioner, t.ex. sjuksköterskor. Castro menar att de för den skull inte skall betraktas som semiprofessionella eftersom de besitter expertis och genom vetenskap försöker utveckla sina professioner. Det fjärde fältet kallar Castro

för ”partisanprofessionella”. De är kritiska mot de andra fälten och utgörs av aktivister och organisatörer i olika ibland sekteristiska organisationer. Det som är intressant i Castros modell är fältens anknytning till olika kosmologier och ideologier. Så kan t.ex. de välfärdsstatsprofessionella sympatisera med den socialdemokratiska ideologin. Castro delar Durkheims uppfattning om de professionella som viktiga i ett samhälle med utvecklad arbetsledning. Spänningen mellan de marknadsprofessionella och de välfärdsstatsprofessionella kan förklaras, inte som en klass-skillnad, utan som en spänning i Durkheims mening mellan individen och kollektivet. Marknadsprofessionella betonar individualism på kollektivitetens bekostnad medan de välfärdsstatsprofessionella solidariserar sig med statens ansvar för de svaga i samhället (Castro 1992 kap. 9).

De moderna professionerna framträder alltså i sina specifika sammanhang. Några professioner är särskilt beroende av sina avtal med staten. Det gäller de grupper som tillhör det välfärdsstatsprofessionella och det underordnade fältet i Castros teori samt statens och akademins professioner i Brantes teori. För att kunna påverka avtalet med staten har professionerna haft nytta av det symbolvärde som Collins anser att utbildningen och examen innebär. Men en profession utan användbar kunskap är inte i längden framgångsrik. Detta hävdar Andrew Abbott (1988). Han anser att den viktigaste egenskapen för en profession är abstrakt kunskap som hjälper professionen att definiera uppgifter, försvara dem och lägga beslag på nya problem (Abbott 1988 kap. 1). I denna studie möter vi i krisgrupperna både gamla professioner som präster och nya som socionomer, psykologer och diakoner.³² Abbots teori om kunskapens betydelse och det professionella systemet kan ge ytterligare en förståelseram för att förstå krisgruppernas framväxt och deras arbete.

Det professionella systemet

Den centrala tanken i Abbots teori är att professionerna påverkas på tre generella nivåer, nämligen ”jurisdiktion”, ”system” samt ”den sociala och

³² Ordet ”diakon” kommer från grekiska och betyder ”tjänst”. Diakoner är anställda i kyrkan med olika sociala, pedagogiska och teologiska utbildningar kompletterade med en kyrklig profilutbildning. Arbetsuppgifter varierar från pedagogiskt till socialt arbete med missbrukare, familjer, invandrare m.fl. enskilt och i grupper (Sv. kyrkans utredningar 1994:1). Diakoner som yrkesgrupp i modern betydelse uppstod som en följd av de kyrkliga institutioner med utbildning i sjukvård och socialt arbete som grundades i Tyskland på 1800-talet (Hansson 1999 s. 25). För en vidare diskussion om diakonibegreppet och om diakonins roll i den svenska välfärdsstaten, se även Blennberger (1999) och Stål (1999).

kulturella omgivningen”. Abbott använder begreppet *jurisdiktion*³³ för att förklara förbindelsen mellan en profession och dess arbete. Jurisdiktion kan liknas vid en osynlig pekpinne som företrädare för olika professioner använder för att peka ut och argumentera för de arbetsuppgifter som de arbetar med. I den ingår också diagnos och behandling. Behandlingar som inte lyckas gör jurisdiktionen sårbar. Detsamma gäller när resultaten av en behandling inte klart kan mätas, t.ex. i samband med psykoterapi. Psykoterapeutiska skolor har därför enligt Abbott blivit utbytbara och problem som de behandlar utgör ett stridsområde för flera professioner.

Jurisdiktionen är fullständig när en profession har full kontroll över ett arbetsområde. Ofta är det svårt att nå full jurisdiktion, och det förekommer uppgörelser mellan professionerna så att en profession ”underordnas” en annan, t.ex. sjuksköterskor i förhållande till läkare. En annan form av uppgörelse är ”delning” av jurisdiktionen som sker inom familjerådgivning där olika yrkesgrupper (psykologer, socionomer, präster) arbetar självständigt bredvid varandra. En mellanform av delning och underordning är en uppgörelse som Abbott kallar ”intellektuell jurisdiktion”. Ett tydligt exempel är psykiatrin i USA efter andra världskriget. Trots att olika professioner som psykologer, präster och psykoterapeuter arbetar inom fältet influeras det av psykiatrisk kunskap. ”Rådgivande jurisdiktion” innebär att en profession ger råd åt en annan. Då är det inte längre fråga om delning av arbetet utan den rådgivande professionen har fått en svagare ställning. Denna utveckling är tydlig för prästerna i förhållande till medicinen. Präster kan inte överta den medicinska behandlingen av sjukdomar, men kan bidra med att tolka dem åt patienten i ett sammanhang som berör meningen med livet.

Den andra nivån kallar Abbott för *system*. I systemet framträder de olika professionernas uppgiftsområden eller domäner, till exempel ”hälsa” eller ”det psykosociala omhändertagandet efter katastrofer”. I systemet förekommer tävlan och maktanspråk mellan professionerna. Olika strategier används för att hävda den professionella makten. En sådan är ”reduktion”. En ny uppgift reduceras till den attackerande professionens egen jurisdiktion. Abbott nämner ”hyperaktivitet” hos barn som i USA reducerats

³³ Ordet betyder även ”rätten att döma och utöva rättskipning” vilket kan ske i ett geografiskt område men också inom ett sakområde (*Nationalencyklopedin* 1993, band 10).

till sjukdom och behandlas medicinskt.³⁴ Genom att göra barns överaktivitet till ett medicinskt problem har andra yrkesgrupper, t.ex. socialarbetarna och deras diagnoser uteslutits. En annan form av kognitiva och retoriska strategier är ”anspråk på behandling”. Den attackerande professionen gör anspråk på att behandla en klient/patient som fått diagnos av en annan profession. Abbotts exempel gäller amerikanska präster vilkas centrala jurisdiktion med frälsning, mening med livet och de yttersta frågorna rönt mindre intresse under 1900-talet. Detta har resulterat i att de använder sina behandlingsmetoder som pastoral vård och kyrklig närvaro på nya områden, t.ex. sociala problem. Då socialt arbete gick sin egen väg och blev en sekulariserad profession, gjorde prästerna anspråk på att kunna behandla neuroser inom psykiatri, och även andra medicinska problem. Dessa anspråk har emellertid kritiserats av en del präster som menar att religiös behandling på icke-religiösa problem inte är professionellt. De ovannämnda mekanismerna reduktion och anspråk på behandling berättigar byte av jurisdiktion och visar på begreppet ”abstraktion”.

Med abstraktion avser Abbott (1988 s. 53 ff) de professionellas akademiska kunskaper som har en symbolisk betydelse (jämför med Collins tes om kunskapens och examinas symboliska värde). Men abstraktionen innefattar också kunskaper som leder till nya diagnoser och behandlingar. Det är framför allt denna, i praktisk yrkesutövning användbara men inte alltför enkla (då skulle lekmännen också ha tillgång till den), kunskap som de professionella kan använda för att utöka sin dominans och ta in nya områden i arbetet (Abbott 1988 s. 102 ff). Ett svenskt exempel på hur professioner i underordnad jurisdiktion kan öka sin status med hjälp av egen kunskapsutveckling är sjuksköterskornas forskning i omvårdnad och socionomernas i socialt arbete.

Professionell ”makt” (Abbott 1988 s. 134) kan definieras som förmåga att hålla kvar jurisdiktionen när krafterna i systemet, t.ex. andra professioner, hotar den. Makt kan utövas på olika arenor. Den första är den legala. Här återfinns staten som professionen försöker påverka genom att arbeta för legitimation och licens för att nå monopolstatus. Den andra arenan, allmänheten, har att göra med publicitet och en positiv bild i media. Den tredje handlar om arbetsplatsen, att ha makt att kunna försvara den legala

³⁴ Den svenska Dampdebatten för några år sedan kan på liknande sätt tolkas som försök från läkare att reducera ”stökiga barn” enbart till en medicinsk sjukdom (SDS 991110, 991116).

jurisdiktionen och kontrollera det professionella språket genom direkt eller symbolisk underordning av andra professioner. I den mån allmänheten accepterar en professions definition av ett problem, har professionen makt över andra definitioner. Det finns två viktiga aspekter när det gäller makt mellan professionerna. Den ena är klienternas makt och möjlighet att välja; en dominant profession har makt bara i den mån som klienter anlitar dess utövare. Det andra är staten som också tävlar med professionerna. Staten kan bygga upp organisationer med lägre utbildad arbetskraft som ger tjänster till billigare pris än professioner. Alla dessa externa krafter begränsar professionernas makt. Samtidigt är makt inget bestående. Ingen profession kan bygga en reserv av makt eftersom maktförhållandena förändras när samhället förändras. Återigen är medicinen Abbotts exempel; läkarna kan inte längre på samma sätt som tidigare styra sina uppgifter utan är beroende av administratörer och staten.

Den tredje nivån handlar om den *sociala och kulturella omgivningen* som underlättar eller försvårar för professionerna att expandera. Det är på denna nivå som professionerna kan erhålla legitimitet och kulturell auktoritet för sina uppgifter. Maskiner har skapat nya yrkesområden för ingenjörer, tekniker etc. Nya organisationer har i sin tur också skapat nya arbetsområden både för administration, ledning och utförandet av professionella tjänster. Välfärdsstaten behöver t.ex. socialarbetare och sjukvårdspersonal. Effekterna av förändringarna har huvudsakligen varit positiva för professionerna.

En intressant effekt i detta sammanhang är hur det organiserade samhället också skapar anpassningsproblem för enskilda medborgare som genom rörlighet förlorat sina rötter. Det behövs professionella som psykologer och psykiatriker för att anpassa individer till livet i de nya sammanhangen. Även andra faktorer har skapat nya yrken, t.ex. rörelser som identifierade sociala problem som i sin tur blev arbetsområden för professionella. Sociala rörelser kan också bidra till ”deprofessionalisering”. Nykterhetsrörelsen och s.k. klientrörelser som söker sin styrka i egna erfarenheter och inte hos anställda professionella är svenska exempel på deprofessionalisering. Sociala förändringar kan alltså både skapa och avskaffa professioner.

Kommentar

De olika nivåer som Abbott beskriver påverkar varandra genom en ständigt växlerverkan och de tre nivåerna glider in i varandra. En av aspekterna i nivå två, de professionella systemen, tolkar jag som central i Abbotts teori, nämligen ”abstraktion”. Bara professioner med abstrakt kunskap kan expandera sin dominans och därmed få tillträde till nya domäner.

Abbotts omfattande beskrivning av professionerna kan tolkas som ett försök att förstå alla mekanismer som påverkar dem. Hans grundantagande är att det inte råder konsensus mellan olika professioner. Tvärtom leder hans beskrivning av det professionella systemet med termer som ”invasion” och ”attack” tankarna till konflikt och krig. Samtidigt är det genom att visa på professionernas olika strategier som Abbotts teori ökar förståelsen för de professionellas handlande.

Bland Abbotts många exempel på olika professioner har jag lyft fram dem som gäller psykiatriker, socialarbetare, psykoterapeuter och präster. Exempelen är hämtade från USA och ger en bild av ett samhälle som skiljer sig från det svenska och kan inte alltid direkt överföras till svenska förhållanden. Den amerikanska teoribildningen, eller just de amerikanska professionernas abstraktion, har emellertid påverkat även motsvarande svenska professioner, och därför saknar exemplen inte intresse för svenska förhållanden. Dessutom är det ju dessa professioner som är företrädare i de svenska krisgrupperna vilket har gjort det intressant att ta reda på vad Abbott säger om just dem.

Ritens verkan

Berättelsen i början av kapitlet ger en bild av gemenskapen i en grupp unga män som samlats hos en döende kamrat. Händelsen berör läsaren på många plan. Den är ett exempel på hur en gemensam handling omvandlas till en rit som når bortom orden. Denna rit anknyter även till den kollektiva, offentliga sorg efter branden som alla kunde bli delaktiga i genom massmedia. I artikeln är det inte kamraterna till den döende som berättar utan prästen som också är avbildad med ett stort fotografi. Artikeln har därmed ytterligare ett budskap, den ger positiv information om en profession. Hur berättelsen har blivit offentlig framgår inte, inte heller om de berörda ungdomarna har godkänt publiceringen av händelsen.

KAPITEL 4

HUR KRISGRUPPERNA ETABLERADES

I detta kapitel undersöker jag hur den organiserade professionella processen efter katastrofer och olyckor började formeras, och vad som har lett till att vi idag har krisgrupper i nästan alla kommuner. Underlaget utgörs av dokumenten efter Kista-olyckan. Den andra frågan i kapitlet handlar om hur krisgrupperna har beskrivit och försvarat sina arbetsuppgifter sedan de väl har etablerats. Svaret på denna fråga söks i dokumenten efter den hittills största fredstida katastrof som Sverige drabbats av, m/s Estonias förlisning 1994. Jag ställer också frågor om huruvida spontana sammanhållande processer förekommit i samband med dessa två katastrofer. Kapitlet avslutas med en kort genomgång av den litteratur som motiverar det psykologiska och sociala stödet och på vilket sätt den speglar de professionellas abstraktion i krisgrupperna.

Kista-olyckan

I Kista-fallet märks särskilt prästernas försök att hävda sin jurisdiktion. Kyrkans insatser har uppmärksammats i media, och kyrkoherde Stig Jonsson har tillsammans med journalisten Annika Hagström skrivit en bok om arbetet efter olyckan, *En bro över mörka vatten* (Jonsson m.fl. 1997). I boken framträder en blandad bild av vad krisarbetet, som organiserades spontant, innebar och hur sådana insatser bör utformas med utgångspunkt i bussolyckan. Med emfas betonas medmänsklighet och att de drabbades reaktioner är normala reaktioner på en onormal händelse och inte skall psykiatiseras. Samtidigt bygger bokens beskrivning av reaktionerna på psykiatrisk kunskap, t.ex. Lindemanns (1944/1994) klassiska studie av de drabbade efter en nattklubbsbrand på 1940-talet och Johan Cullbergs (1975) kristeori med fyra faser. I boken påtalas en del brister hos svenska myndigheter, t.ex. när det gällde att ordna resan till Norge för de anhöriga.

Svenska kyrkans insatser uppmärksammades bl.a. i Sveriges Televisions program *Sorgen och glädjen i Kista* (STV 1 881123). Efter brandkatastrofen på Backaplan 1998 intervjuades prästen Stig Jonsson i Sveriges Radio (SR P4 981102) i egenskap av den som startade den första krisgruppen. Även om han bestred uppgiften och menade att det funnits krisgrupper före Kista-olyckan har han fått en ”image” som en präst som har kunskap om människor i krissituationer. I denna egenskap intervjuades han om krisreaktioner i en av dagstidningarna efter branden på Backaplan (DN

981101c). I artikeln betonar han det sociala nätverkets naturliga och praktiska stöd och symbolhandlingarnas betydelse. Med andra ord har han framhållit sin egen professions kunskap och därmed jurisdiktion. I artikeln beskriver han också de drabbades reaktioner utifrån Cullbergs faser, och uppger att krisinterventionens mål är att förmå en chockad människa att reagera på det som hänt. Därmed använder han också en annan professions kunskap, nämligen psykiatriernas.

Även representanter för de andra professioner som var involverade i stödarbetet har efteråt kommenterat sina insatser och det psykologiska och sociala omhändertagandet. Alla har de betonat vikten av sin egen *organisations* insats. Barnpsykiatrin erbjöd de drabbade familjerna kontaktpersoner och sökte upp dem som inte kom till informationsmötet. Inom psykiatrin menade man att det saknades en kunnig katastrofledning som hade kunnat samordna de olika myndigheternas insatser. En svensk psykiatriker borde ha följt med de anhöriga till Norge (Wode-Helgodt m.fl. 1989). Läkare och sjuksköterskor inom primärvården ställde in bokade patientbesök, och socialsekreterarna hänvisade sina besök till andra anställda eftersom alla tre yrkesgrupperna var engagerade i stödotsatserna i Kista kyrka (Edholm Johansson 1998 s. 40 ff). Därmed skedde en tydlig prioritering av patienter och klienter så att de som drabbades av bussolyckan fick företräde på det sätt som Lipsky (1980) uppmärksammat i gräsrotsbyråkraternas arbete med klienter som råkat ut för oförutsedda händelser.

Som en utvidgning av sjuksköterskornas och läkarnas jurisdiktion kan man betrakta den krismottagning som startades inom primärvården i Kista och även på andra sektorer inom Stockholms läns landsting 1991. Projektets syfte var att erbjuda ett bättre krisstöd i människors närmiljö samt att initiera samarbete mellan olika myndigheter. Sedan 1997 är krismottagningen en permanent verksamhet (Edholm Johansson 1998 s. 86 ff).

Att en profession framhåller sin jurisdiktion inför samhällets beslutsfattande organ är enligt Abbott också ett led i att stärka den. Som framgår av historiken i kapitel 2 intensifierades efter Kista-olyckan diskussionerna angående riktlinjer för det psykosociala omhändertagandet. Representanter för olika professioner i Kista deltog i socialstyrelsens referensgrupp som tillsammans med en särskild arbetsgrupp utformade *Allmänna råd från socialstyrelsen – Psykiskt och socialt omhändertagande vid stora olyckor och katastrofer* 1991:2/1996 (Edholm Johansson 1998 s. 86).

I dokumenten om Kista-olyckan kan man också läsa om de anhörigas och de drabbades reaktioner på det psykologiska och sociala omhändertagandet. På uppmaning från den norska krisgruppen på Haukelands sjukhus reste anhöriga till de omkomna och skadade till Norge. På sjukhuset organiserade den norska krisgruppen stöd genom att ordna mat, logi och transport. De drabbade konfronterades med olyckan genom att se olycksplatsen, få information från patologen och genom att se sina döda anhöriga. De flesta var positiva till dessa insatser (Winje m.fl. 1995). När de anhöriga kom tillbaka till Sverige märkte de en skillnad i bemötandet av dem: ”I Norge betraktades vi som medmänniskor, men här i Sverige blev vi på en gång bara patienter.” (Jonsson m.fl. 1997 s. 144). Några föräldrar frågade sig om Svenska kyrkan kan erbjuda samma omsorg även vid enskilda dödsfall. Några andra var kritiska mot att det i kyrkan lästes bibeltexter om döda barn som uppväckts till liv. De flesta drabbade var emellertid positiva till att kyrkan öppnats som en mötesplats för dem. En del föräldrar som miste barn i bussolyckan beskrev att de hade haft förväntningar på att de professionella skulle kunna lindra sorgen. I stället var det andra drabbade som hade gett det bästa stödet. Föräldrarna i Kista bildade en anhörigförening som fick en egen lokal i Kista kyrka (Jonsson m.fl. 1997; Edholm Johansson 1998 s. 39).

Kommentar

Konsekvensen av Kista-olyckan har bildat riktlinjer för hur det psykologiska och sociala omhändertagandet bör organiseras i hela landet. Staten har så att säga legitimerat de professionellas krav på utvidgad jurisdiktion som i detta fall innebär att organisera psykologiskt och socialt stöd i samband med olyckor. Den profession som särskilt har fokuserats i media är prästens och indirekt även journalistens. Det var en journalist som på natten efter olyckan ringde kyrkoherden i Kista och frågade vad kyrkan tänkte göra. Tillsammans med en journalist skrev han också boken om olyckan.

En annan tolkning av de professionellas insatser är att de förefaller ha agerat responsivt och erbjudit konkret hjälp åt de drabbade familjerna. Hjälpen organiserades spontant med hjälp av de befintliga resurserna vilket innebar prioritering bland klienterna. Att det inte fanns någon organiserad krisgrupp innan bussolyckan förklarar också varför det blev otydligt med ledningsfunktionen i Kista kyrka. När inte någon myndighet självklart tog på sig ansvaret för att leda de anhörigas resa till Norge, gjorde kyrkan det tillsammans med primärvården och skolan. De drabbade familjerna har sökt stöd hos varandra och bildat en anhörigförening. Detta är ett uttryck för de

spontana sammanhållande krafterna i durkheimsk mening i en grupp som försvagats av död och kris. Denna process har fått stöd av kyrkan i Kista som upplåtit lokal åt anhörigföreningen.

Krisgrupperna efter m/s Estonias förlisning

Estonias förlisning i september 1994 var en extraordinär händelse och har definierats både som en katastrof av nationell karaktär, en katastrof för de enskilda drabbade och som en svår påfrestning på samhället i fred (SOU 1999:48). De svenska räddningsinsatserna skedde till havs. Insatserna inom landet inriktades på akutsjukvård för de överlevande. Det största behovet i samband med Estonias förlisning visade sig emellertid vara information och stöd för de anhöriga (SOU 1999:48). Antalet svenska anhöriga beräknas till minst 3 000 personer (SOU 1996:189 s. 29). Flera undersökningar och utvärderingar har gjorts, i vilka det psykologiska och sociala omhändertagandet berörs. 1996 kom en statlig utredning, *Efter Estonia*, med en redogörelse för olika frågor som skadestånd, bärgning av fartyget och de anhörigas upplevelser av insatserna som gjordes för dem (SOU 1996:189).

1997 beslutade regeringen att tillsätta en analysgrupp med uppgift att granska hur olika myndigheter hade agerat i samband med katastrofen. Analysgruppens arbete redovisas i två utredningar (SOU 1998:132, SOU 1999:48). I dessa utredningar berörs också det psykologiska och sociala omhändertagandet. Analysgruppen har kontinuerligt under arbetet haft en referensgrupp knuten till sig som har bestått av anhöriga och överlevande.

Olika organisationers krisgrupper

Vid tiden för Estonias förlisning hade krisgrupper etablerats i de flesta kommunerna och på sjukhusen. I detta avsnitt utgår jag från vad som i dokumenten har framkommit om de professionellas insatser. Deras berättelser kompletteras med hur de drabbade anges ha uppfattat det psykologiska stödet. Eftersom dokumenten från Svenska kyrkan skiljer sig från de andra organisationer som var involverade i krisgrupperna, har kyrkans del i det psykologiska och sociala omhändertagandet fått ett eget avsnitt.

Estlines terminal i Stockholm blev en naturlig samlingspunkt för att ta hand om de anhöriga som förväntades komma dit. Anställda inom sjukvården, socialtjänsten, polisen och Svenska kyrkan fick genom sina respektive organisationers ledning eller krisberedskap veta vad som hänt och begav sig snabbt till terminalen för att upprätta krisgrupper. Även representanter för frivilligorganisationer som Röda korset kom för att erbjuda sina insatser, men utan att de alltid utnyttjades av krisgrupperna (SOU 1999:48 s. 51 ff). De anhörigas behov av korrekt information dominerade över behoven av annat psykosocialt stöd (*Kamedorapport 68*, 1997 s. 144). Både anhöriga och de som skulle ta hand om dem tyckte att allt var kaotiskt på Estlines terminal. Det var svårt att veta vem som var funktionär eller anhörig och det fanns problem med ledningen av insatserna (Huddinge sjukhus 1994; Rikspolisstyrelsen 1995; SOU 1996:189; SOU 1998:132; SOU 1999:48).

Sjukvårdens PKL-grupper

PKL-grupperna skickade personal till Estlines terminal och öppnade också mottagningar och jourtelefoner för anhöriga på respektive sjukhus (Huddinge sjukhus 1994; Södersjukhuset 1996; SOU 1998:132 s. 35; SOU 1999:48 s.55 ff). Krisgruppernas arbete försvårades av att polisen inte ville lämna ut listor över överlevande. De anhöriga som tog kontakt med någon krisgrupp kunde inte följas upp eftersom uppgifter om dem fanns i de av polisen insamlade blanketterna. (Huddinge sjukhus 1994; Almersjö 1995). Här blir det tydligt att sjukvårdens kritik mot bristerna i informationen också innebar kritik mot bristande insikt hos polisen om den nya domänens, det psykosociala omhändertagandets, betydelse. Från Stockholm skickades krisgrupper till svenska överlevande som befann sig på finska sjukhus. När de överlevande sedan anlände till Arlanda tvingades flera av dem mot sin vilja att följa med en ny krisgrupp till Huddinge sjukhus innan de fick åka hem (*Kamedorapport 68*, 1997 s. 111; Kulling m.fl. 1997 s. 1190 ff). Episoden visar att krisgruppen inte var responsiv gentemot de drabbades egentliga behov. I stället betonades de professionellas behov av att göra insatser och deras starka tilltro till nödvändigheten av krisbearbetning. Händelsen visade också att krisgrupperna kan ha ett betydande handlingsutrymme, i Lipskys (1980) mening, i de enskilda kontakterna med de drabbade.

PKL-gruppens professionalitet på ett av sjukhusens ansågs vara viktig. De kuratorer som ingick i den sades vara vana vid att möta patienter med akuta förluster och kriser liksom representanten för sjukhuskyrkan och psykologerna och psykoterapeuterna (Södersjukhuset 1996 s. 23). Till sjukhuset kom många präster, diakoner, representanter från frikyrkor och enskilda frivilliga spontant utan att de var inkallade av PKL-gruppen. PKL-gruppen kunde inte ta emot deras erbjudande av insatser utan kallade in extra personal från den sektoriserade psykiatrin. Av dem som kom frivilligt anlätades bara personer som var kända av sjukhuskyrkans anställda. På sjukhuset fanns inte någon som kunde garantera att de som kom spontant hade kompetens att arbeta med psykosocialt omhändertagande (Södersjukhuset 1996 s. 29). Prästers och andra religiösa yrkes-företrädares närvaro på sjukhuset kan tolkas som en form av kognitiv strategi, nämligen att göra anspråk på behandling av en grupp patienter som en annan profession redan har diagnostiserat. PKL-gruppens tydliga avvisande var i det sammanhanget ett försvar mot detta anspråk.

Socialtjänsten

Socialjouren fick i uppdrag att organisera krisgrupper för de anhöriga som förväntades komma till Estlines terminal och tog ledningsansvaret för sociala insatser, eftersom det inte fanns någon fungerande ledningsgrupp på plats. Socialjouren har som enda organisation kommenterat det bristfälliga bemötandet av de anhöriga som sökte sig till terminalen. De anhöriga fick stå i kö med nummerlappar och fick besked om överlevande respektive icke-överlevande i enkla bås med endast ett tygdraperi emellan (Socialjouren Stockholm odaterat). I ett tjänsteutlåtande till socialnämnden föreslås att förvaltningen får i uppdrag att i samråd med andra myndigheter utveckla ledningsorganisationen för psykologiskt och socialt omhändertagande. Ett sätt att lösa problemet skulle kunna vara att polisen i samband med stora olyckor kallar in socialjouren (Socialtjänsten Stockholm 1996). Socialsekreterarna kunde därmed hävda sin jurisdiktion inför de professionella i andra organisationer, t.ex. polisen. På samma sätt som sjukvårdens PKL-grupp kunde försvara sin jurisdiktion mot de kyrkliga professionernas företrädare som spontant kom till ett av sjukhusen och gjorde anspråk på behandling, gjorde socialtjänsten detta gentemot frivilliga hjälpare och representanter för olika organisationer som samlades på Estlines terminal (Socialjouren Stockholm odaterat). De frivilliga ombads att åka hem. Efteråt insåg man att det hade varit bra att anteckna deras telefonnummer så att de senare under hösten hade kunnat medverka i det fortsatta arbetet (Socialtjänsten Stockholm 1996).

Polisen

Liksom andra organisationer har även polisen påpekat att ledningsfunktionen på Estlines terminal var oklar. I Rikspolisstyrelsens rapport betonas att polisen bör vara representerad i de krisgrupper som upprättas vid större olyckor eftersom människor kan komma med uppgifter som är viktiga för t.ex. polisens identifieringsarbete (Rikspolisstyrelsen 1995 s. 80).

Polisen i Borlänge visade ett tydligt intresse för den nya domänen med psykologiskt och socialt omhändertagande. Polisens arbete kan också innehålla uppgifter som berör detta område. I krisgruppens lokaler tog poliser emot de anhöriga när de skulle lämna signalement på de saknade. Att hjälpa de anhöriga att fylla i blanketten för ändamålet berörde personliga och känsliga frågor. På detta sätt bidrog polisen till krisbehandlingen. I Rikspolisens rapport nämns att poliserna vid sådana tillfällen bör vara pålästa om olyckan och kunna lyssna på de anhörigas frågor (Rikspolisstyrelsen 1995 s. 92 ff). I rapporten uttrycks detta på ett defensivt sätt, polisens huvuduppgift är trots allt att säkra och förmedla information samt registrera saknade och omkomna.

Räddningstjänsten

Räddningsverket har utbildat POSOM-grupper i landets kommuner, och räddningstjänsten hade en aktiv roll i ledningen av fyra kommuners krisstöd. På mindre orter arbetade räddningstjänsten både i ledningen av krisstödet och som stödpersoner för enskilda drabbade. På dessa orter betonades att det viktigaste inte var att personer med vissa befattningar ingick i krisgrupperna utan att varje organisations representant var en person som var intresserad av uppdraget. De medverkande i de olika stödgrupper som har kontakt med de drabbade behöver inte vara ”proffs” utan kan vara ”vanliga” människor, eftersom sorg inte är en sjukdom som skall behandlas. I Jönköping och Uppsala fanns däremot inte räddningstjänsten med i det direkta stödarbetet utan endast på ledningsnivå. I utvärderingen påpekas att i dessa kommuner var räddningstjänsten en outnyttjad resurs.

Räddningstjänstens personal är lämpad som stödpersoner (Hedström 1995).

Här framträder två tendenser när det gäller professionernas roll. Den ena är att professionernas betydelse tonas ner i krisgrupperna på de mindre orterna. Den andra tendensen är att man betonar att räddningstjänstens personal är lämplig att ge psykosocialt stöd. Räddningstjänsten har av hävd och med stöd i lagen en uppgift att rädda drabbade och begränsa skadorna i det akuta skedet i samband med olyckor (Räddningstjänstlag 1986:1102). I samband med Estonias förlisning behövdes dock inga akuta räddningsinsatser i de berörda kommunerna. I stället kunde räddningstjänstens personal åta sig psykologiska och sociala stödinsatser som i utvärderingen uppfattas som en tydlig uppgift och en ny domän för räddningstjänsten. Även själva utvärderingen kan tolkas som ett försvar för räddningstjänstens psykosociala kompetens.

Krisgruppernas insatser i övriga landet

Av krisgruppernas dokument framgår det att på flera orter har det psykologiska och sociala omhändertagandet skett i samförstånd mellan de inblandade professionerna. Själva uppgiften att erbjuda de drabbade stöd tycks ha gått före eventuella diskussioner om gränsdragningar mellan professionerna och deras uppgifter. Man har också sagt att de drabbade måste få sörja på sitt sätt och inte som kommunen, landstinget eller staten vill (Melén 1997). Även frivilliga och deras insatser har tagits emot utan att de har upplevts som överflödiga eller störande såsom fallet var på Estlines terminal ("Så arbetade stöttegruppen i Fellingsbro" 1994; "Redovisning av Borlänge lokala krisgrupps arbete" 1994; Norrköpings kommun 1994).

I socialstyrelsens *Kamedorapport 68* om Estonia påpekas att samordningen av det psykologiska stödet för de drabbade har varit svårare att organisera på större orter där det finns flera parallella organisationer, vilket i sin tur medförde oklarhet i ledningsfunktioner och revirmotsättningar (*Kamedorapport 68*, 1997 s. 136). Detta kan vara en förklaring till att det förekom en viss tävlan mellan de olika organisationernas krisgrupper och därmed även professionerna. Att det på mindre orter inte uppstod konkurrens kan bero på att de olika professionernas och organisationernas representanter kände varandra före katastrofen och därmed också varandras arbetsområden. Estonias förlisning orsakade en förlust som på ett annat sätt blev synlig för alla i ett litet samhälle än i en storstad som Stockholm. De spontana sammanhållande krafterna blev tydliga på en mindre ort; när det inte fanns professionella till alla uppgifter, kunde frivilliga också få utrymme. Följande citat om krisgruppens arbete på ett församlingshem i Fellingsbro, en ort som tillhör Lindesbergs kommun, illustrerar sammanhållningen:

Under dagen samlades ungefär 110 personer och sorgen var stor, men alla fick hjälp och de stöttade varandra. Många frivilliga kom. Alla behövdes för att lyssna, stödja och sköta praktiska göromål som att laga mat och brygga kaffe. Maten togs på kredit, ingen visste vem som skulle betala, men det gick bra ändå (Hedström 1995, s. 23).

Svenska kyrkans krisberedskap och insatser

Svenska kyrkans insatser var också omfattande i samband med Estonia-katastrofen. Dock var bara ca 15 %, av Svenska kyrkans pastorat³⁵ aktiva i olika former av krisgrupper vid tiden för Estonias förlisning (Ahlin 1995 s. 62). Svenska kyrkans insatser i samband med Estonia har med andra ord skett spontant i de flesta pastorat. I en utvärdering av Svenska kyrkans insatser i hela landet anges att kyrkan har en viktig roll i katastrofsammanhang. Kyrkan har betydelse för att tillgodose individuella behov av att uttrycka religion och bearbeta livsfrågor ("Svenska kyrkan och Estoniakatastrofen" 1995).

Svenska kyrkans dokumentation efter Estonia skiljer sig från de andra organisationernas. Utöver utvärderingen som jag refererat till, har kyrkan beställt två undersökningar: en om hur kyrkan framställdes i media och en om svenska folkets attityder till kyrkan tiden strax efter Estonias förlisning. Dokumenten visar att det har varit viktigt för kyrkans företrädare att efter

³⁵ Med pastorat menas en kyrkoherdes arbetsområde i vilket en eller flera församlingar ingår.

Estonia ta reda på vilket intryck kyrkan har gjort hos människor i allmänhet. Detta kan enligt Abbott (1988) tolkas som ett led i en professions strävan efter att försvara sin jurisdiktion på en av de viktigaste arenorna, allmänhetens.

Svenska kyrkans forskningssekretariat gav teologiska institutionen vid Lunds universitet i uppdrag att undersöka svenska folkets attityder till Svenska kyrkan i samband med Estonias förlisning (Gustafsson 1995). På frågan om krishantering i första hand är något för läkare och kuratorer och inte för präster instämde 49 % medan 40 % tog avstånd från påståendet. Resultatet tolkas i rapporten som att det fanns en viss kritisk hållning mot de kyrkliga representanter som ville framstå som specialister på att erbjuda människor stöd i svåra situationer (Gustafsson 1995, s. 13). Trots det har de flesta ansett att Svenska kyrkan i en krissituation har en klar funktion både för religiöst aktiva och andra i samhället. I övrigt ger studien en bild av att människor uppfattat att katastrofen aktualiserade de religiösa institutionernas roll, och att de positiva reaktionerna över vad kyrkan gjorde tydligt övervägde (Gustafsson 1995 s. 39 ff).

Massmedieinstitutet IMEDIA genomförde en undersökning om hur Svenska kyrkan framställdes i de största tidningarna under två veckor efter Estonias förlisning och kom fram till att medias bild av kyrkan var mycket positiv. Kyrkan fanns tillgänglig, kunde ge tröst och erbjuda ritualer för att tolka det som hänt. I media framställdes präster som personer som gav medmänsklighet och stöd och som inte förkunnade eller teologiserade ("Svenska kyrkan och Estoniakatastrofen" 1995).

Bland det material som jag fick centralt från Svenska kyrkan angående insatserna efter Estonias förlisning fanns även en D-uppsats i religionssociologi. Jag vet inte hur spridd den är i kyrkan, och om den anses representera en gemensam tolkning av kyrkans insatser. Eftersom författaren är präst och därmed en företrädare för professionen, har jag tagit med uppsatsen i analysen. I uppsatsen analyseras massmedias bild av Svenska kyrkan i anslutning till katastrofen (Pettersson 1995). Påfallande ofta fick enligt författaren präster, kyrkorum och religiösa symbolhandlingar som ljusständning utrymme i tidningarnas bilder och texter. Även journalister var överraskade av den tydliga roll som kyrkan hade medan prästerna hänvisade till att de alltid varit till stöd för människor i sorg. Skillnaden här var att många människor miste livet samtidigt, och då blev stödet synligt. Författarens tolkning är att katastrofen medförde att människors privata religiositet integrerades i det religiösa, institutionella systemet som utgör

Svenska kyrkan. Kyrkan var i stort sett ensam om att tolka och ge meningsstruktur när det gällde att integrera det som hänt med det dagliga livets rutiner. Att människor inte utövar religion aktivt betyder inte att den är oviktig. I samband med kris och sorg sökte sig människor till kyrkan. Riterna och religionen fungerade då som sammanhållande krafter i Durkheims mening. Samhällets makthavare sammankopplades med kyrkan, t.ex. rekommendationen om sorgflaggning i hela landet tillkom efter att statsministern samrått med kungen och ärkebiskopen (Pettersson 1995).

I uppsatsen uppmärksammas hur kyrkans präster fick en speciell roll. Även om media nämnde andra professioner som kuratorer, psykologer, läkare samt frivilligorganisationer så var det nästan enbart präster som intervjuades:

I katastrofsituationen framträdde Svenska kyrkan och dess präster framför allt i en kurativ roll. Det gäller både på det lokala planet och på nationell nivå. Begreppet krisgrupp, som egentligen står för en samhällsfunktion där Svenska kyrkan är *en* av de medverkande, blev i de flesta fall helt och hållet förknippat med Svenska kyrkan och dess präster. Alla former av etermedia såg till att de som en slags symbolisk trygghet hade en präst med i studion. Prästen agerade mediakurator och förväntades uttala sig auktoritativt om trauma, sorg och viktiga livsfrågor. I den socialpsykologiska rollfördelningen mellan olika samhällsfunktioner intog Svenska kyrkan en lyssnande, inkännande och tröstande funktion. Massmedia gav bilden av att samhällets makthavare använde Svenska kyrkan och dess präster som en slags kurator. (Pettersson 1995 s. 54)

Medias uppmärksamhet tolkar uppsatsförfattaren så att kyrkans annars dolda roll som tolkare av existentiella frågor blev självklar. Prästens kompetens blev tydlig på detta område, men den kom till användning även som ”expert på sorg och symbol för krisgruppen” (a.a. s. 37) på områden som hör till psykiatriker, psykologer och kuratorer.

Denna slutsats kan i sin tur tolkas som ett uttryck för prästers strävan efter full jurisdiktion: prästerna kunde med stöd av riterna hjälpa människor att integrera det privatreligiösa med kyrkans tradition. Här har skett ett skifte i det professionella systemet: externa krafter, framför allt massmedia, har bidragit till att legitimera kriterier för hur en profession kan agera i en för hela samhället ny och oväntad situation. Prästernas jurisdiktion definieras i uppsatsen inte bara utifrån religiösa och teologiska utgångspunkter. Den definieras också som en profession som är intresserad av andra professioners jurisdiktion och till och med att överta dem när det i uppsatsen talas om prästernas kurativa roll. Detta skedde när krisgrupper i första hand kom att

tolkas som en verksamhet som bedrivs av präster. Denna roll anses inte stå i motsats till den traditionella roll som kyrkan har.

Trots att kyrkans representanter sagt till massmedia att de alltid arbetat med stöd för människor i sorg, utgör de ovan nämnda undersökningarna samt uppsatsen i religionssociologi ett argument för att Svenska kyrkan och dess präster är en viktig del i den nya domänen, det psykologiska och sociala omhändertagandet efter en katastrof. En sådan ställning kan vara viktig för en organisation som annars snarare haft en marginell roll i samhället. Detta framträder tydligt i en recension av attitydundersökningen genomförd vid Lunds universitet (Gustafsson 1995). Recensenten vill vara försiktig och menar att även om många varit positiva till kyrkan vet man inte vilka som fått verklig hjälp. Dock avslutar han med att vara hoppfull och jämför Svenska kyrkan med svenska kronan: "... den är så kroniskt undervärderad att kursen någon gång måste vända uppåt igen, helst som ändå bra mycket gjorts för att sanera de bakomliggande affärerna." (*Svensk Kyrkotidning* 43/1995 s. 487). I dokumenten framställs alltså inte bara en profession, prästerna, på ett positivt sätt utan även den organisation som de verkar i. Det går emellertid inte att undvika frågan om medias roll för uppmärksamheten på kyrkans betydelse.

I en rapport från styrelsen för Psykologiskt försvar (Nowak m.fl. 1996; Ståhle 1996) om nyhetsbevakningen av Estonia-katastrofen belyses medias roll som den som inte bara lyfte fram rationella förklaringar till händelsen. Media kan också införliva katastrofen i människornas medvetande. Detta sker genom att skapa mening i kaos med hjälp av riternas och myternas sätt att skapa förståelse för skeenden. Genom att rapportera om överlevande och sörjande, om minnesstunder och religiösa företrädare och reflektera över dem får media "... med eller mot sin vilja en uppgift av religiös natur, nämligen att förhålla sig till de eviga existentiella frågorna om liv och död och att i någon mening uttolka människans villkor." (Nowak m.fl. 1996 s. 114). Kyrkans företrädare är beroende av media inte bara för att hävda en professions jurisdiktion i enskilda minnesstunder utan även för att kunna vara den nationella religiösa uttolkaren av katastrofer. Utan medias hjälp hade det varit svårt att ha den rollen, och enligt rapporten initierades minneshögtider även med hänsyn till att media skulle rapportera om dem. Enligt min mening är även media för sin rapportering beroende av kyrkans insatser, det råder ett slags beroende mellan dem. Journalister har behov av att förstå det som har hänt och är beroende av dem som kan ge svar på de frågor som inte kan förklaras av polisen eller sjukvården.

Attitydundersökningen liksom IMEDIA:s mediaundersökning beställdes av kyrkan i samband med dess egen utvärdering av insatserna efter Estonias förlisning. Syftet var att en instans utan professionell anknytning till kyrkan skulle ge en objektiv beskrivning av vad Svenska kyrkan faktiskt gjorde. Beställningen av dessa oberoende undersökningar med anknytning till universitet och forskning kan (på samma sätt som den religionssociologiska uppsatsen) tolkas som ett försök att öka abstraktionen och därmed statusen hos professionen och organisationen.

En annorlunda bild av en kyrklig insats efter Estonias förlisning finns i redogörelsen från Ersta sjukhus såsom den framställs i analysgruppens utredningar (SOU 1998:132; SOU 1999:48). Sjukhuset bjöd in anhöriga till samtal i grupper några dagar efter förlisningen (SOU 1998:132 s.146 ff). Efter en tid ordnade sjukhuset även gruppsamtal för överlevande som de överlevande har varit mycket positiva till (SOU 1999:48 s. 174). Kuratorer, läkare och präster som har varit ledare för grupperna har betonat att i förväg uppgjorda planer för katastrofsituationer måste kombineras med flexibilitet. Den drabbade vet bäst vad hon eller han behöver, och detta bör stödpersonerna respektera oavsett de professionella kunskaperna. Ledarna betonade att det långsiktiga stödet bör ges av samma person som har träffat den drabbade i det akuta skedet. De anhöriga som kommit till tals i analysgruppens utredningar har inte heller varit nöjda med uppdelningen av stödet i en akut och en långsiktig del, där psykiatrin tagit över det långsiktiga stödet. För Ersta sjukhus har det framstått som viktigt att låta de anhöriga träffa varandra. En viktig symbolhandling var uppförandet av ett minnesmärke på Erstas område för de omkomna och firandet av ettårsdagen efter katastrofen. Initiativet till dessa konkreta handlingar togs av de anhöriga (SOU 1999:48 s.63 ff).

I denna redogörelse i analysgruppens utredningar framträder de drabbade som huvudpersoner, deras behov har varit i centrum. De sammanhållande krafterna har fått komma till uttryck genom att låta de drabbade få dela sina erfarenheter med varandra. Det professionella nedtonas. Man kan också tolka det så att det är professionella med en trygg yrkesroll som har ordnat samtalsgrupperna. Dessa professionella har så att säga redan från början en klar jurisdiktion som de inte behöver försvara inför andra professioner. Detta kan hänga samman med att det på Ersta finns tillgång till specialistkunskaper i psykiatri och sjukhussjälavård, något som präster och församlingar i Svenska kyrkan i allmänhet saknar.

De drabbades bild av krisgruppernas insatser

De anhöriga och överlevande som intervjuats i samband med de statliga utredningarna ger en bild av krisgrupper som en allmän ”informationscentral” där de inte vistades så länge men dit de kunde återkomma under första veckan. De anhöriga väntade sig också svar på konkreta frågor, t.ex. vad de skulle göra med den omkomnes bostad. De intervjuades positiva omdömen om krisgrupperna gällde framför allt den information som de fick. Som särskilt positivt nämnde de praktisk hjälp och känslan av att någon brydde sig om dem. Några av de intervjuade bodde på orter där det inte funnits någon krisgrupp. De var hänvisade till att sköta allting själva, varken polisen eller prästen brydde sig om dem (SOU 1996:189 s. 105 ff).

Kritiken mot krisgrupperna gäller samtalen med präster, psykologer och kuratorer som upplevdes som ”valhända”, ”tunna” och ”menlösa”. De som var engagerade i krisgrupperna tycktes ibland vara lika chockade som de anhöriga. Flera av de intervjuade tyckte att det var bra med krisgrupper och krismottagningar, men att det viktigaste stödet under den första tiden kom från familj och vänner. Behovet av professionellt stöd kom långt senare. En av de intervjuade, en psykiater, var tveksam till institutionella krisgrupper. I stället betonade han familjens roll som stöd. Krisgruppernas fortsatta stöd fungerade bra under det första halvåret men sedan fick de anhöriga söka hjälp på egen hand (SOU 1996:189 s. 102 ff; SOU 1999:48 s. 177 ff).

Många drabbade tyckte att kyrkans insatser och stödet i prästernas bemötande i samtal och minnesstunder var positiva (SOU 1999:48 s. 179). Bemötandet på Ersta har enligt de drabbade varit mänskligt med hänsyn till hela människan och utan krav på att behöva redogöra för sin religiösa inställning. Detta slags bemötande tyckte de anhöriga att även landstinget borde lära sig (SOU 1998:132 s.174 ff; SOU 1999:48 s. 178).

Anhöriga har varit kritiska mot att alla inte fick plats vid minnesgudstjänsten i Storkyrkan (SOU 1996:189 s. 111 ff). Begravningsentreprenörer tog emot synpunkter angående präster som inte hade tid för ”vanliga” dödsfall på grund av allt arbete efter Estonias förlisning. De anhöriga hade i dessa fall blivit besvikna på prästernas bemötande och känt sig missgynnade. Andra som hade drabbats av mindre katastrofer som inte exponerades i media hade frågat sig varför de inte fick samma uppmärksamhet som anhöriga till Estonia-offren (”Svenska kyrkan och Estoniakatastrofen” 1995 s. 14). En av landets biskopar fick kritik från den dåvarande statliga ansvarsnämnden för biskopar för att han inte ville erbjuda själavårdande samtal åt en anhörig som efterfrågade det (SDS 950812).

En särskilt känslig fråga för de anhöriga var minnesgudstjänsten till havs. Representanterna för den finska, estniska och lettiska kyrkan såg gudstjänsten som en begravningsakt medan den svenske ärkebiskopen endast tolkade den som en minnesgudstjänst. Först ställdes gudstjänsten in, men genomfördes sedan med den svenske ärkebiskopen närvarande. De svenska anhöriga ville inte delta eftersom de uppfattade gudstjänsten och ärkebiskopens deltagande som ett led i beslutet att inte bärga Estonia (SOU 1998:132 s. 86 ff). I *Kamedorapport 68* om Estonia kommenteras detta av en psykiater. Han anser att en kollektiv minnes- och gudstjänstceremoni på själva olycksplatsen hade haft en stödjande funktion för de anhöriga i deras sorg. Både samhället och kyrkan borde ha ansträngt sig för att skapa resurser för gudstjänstens genomförande. Här kommenterar en representant för en profession, en psykiatriker, en annan professions, prästens, centrala jurisdiktion men också samhällets ansvar för kollektiva riter. Som tidigare nämnts i kapitel 3 kan riter även synliggöra skillnader i samhället. Själva det faktum att alla inte får delta i en viktig rit, skapar utanförskap. En rit kan även uttrycka en grupps starka ställning gentemot andra, underordnade grupper. Riten i samband med minnesstunden till havs fungerade inte sammanhållande och samlande utan uteslöt de svenska anhöriga (*Kamedorapport 68*, 1997 s. 157).

Frågan om bärgning av Estonia och tillsättandet av en analysgrupp

De olika turerna med framför allt bärgningsfrågan, och de anhörigas och överlevandes åsikter om att myndigheterna inte lyssnat eller tagit tillvara deras erfarenheter, medverkade till att regeringen 1997 tillsatte en analysgrupp. Gruppens uppdrag var att granska Estoniakatastrofen och dess följder (SOU 1998:132). Beslutet att platsen där Estonia sjönk skall betraktas som en gravplats gäller inte bara gravfrid. Beslutet hindrar de drabbade att vidta åtgärder, d.v.s. begrava sina omkomna anhöriga, vilket normalt ingår i omsorgen om den avlidne familjemedlemmen. Frågan prövades juridiskt av den europeiska kommissionen för de mänskliga rättigheterna i Strasbourg efter anmälan från några av de drabbade. Kommissionen kom fram till att rättsligt har det inte gjorts några fel. Analysgruppen anser emellertid att beslutet om gravfrid av de anhöriga uppfattats som en kränkande inblandning av staten (SOU 1999:48 s. 118 ff).

Analysgruppen har också uppmärksammat de överlevandes situation. De överlevande har beskrivit sig själva som osynliggjorda. Ingen har frågat efter deras unika erfarenheter. De skulle kunna bidra till att klarlägga skeendena under Estonias sista minuter före förlisningen. När det beslutades att Styrelsen för Psykologiskt Försvar (SPF) skulle ta över

informationskontakterna med de anhöriga ställdes de överlevande först utanför. Efter deras protester tog SPF initiativ till att inkludera även gruppen överlevande i sina kontakter. De överlevande kände ett starkt behov av att träffas. Några vände sig till ett sjukhus i Stockholm för att få hjälp att organisera möten, men bemöttes av kommentarer om att det inte är nyttigt att älja sina upplevelser. Först efter hotelser om att gå till pressen tillmötesgick sjukhuset de överlevandes önskemål (SOU 1998:132 s. 176 ff; SOU 1999:48 s.132). De överlevande har också framfört synpunkter om att stödinsatserna inte har något värde om man inte samtidigt reder ut vem som bär ansvaret för att färjan förläste (SOU 1999:48 s. 171).

Analysgruppens slutsatser angående det psykologiska och sociala omhändertagandet

När det gäller det psykologiska och sociala omhändertagandet av de anhöriga anser analysgruppen att det är viktigt att skilja mellan polisens registreringsuppdrag för identifiering av de omkomna och de uppgifter som krisgrupper hämtar in från de anhöriga. Krisgruppernas registrering är till för att underlätta fortsatt kontakt och får inte uppfattas som att myndigheterna vill pracka på sina insatser utan att de anhöriga har möjlighet att avböja stödet. Det får inte heller förutsättas att de anhöriga som söker information är i behov av psykosocialt eller andligt stöd, på det sätt som skedde när anhöriga ringde om listor med namn på överlevande men i stället blev tillfrågade om de ville tala med en präst. Det uppstod konkurrens mellan olika professioner på Estlines terminal när det gällde barnpsykiatrins psykosociala stöd åt barn och ungdomar. Insatserna inriktades främst på hela familjer. Analysgruppen rekommenderar att regeringen skall arbeta för att katastrofmedicinskt och psykosocialt omhändertagande på sjukhusen och i kommunerna tillgodoses. Det arbetet bör ske i samverkan mellan myndigheter och frivilligorganisationer (SOU 1999:48 s. 130 ff). Ett nationellt centrum för katastrofpsykiatri bör enligt analysgruppen inrättas för att utveckla kunskaper och forskning om katastrofer (SOU 1999:48 s. 16).

Analysgruppen lyfter fram regeringens roll som symbol i samband med katastrofer. Politiker och statsledning men även kungen, drottningen och ärkebiskopen har en speciell ställning. De kan som högsta representanter för staten, landet och dess största religiösa samfund göra uttalanden som uttrycker de kollektiva känslorna av sorg och medlidande med de drabbade. Det är därför inte oväsentligt vad dessa personer säger och gör. Dessa personers handlande bör stämma överens med de uttalanden som de gör offentligt i samband med en katastrof (SOU 1999:48 s. 141 ff).

Kommentar

Av de olika dokumenten om krisgrupperna framgår att deras insatser efter Estonias förlisning varit omfattande. När det gäller den organiserade professionella processen har flera rapporter framhållit hela organisationens betydelse i arbetet, och inte bara de enskilda professionernas. Med andra ord har den professionella jurisdiktionen i viss mån smält samman med organisationen. Abbott (1988) anser att de professioner som arbetar i team, t.ex. i medicin och socialt arbete, kodar in professionell kunskap i organisationens struktur. Expertis finns därför i organisationens regler och administration och förstärker de professionellas position. Detta blir tydligt i jämförelse med de s.k. uthyrningsfirmor där de professionella har förlorat kontrollen över villkoren för sitt arbete (Abbott 1988 s. 325). För krisgrupperna innebär anknytningen till respektive organisation att de får tillgång till resurser i form av lokaler samt kollegor som ger stöd i det konkreta arbetet. De professionella kan därför hävda att organisationen står bakom insatserna.

En profession som dock tydligt förefaller ha gjort anspråk på en annan professions jurisdiktion är prästerna, såsom deras roll beskrivs i den religionssociologiska uppsatsen. De ansågs utöver att vara dödens traditionella experter kunna vara kuratorer i den offentliga debatten om sorg. Som stöd för detta anspråk hänvisas det i uppsatsen till medias positiva bild av prästerna och deras medverkan i radio och TV. Den för Svenska kyrkan och prästerna mindre gynnsamma mediadebatten om minnesgudstjänsten till havs nämns inte alls i uppsatsen. Det är alltså inte medias positiva bevakning i sig som är intressant i sammanhanget, utan det faktum att det är just denna mediabild som lyfts fram i de dokument som företrädare för professionen färdigställt eller beställt. I detta sammanhang blir även journalistens jurisdiktion tydlig. Journalister var beroende av att kunna förmedla den kollektiva sorg som Estonias förlisning orsakade. Av etiska skäl gick det inte att filma enskilda samtal hos en krisgrupp. Gudstjänster och minnesstunder däremot är öppna för alla. De innehåller dessutom en särskild dramaturgi med tydliga aktörer och synliga handlingar som ljusständning och lämpar sig därför för en medial gestaltning. Genom att samarbeta kring en minnesgudstjänst kan både prästen och journalisten genomföra centrala uppgifter inom ramarna för sina jurisdiktioner.

Svenska kyrkan har emellertid inte fullt ut kunnat utföra sin uppgift att med sorgritens hjälp integrera händelsen för de anhöriga, eftersom minnesgudstjänsten till havs ställde de svenska anhöriga utanför riten. På detta sätt underlät en profession, prästerna, att

genomföra en uppgift som den, i de ovannämnda dokumenten och utvärderingarna, har ansett vara det centrala i sin jurisdiktionen; att med ritens hjälp tolka och ge mening åt det som hänt. De statliga utredningarna liksom Kamedorapport 68 har påpekat denna brist liksom konkurrensen mellan olika kompetensområden på Estlines terminal. I utredningarna föreslås förbättringar i det psykologiska och sociala stödet. Detta i sin tur visar att krisgruppernas verksamhet betraktas som en ordinarie verksamhet. Dess existens behöver inte längre motiveras, som i socialstyrelsens allmänna råd (1991:2/1996), utan den anses ha en utvecklingspotential och bli ännu bättre. Forskning och kunskapsutveckling skall anknytas till denna verksamhet, vilket innebär att staten nu är beredd att försvara de professionellas höjning av abstraktionsnivån inom området.

De statliga utredningarna berör även den spontana sammanhållande processen och regeringens roll i densamma. Så vävs frågorna ihop om bärgningen av fartyget, statsledningens och det kollektiva sörjandets roll och det psykologiska och sociala omhändertagandet i frågan om Estonia. Det är som om myndigheterna, främst regeringen, haft svårt att inse sin viktiga roll på det symboliska planet, och att de anhöriga haft förväntningar även på den rollen. När tillvaron rämnar för en enskild individ, förutsätter man att åtminstone statsledningen består, håller fast vid sina ord och inte vacklar. I analysgruppens rapporter framkommer synpunkter från de drabbade som hävdar att stödgrupper och andra åtgärder inte hjälper om inte ansvarfrågorna och orsaken till haveriet också klarläggs. Det kan tolkas som att den spontana sammanhållande processen med hjälp av riter och symboler och statsledningens representanter är något som måste finnas och fungera tillfredsställande för att de professionellas psykosociala insatser skall ha någon verkan.

Efter denna genomgång av hur de professionella försvarat sina jurisdiktioner i samband med två katastrofer vill jag i följande avsnitt undersöka det som Abbott (1988) anser vara det centrala i en profession, nämligen abstraktionen.

Astraktionen i det psykologiska och sociala omhändertagandet

Abbott (1988) beskriver ”intellektuell jurisdiktion” som en uppgörelse mellan professionerna där en av dem dominerar ett område med sin kunskap. Även ”abstraktion” är ett sätt för en profession att hävda eller till

och med byta sin jurisdiktion. Genom att skaffa abstrakt kunskap kan en profession utöka sin kunskapsdominans på ett område och med den motivera att det nya området ingår i professionens arbete. I detta avsnitt beskrivs den abstraktion som kan utläsas ur krisgruppernas och enskilda professionsutövares kunskapsanspråk. Jag är intresserad av vilka teorier de professionella hänvisade till och vilka böcker de ansåg vara viktiga. Min avsikt är inte att ge en fullständig beskrivning av litteraturen på området. Här tar jag upp de böcker som bland annat krisgruppernas företrädare i Göteborg har nämnt och den litteratur som användes i de krisgrupper där jag själv har arbetat. Det är därför viktigt att påpeka att på detta sätt synliggörs egentligen bara en del av de professionellas abstraktion. I stället har jag koncentrerat mig på den litteratur som de professionella på direkt förfrågan har angett vara viktig i arbetet i en krisgrupp.

Den psykiatriska kunskapen dominerar kunskapsfältet, framför allt i form av Johan Cullbergs kristeori. Ett exempel är den redan tidigare nämnda boken av Kista-prästen Stig Jonsson och journalisten Annika Hagström (1997). Även i rapporten om krisgruppens arbete i Kista (Edholm Johansson 1998) beskrivs sorgens förlopp med Cullbergs begrepp som "chockfasen" och "reaktionsfasen". Det psykodynamiska tänkandet framträder också i avsnittet om kyrkans insatser i formuleringar som "En reaktivering av andra sorger eller händelser som inte bearbetats ..." (Edholm Johansson 1998 s. 35). Cullbergs kristeori används också i en handbok för vanligt folk om krishantering utgiven av räddningsverket (Larsson m.fl. 1995). Boken hänvisar även till ett annat psykiatriskt begrepp, posttraumatiska stressyndrom, PTSS. Även om det i dessa böcker hänvisas till det sociala nätverkets, medmänsklighetens och riternas betydelse, fördjupas dessa teman inte teoretiskt. En av de anställda i kyrkan nämnde *Handbok för själavård och bikt* (Olivius 1988). Till stora delar är den en klassisk beskrivning av en av prästens centrala arbetsuppgifter. Det finns dock även i denna bok tydlig kunskap hämtad från psykologi och psykoterapi i form av begrepp som "överföring". Ett annat begrepp är "mamning" i Winnicotts psykoanalytiska mening, det vill säga att inte fördöma utan visa verklig omsorg om konfidenten (Olivius 1988 s. 91 ff).

Psykatrikern Tom Lundin utgår i sin lärobok om katastrofpsykiatri och – psykologi (1992) givetvis från psykiatriska diagnoser och behandling med medicin. Det som ur professionssynpunkt är intressant är att han i läroboken, i sin avhandling (1982) och även i andra böcker (Lundin 1995, 1998) betonar att katastrofer är ett område där det tvärvetenskapliga sättet att tänka kan ge den bästa teoretiska förståelsen. Han räknar upp både det sociala nätverkets och de existentiella dimensionernas betydelse (religion

och riter), men också psykologin och psykiatrin. Det han förmedlar är dels betoningen av sin egen jurisdiktion där diagnosen för PTSS hela tiden utvecklas, men också att det finns andra professioner som har sina, lika viktiga, jurisdiktioner inom domänen psykologiskt och socialt omhändertagande.

Psykologen Hartmut Apitzsch (1994) ifrågasätter diagnosen PTSS:s kardinalkriterium, nämligen vad som egentligen kan definieras som trauma. Traumat förefaller enligt undersökningar ha olika innebörd för olika personer. Vistelse i koncentrationsläger orsakar PTSS i stort sett för alla, krigsupplevelser för 50 %, naturkatastrofer för 10 % och olycksfall för 1 % av de drabbade (Apitzsch 1994 s. 96 ff). Med artikeln vill Apitzsch problematisera svårigheten med att ställa säker diagnos PTSS.

Den norske katastrofpsykologen Atle Dyregrov har skrivit flera verk, av vilka en del har handbokskaraktär för t.ex. skolan (Dyregrov 1990). Han är kritisk mot att stödinsatserna i katastrofsammanhang till stor del domineras av medicinskt tänkande och psykiatriska begrepp som också sprids i massmedia och facklitteratur (Dyregrov 1992) och ifrågasätter därmed psykiatrins dominerande jurisdiktion. Dessa begrepp speglar, anser han, ett patient-behandlare-tänkande som förutsätter att det handlar om sjukdomar som måste behandlas och att den som drabbas förblir passiv. Ett socialpsykologiskt perspektiv ger i stället en större förståelse för katastrofens följder för individ, familj, lokalsamhälle och organisation av stödinsatserna. Han anser att i organiseringen av stödet bör man undvika att kalla t.ex. planerings-gruppen för "krisgrupp" då det kan medföra att andra omkring avsäger sitt ansvar. Det är bättre med ord som "resursgrupp" eftersom det psykologiska och sociala arbetet just handlar om att i förväg ha inventerat vilka resurser en organisation eller ett samhälle har om ett plötsligt dödsfall inträffar. Dyregrov refererar till resultat från uppföljnings- och stödinsatser som har visat att stödinsatserna ofta fungerar bäst om de sker utanför psykiatriska institutioner. De drabbade motsätter sig stöd om det förknippas med psykiatrisk behandling. Ord som "katastrofpsykiatri", "behandling", "terapi" kan vara stigmatiserande och bidra till en passiv sjukroll. Däremot är begrepp som är hämtade från sociologi och socialpsykologi mera adekvata när man skall förstå katastrofernas sociala konsekvenser (Dyregrov 1992 s. 44 ff).

Dyregrovs avgränsning gentemot psykiatrin kan liknas vid en profession som försvarar sig mot en annan professions kognitiva strategi, den strategi som Abbott kallar "reduktion". I Dyregrovs beskrivning av psykiatrin framträder den som en profession som vill reducera konsekvenserna av

katastrofer till psykiatriska sjukdomar som bara psykiatrin kan behandla. Dyregrovs resonemang kan också tolkas som psykologins strävan efter att visa sin kunskap och abstraktion inom domänen. Med abstraktionens hjälp kan behandling motiveras med den psykologiska kunskapen. Kunskapen kan användas till att utmana en annan professions, psykiatrikerns, jurisdiktion.

I sin bok *Barn i sorg* (1990) kommenterar Dyregrov både sin egen (psykologernas) och andra yrkeskårers ambition att i samband med dödsfall på skolorna gå in i klasserna och samtala med eleverna, ibland på lärarens initiativ när hon eller han har bett om det. Han är av åsikten att lärarna själva har kapacitet att föra sådana samtal. En utomstående vuxen i klassen innebär att eleverna måste bygga upp tillit till en främmande person och att den egna lärarens självklara position undergrävs (Dyregrov 1990 s. 77). I detta exempel erkänner Dyregrov en annan professions jurisdiktion att föra samtal med sina elever även när det är fråga om döden eller andra svåra saker. Psykologer kan i stället hävda sin jurisdiktion genom att i sin tur ge stöd åt lärarna.

Kyrkorna har i en bok, *Svenska kyrkan och de fria trossamfundet vid stora olyckor och katastrofer* (1992) skrivit om sin egen jurisdiktion, d.v.s. det som bara kyrkorna kan erbjuda. I det ingår symbolhandlingar genom vilka den kristna tron förmedlas, samtalsstöd av präst och diakon vilka vid behov kan ordna hjälp av experter som psykolog eller psykiatriker samt långsiktigt stöd i samtalsgrupper med andra som drabbats av död och kris. Ett av målen för kyrkornas arbete är att stärka det sociala nätverket samt att förmedla hjälp till självhjälp. I boken nämns också den tävlan mellan professioner som är central för Abbots (1988) teori men den kallas här för ”syskonrivalitet”. För dem som arbetar i krissituationer är det viktigt att bli medvetna om denna risk och i stället betona lagarbetets betydelse (*Svenska kyrkan och de fria trossamfundet vid stora olyckor och katastrofer* 1992 s. 15 ff).

Som redan framgått av dokumenten efter krisgruppernas insatser i samband med Kista-olyckan och m/s Estonias förlisning finns det hos flera professioner ett intresse av att använda kunskaper som psykologin och psykiatrin har utvecklat. Kunskaper i debriefing har använts av en präst som ledde samtal i en skolklass efter ett hastigt dödsfall bland eleverna. Prästen som kallats av elevvårdspersonal bad varje elev att förutom att ange sitt namn också berätta var han eller hon befann sig när beskedet om dödsfallet kom och vad eleven kände då. Syftet med samtalet var bland annat att bryta tystnaden i klassen och att hjälpa eleverna att bearbeta det som skett (STV 1, 000416).

Kritik mot krisgruppernas abstraktion

Ett exempel på två professioners tävlan om rätten att bestämma över insatserna efter katastrofer är den debatt om krisgrupper som initierades av Kjell Asplund, professor i internmedicin. I en artikel i *Vetenskap & Praxis*, publicerad av Statens beredning för medicinsk utvärdering, ifrågasatte Asplund (2000) effekten av den debriefing-utbildning som läkarna på hans sjukhus blev inbjudna till. Debriefingtekniken används enligt honom även i krissamtal med de drabbade efter traumatiska händelser. I en stor Cochrane-analys³⁶ av olika psykologiska undersökningar om krisinterventioners effekt har det konstaterats att enstaka krissamtal inte haft någon effekt för de drabbade och inte minskat förekomsten av PTSS. I vissa fall har de drabbades symtom tvärtom förvärrats. Däremot kan flera samtal enligt de studier Asplund refererar till ha en bättre effekt, och inom Cochrane fortsätter man att granska olika undersökningar om samtalens effekt (se Wesseley m.fl. 2000).

I massmedia framställdes Asplund som kritisk till krisgrupper (SDS 000329). I ett radioprogram (SR P1 000330) intervjuades han och Gerry Larsson, adjungerad professor i psykologi med inriktning på katastrofpsykologiska studier, om resultaten från Cochrane-studien. Det blev då tydligt att ordet *debriefing* kan tolkas olika. Kjell Asplund använder det för systematiska psykologiska samtal med de drabbade (en typ av samtal som har rötter i militärpsykologiska sammanhang). Hans ståndpunkt är att eftersom internationell forskning visar att sådana enstaka samtal inte har någon nytta utan t.o.m. kan förvärra symtomen bör man inom sjukvården inte satsa på dyra debriefingsutbildningar. I stället kan man inom sjukvården fortsätta att ge det medmänskliga stöd som man alltid erbjudit människor i kris. Han gör en jämförelse med nya metoder att behandla t.ex. högt blodtryck som har utvärderats och vid granskning visat sig vara värdelösa. Liknande modebetonade metoder inom psykologin bör också granskas för att inte slösa resurser på metoder med svagt vetenskapligt underlag. Gerry Larsson däremot talar om debriefing som en psykologisk avlastning för insatspersonalen, vilka också kan traumatiseras vid svåra olyckor, t.ex. i samband med hanteringen av döda kroppar. Han menar dessutom att man kan ifrågasätta kvaliteten hos de studier som Cochrane-översikten använt. Resultaten av hans egna studier har visat att stödsamtal i enkel form har gynnsam effekt men det avgörande är hur personerna mår före den traumatiska händelsen. Gerry Larsson menar också att de flesta i samband

³⁶ Cochrane är en internationell organisation med syfte att ta fram systematiska utvärderingar av hälsovårdens effekter och interventioner. The Cochrane Centre öppnades i Oxford 1992, se <http://www.cochrane.org/cochrane/cc-broch.htm>

med traumatiska händelser får medmänskligt stöd och att det räcker. När detta inte är tillräckligt finns den traditionella psykiatrin med specialistkompetens. Debriefing är avsedd för insatspersonalen (SR P1 000330).

Asplund kritiserar krisgruppernas abstraktion. Med hänvisning till forskningsresultat argumenterar han mot krisgruppernas kärna av teoretisk kunskap. Den teoretiska kunskapen bygger på studier inom psykologi och psykiatri vilka visar att interventioner kan förebygga stressyndrom hos de drabbade. Detta ifrågasättande av abstraktionen sker inte bara i en facktidskrift utan även inför allmänheten, i media.

Sammanfattningsvis kan vi se att den teoretiska kunskap och abstraktion som huvudsakligen styr den litteratur som krisgrupperna hänvisar till, domineras av den psykiatriska abstraktionen och till viss del av den psykologiska. Ett undantag är psykiatrikern Tom Lundin vars böcker visar en öppenhet för andra professioners diagnos och behandlingar, t.ex. samtal i grupp eller deltagande i riter och kollektiva symbolhandlingar. Ett annat undantag är kyrkans handbok inför stora olyckor och katastrofer, i vilken inte någon annan professions abstraktion förekommer än prästers och diakoners (*Svenska kyrkan och de fria trossamfundet vid stora olyckor och katastrofer* 1992). Att förekomsten av PTSS varierar för olika personer, som Apitzsch påpekar, kan förklaras med traumats karaktär. Till exempel är flera års fångenskap på ett koncentrationsläger en annorlunda erfarenhet än en trafikolycka. En annan aspekt som framträder i litteraturen är att Dyregrov (1992), som annars är kritisk mot psykiatrins dominans i krisstödet efter katastrofer, ändå inte ifrågasätter PTSS som diagnos.

Kommentar

Det empiriska underlaget för detta kapitel är dokument som endast ger en begränsad bild av krisgruppernas insatser. Det kan därför vara svårt att på basis av dessa dra några säkra slutsatser om de olika professionernas anspråk på jurisdiktion. Å andra sidan speglar dokumenten det som en organisation anser vara viktigt i sin verksamhet vilket gör att vissa mönster trots allt kan spåras. Vid Estonias förlisning var krisgrupperna en etablerad verksamhet och rekommenderad av socialstyrelsens allmänna råd. Några år efter Estonias förlisning är den nya domänen så tydlig att den kan angripas av företrädare för utomstående professioner, vilket Kjell Asplund gjorde med hjälp av Cochrane-översikten om debriefingsmetodens brister som behandling.

Som Abbot har påpekat, blir en professions jurisdiktion sårbar om behandlingen inte ger påvisbara resultat. Överfört till krisgrupperna är det inte *en* profession utan flera som arbetar med en osäkerhet om resultaten. I huvudsak är det psykiatrikernas och kliniskt verksamma psykologers abstraktion som krisgruppernas teoretiska kunskap bygger på. Även kyrkans professioner, t.ex. präster och diakoner använder denna kunskap, t.ex. den präst som i en skolklass medvetet använde just debriefingsteknik som ett sätt att leda samtalet med eleverna. Det betyder att professionen också övertar de kontrollmekanismer som finns inbyggda i en metod eller samtalsteknik. Att tvinga alla elever i en klass att berätta vad de kände efter en kamrats död innebär ett subtilt maktutövande, oavsett vem som gör det. Liknande maktutövning fanns i handlandet hos den krisgrupp som tvingade överlevande från m/s Estonia att följa med till ännu en krisgrupp efter ankomsten till Sverige.

Det finns dock mönster som visar att de professionella inte alltid behövde försvara sin jurisdiktion. Ett exempel är när de professionella underlättade för de anhöriga att träffas, t.ex. anhörigföreningen som fick stöd av Kista kyrka samt Erstas samtalsgrupper. I det sammanhanget har man betonat de drabbades roll som verkliga experter. De drabbade har betonat vikten av stödet från sina egna sociala nätverk. De har också betonat hur mycket det har betytt att få träffa andra i samma situation. Det organiserade stödet från professionella har i dessa sammanhang medverkat till att den spontana sammanhållande processen, på nätverksnivå, har kunnat komma till stånd.

KAPITEL 5

KRISGRUPPERNA I GÖTEBORG

Sedan satte vi oss här ... och ritade listor med papper och penna. Och engagerade samtidigt personal, vem kan jobba då och då. Vi satte fyra timmars pass för hela IFO. Man fick anmäla sig frivilligt. Det var inga problem utan vi fick snart sortera folk för alla ville ställa upp (socialsekreterare, int. nr 37).

Vi fanns till hands och lyssnade på folk och tog emot telefon. Det var mycket telefonsamtal, det var väldigt mycket ringande för det var i det här skedet när människor började upptäcka vad som hade hänt och började ringa runt och saknade sina ungar eller kompisar. Sen fixade vi lite mackor och kaffe och vatten och sådant och ... fanns med telefoner och faxar och hjälpte till och ringa och (blev) något slags informationscentral för folk (socialsekreterare, int. nr 30).

Dessa citat från två personer som var aktiva i stadsdelsförvaltningarnas krisgrupper illustrerar krisgruppernas konkreta arbetsuppgifter under de första dygnet efter branden. I detta kapitel skall jag redogöra för hur krisgrupperna i Göteborg motiverade sina insatser, hur de var organiserade och vad de arbetade med.

De anhöriga och ungdomar som jag har intervjuat berättade om flera olika slags krisgrupper som de hade haft kontakt med. Dessa krisgrupper har jag delat in i följande grupper:

- stadsdelsförvaltningarnas krisgrupper för akut stöd
- långsiktigt stöd åt de drabbade organiserat av Göteborgs stad och stadsdelsförvaltningarna
- sjukhusens psykologisk/psykiatriska katastrofledningsgrupper, s.k. PKL-grupper
- de religiösa samfundens krisberedskap
- frivilligorganisationers insatser
- spontana krisgrupper som bildades med anledning av brandkatastrofen och som leddes av frivilliga

Sune Sunesson (2000) har föreslagit en modell för hur olika organisationers praktiska arbete kan undersökas. Utgångspunkten är några grundläggande och delvis överlappande frågor:

I. Vad gör de som arbetar när de gör det de säger är deras arbete?

- II. Hur är praktiken organiserad?
- III. Hur ser tankebakgrunden ut? Hur förklaras praktiken, vad motiveras den med, vad tror de som arbetar om sitt arbete?
- IV. Vad blir resultatet eller konsekvenserna av det hela? För vem får det vilket resultat? (Sunesson 2000 s. 336).

I detta kapitel koncentrerar jag mig på frågorna om krisgruppernas motiv, arbete och organisation och behandlar främst de krisgrupper som har tydlig och formell organisation. Bland dem finns Göteborgs stads centrala katastrofsamordningsgrupp och stadsdelarnas krisgrupper, sjukhusens PKL-grupper samt Svenska kyrkans krisgrupper. Frivillig-organisationerna representeras av Röda Korset som liksom de spontana krisgrupperna här endast berörs i korthet. Dessa krisgrupper presenteras mera utförligt i kapitel 8.

Motiv för krisgrupperna

En verksamhet kan motiveras på många olika sätt. Den kan legitimeras genom lagstiftning, en teori eller en ideologi som accepteras av dem som ger formella och materiella förutsättningar för verksamheten. I andra sammanhang kan verksamheten motiveras med att den är bra för klienterna eller att man i arbetet använder de bästa metoder som man känner till. Socialt arbete motiveras ofta med att det finns problem som måste åtgärdas (Sunesson 2000 s. 338).

Många av krisgrupperna i Göteborg har organiserats efter politiska beslut i Göteborgs stad, både de som upprättades centralt och i stadsdelarna samt inom sjukvården. Därmed kan man anta att motiven bakom krisgrupperna också speglar en föreställning som de flesta idag delar: vid kriser och katastrofer måste samhället stå till tjänst för de drabbade även när det gäller psykiska och sociala behov. Denna uppfattning grundar sig på antagandet att de som drabbas av katastrofer behöver hjälp av andra. I kapitlet om krisgruppernas historik (kap. 2) framgår att stöd också är ett behov som anhöriga efter stora olyckor har framfört till olika myndigheter. Uppfattningen om psykosocialt hjälpbehov framträder tydligt i många av mina intervjuer, vilket kan illustreras med följande citat:

Det är klart att folk klarar sig ändå och man kan säga att det är deras ansvar att gå vidare och så. Samtidigt så är det ju något väldigt bra och kunna erbjuda det och säga att det finns någonstans att gå, man behöver inte söka jättemycket själv ... När det sker en sådan stor olycka blir förmodligen kommunens växel nedringd i jakt på information. Att då kunna hänvisa till: "Det är öppet där, gå dit, där finns information." Just att

kunna förkorta människors lidande också på det sättet ... Därför är det bra med organisation ... Det traumatiska hade späts på något oerhört ... att över huvud taget vara fullständigt utkastad i ingen information. Inte ens veta vart man /som anhörig/ skall ta vägen. Finns det någon jag kan prata med som kan prata med *mig* ? ... Jag tror det är väldigt viktigt att få chans att uttrycka vad det är man känner och upplever när man gör det. För annars så får jag ju hitta ett sätt att härbärgera all den ångest att mitt barn förmodligen har dött och sedan ångest av att inte få veta någonting ... (präst som är med i en POSOM-grupp, int. nr 43).

Av citatet framgår att en viktig funktion för krisgrupperna är att underlätta för de anhöriga att få information om vad som hänt i en situation som är kaotisk och oklar. Socialsekreterare har hävdade att krisgrupper fungerar som mötesplatser där det finns andra i samma situation, men där de anhöriga också har tillgång till professionella. Socialsekreterare och psykologer ansåg att sorgen är individuell, och att ingen utomstående kan säga att man förstår en anhörig. Däremot kan de som arbetar i en krisgrupp vara till hands och lyssna på dem som vill prata av sig.

En av diakonerna motiverade krisgrupps arbete med att de ger hjälp åt dem som inte har stöd av anhöriga. Tidigare fungerade familjerna bättre med en naturlig omsorg. De som drabbas av plötsliga dödsfall, orkar inte alltid ta kontakt på egen hand utan behöver sökas upp aktivt. Detta tolkar jag som att krisgrupperna uppfattas som ett komplement till det sociala nätverket i ett samhälle där alla inte har tillgång till integrerade och stödjande grupper.

Följande exempel anknyter till föreställningen om att de som drabbas av en katastrof inte bara behöver hjälp av sina anhöriga och landsmän. Präster, diakoner och församlingspedagoger har i en församling gått hem till alla familjer som förlorade barn i branden trots att de flesta var muslimer.

Det hade ingenting med begravningen att göra eller någonting sådant, utan det var bara själva situationen som vi gick till. Och en del kunde väl förstå mer än detta, men det var ingen som tyckte att det var negativt. Dom blev positiva att det kom svenskar, hade väl inte kommit svenskar annars, myndighetspersoner, men dom betraktade inte oss som myndighetspersoner ... (präst, int. nr 41).

Dessa hembesök kan tolkas som att kyrkans företrädare på ett förutsättningslöst sätt ville uttrycka deltagande i sorgen och därmed göra sig

synliga. Intervjupersonen berättade att det vid dessa hembesök visade sig att några familjer behövde ekonomiskt stöd vilket församlingens diakoner kunde förmedla. Det långsiktiga stödet, t.ex. samtalsgrupper för anhöriga, har präster och diakoner motiverat med att de drabbade får dela sina erfarenheter med andra i samma situation. Liknande samtals-grupper ordnas som en del i det vardagliga arbetet även när det inte är fråga om en katastrof.

Enligt samordnaren för Göteborgs stads långsiktiga arbete efter branden har arbetet motiverats med att alla som drabbats av branden skall erbjudas stöd. Detta skall inte bara ske genom att man inväntar de drabbade och ger samtalsserier med någon behandlare, något som inte fungerar för ungdomar. I stället har tanken varit att med hjälp av okonventionella metoder nå både drabbade ungdomar och föräldrar. Ett exempel på sådant stöd var att under våren 1999 visa den brända lokalen för de närmaste anhöriga och de ungdomar som var med på diskot. Visningen skedde i samråd med anhörigföreningen BOA (=BrandOffrens Anhöriga). En viktig del i det långsiktiga stödet har varit att bekräfta de drabbades förlust.

Föregående exempel på motiven för krisgruppernas arbete tycks ha sin utgångspunkt i *den drabbades situation*, vilket krisgruppernas företrädare har medkänsla med och erfarenhet av genom sina ordinarie arbeten. Det andra motivet har varit krisgruppernas *föreställning* om vad som behöver göras i samband med en katastrof utan att man alltid varit säker på vilka behov de anhöriga har. Det framkommer också hänvisning till *forskningsresultat*. Samordnaren för det långsiktiga stödet ansåg att det behövs stöd eftersom screening efter andra stora olyckor har visat att de drabbade mår sämre 14 månader än 4 månader efter olyckan. Stödcentras arbete att försöka nå drabbade ungdomar som inte på eget initiativ sökte hjälp har av en samordnare på ett stödcentrum också motiverats med forskningsresultat. Hon hänvisar till den norske psykiatrikern Lars Weisæths undersökning om förekomsten av posttraumatiska stressyndrom, PTSS, efter en brand. Det visade sig att de som inte svarade på Weisæths undersökning hade den högsta förekomsten av PTSS. Hans slutsats enligt en av de anställda på stödcentrum var att ”... lidandet och symtomen ger oss rätt att intervensera i människors liv. Underlåtelse är det värsta, inte att man gör för mycket.” (Berggren 2001 s. 41). Forskning används som externa bevis och legitimitet för att insatser och interventioner görs. De anhörigas och ungdomarnas behov är inte bara något som de anställda på t.ex. stödcentra har en bild av genom att ha arbetat med andra människor i olika

krissituationer. Forskningen ger stöd för påståendet att de drabbade verkligen mår dåligt, det finns dokumenterat från andra katastrofer. Att de drabbade mår dåligt säger emellertid inte någonting om vilken metod som bör användas för att ge dem stöd. De stödjande insatserna uppges på stödcentra ha formats efter den kontext och de omständigheter som de drabbade lever i. Erbjudanden om stöd kunde vara okonventionella som t.ex. läger för ungdomarna. Det går inte heller att pressa någon till att tala om svåra traumatiska händelser. Om man gör det, leder det till misstro mot behandlaren. I stället skall hjälpen komma i rätt tid och passa in i den drabbades egen livssituation (Berggren 2001 s. 40-41).

Ytterligare ett motiv som framkommit av intervjuerna och rapporterna efter branden är att om organisationen inte gör något, får det *negativa konsekvenser*, inte bara för de drabbade, utan även för organisationen i fråga. En krisgruppsamordnare betonade att människors behov i samband med en katastrof inte är unika. Skillnaden är att det är många som drabbas på en gång vilket gör att det blir "en puckel" som organisationerna kan undvika genom att inrätta krisgrupper. En psykolog och en diakon som båda arbetade på sjukhus har talat om det kaos som skulle utbrutit (speciellt på sjukhusen) om inte arbetet hade organiserats. Med andra ord kan en organiserad krisgrupp underlätta arbetet för de organisationer som är inblandade. En präst ansåg att kyrkans enga-gemang i krisgrupper är en konsekvens av det kristna budskapet. Men det är också ett rimligt krav på kyrkan för att medlemmarna skall vara motiverade att betala kyrkoskatt. Genom att engagera sig i katastrofsituationer visar kyrkan att dess verksamhet finns för dem som behöver den.

Allra tydligast var kanske motivet att undvika negativa konsekvenser hos stadens katastrofsamordningsgrupp, men också hos regeringen. Man bestämde sig tidigt för att tänka hur situationen kunde bli "dagen efter". Erfarenheterna av Estonia blev ett avskräckande exempel på hur man inte hade insett vikten av att myndigheter bör kommunicera både med varandra och med de anhöriga. Statsministern betonade erfarenheterna från Estonia och menade att myndigheter bör visa ödmjukhet och vara lyhörda. Samtidigt har regeringen betonat att ansvaret för kontakterna med de anhöriga ligger på de lokala myndigheterna, inte hos regeringen (Hagström m. fl. 2001 s. 137 ff).

Motiven för krisgrupperna handlar alltså både om att underlätta den kaotiska situationen för de drabbade, men också att underlätta och legitimeras arbetssituationen för de organisationer som ingår i krisgruppen. Vi skall nu gå över till hur krisgrupperna organiserades och hur de arbetade.

Krisgruppernas organisation och arbete

”Det är svårt att jobba med saker som man hoppas aldrig skall hända” (krisgruppsansvarig, int. nr 28). Att planera och organisera en verksamhet för situationer som ingen hoppas skall kunna inträffa innebär en paradox. Att planera att en katastrof även kan ha psykosociala följder för de berörda innebär att man i sitt tänkande inkluderar risker. Som vi sett i kapitel 2 och 4 om krisgruppers framväxt och deras insatser vid tidigare katastrofer är det just bristen på detta slags riskmedvetande som kritiserats. Ett mått på riskmedvetande skulle därför kunna vara att se i vilken grad det finns organisationsberedskap för eventuella kriser och katastrofer. Krisgrupperna som ingår i denna studie är olika när det gäller den formella organisationen. Göteborgs stads centrala beredskap, de flesta stadsdelsförvaltningarnas krisgrupper och sjukhusens PKL-grupper har i förväg färdigställda beredskapsplaner. Dessa planer anger vilka som ingår i gruppen och vem som skall sammankalla den. Med andra ord har dessa grupper en tydlig arbetsdelning, underordning och en viss byråkratisering som man har kommit överens om i förväg. Dessa grupper har sin legitimitet genom politiska beslut i kommunstyrelsen, stadsdelsnämnder och i sjukvården. Svenska kyrkan däremot intar ett slags mellanställning genom att dess anställda kan ingå i stadsdelsförvaltningarnas krisgrupper. Däremot fanns det inte vid tiden för branden någon organiserad gemensam krisberedskap för församlingarna i Göteborgs stad. Det fanns inte heller interna krisplaner i de församlingar som intervjupersonerna representerade.

Erfarenheterna från de intervjupersoner som arbetade i krisgrupperna kan sammanfattas i två punkter:

- 1) organiseringens legitimitet
- 2) organiseringens begränsning

Den första punkten, *krisgruppernas legitimitet*, innebär att de gör anspråk på att vara legitima inför allmänheten eftersom krisgrupperna inrättats efter politiska beslut och statliga rekommendationer och dessutom anses vara nödvändiga. Den här typen av anspråk framträder allra tydligast i samband med stadens centrala beredskap.

Stadens centrala beredskap

Krisgrupper kan definieras som nätverk mellan organisationer. Ett nätverk kan bygga på en överenskommelse om att tillsammans lösa vissa uppgifter.

Göteborgs stads katastrofsamordningsgrupp har som syfte att genom snabba, centrala beslut åtgärdas olyckor av framför allt teknisk natur. Detta i sin tur har att göra med kommunens skyldighet att ingripa vid tekniska missöden enligt räddningstjänstlagen (1986:1102). Gruppen består av företrädare för de förvaltningar, bolag och externa organisationer som normalt förväntas bli involverade i katastrofarbetet, t.ex. energi- och vatten/avloppsförsörjning, trafik, och vid behov polis och sjukvård (Göteborgs stadskansli 1997). Ordförande i gruppen är räddningschefen i beredskap som sammankallar katastrofsamordnings-gruppen och informerar stadsdirektören som i sin tur informerar kommunstyrelsens ordförande. Räddningschefen och stadsdirektören har ansvar för ledning och samordning enligt en manual för hur nödvändiga åtgärder skall vidtas. Beslutanderätten kan också i brådskande lägen delegeras till en katastrofdelegation, som är politiskt sammansatt, eller till kommunstyrelsens ordförande (Göteborgs stadskansli 1997, 1998). Efter spårvagnsolyckan 1992 visade det sig att lokaltrafiken inte hade krisberedskap för stora olyckor. Därför betonar den nuvarande organisationen varje förvaltnings och stadsdels ansvar att bygga upp en egen beredskap (SOU 2000:113).

I en utvärdering av katastrofsamordningsgruppens organisation och arbete i samband med brandkatastrofen konstateras att larmningen av gruppen fungerade enligt planerna. Räddningstjänsten tog kontakt med stadsdirektören som i sin tur sammankallade stadens katastrofsamordningsgrupp till Gårda brandstation. Kommunstyrelsens ordförande anslöt sig till gruppen. Katastrofsamordningsgruppen beslutade att ta kontakt med stadsdelscheferna och ge dem uppdrag att organisera det psykologiska och sociala omhändertagandet ("Insatser av Göteborgs stad" 1998; Göteborgs stadskansli 1999). I uppdraget ingick att samtliga drabbade skulle få kontakt från stadsdelsförvaltningarna utan att man skulle tränga sig på (SOU 1999:86 s. 95). Kommunstyrelsen kallades till extra sammanträde redan kl 07.00 morgonen efter branden, och presidiet följde händelseutvecklingen på nära håll. Detta och sättet att hantera frågorna som "Göteborgs-frågor" utan politiska undertoner har uppskattats av flera gruppledare för de politiska partierna. Stadsdirektören och chefen för räddningstjänsten har ansett att det var positivt med de ledande politikernas engagemang (Göteborgs stadskansli 1999).

Det krävdes emellertid ytterligare organisering för att möta de frågor som uppstod eftersom katastrofen inte berörde tekniska frågor utan psykologiskt och socialt omhändertagande. Katastrofsamordnings-gruppen förstärktes därför med representanter för skolan och socialtjänsten (SOU 2000:113 s.

101). Det fanns inte heller självklara kanaler till regeringen. Kommunalrådet ansåg att branden var en så allvarlig händelse att regeringen borde informeras. Han vände sig till räddningstjänsten som i sin tur skickade frågan vidare till länsstyrelsen. En jourhavande tjänsteman tog kontakt med länsstyrelsens ledning som dock bedömde att resurserna i Göteborg var tillräckliga. Kontakten med regeringen skedde i stället via räddningsverket (Hagström 2001 s. 56 ff). Efter branden har katastrofsamordningsgruppens uppdrag breddats, eftersom branden visade att det inte räcker att ha beredskap enbart för tekniska missöden utan det behövs beredskap även för händelser som kräver sociala insatser (Hagström m.fl. 2001 s. 139).

Stadsdelsförvaltningarna

Det förutsätts i den centrala beredskapsplanen att varje stadsdelsnämnd tar ansvar för det psykologiska och sociala omhändertagandet (Göteborgs stadskansli 1997). Med ett centralt beslut legitimeras krisgrupperna i stadsdelarna. När branden inträffade, hade de flesta stadsdelar krisplaner. En viss tveksamhet uppstod när order att öppna krismottagningar kom från katastrofsamordningsgruppen och inte från stadens socialjour, som angetts i katastrofplanen. De flesta av de 21 stadsdelarna startade sina krisgrupper redan tidigt på morgonen efter branden. Tre stadsdelar, Askim, Linnéstaden och Styrso, ansåg sig inte vara berörda och avstod därför från att sätta igång någon krisberedskap (Larsson 2000b, s. 61 ff).

Enligt Ahrne (1990) kännetecknas en organisation av att den kan åstadkomma mer än en enskild individ och att den har tillgång till resurser. Krisgrupper i sig har inga resurser men kan påverka andra för att frigöra personal och lokaler.

I samband med branden var det tydligt att resurserna fanns i stadsdelarna. Ett exempel på hur beredskapen var organiserad och hur den fungerade i samband med branden är stadsdelen Backa. Där hade en krisgrupp varit verksam sedan några år. Gruppens funktion var att agera ledningsgrupp och ha karaktären av nätverk med representanter dels för olika förvaltningar inom stadsdelen som socialtjänst och skola, dels för primärvården, psykiatri och kyrkan. Krisgruppen i sin tur kunde sedan besluta att öppna krisjourer för att ta emot dem som berörs av en olycka eller katastrof. I samband med branden blev stadsdelschefen direkt involverad i krisgruppen trots att hon organisatoriskt inte ingick i den. På morgonen efter branden öppnades en krisjour med personal från socialtjänsten i stadsdelshuset där ungdomar övernattade under helgen efter branden. Senare öppnades även

skolor, fritidshem, bibliotek och kyrkans församlingshem. Backa stadsdelsförvaltning tillsammans med Lundby och Biskopsgården bemannade olycksplatsen med social-sekreterare för att ge stöd åt anhöriga och ungdomar som samlades där (Göteborgs stad Backa 1999).

Organisationen i Backa visar att trots en i förväg uppgjord krisplan gjordes avsteg från den för att anpassa sig efter situationen. Stadsdelschefen fick order att öppna en krismottagning och därmed involverades hon i krisarbetet. Detta innebar att krisgruppen påverkades av externa beslut. Ett annat avsteg innebar att man inte omedelbart kunde tillgodose de drabbades behov trots ambitionen att göra detta, eftersom det var svårt att få information från sjukvården om vilka som omkommit och skadats. De som arbetade i krisjouren upplevde bristen på information som otillfredsställande, särskilt när några anhöriga kom på fredagsmorgon och frågade efter sina barn (Göteborgs stad Backa 1999). Erfarenheterna från Backa illustrerar även ledningens roll i organisationen. Det blev en sammanblandning av ledningsfunktionen och krisjouren vilket inte ansågs vara bra (Göteborgs stad Backa 1999). Även intervjupersoner ur andra krisgrupper har uppmärksammat problemet med att cheferna gick in i det konkreta arbetet i stället för att vara tydliga ledare.

Krisgruppen i stadsdelen Lärjedalen är ett exempel på flexibilitet och nätverk. Den har strukturen av en adhocratisk organisation (jämför kap. 3). Trots att en ny krisplan var antagen bara några veckor före branden, togs en del beslut ad hoc utifrån de behov som blev aktuella. Till exempel kallade socialchefen in medlemmar i krisgruppen efter den gamla listan beroende på hur snabbt de kunde ta sig till sitt arbete (Bengtsson 2000 s. 87). Kyrkoherden hade under hösten 1998 tagit upp en diskussion med stadsdelen om att kyrkan borde ingå i krisplanen. Dagen före branden mötte han stadsdelschefen i ärendet vilket resulterade i att kyrkan formellt införlivades i krisplanen (Hagström m. fl. 2001 s. 72). När branden inträffade, väntade inte fritidsgården Mixgården och kyrkan i Hammarkullen på order från stadens ledning utan öppnade lokaler mycket tidigt efter direktkontakt med några av de drabbade föräldrarna och ungdomarna (Bengtsson 2000 s. 86). Efter några timmar beslutade stadsdelsförvaltningens krisgrupp att flytta sin verksamhet till kyrkan för att samordna aktiviteterna. Flera hundra anhöriga besökte kyrkan, och många ungdomar övernattade där. Även det praktiska arbetet utfördes i samarbete med andra organisationer. Förutom kyrkans anställda och stadsdelsförvaltningens krisgrupp fanns också personal från socialtjänsten,

skolans elevvård, barn- och ungdomspsykiatri, vuxenpsykiatri, ungdomshälsan och vårdcentralerna tillgängliga.

Alla krisgruppers konkreta arbete i stadsdelarna präglades i stor grad av *information och praktiska insatser*:

Det var folk som skulle till sina anhöriga som hade transporterats till sjukhus i Norge ... Och man skulle följa med till sjukhus, hjälpa till att identifiera ungdomar, det fick en handläggare göra som talar samma språk som en av grupperna ... Ordna madrasser för ungdomar som skulle sova på ett ställe tillsammans. Det var väldigt konkret, praktiskt, ordna flygbiljetter, taxitransporter, bussar till och från sjukhusen ... (socialsekreterare int. nr 37).

Stödet skulle enligt stadens katastrofsamordningsgrupp vara *generellt* så till vida att även de anhöriga som inte kom till krisgrupperna skulle sökas upp. Detta skedde bland annat genom hembesök.

Krisgruppernas organisationsform av nätverk som administrerar akuta insatser och avsaknaden av egna resurser innebar att de var verksamma en begränsad tid. När krisgrupperna stängdes efter de första två till tre veckorna efter branden, övertogs arbetsuppgifterna av de enskilda parterna i krisgrupperna. Till exempel fortsatte socialtjänsten och kyrkan med olika insatser för de drabbade. Skolorna bjöd in räddningstjänstens grupp som arbetar förebyggande med information, den s.k. Häfa-gruppen (=Händelsebaserat förebyggande arbete) för att möta elevernas misstro efter räddningsarbetet. Sammanlagt besökte gruppen under tre månader ungefär 200 skolklasser (Skolverket 2000, s. 15). Socialtjänsten organiserade socialsekreterare som samordnare för familjerna. De behövde inte själva stå för allt arbete, men såg till att insatserna kom till stånd.

Redan tidigt efter brandkatastrofen beslutade stadens ledning att ett *långsiktigt stöd* för de drabbade måste planeras (SOU 2000:113). Efterarbetet beräknades ta minst två år. För detta bildades en särskild organisation med en central samordnare. I arbetet har man strävat efter att ha en tydlig dialog med de anhöriga genom anhörigföreningen BOA. Målet var att i första hand stärka befintliga organisationer, som t.ex. skolor, med extra anställda. Ett undantag från detta var de fem s.k. stödcentra som öppnades med anledning av branden. De fanns i anslutning till ungdomsmottagningarna i staden med två till sex anställda i varje centrum. Till dessa knöts lokala samråd med representanter för olika myndigheter och

kyrkor i de berörda stadsdelarna. Göteborgs stads kostnader för denna organisation och andra utgifter i samband med branden har till 75 % täckts av bidrag från regeringen, i enlighet med det löfte som statsministern gav vid sitt besök (Hagström m.fl. 2001 s. 101 ff).

Krisgruppernas organisering gav *legitimitet* både inom de nätverkande organisationerna och utåt mot andra organisationer. Legitimeringen internt i samband med brandkatastrofen innebar att insatserna inte behövde ifrågasättas, de godtogs som en följd av det faktum att det fanns en krisgrupp. En i förväg organiserad krisgrupp kan därmed också legitimera undantag. En tillfällig ledning i form av en krisgrupp kan bryta den ordinarie ledningsstrukturen, vilket i sin tur kan medföra att en chef inte alltid anses vara lämplig att leda t.ex. en krisjour. Detta skedde i någon enstaka stadsdel. Andra intervjupersoner ansåg tvärtom att den ordinarie ledningsstrukturen skall behållas även i ett krisläge.

Krisgruppernas interna legitimitet har också inneburit att ledningsfunktionerna varit givna. En socialsekreterare ansåg att krisgruppen betydde att det fanns ett i förväg organiserat beslutsfattande och ansvars-tagande anställda vilkas uppdrag inte behövde ifrågasättas. Ledningen kunde beordra och klargöra vad andra skulle göra. En psykolog hävdade att människor i krislägen har behov av ” ... någon att luta sig mot och säga: ’Du som vet bättre än jag, du har auktoritet och ett ansvar i din kompetens.’ ” Även om ingen uttalade detta högt, fanns denna förväntan hos många (int. nr 40). Samtidigt har många påpekat brister som beror på brandens akuta karaktär. Flera intervjupersoner har berättat att det var osäkert hur de var organiserade och om de tillhörde någon krisorganisation. Detta i sin tur medförde att anställda i socialtjänsten och skolan på eget initiativ begav sig till krisgrupperna medan andra väntade länge innan de fick veta vad de skulle göra. Det var svårt att hålla ordinarie arbetstider vilket i vissa fall medförde att personal arbetade för länge. Detta kunde medföra tydliga symtom på stress (Bengtsson 2000 s. 75 ff). Ett beslut av akutkaraktär var att ta in socialsekreterare från andra stadsdelar i arbetet trots att de inte kände de drabbade familjerna. En intervjuperson ifrågasatte om det var riktigt. Hon ansåg att man däremot hade kunnat göra som man gjorde i samband med Tuveraset. Då gick extra socialsekreterare utifrån in i det ordinarie arbetet med socialbidragsutbetalningar medan den egna personalen koncentrerade sig på de drabbade efter raset (int. nr 42).

Av intervjuerna och dokumenten framgår det att en bieffekt som inte var förutsägbar, var den uppdelning av anställda som uppstod både på

stadskansliet och i det mest drabbade stadsdelarna. De som arbetade med branden fick uppmärksamhet medan de som arbetade med sina vanliga arbetsuppgifter kände sig utanför och fick inte alltid information om vad som pågick. En del anställda inom administrationen och på skolorna hade också kontakt med drabbade, andra var indirekt påverkade av katastrofen t.ex. receptionister och växeltelefonister. Båda grupperna glömdes bort när debriefing och avlastningssamtal erbjöds (Bengtsson 2000 s. 75 ff; Hagström m. fl. 2001 s. 113). De som arbetade med katastrofen fick en hög status i organisationen jämfört med dem som inte var involverade i branden, men i sitt arbete mötte de människor med andra kriser. Vilka följder detta kan ge på lång sikt inom en organisation framgår inte av intervjuerna eller rapporterna.

Krisgrupperna med sin tydliga anknytning till stadsdelsförvaltningar innebar också en legitimering *utåt*. I telefonsamtalen med primärvården, som inte hade med branden att göra, hade det större effekt att tala om att man ringde från en stadsdelsförvaltning än att bara säga sitt namn.

Sammanfattningsvis visar det sig att vissa krisgrupper har möjlighet att arbeta inte bara efter en i förväg uppgjord plan utan även anpassa sig till den aktuella situationen. För sitt arbete är de beroende av resurser från t.ex. stadens centrala administration och stadsdelsförvaltningar som dock i samband med branden kompenseras av staten. Krisgruppernas insatser är *tidsbegränsade*. Det långsiktiga arbetet med stöd för anhöriga slussas in i ordinarie organisationer som socialtjänsten, psykiatri och kyrkan. Däremot ställde det långsiktiga stödet stora krav på skolan som annars inte är en organisation med anspråk på att behandla dem som drabbas av katastrofer. Därför tillfördes skolan extra resurser med bland annat förstärkning av elevvårdspersonalen.

Organiseringens begränsningar

Organiseringens begränsningar inrymmer aspekter a) på själva organisationen, krisgrupperna, men också b) på vad som krävs av de personer som arbetar i dem.

I intervjuerna och dokumenten framfördes synpunkter på organisationens begränsning vilka bl.a. handlade om att en fullständig beredskap är omöjlig att nå (Larsson 2000b s. 69). Nästa katastrof kommer att se helt annorlunda ut och kräva andra slags beslut och insatser. Det har också framförts uppfattningar om att enbart planer inte räcker. Det som har bidragit till att arbetet i krisgrupperna flutit förhållandevis bra är en god personkännedom i

stadsdelsförvaltningarna (intervju nr 22; Bengtsson 2000 s. 90). Nästan två år efter katastrofen har det framförts åsikter om att beredskapsplanerna i kommunen är viktiga organisatoriskt så att man i förväg känner till ledningsansvaret. När det gäller själva arbetet däremot betyder dock personkännedom mer än en plan (Larsson 2000b s. 69).

Det har också talats om en "Göteborgsanda" som betyder att man i Göteborg har kunnat samarbeta över förvaltningsgränser och politiska motsättningar utan att förlora prestige (SOU 2000:113 s. 115). Detta underlättas av internrekrytering och långvarigt samarbete i andra frågor. I försvarshögskolans rapport ifrågasätter Hagström m.fl. (2001) "Göteborgsandans" betydelse. Även själva situationen med många döda unga människor kan ha påverkat de inblandade. Dessutom var inte allt samarbete utan problem. I samband med identifieringen av de omkomna blev det irritation från kommunens sida gentemot polisen och sjukvården, eftersom man så snabbt som möjligt ville veta vilka som om-kommit. Polisens rutiner och sjukvårdens sekretess hindrade dock detta (Hagström m.fl. 2001 s. 90 ff).

Ansvariga för krisgrupper i några stadsdelar har i intervjuerna ifrågasatt om det verkligen behövdes så mycket planering och om inte det hela blev överarbetat. Trots att krisjourer öppnades tidigt på morgonen, kom det inte så många till dem, eftersom de flesta anhöriga var på sjukhusen och ungdomarna befann sig på Backaplan eller hos krisgruppen i Hammarkullen. Vissa intervjupersoner sade att om de själva skulle bli berörda av en katastrof, skulle de inte gå till en krisgrupp utan i första hand vara med sin familj. Krisgrupperna fungerade kanske bäst, inte för de närmast anhöriga, utan för dem i "periferin" som t.ex. vissa ungdomar. Intervjupersonerna har ifrågasatt om det över huvud taget är möjligt att planera allt i förväg. Krisgrupper är resurskrävande organisationer med utbildningar och sammanträden som kostar mycket. Det har visat sig att t.ex. skolor klarar av att ordna minnesstunder på egen hand. Organisering av krisgrupper kan ändå inte ta bort sorg och smärta, men kan däremot hjälpa människor i en kaotisk situation. "Vi tror att vi genom organisation, information, prevention kan förhindra smärta ... vi är så vansinnigt smärtradda så att vi vill organisera bort allting ... Å andra sidan är det här naturligtvis ... det är dumt att människor får lida i onödan." (int. nr 43).

En annan intervjuperson uttryckte att stadsdelsförvaltningarna har en form av teoretisk beredskap, men saknar ibland den mentala beredskapen och verklighetsanknuten kunskap om katastrofer. Detta får som följd att det

visserligen går att öppna krisjourer, men att organisationen ändå inte är beredd att möta människor i kris eller efteråt ta hand om den personal som varit med om svåra händelser.

Den andra aspekten handlar inte om organisationen i sig utan om *människorna i den*.

Man har en idé om att det finns gömställen när man bara kan administrera ... Men alla positioner i samband med en stor olycka måste bemannas av personer som i alla fall har ställt sig den här frågan: hur reagerar jag på död och elände och smärta och förnedring och vad det nu är, det som alltid ligger i en kris. För några har gjort en del obehagliga överraskningar ... administratören som helt plötsligt upptäcker att det finns något annat. Även terapeuten som har suttit och jobbat med barnterapi ... en del av dem har också konstaterat att de inte är rätta personer för att vara mitt i traumat (krisgruppsamordnare, int. nr 31).

Intervjupersonen ansåg att om man inte räknar med att en katastrof berör även den existentiella dimensionen hos en tjänsteman, får det följder i bemötandet av de drabbade: ” ... för anhöriga att möta personer som inte har ställt sig den här frågan, de kommer att uppfatta det som en kränkning från de personer som administrerar.” (int. nr 31).

Det finns alltså dimensioner i arbetet med en katastrof som inte bara handlar om organiseringen av insatserna, men som påverkar hur de uppfattas av de berörda. Vi går nu över till hur de andra krisgrupperna har varit organiserade. Eftersom det i intervjuerna inte förekom så mycket uppgifter och kommentarer om PKL-gruppernas, de religiösa samfundens och frivilligorganisationernas organisation, blir avsnittet kortfattat.

PKL-gruppernas arbete på sjukhusen

Mellan 4 000 och 5 000 tusen föräldrar, anhöriga och kamrater till de omkomna och skadade besökte sjukhusen under de första dygnet (Hagström m.fl. 2001 s. 82). Arbetet inriktades tidigt mot att bistå de anhöriga med psykosocialt stöd och information. Stödet i samband med identifieringen av de omkomna på Sahlgrenska sjukhuset bestod av att hjälpa föräldrarna att hitta mellan de olika ställena på sjukhuset och erbjuda ett lugnt rum att sitta i. Uppgiften var att ge *emotionellt stöd*. Detta bestod t.ex. av att psykologer, kuratorer och präster följde med familjerna in på patologen när de identifierade sina barn

(psykolog int. nr 21, socialsekreterare int. nr 30). Det ordnades rum där de anhöriga kunde tas emot och man hjälpte dem att läsa i listorna över skadade och vid behov ordnades psykiatrisk hjälp (psykolog och diakon i sjukhuskyrkan, int. nr 36 och 38).

Även PKL-gruppernas (Psykologisk/psykiatrisk KatastrofLednings-grupp) organisation kan beskrivas som nätverk med tydlig legitimitet. Dock är det fråga om nätverk mellan olika verksamheter inom en större organisation, nämligen sjukvården. PKL-grupperna har organisatoriskt varit ansvariga för sjukhusens arbete med psykologiskt och socialt stöd. De funktioner som PKL-gruppens organisation inbegrep på Östra sjukhuset vid tiden för branden var lednings- och biträdande ledningsansvarig, sekretariat, stödtjänst/anhörigmottagning, telefontjänst, sjukhuskyrka och debriefing. Anhörigmottagningarna både på Centralkliniken och Östras barnklinik tog sammanlagt emot nästan 1 000 anhöriga under den första veckan efter branden. Många av dem besökte sjukhuset flera gånger (Sahlgrenska Universitetssjukhuset/Östra 1999).

Den befintliga PKL-organisationen på Sahlgrenska förstärktes med personal från kuratorsorganisationen, psykiatriska kliniken och sjukhuskyrkan, eftersom man inte hade beredskap för att så många anhöriga och kamrater till de omkomna skulle söka sig till sjukhuset (*Kamedorapport 75 2001 s. 79 ff*). Extra resurser i form av personal med för tillfället lämpliga kunskaper rekvirerades utanför sjukvårds-organisationen. Poliser, anställda från kommunen med psykosocial kompetens, begravningsentreprenörer med kunskap om kulturella skillnader vid dödsfall och tolkar kallades till Sahlgrenska som förstärkning och för att möta de anhörigas behov av stöd vid identifieringen. Sammanlagt arbetade flera hundra personer med det psykologiska och sociala omhändertagandet (SOU 2000:113 s. 94).

Intervjupersonerna har kommenterat organisationen och bland annat nämnt att det på Sahlgrenska blev en överkapacitet när för många från t.ex. den öppna psykiatrin kallades in. Det förekom också otydliga uppdrag, alla som kallades till Sahlgrenska fick inte förrän på sjukhuset veta att insatsen kunde handla om identifieringen av de omkomna. Rutinerna kring administrationen var bristfälliga, t.ex. saknades sekreterarresurser för att med hjälp av dator skriva listor över de omkomna och skadade barnen.

De religiösa samfundens krisgrupper

Svenska kyrkan

Svenska kyrkans ambition efter branden var att förutom att medverka i stadsdelsförvaltningarnas krisgrupper eller öppna egna krismottagningar också aktivt söka upp de drabbade samt ordna minnesstunder. I en församling gjorde diakoner och präster hembesök hos alla familjer, även hos muslimer. Präster, diakoner och församlingspedagoger i en annan församling hade gått hem till alla drabbade dagarna efter branden trots att de flesta inte var medlemmar i kyrkan. Kyrkan har också på lång sikt gett stöd åt de anhöriga genom att ordna samtalsgrupper i egen regi eller i samarbetet med stadsdelsförvaltningarna. Sjukhuskyrkans lokaler och andra resurser användes på ett naturligt sätt i sjukhusens akuta psykologiska och sociala omhändertagande på grund av lokalernas centrala läge (Sjukhuskyrkan SU/Östra Sjukhuset, 1999; Sjukhuskyrkan SU/ Sahlgrenska, odaterat).

För Svenska kyrkan i Göteborg fanns vid tiden för branden ingen fast organisation för katastrofsituationer. Ett undantag är de anställda inom sjukhuskyrkan eftersom de tillhör sjukhusens PKL-organisation och därför larmades tidigt (Göteborgs stift 1999). De lokala församlingarna hade stor frihet att utforma både det ordinarie arbetet och tillfälliga insatser på det sätt som ansågs bäst. I en del församlingar fanns en etablerad kontakt med stadsdelsförvaltningens krisberedskap. Stiftskansliet upprättade en grupp som fungerade som en ”katastrofgrupp”. De uppgifter man åtog sig var bl.a. att ringa runt till alla församlingar i Göteborg för att de skulle öppna kyrkor och församlingshem. De mindre drabbade församlingarna skickade personal till de församlingar som var mer belastade. Förstärkning ordnades för jourhavande präst för att kunna ta emot flera samtal än vanligt. Man började också planera den ekumeniska minnesgudstjänst som hölls i domkyrkan dagen efter branden med medverkan av statsministern, försvarsministern och landshövdingen (Göteborgs stift 1998). En av stiftsadjunkterna fick av biskopen i uppdrag att ta kontakt med de muslimska ledarna i Göteborg för att samordna stödinsatserna (Göteborgs stift odaterat PM 1). Företrädare för stiftskansliet deltog i kommunens katastrofsamordningsgrupp under den första dagen efter branden trots att kyrkan inte formellt ingår i den (Göteborgs stift 1999).

Frågor om ledarskap blev aktuella även inom Svenska kyrkan. Det har funnits en bra arbetsledning och organisering av församlingarnas arbete ansåg två av diakonerna. Men det har också uppstått problem. I en rapport

från ett samrådsmöte med de kyrkliga representanterna i Göteborg betonas bl.a. att det måste klargöras vem som har mandat och befogenhet att ta kyrkans personal i anspråk i samband med katastrofer. Som exempel nämndes en kyrkoherde som blev uppmanad att åka till polishuset, men det var oklart vem som fattat beslutet och varifrån uppgiften kom. Detta i sin tur medförde problem och brister med arbetsledning på kyrkoherdens egentliga arbetsplats, församlingen (Trossamfundens beredskapsråd 1999). Att anställda som inte arbetade med branden riskerade att komma i skymundan var ett problem som uppmärksammades även inom Svenska kyrkan. I vissa fall försökte man komma åt problemet med möten för samtliga anställda för att informera om läget och inhämta erfarenheter även av dem som inte direkt berördes av katastrofen. Stiftet uppmanade kyrkoherdarna att särskilt lyfta fram dem som arbetat med ordinarie arbetsuppgifter (Göteborgs stift odaterat PM 2).

Göteborgs kommun centralt hade inte kännedom om den kyrkliga beredskapen. Detta var en kunskapsbrist, men berodde också på att den kommunala beredskapen var inriktad på mera tekniska problem som vattenförsörjning etc. och inte hade tänkt sig händelser där de sociala frågorna och det psykologiska och sociala omhändertagandet skulle stå i fokus (SOU 2000:113 s. 110 ff). Däremot ger intervjuvären och stadsdelarnas och församlingarnas dokument ett intryck av att man på lokalplanet hade kännedom om kyrkans resurser.

De ortodoxa kyrkorna har endast haft sporadiska och marginella kontakter med andra organisationer i samhället med anledning av branden (SOU 2000:113).

De muslimska trossamfunden

Av intervjuvären och dokument (SOU 2000:113) framgår det att imamer eller andra representanter för muslimerna inte varit med i stadsdelarnas organiserade krisberedskap. De ingår inte heller i sjukhusens PKL-grupper. Från Svenska kyrkan finns det uppgifter om att på Sahlgrenska sjukhuset saknades kunskap om religiösa och etniska mönster i samband med dödsfall som tillhör de icke-kristna sedvänjorna. Uppkomna problem löstes pragmatiskt, t.ex. hade en kvinnlig präst från kyrkan tillsammans med en socialarbetare deltagit i en muslimsk tvagningsceremoni. Muslimerna sades ha uttryckt tacksamhet för samarbetet med sjukhuskyrkan (Trossamfundens beredskapsråd 1999).

Flera imamer har engagerat sig starkt för att ge stöd åt invandrare i samband med branden, bland annat i den muslimska krisgrupp som öppnades på Hammarkullens skola. Insatserna bestod av information till de anhöriga från stadsdelsförvaltningens krisgrupp och andra myndigheter. En representant för den muslimska krisgruppen var med på mötena med den stadsdelsförvaltningens krisgrupp (Bengtsson 2000 s. 86). Motivet för att starta en egen muslimsk krisgrupp har angetts vara att det för många muslimer inte var naturligt att söka krisstöd hos Svenska kyrkan (SOU 2000:113 s. 103).

Frivilligorganisationer

En av de organisationer som hade verksamhet på Backaplan var Röda Korset. Av Röda Korsets dokument framgår att organisationen inte har någon plan för hur den skall agera i samband med stora olyckor (Röda Korset 1999). Röda Korsets anställda bestämde vid ett möte morgonen efter branden att man kunde erbjuda medmänskligt stöd under den första helgen. Man bestämde också att jourtelefonerna ”Jourhavande Medmänniska” och ”Jourhavande kompis” skulle utöka sina jourtider. Grupper med frivilliga bildades och dessa fanns på Backaplan från kl 19 varje kväll tills ungdomarna hade gått hem på natten. På Backaplan etablerades kontakt med Lundby stadsdels krisgrupp som bjöd in Röda Korsets frivilliga till krisgruppens regelbundna möten varje kväll för att stämma av läget inför kvällens insatser. Frivilliga från Röda Korset fanns också i Hammarkullens kyrka där många ungdomar och anhöriga samlats. Insatserna bestod bl.a. av att finnas i lokalerna på natten där ett antal ungdomar sov över. De utökade jourtelefonerna utnyttjades inte av dem som var direkt drabbade av brandkatastrofen. Däremot ringde personer som ville tala om olyckan utan att vara berörda av den eller som hade varit med om kriser tidigare. Andra som också ringde var personer som ville göra någon insats (Röda Korset 1999).

Krisgrupper som bildades spontant med anledning av brandkatastrofen

Utöver de nämnda krisgrupperna uppstod spontana krisgrupper av frivilliga som beslöt att engagera sig för de drabbade på olika sätt. Det öppnades krisgrupper för invandrare som kunde få hjälp på sitt eget språk med olika praktiska frågor som identifiering av de omkomna barnen och begravningarna. Det var också dessa frivilliga ledare som blev en länk mellan drabbade från olika länder och de kommunala myndigheterna.

Tre ledare för denna form av krisgrupper har intervjuats i denna studie. Ledarna för dessa grupper har inte utbildats för att göra insatser i någon form av krisgrupp. De har inte heller ingått i stadsdelsförvaltningarnas etablerade krisgrupper.

Krisgrupper som rutin

I intervjuerna med företrädarna för de olika krisgrupperna ställde jag en fråga om vad som skulle ha hänt om det inte funnits i förväg utsedda krisgrupper. Som svar angavs att om det inte funnits krisgrupper, hade det spontant ändå utsetts en ledningsgrupp med stadsdelsförvaltningens ledningsgrupp och enhetschefer. Det hade kanske tagit lite längre tid att kalla in personal och etablera krisjourer, men man hade gjort det i alla fall. En skolkurator ansåg att utan en krisgrupp hade den ordinarie elevvården blivit lidande. Om inte krisgruppen organiserat de akuta insatserna, hade personalen fått ställa in bokade besök och ägna sig åt att ta emot anhöriga och ungdomar som var berörda av branden i stället. Svaret visar på en fördel med organiseringen av krisberedskap. Genom att arbeta efter en beredskapsplan kan oväntade händelser inlemmas i det ordinarie arbetet så att resurser avsedda för ordinarie uppgifter inte behöver tas i anspråk eller att det görs på ett sätt som inte stör den ordinarie verksamheten. I kapitel 2 refererade jag till Robert A. Stallings (1998) som anser att katastrofer är undantagsrutiner. Professionella och experter kan därmed ställa anspråk på att kunna hantera dem. Dock anser jag att det även handlar om organisationernas komplexitet. Mycket tyder på att organisationsstrukturen avgör vilken typ av krisgrupp som uppstår. De olika krisgrupperna i Göteborg visar att ju mera komplex en organisation är, desto mera beredskapsplaner har det funnits. Ett exempel är Göteborgs stad. En ytterlighet åt andra hållet är frivilligorganisationer med medlemmar och kanske någon anställd. Det intressanta är att trots att de inte haft någon beredskap för katastrofer har de haft en förmåga att mobilisera resurser. Organisationernas struktur har i dessa fall medgett en tillfällig och omfattande insats. Internt måste det ha inneburit att medlemmarna slutit upp kring den tillfälliga insatsen och ansett den ligga i linje med föreningens mål.

I kapitel 2 har jag återgett Dynes typologi som kan användas för att klargöra olika organisationers uppgift och struktur i samband med en katastrof. I ruta I finns organisationer med bibehållen struktur och med uppgifter som är ordinarie även i en katastrofsituation. I ruta II finns de organisationer som expanderar som en följd av händelsen och som därför behöver nya krafter i sin organisation. I ruta III finner vi organisationer som utvidgar sin

verksamhet eftersom deras resurser tas i anspråk. I ruta IV slutligen finns de organisationer som uppstår med anledning av en katastrof. Nedan har jag fyllt rutorna med flera av de organisationer som har berörts i detta kapitel.

Figur 2 Dynes typologi tillämpad på organisationerna i samband med brandkatastrofen i Göteborg

struktur	uppgifter	
	rutin	icke-rutin
samma som före katastrofen	I sjukvården räddningstjänsten polisen	III skolan friv.organ. Sv. kyrkan muslimska samf. regeringen
	ny	IV
	II katastrofsamordn.gr. krisgr/PKL Sv. kyrkan muslimska samf.	spontana krisgr. anhörigfören. stödcentra

I denna figur saknas rutor med klara linjer mellan dem eftersom det inte är alldeles entydigt var respektive organisation kan placeras. I ruta I har jag placerat organisationer som sjukvården, räddningstjänsten och polisen, vilka inte analyserats i detta kapitel, men som har en tydlig rutinuppgift i samband med olyckor och katastrofer. Katastrof-samordningsgruppen samt krisgrupperna har jag placerat i ruta II tillsammans med PKL-grupperna. Anledningen är att de just genom att organisera sig med utbildning och övningar strävat efter att skapa en viss rutin inför oväntade händelser.

Svenska kyrkan och det muslimska trossamfundet har också placerats här. Orsaken är att i deras ordinarie rutiner ingår att möta sörjande och förrätta begravningar, de är som tidigare nämnts, dödens traditionella experter. Att Svenska kyrkan gärna vill vara med i stadsdelsförvaltningarnas krisgrupper som framgått av händelserna i Hammarkullen, visar att Svenska kyrkan önskar att finnas med som en del i samhällets rutiner. Däremot kan det knappast räknas till rutin att öppna lokaler för övernattnin g för sörjande ungdomar eller att i samband med dödsfall söka upp anhöriga som tillhör ett annat trossamfund som Svenska kyrkan gjorde. För imamer var det också en ny uppgift att engagera sig i krisgrupper. Dessa uppgifter har uppstått med anledning av katastrofen. Därför finns dessa två organisationer även i ruta III. I den finns också skolan som ställdes inför nya uppgifter liksom de frivilligorganisationer som bildade krisgrupper för de drabbade eller mötte dem på Backaplan. Även regeringen har placerats här med anledning av att dess representanter av stadens ledning förväntades att visa förståelse för händelsen. Det har sedan resulterat i besök av statsministern och andra statsråd samt ekonomiskt bidrag för kommunens extrakostnader orsakade av branden. Slutligen i ruta IV finns de organisationer som uppstod eller skapades spontant med anledning av branden.

Sammanfattningsvis innebar brandkatastrofen att stadsdelsförvaltningarna var de organisationer som visade sig vara starka i sammanhanget med snabb organisering av krisjourerna och kännedom om lokalbefolkningen. De hade säkert kunna organisera krisstödet även utan order från den centrala katastrofsamordningsgruppen. Den sistnämnda organisationens viktiga funktion har bland annat varit att fatta ekonomiska beslut (20 000 kr för varje familj som förlorade barn). Katastrofsamordningsgruppen har även haft betydelse på det symboliska planet med sina företrädare för stadens politiska ledning och med kanaler till landets regering. Av dokument från Svenska kyrkan framgår att det var på lokalplan, ofta i samarbete med stadsdelarna, som även kyrkan visade sig fungera bäst. En intressant fråga är vem som får beordra kyrkans personal i katastrofsammanhang. Om andra organisationer anser sig ha rätt att kalla in kyrkans personal innebär det att kyrkan som organisation blir tydlig utåt, men på bekostnad av att den interna arbetsledningen åsidosätts. Dilemmat handlar om det i organisationsteori (Ahrne 1999b s. 39) kända fenomen som innebär att en organisation som vill anpassa sig till omgivningen får interna koordineringsproblem.

KAPITEL 6 STÖD FRÅN DET SOCIALA NÄTVERKET

Rum och rörelse

Ungdomarna

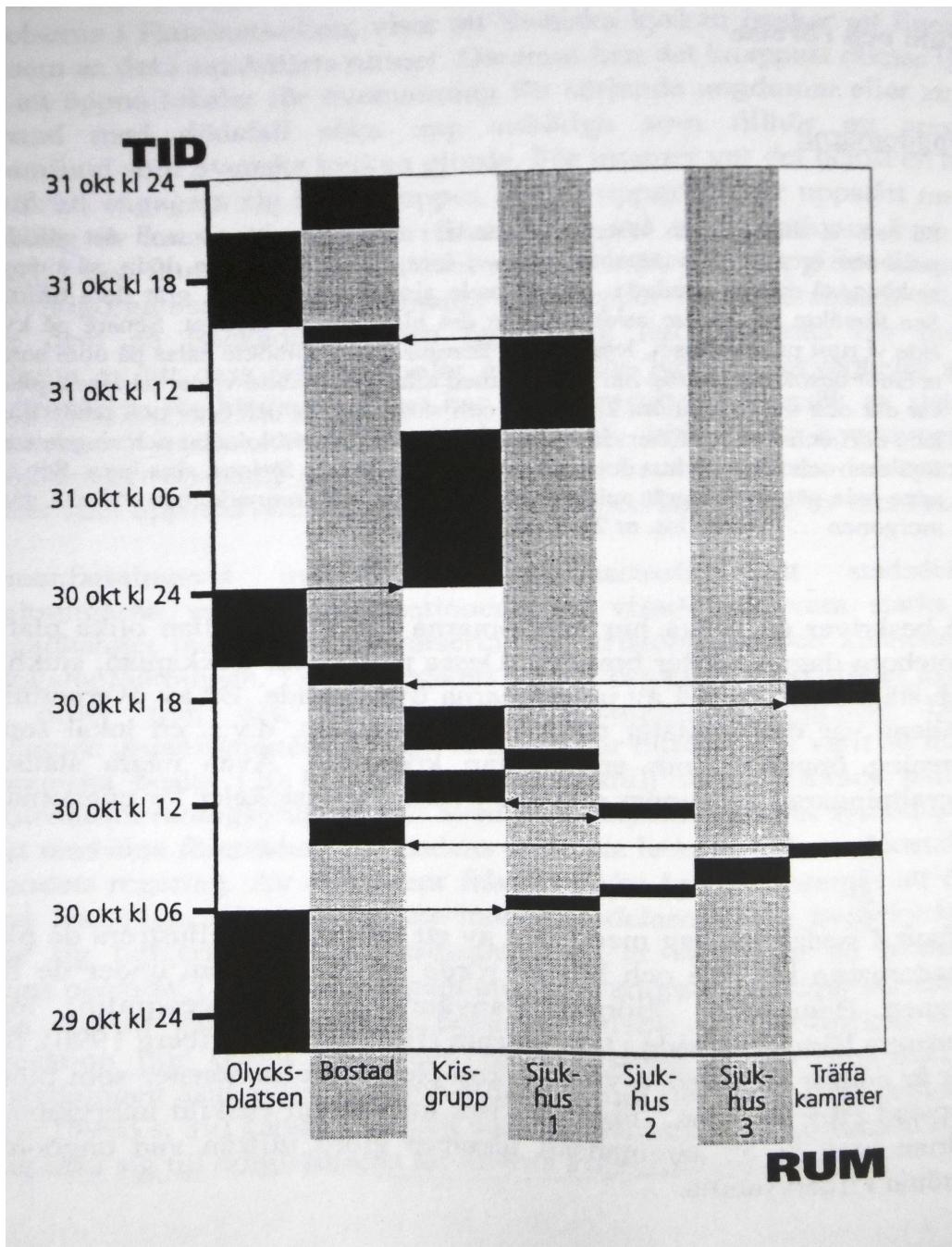
Så satt vi allihop och läste och tittade i tidningar och så stod det alltid: den personen är död, den personen har vi inte hittat, så många döda, så många på sjukhus, så många skadade. När vi hade gjort det så grät vi, grät flera timmar ... Sen försökte vi äta lite middag, men det blev inte så mycket. Senare på kvällen åkte vi runt på sjukhuset, letade efter kompisar och försökte hälsa på dom som fick ta emot besök och hörde hur det var med alla. Sedan åkte vi ner på Backaplan och var där och träffade andra kompisar och skrev lappar och brev och tände ljus och lade kort och tänkte. Efter det åkte vi tillbaka till klubblokalen och ringde runt till föräldrar och frågade hur det var med dom som hade förlorat sina barn. Sen satt vi uppe hela nätter och grät och grät och grät och sen somnade man väl nån gång på morgonen ... (flicka, int. nr 2).

Så beskriver en flicka hur ungdomarna rörde sig mellan olika platser i Göteborg dagarna efter branden. Dessa platser var Backaplan, sjukhusen och ställen där en del av ungdomarna övernattade. Ett av övernattnings-ställena var den i citatet nämnda klubblokalen, d.v.s. en lokal som en förening öppnade som en spontan krisgrupp. Även några stadsdels-förvaltningars krisgrupper ordnade övernattningslokaler för ungdomar.

I figur 3 nedan har jag med hjälp av ett tidrum velat illustrera de platser ungdomarna besökte och hur de rörde sig mellan dem under de första dygnet. Begreppet ”tidrum” används i kulturgeografin för att illustrera händelser både i tid och rum (Hallin 1988, Friberg 1990). Syftet här är endast att försöka visa de komplexa rörelsemönster som plötsligt uppstod efter branden.³⁷ Figuren visar inte någon enskild intervjupersons tidrum utan är en sammansatt idealtyp gjord utifrån vad ungdomarna berättat i intervjuerna.

³⁷ För en teoretisk diskussion och kritik angående tidrum hänvisas till Per-Olof Hallin (1988).

Figur 3 Tidrum för ungdomarnas rörelser under de två första dygnet efter branden

I figuren anges tiden i den vertikala axeln. Här är det fråga om de två första dygnet efter branden. Den horisontella axeln beskriver rummet. Det i sin tur omfattar flera platser i staden. Förutom olycksplatsen, sjukhusen och krisgrupperna som öppnats har även bostad och att ”träffa kamrater” angetts som särskilda rum. Pilen som börjar längst ner på ”olycksplatsen” följer i tid och rum vad ungdomarna sammantaget berättat om de första dygnens händelser. Under dessa dygn vistades de nästan inte alls hemma i bostaden. Sökandet efter omkomna och skadade kamrater var intensivt, och ungdomarna återkom till olycksplatsen även på natten.

En stabilisering i rörelseschemat skedde den 31 oktober då listor över de omkomna började publiceras. Ungdomarna tillbringade längre tid hos krisgrupper, men fortfarande var Backaplan en viktig plats för dem. I ungdomarnas rörelsemönster kan man tolka in en strävan efter att inte bara finna de förolyckade kamraterna, utan även sökande efter gemenskap med kamrater och andra drabbade.

Av figuren framgår också att det snabbt uppstod nya offentliga rum och platser med anledning av brandkatastrofen. En sådan plats var själva olycksplatsen. Det var dit ungdomarna gick för att hedra sina omkomna vänner och kamrater och där kunde de på olika sätt ge uttryck för sin sorg. Ett annat sådant rum var de olika lokaler som krisgrupperna öppnade.

Även av intervjuerna framgår ungdomarnas behov av gemenskap, och hur de tillbringade flera dygn tillsammans med varandra. Branden som sådan var överklig och svår att förstå, både för vuxna och ungdomar som inte hade varit med på diskoteket. Ungdomarna blev inte alltid trodda när de försökte ringa föräldrarna från Backaplan eller berätta när de kom hem. Kanske alltihopa bara var ett skämt, så tänkte en av de intervjuade pojkar som inte var med på själva festen. På väg till en av krisgruppernas lokaler kunde han höra kommentarer som ”Lever du? Bra att du finns här, vi trodde att du var död.” (int. nr 34).

Tiden efter branden innebar otäcka minnen och mardrömmar för intervjupersonerna. Det traumatiska i händelsen framträdde med många konkreta detaljer i vardagen. Ett exempel är hur grillat kött på en hamburgerbar gav associationer till själva branden och lukterna där. Att sova hemma i en högt belägen lägenhet var svårt på grund av rädslan för brand, hur skall man kunna rädda sig när man bor så högt uppe? De första veckorna hade en av flickorna mardrömmar som sedan återkom i samband med kamraternas begravningar. ”Det är någonting som kommer att vara med en hela livet, det känns verkligen. Det är ett stort sår som aldrig kommer att

läka men det är något man får lära sig leva med.” (int. nr 2). En av pojkarna som var med på festen såg sina kamrater dö och hjälpte en annan kamrat som var svårt skadad. Under två månader efter branden hade även han mardrömmar varje natt.

Ungdomarna var oroliga för att orsaken till branden inte klarlades. De kunde inte förstå de motsägelsefulla uttalanden som framfördes av polisen och räddningstjänsten om att branden skulle ha anlagts. Sedan togs dessa uppgifter tillbaka. Det var därför viktigt att få veta hur branden egentligen började. Även föräldrar ställde dessa frågor. Det viktigaste för dem var dock att få veta vad som hänt deras barn.

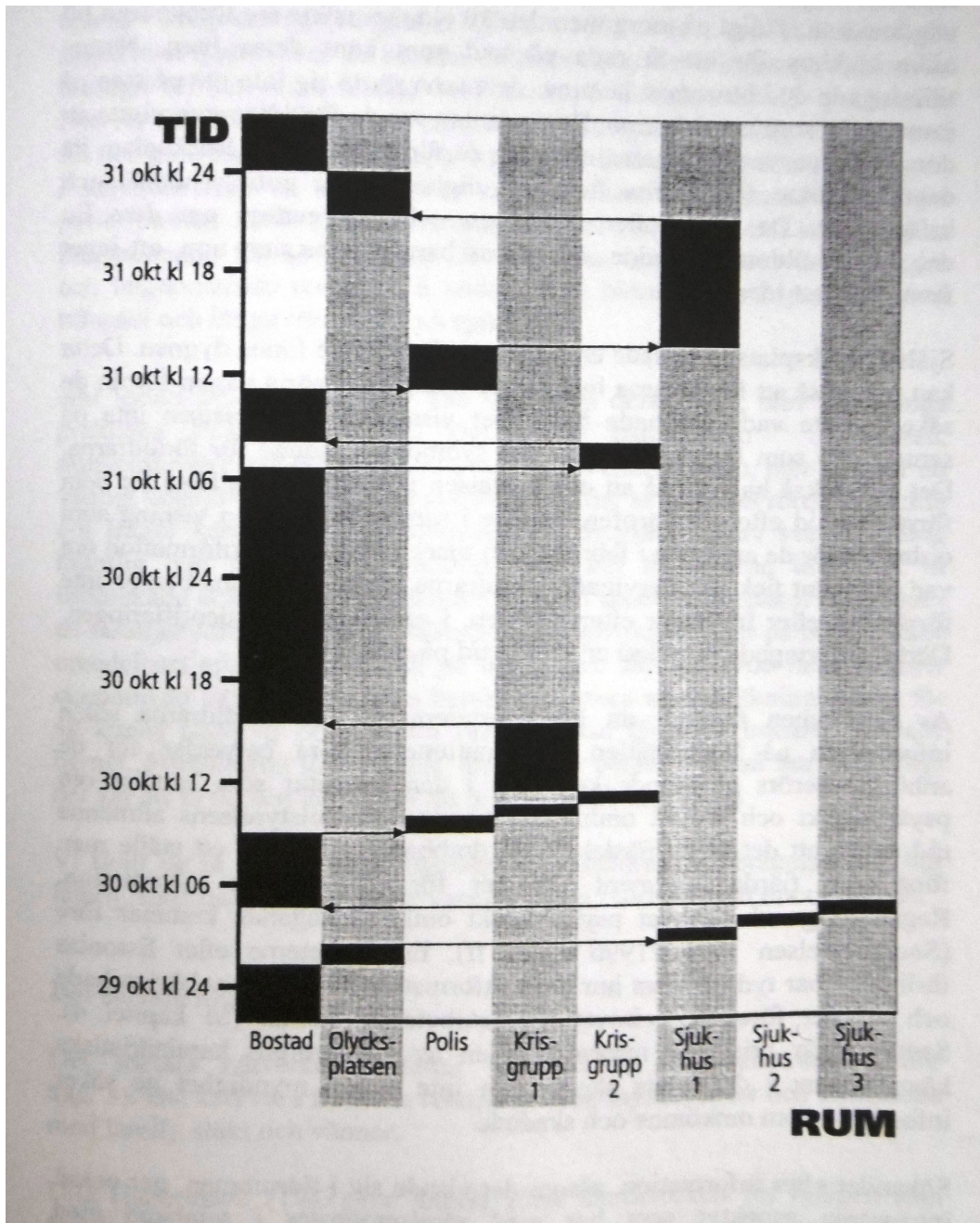
Föräldrarna

Man vet inte vad man skall göra, först ringer man polis och ringer runt till sjukhus och frågar, men vårt barn fanns inte med på någon lista. Men sedan hade vi också hört att det skulle bli ett möte på sjukhuset och polishuset ... Men på polishuset visste de ingenting. Det kom bara folk med parkeringsböter och borttappade nycklar. Efter en stund fick vi reda på att det var ett möte för journalister (ett svenskt föräldrapar, int. nr 13).

Citatet beskriver den situation som föräldrarna befann sig i dagen efter branden. Allt var en enda stor osäkerhet: lever barnet eller är det skadat? Var får man information om det som inträffat? Någon förälder beskrev att det inte gick att komma fram till sjukhusen per telefon. Därför bestämde de sig för att åka dit för att få besked. Andra åter körde till själva olycksplatsen redan på natten, men kände sig maktlösa när de inte fick delta i räddningsarbetet.

I föräldrarnas berättelser om de första dagarna framträder också rörelser och olika rum. De ser annorlunda ut än ungdomarnas eftersom föräldrarna riktade sina frågor i första hand till olika myndigheter. Följande tidrum är ett typfall som illustrerar en del av vad de intervjuade föräldrarna gjorde under de första dygnet efter branden.

Figur 4 Tidrum för föräldrarnas rörelser under de två första dygnet efter branden

På samma sätt som i tidrumsfiguren för ungdomarna finns det också här en vertikal tidsaxel och en horisontell rumsaxel. Pilen som följer föräldrarnas sammanlagda rörelser under de första dyggen börjar längst ner i "bostad". Föräldrarna tillbringade mera tid i bostaden än ungdomarna. Tidigt på morgonen den 30 oktober sökte sig föräldrarna till olika sjukhus för att få reda på vad som hänt deras barn. Natten tillbringade de i huvudsak hemma, de vuxna rörde sig inte ute på stan på samma sätt som ungdomarna. Ett undantag var de föräldrar som visste att deras barn var med på festen och som därför sökte sig till Backaplan. På dagtid besökte föräldrarna flera myndigheter som polis, sjukhus och krisgrupper. De sökte efter sina barn och information om dem. En del av föräldrarna trodde att deras barn helt brunnit upp, att inget fanns kvar att identifiera.

Själva olycksplatsen spelade en mindre roll under de första dyggen. Detta kan tolkas så att föräldrarna inte kunde hedra eller sörja någon förrän de säkert visste vad som hade hänt. Det visar också att platsen inte på samma sätt som för ungdomarna var symboliskt laddad för föräldrarna. Det kan också ha varit så att olycksplatsen fick större betydelse för dem först lång tid efter katastrofen, kanske i samband med den visning som ordnades för de anhöriga i februari och mars 1999. Säker information om vad som hänt fick de intervjuade föräldrarna till de omkomna barnen inte förrän två eller tre dagar efter branden, i samband med identifieringen. Därför tillbringade de också en längre tid på sjukhuset.

Av tidrummen framgår att både ungdomarna och föräldrarna sökte information på flera ställen. Informationens stora betydelse för de anhöriga berörs påfallande kortfattat i den litteratur som handlar om psykologiskt och socialt omhändertagande. I socialstyrelsens allmänna råd anges att det är en fördel att de drabbade samlas på ett ställe men först som fjärde argument kommer förmedlingen av information. Registrering och adekvat psykologiskt omhändertagande kommer före (Socialstyrelsen 1991:2/1996 s. 23 ff). Erfarenheterna efter Estonias förlisning har tydligt visat hur stort informationsbehov de anhöriga hade och att det föregick behovet av bearbetande samtal (se kapitel 4). Samtidigt är bristande information en av katastrofens karaktäristiska kännetecken; i det akuta skedet kan inte någon myndighet ge säker information om omkomna och skadade.

Sökandet efter information, såsom det visade sig i tidrummen, ger också intressanta aspekter som har med rörelsemönster i samband med katastrofer att göra. Polishuset, sjukhusen och krisgrupperna blev de centra som de anhöriga rörde sig mellan för att få information. Att så många anhöriga och kamrater till de omkomna sökte sig till sjukhusen kan delvis förklaras med

att kommunstyrelsens ordförande morgonen efter branden beslutade att de anhöriga fick åka gratis taxi till sjukhusen och till krisjourerna (Hagström 2001 s. 61). Detta har underlättat för några intervjupersoner att besöka skadade kamrater. Gratisresorna kan ha bidragit till den stora mängd besökande på Sahlgrenska där personalen inte var förberedd att ta emot så många anhöriga på en gång. Det uppstod till och med tumult när en grupp ungdomar forcerade en dörr på bårhuset i sökandet efter en kamrat. För att lugna ner ungdomarna tillkallades polis (Helton 2000 s. 105). Exemplet visar hur ett beslut kan få olika konsekvenser för de drabbade. Å ena sidan underlättades de anhörigas och ungdomarnas rörlighet, å andra sidan bidrog det till problem med trängsel och långa väntetider på sjukhusen.

När föräldrarna väl fått veta vad som hänt deras barn, blev det många praktiska frågor att ordna. Det kunde handla om ”... möten, minnesstunder och begravningar, det var mycket i början, mer än efter ett vanligt dödsfall tror jag.” (svensk förälder, int. nr 13). Det rörde sig också om frågor kring extra barnpassning och översättning av svenskspråkig muntlig och skriftlig information i de fall föräldrarna inte fullt ut behärskade svenska språket. Konkret hjälp i form av matpaket behövdes i de familjer som fick ta emot många släktingar och vänner på besök. Både omedelbart efter branden och på lite längre sikt behövde flera familjer ekonomiskt stöd för att kunna betala t.ex. stora telefonräkningar eller för att kunna finna ny bostad som var anpassad för det i branden skadade barnet. Föräldrarna till skadade ungdomar berättar också hur besvärligt det var att få tid hos läkare för att ordna försäkringsintyg.

Vi skall nu ta del av ungdomarnas och föräldrarnas berättelser om hur familj, släkt och vänner kunde vara till hjälp i turbulensen efter branden.

Det sociala nätverket

Det sociala nätverket omfattar många olika slags relationer (jämför kap. 3). Det kan vara formella relationer med myndigheter och informella med familj, släkt och vänner.

Ulla Habermann (1987) har angett vissa kännetecken för hjälpen från familj och vänner. Bland annat kan hjälpen anpassas och vara flexibel i förhållande till situationen och hjälpbehovet. Däremot finns det en viss sårbarhet inbyggd i stödet eftersom det utformas utifrån givarens egna möjligheter

(Habermann 1987 s. 85). Det informella nätverkets uppgifter sammanfattar hon med följande punkter:

- känslomässigt stöd som handlar om förtrolighet, vänlighet och kärlek, hjälp vid kriser
- praktiska tjänster som lån av saker, reparationer av bilar etc.
- materiellt stöd t.ex. lån av en större summa av pengar
- kunskap och erfarenheter
- social kontroll, ansvar och mobilisering, t.ex. vi-känsla i ett bostadsområde eller outtalade umgängesregler i en vänkrets (Habermann 1987 s. 77)

Intervjuerna visar att stödet från det sociala nätverket för de drabbade framför har allt handlat om a) känslomässigt stöd b) praktiska tjänster samt c) kunskap och erfarenheter. Nedan kommer det sociala nätverkets responsivitet att belysas med hjälp av dessa begrepp. Responsivitet definierades i kapitel 3 som det sociala nätverkets och krisgruppernas svarsbenägenhet och lyhördhet för de drabbade.

Ungdomarnas upplevelser av stöd

I ungdomarnas berättelser framträder det känslomässiga stödet som mycket centralt medan praktisk hjälp och kunskap och erfarenhet har haft mindre betydelse.

Känslomässigt stöd

Det känslomässiga stödet förmedlades av vänner, familj och släkt men i några fall även av de svaga banden i det sociala nätverket. Även om vännerna betydde mycket för alla ungdomar, är det framför allt flickorna som i ord uttryckt det med många nyanser.

... man fick stöd av varandra när man var där ... vi var som en enda stor familj, vi som var kvar ... Vi tog vara på varandra, var aldrig taskiga mot varandra utan vi var måna om varandra (int. nr 2).

Så beskriver en flicka stämningen bland ungdomar som samlats i en frivilligorganisations lokal under de första dagarna efter branden. De intervjuade ungdomarna sökte sig spontant till sina kamrater och vänner. De träffades hos varandra eller i krisgruppernas lokaler. En av intervjupersonerna hade varit osams med sina kamrater som omkom i branden. Vänskapens betydelse och insikten om att man kan förlora sina vänner blev därför ännu viktigare:

Efter brandkatastrofen har mina vänner varit mycket viktigare för det hade kunnat vara *jag* som var där. Det kunde ha varit jag som var där och dog ... jag ser på livet allvarligare. Mina vänner betyder mer för mig än någonsin. Man skall vara rädd om sina vänner efter det som hänt, man vet aldrig vad som händer (flicka, int. nr 33).

Även om sammanhållningen mellan ungdomarna blivit starkare efter branden berättade en av dem att alla inte har någon att dela sorgen med: ”Kanske gråter man i ensamhet, gråter ensam på kvällen för att man inte har någon som kommer och tröstar.” (pojke, int. nr 34).

Bland flickorna var det två stycken som tydligt värdesatte kontakten med kamraterna mer än stödet från föräldrarna. Det var inte samma sak att prata med föräldrarna för de hade inte varit med om branden eller kände inte de omkomna kamraterna.

... jag ville liksom inte ha nånting med mamma att göra, det var ingen där som ville ha med sina föräldrar att göra. Man ville inte att dom skulle se hur ledsen man var och man vill inte, man var så nära döden själv att man vågade inte se sina föräldrar i ögonen liksom ... (flicka, int. nr 2).

Atle Dyregrov (1997) refererar till sin egen forskning som visar att ungdomar i tonåren föredrar att söka sig till vänner för att få stöd efter traumatiska händelser i stället för att vara med sin familj. Det finns en könsskillnad så till vida att flickor samtalar mer med sina vänner än vad pojkarna gör. Pojkarna söker inte heller stöd hos föräldrarna i samma utsträckning som flickorna (Dyregrov 1997 s. 57 ff). Bland intervjupersonerna finns inte någon skillnad mellan könen när det gäller behovet att vara tillsammans med kamraterna. Däremot har två av de tre pojkar som ingår i denna studie uttryckt oro för kamraterna som inte mår bra. Flickornas berättelser däremot var fokuserade kring deras egna upplevelser.

Även om kamraterna betydde mycket för alla, hade familjens stöd också betydelse. Detta var särskilt tydligt för två unga män med invandrar-

bakgrund. För den ena av dem var föräldrarnas stöd betydelsefullt en tid efter branden. Föräldrarna kunde på grund av egna erfarenheter av kriget i hemlandet förstå intervjupersonen och de hade bland annat sagt: ”Gå vidare med livet, försök inte glömma men gå vidare med livet.” (int. nr 18). Indirekt förmedlade föräldrarna en viktig erfarenhet om att man kan leva vidare även om man varit med om svåra upplevelser. Den andra unge mannen, med afrikanskt ursprung, berättade om familjens och nätverkets stöd. Släktingar, vänner och kompisar kom hem till familjen. Lägenheten var full ” man kommer tillsammans och sörjer med varandra ... varje person känner sorg i det här ... man blir starkare och klarar den här svåra situationen.” (int. nr 5). Under de två första veckorna fick familjen många besök, upp till 200 personer kom. Intervjupersonen hänvisade också till traditionen att sörja med hjälp av religionen och betonade imamens viktiga roll i sammanhanget. ”Han är en väldigt viktig person faktiskt, han vet jättemycket ... bemötte olika personer och tankar ... han är jätteduktig” (int. nr 5). Detta stöd från det sociala nätverket var tillräckligt för intervjupersonen, han behövde inte ha kontakt med någon krisgrupp.

Känslomässigt stöd kunde ungdomarna finna även utanför vänkretsen, familjen och slakten. Några av de svaga banden i deras sociala nätverk visade sig vara betydelsefulla. Elevvårdspersonalen hade stor betydelse för två ungdomar. En av dem hade kontakt med sin skolsköterska några månader efter branden.

Hon var den bästa jag pratade med .. hon var nog den som man kunde prata mest med. Hon var glad och ... svarade på mina frågor, hon sade också hur det kändes för henne ibland (pojke, int. nr 18).

Skolsköterskan tillhör den formella professionella elevvården. Hon har i samtalen med den unge mannen visat ömsesidighet när hon berättat om sina egna reaktioner. Brandkatastrofen med den kollektiva sorgen och känslan av vanmakt har utlöst denna strävan efter gemenskap bortom professionella roller; oavsett om man är elev eller skolsköterska har man en gemensam och viktig erfarenhet att tala om.

Bland ledarna hos en krisgrupp som öppnats av en frivilligorganisation träffade en intervjuperson en bekant till familjen. Ledaren

... var typ vad skall jag säga, liksom mamma för oss. Hon gjorde allting, köpte allting, tog med sig mat, hon gjorde allting med sina egna pengar. Det kändes liksom så här härligt och varmt för det kom verkligen från hjärtat ... hon var alltid mera än dom andra ... Hon var i mina ögon den enda person som man kunde lita på, som hjälpte

mig med allt och ställde verkligen upp till hundra procent och hon, det var hon liksom henne jag tydde mig till när jag hade svårt (flicka int. nr 2).

Alla vuxna i denna krisgrupp har visat responsivitet när det gällde ungdomarnas behov att vara tillsammans och tala om det som hänt.

... utan dom så vet jag inte var jag hade varit nu alltså ... det bästa dom gjorde det var att dom pratade oss till rätt väg. När detta hade hänt så ville man bara dö, man ville inte göra nånting och jag skulle springa till bron och hoppa. Dom pratade så himla bra med oss, gjorde så vi förstod och (sade) ”Så skall man inte göra utan det är bättre göra så här och det kommer du att förstå i framtiden. Just nu känner du det så men det kommer att bli bättre sen.” Om jag hade en fråga så fick jag ett bra svar, det var det som var det bästa ... För man visste hur ledsen jag är så får jag liksom skrika och gapa, jag får slå och dom kommer att förstå, dom kommer att förklara för mig ... (int. nr 2).

Det känslomässiga stödet har för intervjupersonen betytt flera olika saker. De vuxna gick inte undan för ungdomarnas frågor om varför deras kamrater skulle dö. När den unga flickans förtvivlan blev så stor att hon ville hoppa ner från bron, blev de vuxna inte rädda utan kunde dela med sig av sin livserfarenhet och kunskap som innebar att förtvivlan kommer att gå över. Flickan fick stöd av ledaren för krisgruppen även senare, när lokalen inte längre var öppen på nätterna. Efter att ha varit med på kamraternas begravningar hade hon svårt att sova. Hon fick då tillfälligt sova hos ledaren. Tillsammans deltog de i en av de många minnes-manifestationer som ordnades i Göteborg efter branden. De samlade tidningsurklipp och tittade på videofilmer om branden. Flickan och hennes kamrater hade fått skriva ner sina tankar om branden.

Klippa ut i tidningar och skriva mycket ... det hjälpte mig väldigt mycket, sitta ner och skriva. Och det var en massa blandade känslor. Jag läste dom där papprena för ett tag sedan. Jag kom inte ihåg ett enda ord jag skrev, man var så chockad, så det är rätt intressant att läsa dem hur man tänkte då. Så att skriva när man mår som sämst, det hjälper en i framtiden och man kan titta tillbaka hur man mår då. Det hjälper mig nu för jag tänker, jag mår verkligen bättre nu än då. Nu när man läser dom papprena då förstår jag verkligen hur dåligt jag mårde då (int. nr 2).

Att läsa tidningar och lyssna på samma musik som den döda kamraten tyckte om lindrar i sorg, men intervjupersonen betonade att man skall inte gräva sig ner i det, inte läsa och lyssna för mycket. Denna intervjupersons svar beskriver hur en bearbetning efter en katastrof kan gå till. Att skriva ner tankar och känslor kort tid efter händelsen kan vid en senare läsning ge relief och förståelse för vad man som drabbad har gått genom. Skrivandet

har hjälpt flickan att förstå att den första tidens kaos efter branden trots allt var ett tillfälligt tillstånd. Känslorna och tankarna är inte längre de samma som omedelbart efter händelsen.

De vuxna kunde förmedla kunskap och erfarenhet till ungdomarna om att förtvivlan inte är bestående. De vuxna som förmedlat denna insikt har dock inte särskilt betonat detta, utan har förmedlat det implicit i det känslomässiga stödet. Det skedde t.ex. när föräldrarna berättade om egna erfarenheter av krig eller visade med sin attityd att känslouttryck har varit tillåtna.

Som framgått av ungdomarnas berättelser har praktiskt stöd inte varit ett uttalat tema. En av frivilligorganisationernas krisgrupper fyllde dock en praktisk funktion genom att upplåta en lokal för ungdomarna. Där fick ungdomarna vara tillsammans och samtala utan att bli störda av vuxna. Ungdomarna sov i denna lokal i ungefär en veckas tid. Under de första dagarna köpte ledarna tidningar och man läste tillsammans vad som kommit fram om branden. På det sättet fick ungdomarna information om vad som hänt. Krisgruppen fungerade med andra ord som ett ställe som främjade ungdomarnas möten och bearbetning av händelsen.

Föräldrarna och det sociala nätverket

När föräldrarna har berättat om hjälp från det sociala nätverket, har det känslomässiga och praktiska stödet ofta varit delar av samma stöd – de är olika sidor av responsiviteten. De behandlas därför under samma rubrik. Bland invandrarfamiljerna, t.ex. somalierna, berör ett dödsfall inte bara den närmaste släkten utan hela gruppen vilket också har tagit sig uttryck i ett omfattande stöd för den drabbade familjen.

Känslomässigt och praktiskt stöd

Flera av de intervjuade föräldrarna, både svenskar och invandrare, har sagt att vännerna har varit det bästa stödet. ”Och vi har våra vänner här som har mycket empati och är väldigt förstående, dom kan vi prata med när som helst och hur som helst” (ett svenskt föräldrapar, int. nr 13). Vännernas hjälp innebar en upplevelse av att det vanliga livet inte hade försvunnit, och den drabbade kunde ”...höra någon som faktiskt pratar normalt bredvid en och kan skratta åt någonting. För det mår man inte illa av att höra att någon skrattar. Tvärtom låter det lite normalt runtomkring för att ingenting var ju normalt för övrigt.” (ett svenskt föräldrapar, int. nr 19).

Att den praktiska hjälpen inte alltid går att skilja från det känslomässiga stödet framgår av följande citat:

... de bästa kuratorerna har ju ändå varit kompisarna som ställde upp ... Det var ju inte bara det här att dom fanns och lyssnade när man ville gråta ... utan dom gjorde ju allting. Dom lagade mat för oss och såg till att det fanns mat hemma ...för annars hade man ju inte ätit, man hade glömt av det ... Man var ju inte hungrig. Men det var man när man väl satte sig vid bordet och började äta (ett svenskt föräldrapar, int. nr 19).

Familj och släkt fanns som stöd från första början för de intervjuade föräldrarna. Vuxna släktingar deltog i sökandet efter barnen under första dygnet när föräldrarna ännu inte hade säker information om vad som hade hänt deras barn. Släktingar följde också med till identifieringen av de döda barnen på Sahlgrenska. Vänner och släktingar stannade antingen kvar och bodde hos de drabbade eller också bodde de drabbade hos en nära anhörig en tid. Dessa kunde utträtta ärenden, ordna barnpassning och följa med till myndigheter som polisen. Invandrarnas anhöriga och släktingar bosatta i andra länder hörde av sig. Detta gav de drabbade en känsla av samhörighet ”Man känner sig lite lättare när man ser att alla ... är med oss” (invandrare, int. nr 26). I en översikt över litteraturen på området sammanfattar Lars Hjärne (1985) det som kännetecknar relationer i en familj. Bland annat finns där en intensitet och varaktighet som knappt finns i andra relationer. Man är ömsesidigt beroende av varandra och kan förutse den hjälp man kan få. Ömsesidigheten kan också vara uppskjuten, man kan hjälpa någon och få hjälpen ”tillbaka” i ett senare skede av sitt liv, t.ex. i förhållandet barn – föräldrar.

Det som skiljde invandrare, t.ex. turkar eller somalier, från de svenska familjerna var att de också fick besök av landsmän som de inte kände sedan tidigare. Det var inte bara en enstaka familj som hade sorg, utan en hel nationell grupp berördes. Därmed blev sorgen också offentlig och något som alla i den berörda gruppen ville göra något åt. ”Det är stort vet du om någon dör, då lämnar vi inte varandra ... dom ringer och frågar: ’Vad vill du?’ ” (invandrare, int. nr 8). En familj med ett skadat barn på sjukhus fick besök av en kvinna med tonåriga barn trots att de inte kände varandra. Det enda som förenade familjerna var att de kom från samma land, men nu är mammorna goda vänner med varandra. ”Vi brukar göra så, hjälpa varandra. Det spelar ingen roll om man känner varandra innan, man måste hjälpa till.” (invandrare, int. nr 14).

Invandrare, bl. a. somalier, har i denna studie berättat att det är en vanlig sed att släktingar och vänner kan bo hos en drabbad familj upp till 40 dagar. Den

som är närmast familjen stannar kvar längst tid. Ofta har de som kommer med sig mat eftersom de sörjande inte skall laga mat under de sju första dagarna, men de behöver äta. Denna sed att bo hos den drabbade familjen var en självklarhet för en afrikansk granne till en av de svenska familjer som förlorade barn. Hon erbjöd sig att sova hos familjen efter den första veckan när släktingarna inte fanns kvar. Familjen tackade nej till erbjudandet. Detta erbjudande var kanske besynnerligt för den svenska familjen, men helt naturligt för de invandrare i vilkas tradition det ingår att inte lämna någon sörjande ensam.

Att landsmän hör av sig och att släktingar bor en längre tid hos en drabbad familj är exempel på den form av solidaritet som Durkheim kallar den mekaniska solidariteten. Den betonar gruppens betydelse och individens betydelse som medlem i gruppen. Ingen skall lämnas ensam med sina problem. Den drabbade familjen blir föremål för omsorg från alla. Det har i vissa fall inneburit ett hundratal besök hos de drabbade familjerna.

Det är som om man som drabbad behöver ett mycket grundläggande och egentligen enkelt stöd som är naturligt för familj, släkt och vänner att ge. I både svenskarnas och invandrarnas berättelser framträder ofta maten som en viktig hjälp. De närstående har antingen handlat och lagat mat eller haft mat med sig. Att sörjande människor ofta slutar att äta eftersom de har förlorat aptiten är en självklar erfarenhet i invandrarnas traditioner. Den är en kunskap som traderas i den mekaniska solidariteten. I de västerländska samhällena är det även de moderna professionella, psykiatrikerna och psykologerna, som förmedlar denna kunskap i psykologisk och psykiatrisk litteratur. Ett exempel är Johan Cullberg (1999) och Collin Parkes (1974) som båda tar upp de fysiska symtom som traumatisk kris för med sig. Dessa olika former av kunskap belyser Durkheims teori om det organiska samhället där professionell kunskap tar över områden som förr tillhörde den mekaniska solidariteten.

Liksom ungdomarna har även några av föräldrarna fått stöd genom de svaga banden i sina nätverk. En förälder till ett skadat barn berättade om en kurator som hon träffat bara en gång tidigare hemma hos en väninna. Efter branden hade kuratorn tagit kontakt med föräldern och ordnat många praktiska saker som kontakt med skola och motionskort till det skadade barnets syskon. Kuratorn som är landsman till föräldern har blivit en "extramamma" och varit till stor hjälp, även när det efter en tid blev kris i familjen. En av de intervjuade föräldrarna kontaktades med detsamma efter branden av en kurator som tidigare hade haft samtal med intervjupersonen i samband med en skilsmässa.

Några av föräldrarna till de omkomna barnen kände till varandra eftersom deras barn var goda vänner. Efter branden har föräldrarna träffats och lärt känna varandra. ”... Det har varit den största stötten att vi träffar varandra, vi föräldrar. Vi har så mycket att prata om hela tiden om våra barn.” (svensk förälder, int. nr 13). I detta fall har mötena mellan föräldrarna inneburit att relationen fått inslag av vänskap, men också den speciella form av stöd som gemensamma erfarenheter av en svårighet kan förmedla.

Det sociala nätverkets begränsningar

Föräldrarna har berättat om vänners stöd som något mycket värdefullt. Av deras berättelser framgår det också att vännerna endast förmådde visa responsivitet för föräldrarnas behov en begränsad tid. Sedan orkade de inte längre att samtala om branden och sorgen.

Man har vänner som är så trötta på en ... att de spyr bara man öppnar munnen. För det är ju många runtomkring en som inte orkar lyssna på en till slut (svensk förälder, int. nr 13).

Detta är något som de svenska föräldrarna uttryckligen har förmedlat. Av invandrarföräldrarnas berättelser framgick det inte om deras vänner hade upphört att ge känslomässigt stöd.

En förälder berättade att det i början fanns många vänner och bekanta som kom och hälsade på och ringde för att prata.

... och då känner man sig nästan uttömd ... med sedan efter ett tag då kände man själv att det fanns inte någon att ha tag på just då. Så det är väl fortfarande lite så att tyvärr är det svårt att känna att folk finns när man mest behöver träffa någon ... Jag tror att vänner och bekanta, folk omkring för dem är det något som dom har tagit sig genom ... livet går vidare. Men för mig och för många andra, det är liksom nu det börjar 'OK, så här är det'. Men det står inte på löpsedlarna, det är inte samma intensitet i det längre. Man har nästan slitit ut sin vänkrets så att man känner att man inte kan hålla på att älta detta med vänner utan snarare får man försöka hålla en viss mask då: 'Javisst, livet går vidare' och jag är glad och pigg ändå. Jag känner nu att man känner sig verkligen mer och mer ensam med detta (svensk förälder, int. nr 23).

Båda citaten illustrerar den känslighet för obalans i givandet och tagandet som finns i vänskap. När den ena parten i en vänskapsrelation är mycket upptagen av en sådan katastrof som ett barns död, får den andra parten en roll som givare av stöd. Som Habermann angett, är parterna inriktade på

varandra i första hand som vänner. Rollen som hjälpare är sekundär (Habermann 1987 s. 82). Dyregrov skriver om familjens och vännernas intensiva men kortvariga stöd. Det är svårt för de närmaste i omgivningen att förstå att den drabbade kan ha reaktioner en lång tid efter händelsen. I stället förväntas den drabbade ”rycka upp” sig. Detta kan resultera i det fenomen som citatet ovan beskriver: den drabbade döljer sina behov. Det kan också resultera i att de drabbade stöter bort omgivningens stöd med argumentet att de som inte upplevt samma sak kan ändå inte förstå hur det känns (Dyregrov 1992 s. 29).

I en studie av svenska föräldrar som förlorat små barn framkom att det fanns mekanismer i det stöd familjerna fick som ibland innebar hinder för förändringar som skulle kunna leda till bättre anpassning i den nya situationen. Föräldrarna fick praktiskt stöd av anhöriga, t.ex. med barnpassning. Det framkom också att mor- och farföräldrarna kunde överbeskydda det döda barnets föräldrar genom att ta över förberedelserna för begravningen. Vänner, grannar och bekanta visade deltagande. Vissa av vännerna hade emellertid förväntningar på att de drabbade föräldrarna skulle återgå till det normala livet igen. I några fall visade sig en avlägsen bekant visa stor förståelse och ge ett bra stöd. De som kunnat ge stöd var personer med egen förlust eller med god empatisk förmåga (Rönmark 1999 s. 242 ff).

Det bristande stödet från det sociala nätverket gjorde att några av de intervjuade föräldrarna en tid efter branden sökte hjälp hos professionella. För dem som hade gått genom en skilsmässa innebar förlusten av barnet att problem i den tidigare relationen blev tydliga. Makarna ville inte lägga dessa problem på den nya partnern utan sökte hjälp hos utomstående. Det kunde också vara så att makarna i en parrelation inte ville samtala om förlusten av barnet samtidigt.

För det är lite grann när vi två pratar så är kanske inte den andra intresserad eller kanske inte vill prata om det eller och då vet jag att jag har samtalskontakten (genom krisgruppen) ... Behovet kom när kompisarna försvann (ett svenskt föräldrapar, int. nr 19).

Ibland kunde någon i det sociala nätverket uppmuntra föräldrarna att söka samtalsstöd hos någon professionell.

Sammanfattning

Intervjuerna med de drabbade ungdomarna och föräldrarna i denna studie bekräftar resultaten från andra studier som visar det sociala nätverkets stora betydelse som stöd efter en katastrof (Drabek 1986, Granovetter 1982, Enander m.fl. 1993). De svenska föräldrarna ansåg att vännerna var det bästa stödet för dem. Här framträder en skillnad mellan ungdomarnas och föräldrarnas berättelser. Kamrater och vänner verkade fortfarande vid intervjutillfällena, 4-7 månader efter branden, vara ett viktigt stöd för ungdomarna. Föräldrarna däremot berättade att efter en tid "tröttnade" deras vänner, och det känslomässiga stödet från dem upphörde. I stället var föräldrarna hänvisade till professionell hjälp. Familjens och släktens stöd har också varit betydelsefullt men har beskrivits mera som en självklarhet. Den del i nätverket som man kanske inte alltid väntar sig stöd av, de svaga banden, visade sig i några fall innebära relationer med känslomässigt stöd och hjälp för både ungdomar och föräldrar.

Av tidrummen framgår intressanta rörelsemönster. Behovet av information var stort, och kunde inte i början tillgodoses av krisgrupperna. Informationssökningen skedde inte bara genom telefonsamtal eller via media. Oroliga föräldrar och ungdomar rörde sig, som de båda tidrummen visar, från sina bostäder till olycksplatsen, sjukhus, polis och krisgrupper. Även familjemedlemmar, släkt och vänner tog sig till sjukhusen för att söka information eller för att vara till stöd hemma hos de drabbade familjerna. Durkheim beskriver hur en grupp som drabbas av döden eller annan allvarlig kris har behov av att samlas. Detta visade sig konkret på Backaplan som blev en plats för offentlig sorg där många samlades, speciellt ungdomar. Där tillbringade de långa stunder redan innan listorna över de omkomna hade publicerats. Även Sahlgrenska sjukhuset, där identifieringen av de omkomna ungdomarna genomfördes, blev en plats där inte bara den närmaste familjen var samlad. Invandrarnas utvidgade släkter och kamrater till de omkomna åkte också dit. I ett senare skede innebar stödet från släkt, familj, vänner och även okända landsmän en spontan rörelse som pågick en tid, men som inte alltid var synlig på de offentliga platserna.

Efter några månader avlägsnades minnessakerna från Backaplan. Även om brandlokalen bevarades i det tillstånd som den var efter branden, försvann mycket av de synliga och omedelbara uttrycken för den kollektiva sorgen. Det sociala nätverkets stöd avmattades.

KAPITEL 7 DE DRABBADES KONTAKTER MED KRISGRUPPERNA

Ungdomarna och krisgrupperna

Ungdomarnas erfarenheter av krisgrupper berör framför allt två dimensioner. Flera lyfte fram krisgruppernas positiva funktion som *mötesplatser* och tillflyktsorter. Krisgrupperna blev en plats där ungdomarna kunde samlas och vara tillsammans. Men krisgruppernas insatser kunde också upplevas som *påträngande*. De vuxna var ivriga att erbjuda tjänster fast ungdomarna inte frågade efter dem.

Krisgrupper som mötesplatser

Av intervjupersonerna i denna studie har fyra varit i kontakt med krisgrupper som lät ungdomar övernatta i lokalen under de första dygnet efter branden. Två av dem fick göra det hos en krisgrupp som öppnades av en frivilligorganisation. Ledaren för denna grupp var en bekant till ungdomarna och ingick därmed i deras sociala nätverk. De två övriga ungdomarna besökte en krisgrupp som öppnades i samarbete med stadsdelsförvaltningen och Svenska kyrkan. Krisgruppen kunde erbjuda praktisk omsorg: ”Vi fick mat där, vi fick sova där, vi fick stöd, vi fick jättemycket saker, dom var jättesnälla.” (flicka, int. nr 33). Hos krisgruppen fanns även många anställda från socialförvaltningen, skolan och kyrkan. De vuxna erbjöd samtal.

En socialsekreterare såg mig när jag var dålig, jag mådde jättedåligt. Jag kände inte för att prata med vem som helst, jag ville inte göra det utan ville mest vara för mig själv. Men så var det vår skolkurator, jag kände henne jättebra. För henne ville jag öppna mig själv, berätta mina känslor ... jag kunde alltid prata med henne, hon var jätteschysst, hon gav mig jättebra råd, stöd, allt möjligt (flicka, int. nr 33).

Kuratoren kommenterade inte samtalen med flickan utan insatserna i allmänhet i det akuta läget:

Alla ungdomar kom ju bara och var helt förtvivlade och då gäller det ju bara att finnas och trösta. Det är ju det man gör liksom ... Jag tror att vi gjorde absolut det maximala vi kunde göra ... vi försökte tänka på allt, så mycket som möjligt ... man får en otrolig kraft ... Man själv är bara ett verktyg för att göra så bra som möjligt i ett sådant här läge (skolkurator, int. nr 39).

Flickan blev tillfrågad vad hon skulle ha gjort om inte krisgruppen hade funnits. Hon svarade:

O Herre Gud, jag skulle nog gjort självmord om jag skall vara ärlig. Men var skulle jag varit då, vart skulle jag tagit vägen? Det brukar jag fråga mig själv också ibland ... Jag vet inte vad jag skulle ha gjort faktiskt utan krisgruppen. Den frågan vet jag faktiskt inte hur jag skall svara på men jag tror inte jag hade klarat av livet då (int. nr 33).

Vistelsen hos krisgruppen innebar för denna intervjuperson flera viktiga saker: en tydlig *struktur* i det kaotiska läget, *praktisk omsorg* och *samtal med en vuxen* som hon hade ett bra förhållande till redan innan. Hon har nästan exakt samma erfarenhet som flickan i kapitel 6 som hade sovit hos en krisgrupp som en frivilligorganisation öppnade. Båda ungdomarna har erfarit krisgruppen som ett ställe där de öppet fick uttrycka sin sorg och sorgens känslor. Båda krisgrupperna har därmed erbjudit en form av tillflykt och ett ställe som bekräftade livet och de sammanhållande livsuppehållande krafterna.

En annan av de intervjuade ungdomarna besökte samma krisgrupp som flickan ovan. Han berättade att ungdomarna satt och pratade med varandra om hur de saknade sina kamrater. Några bad till Gud, och man tröstade varandra. De vuxna hade också tröstat och bjudit på mat. Intervjupersonen hade inte haft samtal med någon vuxen. ”Alla fanns med varandra där så man behövde ingen präst eller kurator att snacka med” (pojke, int. nr 34). För honom gavs det hos krisgruppen en möjlighet att uttrycka sorg på ett sätt som han tyckte om, nämligen att skriva dikter om sina döda kamrater och saknaden efter dem.

Intervjupersonerna hade också erfarenheter av krisgrupper som inte fungerade lika bra.

Påträngande erbjudanden och enkätfrågor

”Dom förstod att vi mådde dåligt men i det tillståndet vill man helst inte prata med någon” (flicka, int. nr 2). Citatet ovan är från en flicka som på Backaplan blev erbjuden soppa och filter av Röda Korset. En pojke beskrev det stöd som erbjudits från präster och olika krisgrupper på Backaplan i liknande ordalag. Ungdomarnas erfarenheter av påträngande erbjudanden avslöjar de vuxnas föreställning om vilka behov de drabbade antogs ha. Denna föreställning innebar bland annat att alla drabbade fryser och behöver

samtal. Även följande berättelse ger exempel på de vuxnas föreställningar om de drabbades behov. En av de intervjuade pojkarna berättar att han deltog i festen och skadades lindrigt i branden. Efter den medicinska behandlingen tyckte läkaren att han behövde komma till en krisgrupp. Läkaren ringde då till en sådan grupp på en skola. Två personer satt i ett rum och tog emot drabbade. Intervjupersonen kände inte dem. De hade frågat: ”Vill du berätta vad som hänt? Hur känns det? Känns det bra?” (pojke, int. nr 18). Intervjupersonen upplevde inte att han fick någon hjälp. De vuxna i krisgruppen ville säkert trösta, men kontakten fungerade inte.

En av personerna i krisgruppen, en socialsekreterare, kommenterade det inträffade. Hon och hennes kollegor visste inte att de tillhörde en krisorganisation när de tidigt på morgonen efter branden blev beordrade att öppna en krisgrupp. När den unge mannen kom, fanns inte så mycket mer att göra än att lyssna, ge dricka och erbjuda en telefon att ringa med. Arbetet präglades av improvisation. Hela situationen präglades av det som hänt ”Vi hade ju hamnat i det här, vi var ganska chockade själva givetvis.” (int. nr 29). Efter hand blev arbetet mera organiserat. Krisjourens representanter antecknade t.ex. namn och telefonnummer på dem som besökte jouren för att kunna följa upp familjerna. Episoden beskriver ett konstruerat möte. Den beskriver indirekt också de antaganden om de drabbades behov, här samtal, som fanns hos läkaren. De som tog emot de drabbade hos krisjouren hade ”hamnat” i det arbetet utan att ens veta om att de ingick i en krisorganisation.

En flicka upplevde den elevenkät som Göteborgs kommun genomförde under våren 1999 som påträngande. Hon tyckte det var svårt att fylla i enkäten:

Det kändes jobbigt. Den dagen var förstörd för mig, jag kunde inte gå på någon lektion. Jag fick tillbaka minnena, jag kunde inte gå, kunde inte äta, jag kunde inte gå på lektionerna, kunde inte koncentrera mig ... jag bara stack därifrån, för det var jättejobbigt (int. nr 33).

Efter Estonias förlisning hade de anhöriga negativa erfarenheter av att bli påmind om katastrofen genom enkäter som bland annat skickades från Ersta sjukhus. Även de överlevande efter Estonia upplevde sig ha blivit forskningsobjekt för olika studier utan att få veta något om resultaten. Även om det efter Estonia handlade om vuxna drabbade, är det en indikation på hur sårbar man är som drabbad och att det kan vara svårt att värja sig mot olika forskares och myndigheters behov av att veta vad drabbade anser om olika saker. En av de intervjuade ungdomar som ingår i denna avhandling

sade att mardrömmarna säkert skulle återkomma efter intervjun. Intervjun ägde rum drygt sex månader efter brandkatastrofen. Även samtalsintervjuer kan alltså ha samma effekt som frågor i en enkät, att inte bara påminna om den svåra katastrof som vederbörande drabbats av utan även riva upp ett sår som håller på att läkas. Detta är ett exempel på de etiska frågeställningar som jag tagit upp i kapitel 1.

Kommentar

Krisgrupper som öppnade lokaler där ungdomar kunde vara tillsammans och även övernatta har gett *rum för sorg och sörjande*. Den ena krisgruppen öppnades spontant av en frivilligorganisation i föreningens klubblokal. Den andra organiserades av en stadsdelsförvaltning tillsammans med kyrkan. Själva arbetet har dock bedrivits på ett likartat sätt. Intervjupersonernas erfarenheter är nästan identiska oavsett vilken av dessa två krisgrupper som stod bakom dem.

En annan positiv insats var att inom ramarna för krisgruppernas verksamhet kunde ungdomarna uttrycka sina tankar genom att skriva ner dem i form av dikter. Det förefaller som om att detta haft en lindrande effekt under de första dagarnas chock och förvirring. De vuxna försåg ungdomarna med papper och penna och gav dem möjlighet att sätta upp dikterna som en utställning eller att samtala om dem. Att det har varit viktigt för ungdomarna att skriva om sina tankar och dela dem med andra framgår också av de minnessidor som öppnats på internet med en stor mängd dikter och brev till omkomna kamrater (t.ex. <http://www.angelfire.com/wy/brandkatastrofen/meralasa.html> som ännu i mars 2002 kunde nås via Göteborgs stads hemsida).

Ett tydligt resultat är att trots att krisgrupperna kunde erbjuda samtalsstöd med välutbildade professionella, föredrog de intervjuade ungdomarna att samtala med vuxna som ingick i deras sociala nätverk. Ungdomarna *valde* vilka de ville samtala med. Ingen av ungdomarna anlidade någon vuxen professionell i krisgrupperna som inte ingick i deras sociala nätverk. Det är framför allt flickor som berättat att dessa samtal varit mycket betydelsefulla och inte har kunnat ersättas av samtal med föräldrar. Pojkarna har kunnat tala med både någon från familjen och med någon som ingår som en svag länk i nätverket. Resultatet bekräftas av en utredning som skolverket gjorde angående krisstöd på skolorna i Göteborg efter brandkatastrofen (Skolverket, 2000). Av utredningen framgår att ungdomarna efter branden

sökte sig till Backaplan och sjukhusen och inte så mycket till de olika kriscentra som öppnades. Eleverna har uppskattat stöd från lärare och fritidsassistenter. Eleverna har däremot känt sig kränkta när det kom okända personer till klassen för att tala om deras känslor. Vidare har man efteråt på skolorna förstått att man varit för snabb att ” ... remittera elever till utomstående psykologer när eleverna egentligen bara var i behov av att tala ut om sina känslor med nära vänner och vuxna de kände förtroende för.” (Skolverket, 2000 s. 24). Förutom samtal har skolorna ordnat minnesstunder och upprättat minnesrum med fotografier av de omkomna eleverna och böcker där eleverna kunnat skriva dikter och minnesord. Dessa symbolhandlingar och ritualer har varit uppskattade.

En enkätundersökning som Göteborgs stad genomförde och som med stor sannolikhet är den som en av intervjupersonerna inte tyckte om att delta i, ger också intressanta svar. De flesta elever (91 %) tyckte att ”snacka öppet” med personer i det informella nätverket som vänner och föräldrar var till hjälp efter branden. På andra plats kom tro på Gud eller liknande och att få stöd av de svaga banden i nätverket, d.v.s. lärare och elevvårdspersonal. På tredje plats kom hjälp från psykolog eller någon annan utanför skolan, som t.ex. kyrkans anställda (Göteborgs stadskansli, 2000). En nyanserad bild av både det sociala nätverkets betydelse och av samhällets stödinsatser framgår av en undersökning som genomfördes under våren 2000. Barn- och ungdomspsykiatri (BUP) i samarbete med skolorna och stödcentra följde upp 275 ungdomar som deltog i festen 29-20 oktober 1998. Frågorna till ungdomarna handlade om bland annat hur de uppskattat olika former av stöd. De flesta tyckte att vännerna och familjen var det bästa stödet. Över 80 % hade utnyttjat minst en form av de stödinsatser som samhället erbjöd som elevvård, stödcentra eller BUP, och de flesta var mycket nöjda med dessa insatser (Broberg 2002). Båda undersökningarna visar på vikten av stödet från det sociala nätverket men också betydelsen av t.ex. elevvårdens insatser.

Två år efter branden genomfördes en intervjuundersökning i form av gruppdiskussioner med ungdomar på några gymnasieskolor i Göteborg (Peterson 2002). I den berördes det krisstöd som erbjöds av skolor och krisgrupper. Eleverna ansåg att krisstödet var bra för dem som behövde det, men att med detsamma efter branden ville de inte samtala med någon. Först senare uppstod ett behov av att träffa någon som kunde lysna (Peterson 2002 s. 101) föräldrarnas kontakter med olika krisgrupper

Föräldrarnas kontakter med olika krisgrupper

De drabbade föräldrarnas kontakter med krisgrupperna har sett mycket olika ut; från kortvariga möten under första natten på sjukhuset till ett kontinuerligt stöd under flera månader med både praktiska inslag och samtal. Begreppet ”krisgrupp” är inte helt entydigt för alla intervjupersoner. Kontakt med socialtjänsten för att t.ex. få hjälp med att byta lägenhet tolkas inte som krisgruppernas insats trots att de kan ha initierats av en sådan grupp. Invandrare har hävdats att de inte fått tillräcklig information om att det fanns krisgrupper. Andra berättar om stöd och hjälp från krisgrupper som de inte hade velat vara utan, åter andra om bemötande som inte motsvarat de behov man hade. Man kan sammanfatta de drabbades erfarenheter med att krisgrupperna kunnat erbjuda följande:

- information
- känslomässigt stöd
- praktisk hjälp
- kontinuitet och uppsökande verksamhet
- förmedling av kontakter med andra drabbade
- symbolhandlingar

Kategorierna utesluter inte helt varandra. Känslomässigt stöd och kontinuitet kan t.ex. ingå som en del i de andra formerna av stöd, men gör det inte alltid.

Information

Under det första dygnet efter branden sökte föräldrarna information om sina barn hos olika krisgrupper. På sjukhusen kunde företrädare för PKL-grupper hjälpa de anhöriga att läsa i listorna över skadade och hitta barn som hade lagts in för vård. Det fanns också föräldrar som upplevde att informationen inte alls fungerade. Tidigt på morgonen gick en förälder till en av stadsdelsförvaltningarnas krisgrupper:

Att jag åkte dit berodde väl på att, OK, jag åker dit, dom kanske har sammanställt listor eller något sådant för jag jagade ju hela tiden efter mitt barn. Jag hade inte fått över huvud taget något konkret besked ... Vi satt där kl 6.30 på morgonen, och dom visste om möjligt ännu mindre än vad jag visste ... Och vad kan man göra, ingenting i stort sett. Man kan bara dela faktum att det här såg ju ganska illa ut. Man visste

fortfarande inget och för varje timme som gick förstod man att det var mindre och mindre odds (en svensk förälder, int. nr 23).

Föräldern har utbildning i informationsfrågor och ansåg att sjukhuset inte kunde hantera informationen som det borde ha gjort. Denna förälder kastades mellan hopp och förtvivlan och ville veta om barnet överlevt. På polishuset kom ett besked om tre barn som överlevt, men sekretesslagen hindrade att man lämnade ut vilka de var. Socialsekreteraren från krisgruppen hjälpte föräldern att ringa men barnet fanns inte med på listan över skadade. Först på lördag kväll, nästan två dygn efter branden, fick föräldern av en polis på patologen veta att barnet hade omkommit.

Under de första dygnen var det ingen myndighet som hade fullständig information om vilka som omkommit och vilka som skadats. Den första tidens bristande information och dåligt bemötande på polishuset har kritiserats av några intervjupersoner. Det finns dock enstaka positiva erfarenheter. En förälder hade chockad och gråtande stått utanför polishuset och hade då spontant blivit mycket vänligt bemött av länspolischefen som råkade komma förbi.

Den statliga utredningen *Brandkatastrofen i Göteborg* (SOU 1999:68) har tagit upp bristerna i informationen och bemötandet av de drabbade efter branden samt misstron mot myndigheterna. De anhöriga som kommit till tals i utredningen har olika synpunkter. Många anser sig ha blivit känsligt, respektfullt och professionellt omhändertagna t.ex. vid själva identifieringen. Andra åter anser sig ha blivit formellt bemötta eller till och med ha blivit avvisade. Några har angett att de inte alls blivit kontaktade av stadsdelsförvaltningarnas krisgrupper trots att deras ambition var att söka upp alla. Kritik har framförts, bl.a. mot att det tog lång tid att få besked om barnen. Några har upplevt att myndigheterna prioriterade informationen till massmedia före informationen till de anhöriga (SOU 1999:68 s. 109 ff). Försvårshögskolans rapport anger sjukhussekretessen som en orsak till att informationen om vilka som omkommit inte fungerade. Brist på information ökade i sin tur oron både bland personalen och bland föräldrarna som i brist på säkra besked åkte mellan de olika sjukhusen (Hagström m.fl. 2001 s. 146 ff).

Exemplen ovan gäller informationen och dess betydelse för föräldrarna under de första dagarna efter branden. Det uppstod dock situationer med bristande information i ett senare skede. Föräldrarna i denna under-sökning berättade att det var svårt att få kontakt med läkare för att få reda på den exakta dödsorsaken och om barnet levde vid ankomsten till sjukhuset. Det

har också varit svårt att ordna sjukskrivning och läkarintyg och journaler för försäkringar för skadade barn. Någon förälder har saknat information om vad sorg och sorgens olika faser innebär. Några föräldrar ansåg att det borde ha funnits direkt information till de drabbade om att de olika stödcentra kommit igång, inte bara en annons i tidningen.

Känslomässigt stöd

Vid identifieringen av de omkomna barnen hade föräldrarna stöd från sjukhusens PKL-grupper, t.ex. präster och kuratorer. En familj upplevde väntetiden som lång och påfrestande. Vid själva visningen hade prästen och kuratorn följt med familjen.

Dom fanns där bara liksom. Det var väldigt skönt. Vi pratade och dom bara fanns. Jag tror inte man hade orkat med eller varit mottaglig för något annat ... det var skönt, bra att ha med dom där, de lotsade oss vidare till bårhuset, lotsade oss lite så ”Sitt och vänta här.” Det är bra att någon gör det. Man behöver inte tänka själv.... Att dom gick in och tittade på barnet innan, det tyckte jag var väldigt bra. Den biten hade inte varit roligt att vara utan ... det var skönt att någon tog hand om en, man kände sig så väl omhändertagen av prästen då ... När det var som värst, när vi var på Sahlgrenska och det, då var man tvungen att ha det stödet. Även om dom inte sade mycket men såsom dom lyssnade, sög in och dom göt verkligen olja på vågorna lite grann, lugnade ner stämningen (svenskt föräldrapar, int. nr 13).

Dessa intervjupersoner ansåg att den bästa hjälp de hade fått var kuratorns och prästens stöd vid identifieringen. I det stödet fanns inslag av närvaro och lyssnande. Föräldrarna har till och med använt ordet ”omhändertagen” för prästens och kuratorns tydliga ansvarstagande i denna svåra situation. Föräldrarna fick telefonnummer till både prästen och kuratorn om de behövde ta kontakt med dem. Någon dag efter identifieringen hade båda ringt familjen, vilket var uppskattat.

Samtalet vid identifieringen innebar för de professionella att de ville förmedla att de flesta människor har resurser, även i svåra situationer. Kuratorn, som egentligen var psykolog, berättade vad hon försökte förmedla till de drabbade:

Jag försökte prata mycket om sorg och kris... sorgarbete, vad som kan vara rätt för den ena kan kännas fel för den andre. Det finns inget rätt sätt att sörja ... Såsom kroppen har sitt immunförsvar så har psyket också förvarsmekanismer att hålla ifrån en sorg. Det slår till för att man måste ha den distansen, man måste hålla det avståndet för man mår inte annars. Och det gör att man också ibland släpper fram sin sorg i de portioner som man själv orkar och kan ta emot ... så jag försökte ge dem sådana symboliska bilder, hur det kan se ut. När den andre mår dåligt, kan en

annan vara stark och det är också ett sätt som ofta brukar reglera sig själv i ett äktenskap eller en familj att man mobiliserar för att hålla en jämvikt (psykolog, int. nr 21).

Prästens kommentar var:

Jag kan inte säga direkt att jag hade någon strategi för att ställa vissa frågor ... Man kan inte säga så mycket egentligen ... Det är klart att man kan säga saker men som är till någon tröst eller så där det går ju inte. Det är ju inte det det handlar om utan det handlar om att dela en annan människas sorg på något sätt (int. nr 43).

Psykologen försökte förmedla kunskap till de drabbade om hur man som sörjande reagerar i en extrem situation. Prästen strävade efter att dela det svåra utan att ha något speciellt att säga. Föräldrarnas upplevelse däremot var att psykologen och prästen inte sade så mycket utan lyssnade intensivt och kunde på det sättet hjälpa dem.

En annan förälder fick kontakt med en socialsekreterare från en krisgrupp redan tidigt på morgonen efter branden. Socialsekreteraren följde sedan med föräldern som skulle identifiera sitt barn och tog kontakt varje dag fram till begravningen. Kontakten har sedan fortsatt flera månader efter branden och har inneburit både praktisk hjälp och känslomässigt stöd.

Hon har ställt upp jättemycket ... och lagt av sin privata tid, helger och kvällar ... Ibland var man villrådig ... praktiskt var man hur strulig som helst ... oförmögen att fatta beslut nästan om nånting ibland. Men då var socialsekreteraren väldigt bra ... kom ner och hämtade kl 10 och sade: 'Så hinner vi göra detta innan, så åker vi dit sen.' Så hon körde, lämnade och hämtade och var med. Jag tror på något sätt lärde hon känna både mig och mitt barn (svensk förälder, int. nr 23).

Socialsekreteraren har kommenterat sin insats så här:

Vad jag tänkte eller vad jag kände väldigt instinktivt och som jag har blivit ännu mera styrkt av efteråt, det är just det här med tillgängligheten. För det första vara tillgänglig och för det andra hjälpa folk med det de behöver ha hjälp med (int.nr 30).

Båda berättelserna ovan belyser hur responsiviteten har funnits som en del i de professionellas insatser. Responsiviteten har innefattat lyhördhet och känslighet för de drabbade och för den svåra upplevelse som identifieringen av det omkomna barnet innebar. Berättelserna exemplifierar en dimension i krisgruppernas arbete som skiljer det väsentligt från sjukvårdens och socialtjänstens ordinarie kontakter med patienter och klienter. Dimensionen handlar om *tid och rum* i betydelsen att de professionella har varit med de drabbade där de har befunnit sig i svåra situationer, på sjukhus och på andra ställen. Krisgruppernas insatser av akut karaktär framträder också tydligt genom det faktum att de professionella överskridit sina ordinarie arbetstider.

De professionella har brutit mot ett av gräsrotsbyråkратиernas kännetecken, att den som behöver hjälp måste anpassa sig till tjänstemannens tider och infinna sig på t.ex. en socialbyrå.

Praktisk hjälp

När de omkomna hade identifierats, fick de anhöriga många praktiska frågor att lösa. En förälder besökte en krisgrupp som spontant ordnats av hans landsmän mest för att få information på sitt eget språk. Krisgruppen hade haft öppet varje dag och där fanns tillgång till telefon som föräldrarna fick använda. Krisgrupperna hjälpte med förberedelserna inför begravningarna. Stadsdelsförvaltningens krisgrupp gav information till ledarna i denna krisgrupp som sedan vidarebefordrade den till de drabbade familjerna. Både lokala politiker och statsråd besökte denna krisgrupp för att bland annat diskutera hur det skall bli i framtiden för ungdomarna. Föräldrarna tyckte att krisgrupper är bra för att de underlättar information. ”Krisgrupperna ordnar möten för att bli en bro mellan myndigheterna och föräldrarna.” (invandrare, int. nr 4).

Det praktiska stödet från krisgrupperna fördes snabbt över till socialtjänsten. En förälders kommentar om att krisgrupperna inte har någon makt, det har däremot myndigheterna, blir därmed förståelig. Med detta menade föräldern att när det gäller att ordna en del praktiska saker t.ex. byte av bostad, hjälper det inte att ha kontakt med en krisgrupp utan det är andra myndigheter som till sist bestämmer. Socialtjänstens insatser har bland annat inneburit förmedling av de 20 000 kr som Göteborgs stad betalade för varje omkommet barn. Socialsekreterare utsågs till kontaktpersoner för de drabbade familjer som inte tidigare var kända av socialtjänsten. En familj fick hjälp av en socialsekreterare att ordna extra lärare för ett syskon i samarbete med skolan samt gratis sportaktiviteter. Socialsekreteraren förmedlade också kontakter med läkare och psykologer för föräldrarna samt ekonomisk hjälp för en resa till hemlandet. Familjen kommenterade inte speciellt dessa insatser utan nämnde bara att socialsekreteraren ”var snäll” och ringde föräldrarna ibland för att höra hur de mädde (invandrare, int. nr 8). Det praktiska stödet till dessa två familjer har förmedlats utan att det har blivit problem. Följande berättelse är ett exempel på hur de organisatoriska ramarna kan hindra en responsiv kontakt.

En socialsekreterare från en stadsdelsförvaltnings krisgrupp sökte upp en familj två dagar efter branden. Familjen upplevde att socialsekreteraren ” ... inte var bra att informera om hur hon skulle hjälpa oss.” (invandrare, int. nr 1). Föräldrarna saknade tolk och översättning av svenskspråkig information. De hade fått påminna om praktisk hjälp som extra barntillsyn och bussar till begravningen som ordnades i de andra stadsdelarna. Trots förfrågan om ytterligare matpaket fick familjen inte detta. Kontrasten i responsivitet blev tydlig när familjen söktes upp av en annan krisgrupp från en annan stadsdel som samarbetade med kyrkan. Representanter för denna grupp hade ringt familjen och erbjudit matpaket, psykologkontakt och taxiresor. En person från denna krisgrupp besökte familjen. ”Vi hade mycket folk hemma och dom (=krisgruppen) kunde hjälpa oss med kaffe och sådana grejer som vi behövde för det var en massa folk här inne” (int. nr 1).

Socialsekreteraren från den krisgrupp vars insatser familjen inte var nöjd med, berättade att ambitionen hos krisgrupperna var att söka upp alla drabbade familjer under helgen efter branden. Sent på söndag kväll hade socialsekreteraren och hans kollega gått hem till familjen och frågat hur de kunde vara till hjälp. Socialsekreteraren hade efter besöket bedömt att familjen inte hade behov av insatser eftersom de hade ett nätverk runt sig. Efter några dagar ringde dock föräldrarna till socialtjänsten och ville ha hjälp. Frågorna handlade mycket om praktiska arrangemang kring begravningen som socialsekreteraren inte kunde svara på. Familjen hade också frågat efter matpaket som han inte heller hade kunnat ordna, liksom bussar till begravningen. Socialsekreteraren var medveten om att kontakten inte blev bra och att den inte blev bättre av att familjen fick byta handläggare på grund av tjänstemännens semestrar och ledighet. Informationen från stadskansliet var oklar beträffande gratis taxiresor och busstransporter vilket gjorde att socialsekreteraren inte visste vad som gällde. ”Jag upplevde när jag var där ... att de var väldigt besvikna på myndigheternas agerande inklusive mitt. Och det jag kände var att jag inte kunde göra något annat än att ta emot det.” (int. nr 7).

Händelsen ovan beskriver inte bara brister i den praktiska hjälpen. Den är också ett exempel på hur organisationen påverkar de konkreta insatserna. Krisgruppens uppgifter fördes över till socialtjänsten. Detta i sin tur medförde att byråkratin i organisationen och hänsyn till tjänstemännens arbetstider hindrade en responsiv kontakt med familjen. Strax efter branden kunde socialsekreterarna i stadsdelens krisgrupp vara tillgängliga för de drabbade sent en söndag kväll. Redan några dagar senare försvann denna form av responsivitet när socialsekreterarna gick tillbaka till det ordinarie

arbetet. Kontakterna med familjen skedde nu på de villkor som en gräsrotsbyråkrati ställer för alla andra kontakter med klienter. Även de tjänster som socialtjänsten tillhandahöll begränsades av gräsrotsbyråkratin med hänvisning till den formella beslutsordningen. För familjen däremot väckte krisgruppens aktiva uppsökande förhoppningar om hjälp med praktiska frågor. I Lipskys (1980) arbete om gräsrotsbyråkratier finns en hänvisning till ett fenomen som kan förklara detta. Information om en gräsrotsbyråkratis nya tjänster gör också presumtiva klienters behov synliga. Tillämpat på krisgrupper betyder det att ju mer det talas om krisgrupper och deras erbjudanden av psykologiskt och socialt stöd, desto flera drabbade kommer att ha förväntningar på en sådan service. Om krisgrupperna erbjuder stöd aktivt och på ett allmänt sätt skapar det en förväntning om att alla frågor kan lösas av dem. När det allmänna erbjudandet dras tillbaka och arbetet underordnas de dagliga rutinerna inom socialtjänsten, blir de drabbades besvikelse förståelig.

Kontinuitet och uppsökande insatser

I föräldrarnas berättelser om krisgrupperna framträder kontinuitet som en viktig och uppskattad del i kontakten. Det kan t.ex. gälla hur en psykolog som mötte familjen på sjukhuset vid identifieringen av det omkomna barnet sedan erbjudit samtalskontakt under flera månader efter branden. Ett föräldrapar fick veckan efter branden telefonsamtal från en socialsekreterare från stadsdelsförvaltningens krisgrupp som hade presenterat sig och erbjudit stöd. ”I fall ni behöver hjälp så bara ring detta nummer.” (int. nr 19). Detta upprepades några gånger, men paret avböjde hjälpen med hänvisning till att de hade släkt och vänner som stöttade på olika sätt. Efter en tid upplevde intervjupersonerna att de inte kunde lägga allt som hade med förlusten att göra på varandra och att vännerna inte längre orkade lyssna. De ringde då det telefonnummer som de fått från krisgruppen. Samma socialsekreterare som haft kontakt med dem veckan efter branden svarade och kunde ordna samtalskontakter för båda föräldrarna. I detta sammanhang betonade föräldrarna att det är bra att krisgrupperna aktivt tar kontakt.

Man är väldigt tacksam att krisgruppen ringer. För man orkar liksom inte leta efter telefonnummer och ringa till en växel och fråga sig fram eller någonting sådant. Nej det kan man bara glömma. Så självklart att dom måste ringa och höra av sig och gärna för mycket, det gör ingenting. Det är mycket möjligt att dom blir dåligt bemötta av vissa men utifrån min egen syn så är jag bara glad att representanten från krisgruppen ringde flera gånger. Det är bara för mig att säga: ”Ja, jättebra att du ringde, när jag behöver så hör jag av mig till dig.” Så har man telefonnumret där och man har ett

namn och dom vet precis vad som gäller när man ringer då. Man behöver liksom inte förklara en sån här lång bit för att bli hänvisad till rätt person utan då vet man där. Så en krisgrupp eller vad dom nu vill kalla sig, dom måste höra av sig i fall det händer nåt (svensk förälder, int. nr 19).

Socialsekreteraren, som efter en tid i krisgruppen övergick till ett att arbeta på ett stödcentrum, gav sin syn på att erbjuda hjälp:

Det är vårt uppdrag att se till att dom familjerna som har förlorat sina barn ... det är vårt ansvar att se till att ge dem erbjudanden hela tiden. Även om man tackar nej första omgången ... dom (=de drabbade i allmänhet) skall vi erbjuda hjälp och stöd när dom vill ha det ... ingen skall tappas bort. Vi skall heller inte jaga folk. Så har dom sagt att dom inte vill så ... men det skall finnas ett erbjudande under den här tiden som vi finns (socialsekreterare, int. nr 22).

De drabbades förväntningar på kontinuitet och tillgänglighet blev ännu tydligare i följande episod. En tid efter branden upplevde en av föräldrarna i en familj ett starkt behov av få samtala med någon utanför familjen och vänkretsen. Föräldern ringde då det telefonnummer som stadsdelsförvaltningens krisgrupp hade lämnat vid sitt besök. Ingen från krisgruppen svarade utan hon blev kopplad till växeln som i sin tur hänvisade till barnpsykiatrin. Föräldern blev besviken ”Det är nu man behöver det, det är nu en tid tillbaka skulle man behövt nånstans, en back-up ännu mera, för den första tiden är så praktiskt inriktad, det är försäkringar, det skall begravas, det skall göras det och det.” (svensk förälder, int. nr 13). Till sist ringde intervjupersonen den kurator som hade varit med vid identifieringen på Sahlgrenska och som intervjupersonen hade haft bra kontakt med. Kuratorn ordnade en samtalskontakt med en annan kurator i Göteborg.

Det inträffade kommenteras av krisgruppens representant, en socialsekreterare, som besökte familjen. Hon tyckte att det måste varit ”jättejobbigt” för föräldrarna att inte kunna nå krisgruppen när de behövde hjälp. Vid alla hembesök gav hon och hennes kollegor sina telefonnummer och adresser till familjerna och berättade att de var tillgängliga för dem. Föräldrarna hade kunnat ta direktkontakt med henne när de inte nådde krisgruppen. Samtidigt är krisgrupperna inte någon permanent verksamhet. ”När man gör sådana här verksamheter, en krisjour eller något tillfälligt, så tror jag att man måste ändå säga att det är tillfälligt.” (int. nr 42). Krisgruppens samordnare ansåg i sin kommentar att praktiska problem inte kan organiseras bort. Som tjänsteman skall man inte ” ... sitta och tro att andra människor inte klarar av nånting som vi själva skulle klara av ...

däremot är det helt avgörande hur man bemöts av den enskilda personen, i telefonen, *det* måste man däremot jobba med. Alltså en förhållningsfråga. Det är det det handlar om.” (krisgruppssamordnare, int. nr 28).

Båda kommentarerna pekar återigen på det organisatoriska dilemma som krisgrupperna kan råka ut för. Deras syfte är att vara lättillgängliga och nåbara. Genom uppsökande verksamhet och meddelanden i media bygger krisgrupperna upp förväntningar hos de drabbade om tillgänglighet och kontinuitet. Med sina lösa organisationer i form av nätverk är krisgrupperna emellertid verksamma bara en begränsad tid. Arbetsuppgifterna slussas in i befintliga organisationer som måste hitta lösningar och rutiner för dem. De drabbade däremot kan inte alltid se denna övergång till de befintliga organisationerna om de inte tydligt informeras om detta. För de drabbade framstår krisgrupperna som självständiga, bestående organisationer som är nåbara även några måna-der efter en katastrof. Denna bild av en självständig organisation kan för-stärkas av den massmediala bild som sprids i samband med stora olyckor och katastrofer. Olika experter uttalar sig om hur viktigt det psykologiska och sociala stödet är och att det är krisgruppernas uppgift att ge det.

Kontakt med andra drabbade – ”kedja” av stöd

Några föräldrar har berättat att de blev inbjudna till en samtalsgrupp för anhöriga med anknytning till branden. Dessa grupper har organiserats av Svenska kyrkan, och i något fall tillsammans med stadsdelsförvaltningen. En av föräldrarna med invandrarbakgrund tyckte att gruppen är bra, alla har samma problem och samma känsla oavsett nationalitet och religion. Även om andra kan förstå att de drabbade föräldrarna har det svårt, känner de inte som de anhöriga som alla är drabbade på samma sätt (invandrare, int. nr 4). Samtalsgruppen kan fungera som ”lite terapi, kan man säga” eftersom man samtalar med varandra om sorgens känslor (invandrare, int. nr 1). En av föräldrarna hade blivit inbjuden till en samtalsgrupp i kyrkan och deltagit i början. Sedan hade intervjupersonen börjat studera sin egen religion och koranen och kände sig lugn. Detta medförde att intervjupersonen inte ville delta i kyrkans samtalsgrupp. ”Jag tyckte att det var bättre att läsa koranen än bibeln då.” (invandrare, int. nr 8). En svensk förälder tyckte att enskilda samtal fungerade bättre för att reda ut tidigare problem än samtal med andra i en grupp. En av samtalsgrupperna delades i två grupper, eftersom det visade sig att föräldrarna hade helt olika behov och hade kommit olika långt i sin bearbetning av sorgen.

Ett föräldrapar har jämfört samtalsgruppen med enskilda samtal med kuratorer och socialsekreterare.

Hon (socialsekreteraren) är ju alltid intresserad ... det är hennes jobb så att säga. ... den krisgruppen som finns i form av min socialsekreterare, dom har ju en speciell funktion i och med att dom är professionella. Sen har vi det här andra då, samtalsgruppen, det är på ett annat plan, det är mera på det känslomässiga planet. Man får prata om sitt barn på ett annat sätt, man får visa kort och spela skivor och läsa dikter och såna saker ... Man har samma tankar, har man och samma dåliga samvete har man och saker och ting när man bråkat med sina barn ... Det blir mera ärligt om man säger så. För alla är i samma situation. Barnen har dött, och jag har också tänkt så eller sagt så till mitt barn eller något liknande. Medan socialsekreterarna, dom är ju mer ... dom skulle man inte lita på samma sätt om dom sade: ”Men det är inget konstigt i det.” Då tänker jag: Ja du har betalt för att göra så här (skratt). Ja det finns hela tiden i bakhuvudet när man pratar med dom, OK, dom säger detta bara för att dom har läst i en bok att så här skall man säga, dom måste hålla med oss osv. Så att på det viset känns det nästan bättre i samtalsgruppen, just för att det är så ärligt hela tiden, att man får ur sig allting ... Dom (andra föräldrarna) är verkligen intresserade också och höra vad mitt barn gjorde och vad barnet kunde och allting sådant. På samma sätt som jag är intresse-rad av att höra vad de andra föräldrarnas barn kunde.” (svensk förälder, int. nr 19).

En av ledarna för gruppen, en diakon, kommenterade samtalsgruppen och sin roll som professionell:

Jag tror att i en sorgegrupp skulle man förlora på att ha en professionell distans. Utan det folk efterfrågar och flera av de anhöriga har betonat, vad viktigt det är med medmänniskor, människor som man känner verkligen bryr sig och har omtanke ... Flera av de anhöriga har sagt att dom inte har känt på samma sätt när dom har mött en expert eller en psykoterapeut eller en psykolog bakom en disk vilket alla har erbjudits ... Det har inte känts naturligt för flera av föräldrarna att sitta i dom samtalen för att dom känner att det inte har funnits en sann medkänsla empati så (diakon, int. nr 27).

Citaten ger ytterligare en aspekt av krisgruppernas arbete. Det är som om de drabbade trots samtal med professionella behöver ytterligare en dimension, att dela sina erfarenheter i en grupp med andra som präglas av medmänsklighet från ledarnas sida. Föräldrarnas erfarenheter av krisgrupper och samtalsgrupper illustrerar ett slags ”kedja” av stöd. Kedjans första länk är det sociala nätverket som fungerade som det första spontana stödet för de drabbade redan omedelbart efter branden. Den andra länken utgörs av de olika krisgrupper som gav stöd t.ex. vid den påfrestande identifieringen av de omkomna på sjukhuset eller som hjälpte familjerna med praktiska frågor. Den tredje länken i kedjan formas av kontakterna med andra drabbade

familjer. I denna kontakt kan föräldrarna identifiera sig med varandra, alla har förlorat barn i tonåren. Denna kontakt innebär att dela känslor och minnen. I dessa samtal finns *ärlighet* som ett viktigt inslag. Att vara ärlig betyder att benämna saker vid dess rätta namn som till exempel ”dåligt samvete för att man bråkade med sitt barn”. De professionella i individuella samtal uppfattas däremot som att de säger vissa saker för att de ”läst om det i böckerna”, inte för att de har samma känsla som den drabbade föräldern. Kontakten med den professionella har i stället, som det beskrivs i citatet ovan, en karaktär av asymmetri och icke-ömsesidighet där den professionella inte delar med sig av sina känslor.

En liknande erfarenhet om olika stödfunktioners betydelse beskriver Rolf Stål (1997) i sin studie av mödrar till tonåringar som plötsligt började missbruka narkotika. Det grundläggande stödet förväntade sig mödrarna av professionella socialarbetare. Socialarbetarna skall kunna hänvisa vidare till andra som kan ge hjälp. De skall också ha kunskap om tidigare erfarenheter. Det avgörande sociala stödet däremot ansåg mödrarna finns hos människor som har erfarenhet av samma problem och som därför har förståelse för andra som drabbats. Socialarbetarnas uppgift borde vara att förmedla kontakt med andra drabbade (Stål 1997).

De intervjuade föräldrarna i denna studie har i några fall av kyrkan eller stödcentrum erbjudits samtal med andra föräldrar. Två föräldrapar berättar emellertid att de fick höra talas om samtalsgrupperna på sin arbetsplats och av släktingar. Informationen har med andra ord spridits med hjälp av det sociala nätverket och inte alltid kommit från krisgrupper eller stödcentra. Samtalsgrupper har inte heller ordnats i alla församlingar eller stadsdelar. Det är emellertid tydligt att denna verksamhet har varit efterfrågad av föräldrarna redan ett par månader efter branden. Av en rapport om olika stödcentras insatser framgår dock att efter det att intervjuerna för denna avhandling genomfördes, ordnade stödcentra flera olika former av samtalsgrupper, både för överlevande ungdomar, de omkomnas syskon samt för föräldrar (Rönmark 2001).

Både kvinnor och män bland de svenska intervjupersonerna har haft enskilda samtalskontakter med psykologer och kuratorer. De har också deltagit i samtalsgrupperna utom en far som tyckte att enskilda samtal passade honom bättre än gruppsamtal. Bland invandrarna är inte uppgifterna så tydliga. Det finns bland intervjupersonerna någon enstaka man som haft enskilda samtal med psykolog. Däremot var det ingen av männen som deltog i samtalsgrupper för anhöriga, det gjorde endast invandrarkvinnorna.

Symbolhandlingar

Så har vi kommit till den sista punkten i listan över vad krisgrupperna kunnat erbjuda åt de drabbade föräldrarna.

Möjligheten till ljuständning i en kyrka efter samtal med andra föräldrar i en anhöriggrupp uppskattades av en intervjuperson:

Ja på något sätt så tycker jag att kyrkan har en viss roll i det hela också. Jag är ju definitivt inte kristen eller jag är väl som allmänheten är allmänt ... På något sätt så tycker jag att kyrkan haft en ganska viktig roll i det hela också, och dom gångerna man har träffat kyrkans representanter så känns det ganska bra ... När anhörigträffarna avslutas, jag avslutar alltid ... med att gå in i kyrksalen och tända ett ljus för mitt barn exempelvis. Just när jag gör det så känns det väldigt bra ... traditionen kanske är att kyrkan har med döden att göra på något sätt också, att det är där man skall ta sådana saker. Men jag tycker ändå det känns som att kyrkan haft en viss roll i det hela eller ett visst stöd man fått därifrån. Dels även genom präster, mitt barns konfirmationspräst, han har ju sagt rätta saker hela tiden. Alla prästerna är ju inte som han naturligtvis (svensk förälder, int. nr 19).

Berättelsen ovan handlar om positiva erfarenheter av kyrkan och präster som dödens traditionella experter. Citatet handlar också om andra dimensioner än samtal: ljuständningen som en enskild rit som går utöver det talade ordet och som den drabbade kan tolka och tyda på sitt eget sätt. Att tända ett ljus för en person som är död är också en symbolhandling.

Durkheim (1912/1995) skriver om symbolernas viktiga funktion; med hjälp av dem kan vi uttrycka känslor och samtidigt förstå känslornas ursprung. I detta fall handlar ljuständningen om att minnas sitt barn och sörja det. Ljuständningens starka symbolvärde har dokumenterats i samband med tidigare katastrofer. Efter mordet på Olof Palme tändes en stor mängd ljus i Adolf Fredriks kyrka i Stockholm. Efter Estonias förlisning tände 21 % av befolkningen ljus hemma eller i en kyrka (Gustafsson 1995 s. 11).

Kommentar

I kapitel 6 beskrevs de drabbades behov samt det stöd som de kunde få från det sociala nätverket. Resultaten i detta kapitel visar att krisgrupperna har varit responsiva i att möta en del av behoven, framför allt praktisk hjälp och känslomässigt stöd. Däremot har det varit svårt att möta föräldrarnas stora behov av information i det akuta läget då ingen hade någon information att ge. De drabbade ungdomarnas och föräldrarnas kontakter med krisgrupper varierar avsevärt. Bland ungdomarna fanns en ung man som i stället för krisgrupp hänvisade till stöd från släkt och vänner och från dödens traditionella experter, imamerna. Den spontana sammanhållande process som Durkheim talar om var mycket tydlig i hans berättelse om hur både släkt och okända landsmän samlades hos de drabbade familjerna. För andra ungdomar betydde krisgruppernas övernattningsmöjlighet ett sätt att sörja tillsammans med kamraterna.

Föräldrarnas erfarenheter av krisgrupperna varierar. Föräldrarna kan delas in i två olika grupper beroende på vad kontakterna med krisgrupperna har betytt för dem:

1. föräldrar med tydliga förväntningar på krisgruppernas insatser
2. föräldrar utan några större förväntningar eller utan kännedom om krisgrupper

Föräldrar med tydliga förväntningar

I denna grupp, som domineras av svenskar, finns föräldrar som redan före brandkatastrofen hade hört talas om krisgrupper i samband med olyckor. De hade därför också förväntningar på att krisgrupper skulle vara aktiva och söka upp dem eller som en svensk förälder uttryckte det: ”Det var det man trodde lite grann med krisgrupperna, omhändertagande.” (int. nr 13). Föräldrarna tyckte att de borde ha fått information riktad direkt till dem i stället för att få den via massmedia. Det fanns också tydliga förväntningar på kontinuitet och känslomässigt stöd från de professionella. ”Jag tror dom skulle jobba mycket bättre om dom kunde visa lite känslor”, sade en av invandrarföräldrarna (int. nr 1). I denna grupp finns föräldrar som på eget initiativ tog kontakt med krisgrupper både i det akuta skedet och senare även om de redan tidigare fått besök av krisgrupperna. Det är också denna grupp

av föräldrar som berättar mycket om både lyckade insatser som inneburit hjälp på olika plan, men också om det som inte gick så bra.

Föräldrarna fick i intervjun en fråga som handlade om vad de trodde att krisgrupperna tänker om sitt arbete. Intervjupersonerna gav långa svar. Ett av dem handlade om att krisgrupperna gör ett viktigt arbete för de drabbade ungdomarna genom att visa att de som dog inte kan upphöjas till änglar utan var som ungdomar är mest. Ett annat svar handlade om de professionellas förhållningssätt:

Jag tror att krisgrupperna är otroligt starkt engagerade och påverkas mycket liksom personligt men ändå på något sätt försöker använda sig av yrkesrollen. Det är kanske inte bästa läget att gråta ihop med någon heller, utan kunna lyssna på något sätt, ja tala om att detta har hänt, detta är verkligheten, på något sätt stötta men ändå. Så känner jag med henne från stadsdelsförvaltningens krisgrupp att hon har på något sätt försökt få en att inte grubbla ihjäl sig (svensk förälder, int. nr 23).

En förälder vände sin oro och sorg för de döda barnen till ett engagemang för andra drabbade föräldrar. Föräldern använde sin kunskap om krisgrupper till att söka stöd för de andra föräldrarna, det blev ett slags ”advocacy” arbete i stället för att be om hjälp för egen del. Denna förälder hade stora förväntningar på krisgrupperna och ställde därför krav på att de skulle hjälpa de andra föräldrarna.

Föräldrar utan några större förväntningar eller kännedom

Föräldrarna i denna grupp ger intryck av att inte ha några förväntningar på krisgrupper. Det betyder inte att de inte har fått stöd och hjälp. Några av föräldrarna har haft mycket kontakter med krisgrupperna eller med t.ex. de psykologer och kuratorer som krisgrupperna förmedlat kontakt med. En del av kontakterna pågick ännu vid tiden för intervjuerna. Några av föräldrarna i denna grupp har fått mycket praktisk hjälp från krisgrupperna. Däremot framgår det inte av deras berättelser om de fått känslomässigt stöd trots att de nämnt samtal med psykologer. På frågan om vad föräldern tror att krisgrupperna tänker om sitt arbete svarade en förälder: ”Dom har säkert gjort ett bra jobb.” (svensk förälder, int. nr 6). En av föräldrarna berättade att

han slutat delta i samtalsgruppen för föräldrarna och i stället sökt sig till sin egen religion.

Ett föräldrapar som är invandrare berättade först i intervjun lite yrvaket att de inte haft kontakt med någon krisgrupp. Om de hade vetat att det fanns sådana hade de sökt upp en sådan grupp. Under intervjun framgick det sedan att föräldrarna ändå på sjukhuset fått hjälp med en praktisk sak av två representanter för PKL-gruppen och att de upplevde detta positivt. På frågan om vad de tror att krisgrupperna tänker om sitt arbete svarade den ena föräldern att de är säkert glada över att få hjälpa.

Denna uppdelning av föräldrarna i två grupper beroende på deras förväntningar och kontakter med krisgrupper återger en del av själva intervjusituationen. Intervjuerna med föräldrarna i grupp två var på något sätt mycket dämpade. Föräldrarna verkade trötta och när de berättade om krisgrupperna fanns det inget engagemang, varken positivt eller negativt, i själva sättet att berätta. Detta kan ha att göra med att de var mitt i sin stora sorg, krafterna gick åt att sörja. En forskares frågor var därför inte så viktiga att engagera sig i. Det kan också ha berott på problem med språket. Om föräldrarna hela tiden måste söka orden i det nya språket blir berättelsen som de vill återge kanske kortare och mindre nyanserad än om de hade fått använda sitt modersmål. Kontrasten till grupp ett är stor. I den gruppen talade de flesta sitt modersmål. De hade dessutom i likhet med mig som intervjuare en svensk referensram.

Krisgrupperna framstår i intervjuerna som ett svenskt fenomen eller i alla fall som något som invandrarna inte hade erfarenhet av från sina hemländer. Eftersom krisgrupper och det psykologiska och sociala stödet bara träder i kraft vid stora olyckor och katastrofer, finns det inte heller möjlighet att "lära sig" att använda dem eller att förstå deras funktion i förväg. Krisgrupperna speglar i detta avseende ett samhälle med organisk solidaritet och långt driven arbetsdelning. Att det i den organiska solidariteten kan vara svårt att på egen hand finna information och stöd framkommer av kommentarer som att krisgrupper är något som måste finnas som en resurs i ett samhälle, särskilt för dem som inte kan få stöd från släkt och vänner. Med andra ord är krisgruppernas uppgift att komplettera där det sociala nätverket brister.

Bland de intervjuade föräldrarna finns det några som berättade om krisgruppernas viktiga insatser, framför allt i samband med identifieringen av de omkomna barnen. Uttrycket ”man kände sig väl omhändertagen” beskriver ett sammanhang där föräldrarna överlätit ansvaret i situationen åt de professionella som fanns som känslomässigt och praktiskt stöd.

I andra berättelser framträder brister i krisgruppernas arbetsinsatser; de drabbade hade förväntningar som inte uppfylldes. Händelserna gör också ett annat problem tydligt. Det handlar om den bild och tankefigur som finns inbyggd i krisgrupperna om de drabbades behov. Både de drabbade ungdomarnas och föräldrarnas berättelser i detta kapitel har visat att deras akuta behov har varit information och hjälp med praktiska saker, t.ex. inför begravningarna. Behov av regelrätta samtal har för de vuxna kommit först långt senare när vännerna inte längre orkat lyssna. Vid den tidpunkten hade emellertid krisgrupperna stängt sina telefoner och avslutat sina verksamheter. Uppgifterna flyttades till ordinarie organisationer som socialtjänsten samt efter en tid till olika stödcentra. Den service som då kan erbjudas kan inte jämföras med de resurser som mobiliserades bland annat för att öppna över 100 krisjourer och –telefoner omedelbart efter branden. Dock finns det också föräldrar med positiva erfarenheter av kontinuitet och professionella som varit nåbara på samma telefonnummer en längre tid. De stödcentra som öppnades har också kunnat erbjuda långsiktigt stöd.

Ytterligare ett intressant mönster framträder i krisgruppernas verksamhet. De krisgrupper som de drabbade ungdomarna besökte antingen på dagtid eller där de fick övernatta har bokstavligen öppnat *rum* där ungdomarna fick sörja tillsammans. Samtalsgrupperna för föräldrarna, som de flesta hade mycket positiv erfarenhet av, har haft en liknande funktion att öppna rum för de drabbade där de kunde dela med sig av sina erfarenheter. Dessa praktiska ramar i form av lokaler och i förväg organiserade samtalsledare har därför också bidragit till den spontana sammanhållande processen. De drabbade föräldrarna och ungdomarna har getts tillfälle att samlas och söka stöd hos varandra. Skillnaden mellan föräldrarna och ungdomarna är att de sistnämnda samlades omedelbart efter branden på Backaplan och hos olika krisgrupper. Föräldrarna däremot har känt behov av att möta andra i samma situation först några månader senare.

KAPITEL 8

FRIVILLIGA OCH SPONTANA KRISGRUPPER

De krisgrupper som behandlas i detta kapitel skiljer sig avsevärt från de i förväg organiserade krisgrupperna i stadsdelar, kyrkor och på sjukhus. En av skillnaderna gäller de personer som engagerade sig i grupperna. Samtliga intervjupersoner i detta kapitel har utfört sina insatser frivilligt och utan lön. Den andra stora skillnaden är tillgången till materiella resurser. Frivilligorganisationer kan ha egna föreningslokaler (t.ex. en klubbstuga), men jämfört med stadsdelsförvaltningar och kyrkor är dessa lokaler mycket blygsamma. De spontana krisgrupper som bildades med anledning av branden har av naturliga skäl inga egna lokaler utan var hänvisade till stadsdelsförvaltningar som kunde hjälpa dem att ordna en provisorisk lokal och låna telefoner.

Intervjuerna med representanter för dessa ”alternativa” krisgrupper var en stark upplevelse för mig. Här fanns människor som med stor kraft åtog sig en uppgift som ingen egentligen hade bett dem om eller ålagt dem. Det som hade skymtat i intervjuerna med några av invandrarföräldrarna blev mycket tydligt i mötena med ledarna i dessa grupper. Ett exempel är hur enkla saker som att ringa en myndighet blir komplicerade när man inte behärskar språket.

Det fanns också en annan dimension som framträdde i intervjusvaren: myndigheters och kyrkors krisgrupper har en utgångspunkt i de kulturella mönster och föreställningar om döden och om hur man sörjer som är gängse bland den svenska delen av befolkningen. De organiserade krisgrupperna förmedlade inte bara föreställningar om döden och sörjandet utan även om hur de drabbade skall bete sig. I krisgruppernas insatser och tankebakgrund finns en outtalad föreställning om psykologers, kurators och andra professioners rätt och plikt att ge stöd, och som en konsekvens av detta en förväntan att den drabbade skall använda dessa tjänster. De ”vanliga” krisgrupperna kunde inte nå riktigt alla, eftersom alla drabbade inte delade denna föreställning om hur man beter sig som drabbad och sörjande. För att krisstödet skulle fungera i vissa invandrargrupper organiserade invandrarna det på eget initiativ och erbjöd det stöd som den berörda gruppen hade behov av.

Frivilligorganisationernas krisstöd

Detta avsnitt bygger på intervjuer med tre personer från frivilligorganisationer, två från Röda Korset (som intervjuades tillsammans) och en från en intresseorganisation. Med *frivillig-organisation* avser jag en organisation som har bildats utan myndighetsbeslut grundat på ett gemensamt intresse och som har en organisatorisk form med årsmöte etc. *Frivillig insats* är allt arbete som utförs oavlönat inom en frivilligorganisation (och även inom offentlig sektor; för definitioner se Blennberger 1993 s. 33 ff).

De frivilliga från Röda Korset var aktiva på Backaplan under de första dygnet efter branden. En representant för en förening i ett bostadsområde öppnade en krisgrupp i föreningens lokal främst för ungdomar. I intervjuerna framträder anknytningen till organisationen mycket tydligt för Röda Korsets frivilliga. Allt gjordes på initiativ av och under handledning av ansvariga inom organisationen. För föreningen i bostadsområdet däremot skedde insatserna visserligen inom ramen för organisationen, men med stora inslag av ad hoc-tänkande och anpassning efter de behov som uppstod. Jag har därför kallat Röda Korsets insatser *identitetsbekräftande* för själva organisationen och dess bild av sig själv. Insatserna gjordes visserligen med anledning av branden, men även med betoning på Röda Korset som den organisation som var bäst lämpad och utrustad för uppgiften. De frivilliga bar den uniform som är gemensam för alla förstahjälpen-frivilliga. Uniformen gjorde dem och Röda Korset synliga på Backaplan. Insatserna har därmed stärkt de frivilligas och Röda Korsets identitet som aktörer i samband med olyckor och katastrofer. Den lilla föreningens insatser i bostadsområdet kallar jag för *behovsorienterade*. Det viktiga i insatserna var att utgå från de drabbade ungdomarnas situation, inte att hävda att en speciell organisation var lämplig för att utföra insatserna. Dessa beteckningar förringar inte intervjupersonernas starka vilja att göra en konkret insats i samband med brandkatastrofen. Mitt syfte är att i stället placera dem i ett sammanhang som har med organisationen och dess förhållande till brandkatastrofen att göra.

Identitetsbekräftande insatser

Ingen av de organisationer som är aktuella i detta avsnitt har någon krisplan eller beredskap för hur man skall agera i katastrofsituationer. De ingår inte

heller i någon stadsdels krisgrupp eller i stadens centrala beredskap. *Organiseringen* av insatserna skedde på olika sätt. Röda Korsets ledning i Stockholm kontaktade distriktsstyrelsen och frågade om Röda Korset kunde hjälpa till på något sätt i samband med branden. Distriktsordföranden ringde i sin tur den person i Göteborg som har ansvar för Röda Korsets förstahjälpare. Förstahjälpare är frivilliga som fått en utbildning i medicinsk första hjälp och omhändertagande. Ett tjugotal samlades på kvällen den första dagen efter branden. Syftet var att de skulle vara på Backaplan för att ge akut hjälp under ledning av en sjuksköterska som är anställd i Röda Korset. En diakon var med på mötet. Han ville förbereda de frivilliga på att de skulle möta emotionellt starka uttryck för sorg som skrik etc. Att initiativet till att organisera insatser i Göteborg kom från Stockholm och syftade till att stärka organisationens identitet antyds i följande citat:

Efter Estoniakatastrofen, så tror jag, tyckte man att det var dåligt att man inte hade gjort mera ... Det fanns ingen plan hur man skulle göra, egentligen ingen ledning från Röda Korsets sida utan det var frivilliga som var på terminalen ... Och nu så ville de att vi skulle göra, att vi skulle synas mer att vi skulle vara mera framme och hjälpa till (manlig förstahjälpare, int. nr 24).

Situationen på Backaplan var under första kvällen inte alls som den hade beskrivits av den medföljande diakonen. Ungdomarna hade varit tysta och dämpade medan media hade satt upp sina spotlights och kameror. Det var ett slags väntan, man visste ännu inte vilka som hade dött. Det blev inte heller så mycket insatser från Röda Korsets sida. Första-hjälparna hade delat ut filter till några. Andra kvällen, lördagen efter branden, när listorna över omkomna hade publicerats förändrades stämningen. Ungdomarna gav uttryck för sorg på olika sätt. ”De var så otroligt ledsna att de helt enkelt slutade att fungera fysiskt. De lade av och andas och allting. De bara liksom droppade i marken.”(kvinnlig förstahjälpare int. nr 24).

Förstahjälparnas konkreta *arbetsuppgifter* bestod av att ge filter och varm dryck till de ungdomar som satt länge i kylan. Vanliga första hjälpen-uppgifter var inte det viktigaste. ”Det här var en situation som var helt ny för oss som vi inte alls hade varit med om utan här var det ju bara psykiskt omhändertagande.” (kvinnlig förstahjälpare, int. nr 24). Hur detta omhändertagandet gick till beskrivs bland annat så här:

Många gånger satt man ju bara där tyst liksom. Man kunde sitta där en halvtimme tyst och den här människan säger ingenting utan man behövde bara finnas där ... det finns ingenting man kan säga heller ... inte ens den mest välutbildade människa kan ju säga någonting i sådana här situationer (kvinnlig förstahjälpare, int. nr 24).

Om Röda Korsets uppgift var diffus i början, blev den tydligare när andra organisationer som kyrkan och stadsdelsförvaltningar kom med frågor om olika saker, bland annat om organisationen kunde tänka sig ordna mat och varma drycker. De ansvariga inom Röda Korset beslutade att avböja, eftersom de ansåg första hjälpen-uppgifterna vara det viktigaste uppdraget. Uniformen förstärkte identiteten för de frivilliga, även gentemot professionella hjälpare, och gjorde dem samtidigt synliga.

Det var kanske därför som vi blev en magnet ... kanske därför som folk kom till oss. Det kändes på något sätt att trots allt att vi var dom som var bäst utrustade fast vi egentligen inte var det ... Socialsekreterarna har ju problem som de tar hand om på ett sätt men just sådana här saker har vi ju ändå lite grann med förstahjälpen ... Det är ändå lite i samma område ... så de såg väldigt vilsna ut och var väldigt tacksamma för att vi fanns på plats (kvinnlig förstahjälpare, int. nr 24).

Konsekvenserna av Röda Korsets insatser var, enligt de frivilliga, att färre av de ungdomar som samlats på Backaplan behövde åka till akuten. Kombinationen av kyla och sorg gjorde att många ungdomar frös, och de behövde de filtar som Röda korset delade ut. Indirekt fungerade rödakorsare och de professionella som vuxenstöd på en plats med många ungdomar utan föräldrarnas närvaro. En del av ungdomarna stannade länge på Backaplan eftersom de saknade stöd och förståelse hemma.

Som framkom i de intervjuade ungdomarnas berättelser i kapitel 7 uppskattade inte alla ungdomar att bli erbjuden filt eller varma drycker. I följande citat beskriver en av förstahjälparna hur hon märkte om någon ville ha hjälp eller inte:

Det syns på kroppsspråket framför allt och sen naturligtvis ögonkontakten så ser man ju ... Om någon inte skulle se de här signalerna och kommer i närheten ändå, då blir det liksom en putt bort helt enkelt ... Och första gången det händer någon förstahjälpare så blir man ju väldigt ledsen för man vill så gärna hjälpa ... Jag såg vem som ville att jag skulle stå och hålla om dem, vem som ville bara ha en filt och kanske bara en liten klapp och vem man kunde ge en näsduk till (kvinnlig förstahjälpare, int. nr 24).

Citatet beskriver svårigheten med *allmänt* och *anonymt* inriktade insatser som sker i en stor folksamling. Insatserna skedde på de människors villkor som samlades på Backaplan och kunde när som helst avvisas. Båda de frivilliga från Röda Korset menade att det är svårt att veta om de gjorde ett bra arbete eller inte. Via insändare i tidningen och via internet hade de fått ett erkännande från några av dem som fanns på Backaplan. De frivilliga

själva menade att om de har kunnat hjälpa en enda människa, har insatsen varit värdefull.

Bland *motiven* kan man i förstahjälparnas berättelser urskilja en medmänsklig vilja att göra något för andra i en svår situation. Bland motiven finns också det redan tidigare nämnda *identitetsbegränsande* inslaget. Viljan att hjälpa med praktiska saker delade förstahjälparna med många i Göteborg. ”Det kom en del privatpersoner med backar med stora baguetter och med massa grejer. Någon hade stått hemma och gjort smörgåsar.” (kvinnlig förstahjälpare, int. nr 24). För de frivilliga i Röda Korset innebar uppdraget och föreningstillhörigheten ett legitimt skäl att få vara på Backaplan.

Det var verkligen hemskt att sitta hemma och titta på TV och veta att man inte kunde göra någonting ... Att som privatperson kanske åka till brandplatsen och ställa sig där och titta, det skulle nästan bli lite gamigt ... Det skulle inte kännas riktigt som att man visade aktning för de döda utan snarare att man var där ungefär som människor stannar efter en trafikolycka och tittar på när polisen skrapar ihop liken eller så (manlig förstahjälpare, int. nr 24) ... Vi hade någonting att luta oss tillbaka mot. Som enskild har man inte det på det sättet då (kvinnlig förstahjälpare, int. nr 24).

Det s.k. convergence-beteendet, det vill säga ansamlingen av människor som frivilligt samlas på en olycksplats är en väldokumenterad företeelse i samband med katastrofer (Drabek 1986 s. 174). I en översikt om studier av människor som frivilligt samlas på en olycksplats redogör Dennis E. Wenger m. fl. (1994) för resultat som visar att det inte finns några homogena motiv. Människor kommer till en olycksplats av olika skäl, bland annat av nyfikenhet, för att hjälpa eller till och med för att exploatera (Wenger m.fl. 1994 s. 232). Av citatet framgår intervju-personernas strävan efter att visa att de kom till Backaplan som seriösa hjälpare, inte som nyfikna ”gamiga” åskådare till andras nöd. Viljan hos organisationens medlemmar att göra något konkret avspeglades också i intervju-personernas berättelser om de förstahjälpare som var bortresta. De hade mått dåligt för att de inte kunde hjälpa.

Att insatserna också hade med Röda Korsets identitet att göra framgår av följande citat om hur tidningarna skrev om de olika organisationerna:

Man skrev något om kyrkan på stan som fanns där hela tiden med bullar och kaffe ... ibland kommer Röda Korset med en filt ... Det kändes som allt det jobbet man hade lagt ner var liksom borta ... Just genom massmedia när man ser Röda Korset i massmedia så får man ett enormt erkännande för det man gjort. Även om det inte är en

själv utan man ser en annan förstahjälpare så vet man att de har liksom nått fram (manlig förstahjälpare, int. nr 24).

För organisationen var det viktigt att bli bekräftad offentligt i media. Där fanns erkännandet. För frivilliginsatserna betalas inte lön men det finns en förväntan på någon form av tacksamhet.

Motivet för de frivilliga att engagera sig i någon organisations verksamhet i samband med branden kan ha ett samband med motivet att över huvud taget ha blivit aktiv i organisationen i fråga. I en studie om frivilliga insatsers innebörd för aktiva i olika svenska organisationer anger Eva Jeppsson Grassman (1997) att motiven för den frivilliga kan vara flera och svåra att skilja åt. Det är svårt att tala om altruism eller egennytta i kategorierna antingen/eller. Snarare handlar motiven om ömsesidighet, där det är viktigt att göra något för andra, men där uppdraget också hjälper de frivilliga att gestalta och ge mening åt sitt eget liv (Jeppsson Grassman 1997). I sin avhandling om motiv för frivilliga insatser fann Ulla Habermann (2001) att det är en blandning av motiv med en gemensam kärna som hon kallar för engagemang. De frivilliga i hennes undersökning uttryckte också ömsesidighet som ett väsentligt inslag i insatserna. Som frivillig ger man tid, omsorg och hjälp utan lön. Man får något tillbaka, men inte alltid i samma form som man har gett. Utan att få något tillbaka är det dock svårt att vara frivilligt engagerad för någon insats. Enligt Habermann är ömsesidigheten ett sätt att förena altruistiska värden och egennytta ” ... i en formel, som giver mening i det frivillige arbejdet.” (Habermann a.a. s. 241).

I intervjun om Röda Korsets frivilliginsatser på Backaplan finns en episod om ömsesidighet:

... människor som inte ville ha kontakt, framför allt då en del killar som började gråta. Då räckte det att man gick fram och så gav man helt tyst en näsduk och så tittade man bara på dem och så kunde man få ett litet leende. Då kändes det väldigt bra för då visste man att jag behövde inte göra mer än så. Och jag hade hjälpt honom väldigt bra för att det var en pinsam situation för honom att stå och gråta (kvinnlig förstahjälpare, int. nr 24).

Motiven bakom insatserna i samband med brandkatastrofen handlar alltså inte bara om att lindra smärtan för de drabbade, utan även om att som frivilligorganisation få ett erkännande.

Behovsorienterade insatser

Motivet bakom den andra organisationens insatser och *organiseringen* av dessa skedde utifrån de konkreta behov som blev synliga i ett bostadsområde. Föreningen i fråga öppnade sin klubblokal för ungdomar som varit med om branden. En del av ungdomarna sov i lokalen under en veckas tid, andra besökte den dagligen. Sammanlagt vistades ett 60-tal ungdomar i lokalen mellan 30/10 och 10/11 1998. Intervjupersonen som är medlem i föreningens styrelse hade på morgonen efter branden träffat en flicka som förlorade sin kusin i branden. Intervjupersonen förstod då att det fanns ungdomar i bostadsområdet som var berörda av branden.

Det här var en lämplig lokal att samla folk i ... så att jag ifrågasatte inte varför vi öppnade eller om vi skall öppna utan såg behovet. Jag tror inte att man tänker i en sådan situation utan man handlar rent spontant, känslomässigt helt enkelt, att man tömmer sina resurser ... Jag tror att alla människor gör en sån här grej om dom har möjlighet. För att jag tror att man får utgå från sin livssituation. Och dom som kan, dom gör det, dom som orkar, gör det. Dom som inte gör det, det finns skäl för dom också – man tänker inte på det, det blir så bara. Så att det är helt självklart alltså, mår jag bra och jag känner att jag orkar så gör jag det ... Alla resurser som föreningen hade här var tillgängliga för oss och vi hade bra stöttning. Men ändå oavsett vilken förening det än hade varit så hade jag reagerat sak det samma (representant för en frivilligorganisation, int. nr 10).

Intervjupersonen hade en arbetssituation som möjliggjorde ett intensivt engagemang i verksamheten, som i området kallades för "krisgruppen". Föreningen hade inte före branden haft samarbete med kommunen i någon krisgrupp utan i miljöfrågor. Intervjupersonen ringde stadsdelsförvaltningen och meddelade att föreningen hade öppnat ett ställe dit drabbade ungdomar kunde komma. Stadsdelsförvaltningen gav stöd genom att skicka frivilliga som hade hört av sig och ville göra konkreta insatser. Några socialsekreterare kunde på dagtid avlösa intervjupersonen och de övriga frivilliga när de behövde gå och äta lunch. På nätterna sov intervjupersonen och de frivilliga i klubbstugan tillsammans med ungdomarna.

I denna krisgrupp var den viktigaste *insatsen* att arbeta utifrån de behov som uppstod.

Här har det gått på ungdomarnas villkor. Och det tror jag man får ta vara på ... Jag tror inte det går att sätta upp en ram att så skall man göra vid ett krisarbete. Först och främst måste man utgå ifrån situationen ungdomarna hade innan. Och jag tror att man tar till vara resurserna som finns i närområdet där dom lever annars. Det är dom resurserna man måste utnyttja för dom skall inte behöva sätta sig och åka nånstans om dom mår dåligt (int. nr 10).

De vuxna fanns i lokalen men ungdomarna fick ta initiativ till samtal. I sina inbördes samtal hade ungdomarna rekonstruerat det som hände i branden. De hade minnesluckor om hur de kommit ut ur det brinnande huset men i samtalen med varandra kompletterade de händelsen. Efter att ha varit hemma på kvällen och ätit middag med familjen kom ungdomarna tillbaka till krisgruppen. Då var de trötta på föräldrarnas tjetande om att de aldrig skulle gått till festen. ”Så jag tror att dom inte orkade med tjetet ... just nu var dom så uppe i sig själva. Och jag tror dom behövde dom här tio dagarna för att hämta sig efter en så stor grej.” Ledaren berättade att det bland ungdomarna fanns några med invandrarbakgrund vilkas föräldrar inte ville att man talade om sorgen utanför familjen och släkten, t.ex. i skolan. Hos denna krisgrupp kunde även dessa ungdomar få uttrycka sin sorg. I samråd med stadsdelsförvaltningen stängdes lokalen nattetid efter drygt en vecka, men man hade öppet på kvällarna ytterligare en tid. Vid intervjutillfället på våren 1999 diskuterades ungdomarnas önskemål om att ha aktiviteter i klubblokalen på fredagkvällar.

Konsekvenserna av krisgruppens insatser har redan kommenterats i kapitel 6 och 7 där en flicka berättade hur mycket hon uppskattade att hon med kamraterna fått sova hos krisgruppen. Efter att lokalen stängdes fick hon känslomässigt stöd av ledaren. En annan av de intervjuade ungdomarna hade också sovit en tid hos denna krisgrupp, men beskrev inte någon av de vuxna som särskilt betydelsefull. En av föräldrarna till de lindrigt skadade barnen hade haft en flyktig kontakt med denna krisgrupp och kommenterade det bara med att den skötte sitt arbete (svensk mamma, int. nr 6).

Av intervjupersonens berättelse framgår att hon handlat helt spontant när hon öppnade krisgruppen. Hon hade bjudits in med andra frivilliga till ett föredrag med Atle Dyregrov och till ett möte med ett statsråd som var på besök i Göteborg bara någon dag efter branden. Atle Dyregrovs föredrag bekräftade intervjupersonens erfarenheter. ”Det var skönt att gå på det där för att det är ju det man såg hos ungdomarna att det egentligen var normala reaktioner dom hade visat här.” Mötet med statsrådet var också positivt och kanske det i dessa möten gavs den bekräftelse som en frivillig i en förening behöver som ”lön” för att orka.

Det var skönt att det var sådana uppifrån som visade att dom brydde sig. För att annars står man relativt ensam i ett sådant här krisarbete. Då är det skönt, man känner att det är någon som tycker att man gör ett jobb i alla fall. Man får lite bekräftelse på det man sysslar med ... man känner att man har gjort ... att man inte hade gjort något fel i alla fall (int. nr 10).

På mötena med frivilliga från andra föreningar som hade engagerat sig i insatserna efter branden upptäckte intervjupersonen att alla hade gemensamma erfarenheter oavsett religion eller etnisk bakgrund.

Så det var mer hur jag själv mår som person i det här arbetet vi gör. Och det var väl i det läget som vi insåg själva att vi gör ett arbete. Det hade man inte tänkt innan, man bara fanns. Och det tror jag dom flesta upplever fortfarande att vi bara fanns. Det var inget arbete vi utförde, det var det inte, vi var medmänniskor bara. För oftast så förknippar vi arbete att det har med kunskaper att göra. Och vi stod utan kunskaper, utan vi var medmänniskor. Så är det (int. nr 10).

Arbete förknippas av intervjupersonen med kunskap och status. Insatserna för de drabbade förknippade hon snarare med medmänsklighet.

Vi skall nu gå över till de spontana krisgrupperna. I nästa avsnitt får vi möta representanter för tre olika grupper.

De spontana krisgrupperna

I Dynes typologi som jag använt i kapitel 5 för att beskriva de olika organisationerna, var det några som inte fanns organiserade i förväg utan uppstod med anledning av branden. Det är vanligt att spontana grupper uppstår i samband med katastrofer (Dynes 1998). Dynes menar att skillnaden mellan dessa och andra organisationer är att de inte utgår från agentens, d.v.s. organisationens, krav på åtgärder (agent-generated). De spontana grupperna utgår från kravet på respons (response-generated) (Dynes 1998 s. 119). Spontana grupper efter katastrofer har en tendens att uppstå när det är brist på information, kontroll och koordination och där människor känner sig stå utanför hjälpen från de ordinarie myndigheterna (Drabek 1986 s. 161). Det finns en liknande erfarenhet hos de spontana grupper som bildades efter brandkatastrofen. De hade sin utgångspunkt i

invandrargruppernas behov och frågor. Grupperna kom att arbeta delvis med samma uppgifter, t.ex. att förmedla och översätta information från myndigheter till de olika invandrargrupperna. Det finns dock vissa skillnader mellan grupperna och deras insatser beroende på vem som tog initiativet. En av grupperna var initierad av en imam och bistod de drabbade med frågor som hade anknytning till den muslimska religiösa traditionen i samband med dödsfall och begravning. Jag kallar denna grupp för den *religiösa*. Den andra gruppen bildades av en enda invandrargrupp, och jag kallar den för den *homogena*. Den tredje gruppen riktade sig till drabbade från olika länder, och både bland de aktiva och de drabbade fanns även svenskar. Denna grupp kallar jag därför för den *multikulturella*.

Motiv

För imamen var det naturligt att det skulle bildas en grupp som kunde hjälpa de drabbade med muslimsk bakgrund och som kunde ge information om religion och kultur ” ... speciella saker som svenskarna inte kan.” (imam, int. nr 16). Imamen gjorde insatser i egenskap av dödens traditionella expert. Motivet för den homogena gruppen var att invandrargruppen i fråga hade svårt att ta kontakt med myndigheterna. Man visste inte hur man skulle göra för att få veta vad som hänt barnen som deltog i festen på Backaplan. Ett annat motiv för denna grupp, liksom för den religiösa var att inte alla invandrare ville vara i den kyrka, som de fått inbjudan till från en krisgrupp. ”Man är muslim och lite tveksam att gå in i kyrkan.” (int. nr 25). Både för den homogena och för den multikulturella gruppens ledare handlade det också om personliga motiv. Båda hade bland sina anhöriga och släktingar barn som hade blivit skadade.

Än idag har jag inte riktigt accepterat att det har hänt och tänkte att nu måste jag hjälpa de här föräldrarna för att jag hade min dotter som klarat sig ganska bra ... Så mina upplevelser är negativa, jag har förvandlat dem till något positivt. I stället för att jag sitter och tycker synd om mig själv, är ett offer och ”stackars mig, stackars mig”, det hjälper inte ... det här har hänt mig, det finns en mening i det, det är ett meddelande från ovan ungefär, att jag skall göra någonting åt det. Och så satte jag igång och gjorde det (int. nr 9).

Organisation

Den religiösa och den homogena gruppen organiserades på samma sätt. Efter att ha fått tillgång till en lokal av stadsdelsförvaltningen kallade ledarna samman frivilliga som de kände privat eller som var

föreningsaktiva. De kunde också få spontant hjälp av sina landsmän. Sedan fördelade man ansvaret för de praktiska uppgifterna där några åtog sig att informera föräldrarna, andra ordnade mat och några, bland dem ledarna, åkte till Sahlgrenska sjukhuset för att hjälpa föräldrarna med identifiering av de omkomna barnen. Båda grupperna deltog i möten med stadsdelsförvaltningens krisgrupp, men har inte inlemmats i den efter branden.

För båda grupperna blev det snart tydligt att de hade mycket mindre resurser än stadsdelsförvaltningarnas och kyrkornas krisgrupper. Den homogena gruppen hade ett mycket tätt samarbete med stadsdelsförvaltningen och löste bristen på resurser genom att ” ... om det handlar om bussar, om det handlar om att fixa lokaler, sådana här stora saker som behöver stora resurser så lade jag ansvaret till ledningen.” (int. nr 25). Ledaren för denna grupp betonade också att de praktiska insatserna, bland annat begravningen av en grupp muslimska barn, inte hade kunnat genomföras utan hjälp från stadsdelsförvaltningen.

De som engagerade sig i den religiösa krisgruppen fick ha ” ... tillstånd från jobbet eller offra jobbet ... medan kyrkor har budget och präster jobbar på heltid, kan lugnt planera ... vi skulle använda egna bilar. Det tog tid innan vi blev kända ... Det var ofta bara om kyrkor som hördes i massmedia.” (imam int. nr 16). Enligt imamen hade 75 % av de omkomna anknytning till muslimsk tro. I imamens kommentar framträder inte bara en tydlig skillnad i resurser mellan den etablerade religionens företrädare och den spontana religiösa krisgruppen. Även en tankemodell bakom myndigheternas och Svenska kyrkans krisgrupper framträder. Denna tankemodell utgår från att de som behöver krisgruppernas hjälp också har behov av den etablerade religionen. Att invandrare bildade egna krisgrupper tolkar jag inte bara som ett sätt att lösa praktiska problem, utan som ett svar på Svenska kyrkans strävan efter att vara en kyrka för alla.

Ledaren för den multikulturella krisgruppen ville öppna en krisjour i ett bostadsområde.

Och där fick jag hjälp, en kvinna som var väldigt väldigt engagerad, en svensk. Hon hade ett jättestort kontaktnät, hon började faxa och annonsera, allt frivilligt. Jag blev förvånad, på en halvtimme fick vi in 60 svenskar som ville komma ut och trösta ... en var läkare, en kunde göra smörgåsar. (int. nr 9).

Tillgång till resurser har med organisation att göra, det är en av organisationernas självklara uppgifter att skaffa och förvalta resurser (jämför kap. 3). Snarare än organisation är det för dessa grupper mera frågan om *organisering*. Dessa spontana krisgrupper är exempel på hur man genom organisering på kort tid kan skaffa fram både materiella resurser och medarbetare.

Insatserna

Liksom de andra krisgrupperna arbetade de spontana grupperna med information och praktiska saker. Skillnaden är att ledarna i de spontana grupperna med hjälp av sin kunskap om både det svenska samhället och sina egna kulturella värden kunde göra insatser för invandrare, men också påverka olika myndigheter. Imamen var på sjukhuset för att förbereda för begravningarna. Han förklarade för de anhöriga vad som är religiösa sedvänjor och vad som är kulturella traditioner i samband med döden eftersom det fanns muslimer från flera olika länder.

Ibland blir det också känsligt för personalen, dom vet inte, dom anhöriga vad dom vill. Dom kan plötsligt bli arga men varför vet inte personalen. Jag tycker vi hade en stor roll här .. Vi förklarade både för personalen och för anhöriga (int. nr 16).

Den religiösa och den homogena krisgruppen var aktiva bara under de två första veckorna efter branden, medan ledarna fanns tillgängliga för anhöriga under någon månads tid. Den multikulturella gruppens ledare däremot åtog sig att stödja en grupp föräldrar när det hade gått ett halvår sedan branden. Gruppen bestod av anhöriga med olika etniska bakgrunder inklusive svenskar. I ledarens förhållningssätt framträder en stor lyhördhet för de drabbades behov. Gruppen samlades på egen hand i en lokal som ledaren hade ordnat för att komma fram till vad som behövde göras.

Alla hade olika problem ...och jag har sagt till dem: ”Ni får sitta och prata med varandra och avgöra, är det psykolog ni behöver? Är det gravstenar som ni behöver, då får vi göra en gemensam ansökan, då får vi kanske rabatt. Är det massage ni behöver? Vi kan hämta en massör som masserar allihopa på en enda dag. Så det skall inte bli så att ni blir placerade i olika fack och pärmar, program 1, program 2 och får den hjälp som ni inte behöver och inte mår bra av det. Utan det måste komma från er, det är du som vet och känner vad du vill ha. Kanske telefonråkning är viktigare för dig än en massör eller en psykolog. Om du får telefonråkning betald så mår du mycket bättre. Men om du har telefonråkning kvar när du går till en psykolog så

mår du kanske till och med sämre, blir irriterad. Så vad är det som är viktigt som får er att må bra.?” (int. nr 9).

Den speciella rollen som förmedlare mellan invandrare och myndigheter innebar ibland att ledarna kraftfullt fick argumentera för att myndigheterna skulle förstå de drabbades behov. När en krisgrupp ville stänga efter två, tre dagar på grund av ekonomiska skäl trots att många anhöriga hade behov av fortsatt stöd, uttryckte en av ledarna sin åsikt så här:

Jag ville inte säga men jag var tvungen att säga: ”Hur många socialbidrag har ni sparat, vet ni inte hur många bostadsbidrag ni har sparat nu?” Då blev det tyst och verksamheten fick fortsätta ... Misstron mot myndigheter var väldigt stark, alla kände sig illa behandlade, att polisen inte gjorde si och brandkåren inte så ... När du går och diskuterar pengar med dom här som redan har en massa fördomar om myndigheter, då förstärker du deras syn på myndigheter och misstron (int. nr 9).

Alla tre ledarna var mycket bekymrade över att det förekom rykten och misstro bland invandrarna, bland annat i den form som citatet ovan beskriver. Imamen bemötte misstron mot polisen med att även enligt den islamiska tron är det bättre att lita på polisen och vänta tills utredningen blir färdig. Som ledare tog han aktivt avstånd från att stödja några anhörigas krav på en opartisk utredning om brandorsaken.

Ledaren för den multikulturella krisgruppen ordnade ett möte med tjänstemän och några drabbade familjer. På det sättet fick familjerna ta upp sina olika frågor i ett direkt möte med representanter för respektive myndighet.

I mitt land när det händer sånt här med sorg och så, folk samlas på en gång, pratar. Vid sådana tillfällen, folk som varit ovänner i tio år, blir vänner över en kopp kaffe och lite mat. Det är inte maten som är det viktiga men den skapar en sådan atmosfär, det är så känsliga saker så att man bryr sig inte om, det som varit viktigt blir oviktigt ... glömmer bort aggressioner och såna saker. Så jag tänkte, här i Sverige möter inte folk varandra så här ... Vi har samma känslor, vi blir ledsna, glada, jag menar upplevelsen är den samma antingen du är fattig eller rik eller har högre position ... När jag ringer dig så är du verksamhetschef, då har du den rollen när du pratar med mig. Men möter jag dig i en kafeteria, så är du inte längre en verksamhetschef och jag är inte den som söker din hjälp utan vi är två individer på samma nivå (int. nr 9).

Ledaren använde sin egen kunskap om hur betydelsefulla möten över en bit mat kan bli i samband med sorg. Enligt intervjupersonen löstes många praktiska frågor samtidigt som tjänstemännen ansåg mötet vara så viktigt att en del av dem ställde in andra möten och stannade kvar hela eftermiddagen.

Den homogena gruppens ledare ordnade en möjlighet för de drabbade familjerna att träffa ett av de statsråd som skulle komma till Göteborg.

Hon träffade föräldrarna och min fråga var att hon skulle förklara för de här människorna ... hur myndigheter och polisen arbetar och försöka övertyga att all den desinformation som sprids inte är sann. Och det gjorde hon, hon var mycket stark, mycket stark och pratade med föräldrarna och sade att sanningen skulle komma fram och ingenting annat, man döljer inte någonting. Och det gick mycket bra, och det var många av föräldrarna som tackade för att hon har varit här och som fick ändra uppfattningen ... Det var många som var besvikna och arga men efter mötet så blev det en helt annan stämning ... och man hade stor respekt för vad hon sade och man litade på vad hon sade (int. nr 25).

Även här använde ledaren sin kunskap om vad som är betydelsefullt för denna grupp. Och därmed är vi inne på vilka konsekvenser dessa tre gruppers insatser fick både för de drabbade familjerna och för ledarna själva.

Konsekvenser

Ledarna i den homogena och multikulturella gruppen hade naturlig kunskap om invandrarnas situation, eftersom de själva var invandrare. De respekterades av sina landsmän. Båda har dessutom betonat betydelsen av att ha nätverk bland svenskar och kända tjänstemän i den kommunala förvaltningen. Detta bidrog till att de drabbade anhöriga kom när ledarna kallade till möten med tjänstemän från stadsdelen. Dessa möten och krisgruppernas insatser har uppskattats av de drabbade föräldrarna, vilket framgår av intervjuresultaten i kapitel 7.

Ett utmärkande drag för de tre krisgruppernas insatser är, som redan nämnts, att de hela tiden utgick från de drabbades egen situation. Utgångspunkten fanns i den av Durkheim beskrivna mekaniska solidariteten med en självklar förankring i slakten och den egna nationella gruppen. Ledarna visste att föräldrarna sörjde och sökte hjälp på ett sätt som de var vana vid. Därför organiserade de egna lokaler för dem där de kunde samlas.

Genom samtal med släkten och föräldrar och äldre får man råd, i form av, inte psykologi men man får råd av äldre, från imamer, släkten, från grannar ... (Om man skall träffa en psykolog/läkare) måste man kunna språket perfekt och man måste vara medveten om vad det är för hjälp man skall få. Man måste vara öppen och förstå exakt vad läkaren pratar om. En mamma, 50-årig som inte kan svenska, som bott hela sitt liv i tredje världen, det handlar om helt annat livsmönster så det är inte samma sak (int. nr 25).

Imamen berättade att det inte finns krisgrupper i hans hemland:

Hela samhället fungerar som en krisgrupp. Vi har fortfarande klansystemet kvar och det hjälper mycket. Man samlas snabbt och man sprider information jättesnabbt genom släktingar och man får också hjälp snabbt ... Och man har i religion något som kan motsvara psykologi (int. nr 16).

Ledaren för den multikulturella gruppen använde också invandrarnas traditionella sätt att samlas till måltid när han arrangerade mötet mellan föräldrarna och tjänstemännen. Han anknöt till den i kapitel 6 nämnda kunskapen om matens betydelse för sörjande. I citatet på s. 169 berättar han dessutom om de gemensamma måltidernas sammanhållande betydelse då man träffas även om man tidigare varit ovänner. Han ansåg att just olikheterna i de samhällen som invandrare respektive svenskar kom från skapade misstro. ” ... för svenskar, det har tagit lång tid att utvecklas så med allt maskineri och så. Och här kommer en från tredje världen där det fortfarande är ... ja som i Sverige för 60 år sedan.” (int. nr 9). För många invandrare från dessa länder betyder flyttningen att de i det nya landet möter den organiska solidariteten med myndigheter och deras professionella anställda med yrkesroller som verksamhetschefer eller socialsekreterare.

Dessa krisgruppers arbete har varit av sammanhållande och integrerande karaktär. De sörjande föräldrarna fick redan vid identifieringen på sjukhuset stöd från sina landsmän och imamer. Detta har lett till att sjukhuspersonalen förstått imamernas betydelse. Det var t.ex. inte självklart att muslimerna skulle ha ett rum för bön på sjukhuset.

Den muslimska imamen hade inte så stor roll (förut) ... svenskar känner inte till, inte personalen på sjukhusen. Det var första gången som imamerna hade så stor roll även i sånt. Det var en situation som tvingade eller vad skall jag säga, som gjorde att imamerna var med ... Svenska kyrkan har lokaler på varje sjukhus och det är självklart att präster kommer dit. Men muslimerna hade inte den självklarheten ... förut var det jättesvårt med rum för bön. Man sade det såg jättekonstigt ut och det var inget man kände till ... det kan bero på att folk inte är vana vid någon som heter

imam. Vad skall hans roll vara? Vad skall han göra? Men nu efter brandkatastrofen vet man vikten av att imamen skall vara med i alla fall (int. nr 16).

Inrättandet av ett bönerum hade inte bara en praktisk betydelse. Det innebar också att erkänna att en annan religion än kristendomen existerade i en sjukhusmiljö. Även de andra sammanhållande inslagen har verkat genom ett ”praktiskt” inslag som har en djupare innebörd, t.ex. det redan nämnda besöket av en minister.

En mycket stor hjälp ... var att ministern kom hit, pratar med dem, visar sin ...”Oj ministern är här, de vill prata med föräldrarna och visa sin delaktighet, sitt engagemang för att vi alla har förlorat våra barn.” Det är en stor psykologisk hjälp, inte att man sitter framför en läkare och sådana här saker, nej ... det systemet eller det livssätt har vi inte ... Om det kommer en höjdare från kommunen eller polisledningen och samlar föräldrarna och berättar lite information att utredningen pågår och att det går mycket bra och att vi skall göra vad vi kan, det är en stor psykologisk hjälp för dem då (int. nr 25).

Ministerns besök hos de drabbade föräldrarna innebar inte bara information om hur polisen arbetade med utredningen efter branden. Själva det faktum att ett statsråd besökte gruppen bekräftade föräldrarnas förlust även på ett symboliskt plan: till och med landets högsta politiska ledning deltog i sorgen efter brandkatastrofen. Statsrådet hade kunnat kalla till ett möte i centrala Göteborg med någon representant för föräldrarna, men valde att själv *komma* till det området där föräldrarna bor och till den lokal där deras krisgrupp hade samlats.

Ledaren för den multikulturella gruppen fick i sin krisgrupp hjälp av frivilliga svenskar som var berörda av brandkatastrofen.

Alla erbjöd sig som t.ex. ”Jag jobbar med barn, jag vill gärna komma och ta hand om barnen.” ... En del var, när man ringde dom, här på en halvtimme. Dom kom från dom här områden från Örgryte, Askim, Saltholmen, från Alingsås, från alla möjliga platser. För mig att träffa dom här människorna, att dom stod och grät med oss, äh det kändes. Varför måste vi människor ha olyckor för att kunna ge varandra, vad skall man säga, stöd? Varför är vi inte så i vanliga fall för att livet skulle vara mycket enklare. För det är ju det som saknas, att vi inte ser varandra som människor utan man går efter klädsel och färg och fördomar och så missar vi mycket av det roliga och fina som vi kan ge varandra ... Följden av den här perioden var att människor helt plötsligt ställde upp för varandra oavsett hudfärg, religion, storlek och så ... Den här branden, det finns en mening i det, att du t.ex. såg hur alla plötsligt blev religiösa, hur alla människor såg att man behöver varandra ... Det finns en mening. Och av det tycker jag vi skulle lära oss och använda det till något positivt (int. nr 9).

Möten mellan svenskar från de rika förortererna och invandrare från de segregerade områdena är enligt citatet ovanliga. Roger Andersson (2000) har undersökt etnisk och socioekonomisk segregation i Sverige under 1990-

talet. Enbart det faktum att invandrare bosätter sig koncentrerat i ett område skapar inte problem. Det är först när boendet är förenat med sociala och ekonomiska skillnader som det uppstår negativa processer. Tendensen i de svenska storstäderna har under de senaste tio åren varit att områden med hög andel invandrare också är områden med hög andel låginkomsttagare och socialbidragsmottagare. I Göteborg har andelen svenskar minskat samtidigt som andelen invandrare har koncentrerats till dessa förorter. När andelen invandrare blir ca 20 % av befolkningen i ett område börjar svenskar flytta därifrån. Området får en negativ stämpel, vilket i sin tur innebär att ännu flera svenskar lämnar området. Eftersom dessa förorter dessutom ligger långt från städernas centrum, innebär det att den övriga befolkningen inte möter människor som bor i dessa områden (Andersson 2000, se även Sernhede 2002).

Att människor från olika områden inte umgås med varandra förklarar Norbert Elias och John L. Scotson (1999) som en åtskillnad av relationell karaktär som de definierar med begreppsparet "etablerade-outsiders". Skillnaden mellan de etablerade och outsiders ligger framför allt i det faktum att outsiders utestängs från positioner i samhället som innebär makt och tillgång till resurser som arbete och medverkan i politiskt beslutsfattande eller föreningslivet. Den etablerade gruppen markerar sitt avstånd till outsiders bland annat genom att inte umgås med dem. Detta är ett universellt mönster som inte bara beskriver förhållandet mellan olika etniska grupper av olika status utan även t.ex. etablerade och nykomlingar av samma nation i ett bostadsområde (Elias m.fl. 1999 s. xxvii ff). I sitt konkreta engagemang, där också frivilliga svenskar från de rika förorterna deltog, kunde den multikulturella krisgruppen tillfälligt bryta den åtskillnad som finns mellan etablerade svenskar och invandrare som bor i de segregerade förorterna. Denna krisgrupp gjorde det möjligt för etablerade och outsiders att mötas, även om det var tillfälligt, i det konkreta arbetet för de drabbade i en invandrantät förort. Svenskar och invandrare som aldrig annars hade träffats, grät och bredde smörgåsar tillsammans och gav uttryck för den kollektiva sorgen.

Ledarnas ställning i de tre spontana krisgrupperna gjorde dessa möten möjliga. Det är inte bara deras personliga mellanställningar som broar mellan två kulturer som gjort det möjligt för etablerade och outsiders att träffas. Deras förmåga att organisera möten har varit lika viktigt. De har med hjälp av sina egna kunskaper, nätverk och personligheter inkarnerat ordet

”sammanhållning” när de ställt sina förmågor till förfogande både för invandrare och de svenska myndigheterna.

Altruismen och den starka sammanhållningen efter katastrofer är väldokumenterad. Det finns också belagt att den första tidens solidaritet avtar (Drabek 1986 s. 229). ”I början stöttade alla varann. Nu är det som vanligt. Det är synd.” (GP 991029). Så kommenterar två flickor som överlevde branden hur stämningen var bland ungdomarna ett år efteråt. I den tidigare nämnda intervjuundersökningen på tre gymnasieskolor (se kapitel 7) uttrycker några elever samma erfarenhet (Peterson 2002 s. 111). En av ledarna för de spontana krisgrupperna berättade om den grundläggande problematik som finns kvar i de invandrartäta områdena:

... nu pratar vi om branden, det är en sak liksom för sig, men det finns ett problem som fanns innan branden och efter branden, fördomar som dom kallar om dom här utsatta områden, segregerade områden. Antingen branden har kommit eller inte, det finns dom här problemen, missförstånd och misstro och arbetslöshet, sociala problem och knark och alkohol och depression, dom finns där ute. Så det är mot dom jag försöker jobba ... (int. nr 9).

Ett sätt att på lång sikt i katastrofsammanhang underlätta kommunikationen mellan de svenska krisgrupperna och olika invandrargrupper är att inlemma representanter för de sistnämnda i krisgrupperna. Efter branden har det i en av förroterna förts diskussioner om att låta en muslimsk organisation ingå i stadsdelens krisgrupp. Frågan är dock komplicerad menar en av samordnarna för en av krisgrupperna.

Det är en krisgrupp, det är ingen sorts representativitet relaterat till svenska samhället. Det har inte med det att göra utan krisgrupp är en organisation som (i sin tur) har med en del organisationer som av praktiska skäl kan bidra i en speciell situation ... Och då kan man tänka sig att ta med en muslimsk organisation om man har mycket muslimer i området ... många är muslimer ... men deras organisationer är ofta väldigt splittrade. Vi har ju inte med alla frikyrkorna t.ex. Dom finns inte med så det är inte riktigt så enkelt. Därför tror jag det är bättre att inte ha för många. Däremot vara öppen för att ta med dem som behövs i det arbetet man gör sen (int. nr 28).

Citatet exemplifierar en öppning för att även andra religioners företrädare skulle kunna vara med i en stadsdelsförvaltnings krisgrupp. Samtidigt illustrerar det hur den etablerade gruppen kan utestänga outsiders med hänvisning till heterogenitet och brist på sammanhållning hos den sistnämnda gruppen. Ledaren för den homogena gruppen mötte även andra problem. Han kunde inte åta sig några större uppdrag som stödperson för föräldrarna efter branden. Hans medarbetare kunde inte fortsätta att vara med i krisgruppen efter begravningarna. Kommunens tjänstemän hade bett

ledaren att fortsätta ha kontakt med föräldrarna, men han hade inte möjlighet att göra det som ett frivilligt uppdrag.

Jag är inte anställd för dem att jobba med det här. Det krävs ett heltidsarbete för att söka information, läsa för föräldrarna, många av dem kan inte läsa ... Man tror att den här krisgruppen är som en svensk organisation där alla går tidigt på morgonen till sina arbeten (int. nr 25).

Ledarens dilemma var svårigheten att få myndigheterna att förstå att det hela inte bara handlade om fortsatt stöd efter branden utan även om segregation. Föräldrarna var arbetslösa och saknade kontakt med svenskar. Han ansåg att det framför allt behövdes någon form av fältarbete för att inventera föräldrarnas behov, inte bara akut, utan för att lösa mera grundläggande problem. Han kände sig utnyttjad av myndigheterna och kunde på grund av sitt arbete inte åta sig att på sin fritid engagera sig mer.

Samordnaren för det långsiktiga stödet har berättat att det var svårt att nå alla invandrargrupper med information i ärenden som rörde branden. En orsak var att det fanns personer som utgav sig för att vara talesmän för dessa grupper utan att vara det. En annan orsak var brister i läskunnighet och i svenska språket. Föräldrarna förstod inte vad som stod i breven med t.ex. inbjudan att se brandlokalen under våren 1999 eller andra erbjudanden om stöd.

.. det finns ju flera aspekter och vi väljer oftast bara en och så tror vi att det är ett problem för att de kommer från ett annat land medan i själva verket så kunde de inte läsa, det var det som var problemet. Egentligen gäller det att ha någon som man kan prata med, som förklarar det här. Jag menar här kommer jag och erbjuder psykologhjälp ... Dels förstår man inte vad det är och ännu mindre vad det kan innebära och varför skulle man träffa en vilt främmande person? Alltså finns det en massa sådana här västerländska varianter som passar dåligt (int. nr 31).

Branden blottade problem med segregation och utanförskap. Frågan är dock hur man hanterar dessa problem, om erfarenheterna efter branden tas tillvara för att lösa ett så konkret problem som läskunnigheten hos en invandrargrupp. En s.k. SOM-studie (Samhälle-Opinion-Media) vid Göteborgs universitet (Österberg 2002) visar en blandad bild av göteborgarnas attityder två år efter branden. I de resursstarka stadsdelarna (västra delarna av Göteborg med liten andel invandrare) har branden och rättegången efter den påverkat invånarnas bild av ungdomar med invandrarbakgrund negativt. Även om detta kan tolkas som en ökad polarisering mellan olika stadsdelar, visar undersökningen även positiva effekter. Invånarna (inklusive de med invandrarbakgrund) i de invandrar-

täta stadsdelarna i nordost anger att de har en mera positiv attityd till myndigheterna och staden efter branden (Österberg 2002 s. 119 ff).

Även vid koleraepidemin i Stockholm på 1800-talet blev skillnaderna tydliga mellan olika grupper i samhället. Det kom förslag att sanera dåliga bostäder och på det sättet hindra epidemins utbredning bland de fattiga som var mest drabbade. Stadens allmänna sundhetsbyrå ansåg sig emellertid inte kunna göra något åt problemet (se kap. 1). En katastrof eller en epidemi skulle kunna bli ett avstamp för större förändringar i ett samhälle. Av någon anledning verkar inte detta ske. Varför det förhåller sig så är en fråga för vidare forskning.

Karismatiska ledare

Ledaren för den frivilligorganisation som öppnade en krisgrupp för ungdomarna i ett bostadsområde samt de tre ledarna i de spontana krisgrupperna har haft en nyckelposition för att kunna förankra insatserna hos de anhöriga och drabbade. Ledarnas position och insatser kan förstås utifrån den spontana sammanhållande process som jag beskrivit ovan. I deras insatser finns även en dimension som är direkt kopplad till det förtroende som de åtnjöt bland ungdomarna och sina landsmän och samtidigt hos stadsdelsförvaltningarna. I Drabeks (1986) översikt över katastrofforskning anges vissa kännetecken för ledare i grupper som uppstår spontant efter katastrofer. Kännetecknen är: en väldefinierad roll med ansvar, erfarenhet av tidigare katastrofer, innehav av katastrofrelaterade färdigheter och frånvaro av egen involvering i katastrofen (Drabek 1986 s. 175). För ledarna i denna studie gäller att de hade erfarenheter av tidigare katastrofer i form av krig i sina hemländer. De var också personligen drabbade genom att barn i deras sociala nätverk omkom eller skadades och de hade för uppgiften lämpade färdigheter med förmåga att organisera.

Deras position kan ytterligare belysas med de tre typer av auktoriteter som Max Weber (1983) utvecklade i sin sociologi, nämligen den legala, den traditionella och den karismatiska auktoriteten. Imamen har en position som grundar sig på *traditionell auktoritet*. Denna form av auktoritet bygger på föreställningar om att gamla traditioner är heliga, och att normer och maktförhållanden inte kan kränkas. Gruppen är lojal med ledaren inte på grund av regler eller lagar utan på grund av att han av tradition har en auktoritetsposition och antas ha kunskap om de heliga traditionerna (Weber 1983 s. 144 ff). Detta visade sig bland annat när imamen med hänvisning till

den islamiska tron avvisade en särskild utredning om brandorsaken som de anhöriga planerade i protest mot polisens utredning.

Frivilligorganisationens, den homogena och den multikulturella gruppens ledarposition har sin utgångspunkt i det som Weber kallar för *karismatisk auktoritet*. En karismatisk ledare grundar sin legitimitet på att hon eller han har personliga egenskaper som lämpar sig för uppdraget och har förtroende i gruppen. Förtroendet för ledaren innebär bland annat att denna kan få gruppen att ändra attityd (Weber 1983 s. 144 ff). En karismatisk ledare framträder i nödläge eller vid kollektiv oro (alt. stor entusiasm) och han eller hon verkar inom en begränsad etnisk, social eller lokal grupp utan att vara professionell eller anställd i en byråkrati (Weber 1987 s. 193 ff).

Det som skedde i mötet mellan ministern och en anhöriggrupp i den homogena krisgruppen illustrerar ett möte med en representant för den tredje typen av auktoritet som Weber (1983) kallar för *den legala auktoriteten*. I denna form av auktoritet lyder inte gruppmedlemmarna en ledare för hans eller hennes individuella eller traditionella egenskaper utan man är lojal med den gemensamma ordning som t.ex. en myndighet representerar. Ordningen uttrycks i skriftliga överenskommelser som lagar och upprätthålls av myndigheter. Myndigheter i sin tur behöver tjänstemän med fackkunskap för att kunna fungera (Weber 1983 s. 144). Ledaren i den homogena gruppen insåg att enbart hans närvaro och ledarskap inte räckte för att bemöta de drabbades misstro mot de legala auktoriteterna. Det var viktigt att någon högt uppsatt representant för en myndighet, t.ex. ett statsråd, personligen besökte gruppen och förklarade hur myndigheterna arbetar. Effekten var tydlig, och misstron försvann, det vill säga det skedde en förändring av attityderna i gruppen.

Ledaren i frivilligorganisationen gjorde tydlig skillnad mellan att vara anställd eller medmänniska, det vill säga lekman i förhållande till de anställda i stadsdelsförvaltningen. Hennes insats byggde på medmänsklighet, inte på legal auktoritet, och hon hade förtroende bland de drabbade ungdomarna. Även hon kunde påverka attityder, åtminstone hos den unge person som berättade (kapitel 6) att hon hade tänkt hoppa från bron, men efter samtal med ledaren känd sig lugnare.

Ledaren för den multikulturella gruppen ifrågasattes av några invandrare när han försökte bemöta misstron mot svenska myndigheter. Han fick

kommentarer som: ”Aj aj, du har blivit svensk, du är på deras sida och du försöker skydda dem.” (int. nr 9). Ledarens svar blev att konkret visa att svenskarna inte var emot invandrare, bland annat genom att hjälpa föräldrarna att ansöka fondmedel. I det sammanhanget berättade ledaren att pengarna kom från svenskar. Detta i sin tur innebar att föräldrarna tog tillbaka sina anklagelser. Trots att han lyckades vända den negativa attityden befann han sig själv i en mellanposition. ”Som jag sade, att vara den här tvåkulturella har fördelar, samtidigt också nackdelar på det här viset att jag har mina värderingar, mitt sätt att tänka, det är varken svenskt eller från mitt land ...” (int. nr 9). Den karismatiska auktoriteten är med andra ord aldrig långvarig, den är helt beroende av hur länge gruppens medlemmar har förtroende för ledaren.

De spontana krisgrupperna var aktiva under en kort period men ledarna finns kvar. Deras erfarenheter är inte lika flyktiga som det karismatiska ledarskapet utan kan förhoppningsvis tas tillvara.

KAPITEL 9

PROFESSIONALITET OCH MEDMÄNSKLIGHET

De professionella, som jag studerar i detta kapitel, representerar de i förväg organiserade krisgrupperna i de mest drabbade stadsdelarna, PKL-grupperna på två sjukhus samt två av de stödcentra som bildades i Göteborgs stad för det långsiktiga stödet åt de drabbade. Även anställda i Svenska kyrkan ingår i denna grupp. Kyrkornas och trossamfundens sociala engagemang räknas vanligtvis som frivilligt socialt arbete (se t.ex. utredningen *Frivilligt socialt arbete*, SOU 1993:82) vilket inte hindrar att dessa organisationer har professionella yrkesutövare bland sina anställda. Flera av de intervjuade representanterna för Svenska kyrkan ingår i krisgrupper organiserade av stadsdelsförvaltningarna. Däremot kan imamer vid sidan av det religiösa uppdraget ha ett arbete som de försörjer sig på. De har därför inte räknats med i den professionella gruppen.

Delning av jurisdiktion

Abbott (1988) skriver att de professionella strävar efter full jurisdiktion, något som inte alltid är möjligt. Det finns olika strategier för de professionella att hantera detta. Uppgörelser mellan professionerna som ”delning” och ”underordning” samt ”intellektuell jurisdiktion” är vanliga. Abbott definierar abstraktion som den teoretiska kunskap och kunskapsutveckling som är effektiv när den kan utgöra grunden för arbetsinsatser. Kunskapen är ett viktigt instrument för en profession att hävda sin jurisdiktion, men också för att expandera den. Det ligger i krisgruppernas och PKL-gruppernas natur, ja i själva konstruktionen av dem, att de omfattar företrädare för olika professioner. I samband med det psykologiska och sociala omhändertagandet av de drabbade samarbetar professionerna med varandra. Intervjususvaren tyder inte heller på att någon profession ensam skulle ha haft full jurisdiktion. I stället är det mycket tydligt att det för det mesta var fråga om delning av jurisdiktionen. En av prästerna uttryckte så här: ” ... det är inte frågan om vems bord det handlar om utan vems nöd det är.” (int. nr 17).

Abbotts exempel på delning av jurisdiktionen är hämtat bland annat från familjerådgivning där psykologer, socialarbetare och präster ingår i ett team och arbetar självständigt bredvid varandra. I de svenska krisgrupperna är det dessa professioner som gör insatser i samband med det psykologiska och sociala omhändertagandet. Intervjupersonernas kommentarer om andra professioner handlar om att det hos krisgrupperna fanns företrädare för flera

yrken som psykologer, läkare och präster, men att det inte fanns intressemötesmöten mellan dem utan att alla insatser behövdes. Enligt socionomerna var det en lättnad att det fanns andra professioner närvarande som läkare, skolsköterskor och lärarassistenter med erfarenhet från flyktingarbete. Socialtjänsten är bra på att ordna det ekonomiska medan de som känner de drabbade, t.ex. lärarna, bör ge emotionellt stöd, tyckte en av skolkuratorerna. Enligt en diakon var socialtjänsten positiv till att kyrkan hade ansvar för samtalsgrupper för sörjande, eftersom arbetet handlade om medmänsklighet.

Det fanns också önskemål om att andra professioner skulle funnits med eller gjort mera. Det borde ha funnits läkare hos alla krisgrupper eftersom de drabbade ofta behövde läkarkontakt för sjukskrivning och medicin, och det var svårt att få tid i det offentliga systemet, berättade en skolkurator. Inom socialtjänsten tyckte man att psykiatrins resurser var otillräckliga, och en av prästerna ansåg att de drabbade hade andra behov än vad myndigheterna hade planerat för.

För att illustrera hur delning av jurisdiktionen kunde gå till i en konkret situation, återger jag här en händelse där företrädare för två olika professioner, psykolog och präst, samarbetade med identifiering av de omkomna barnen. Psykologen beskrev samarbetet så här:

Så att han (=prästen) pratade utifrån sitt perspektiv och det blev inget motsägelsefullt i det. Utan snarare en komplettering och så ... Det dök upp frågor ibland, hur blir det, hur skall man klara det här, hur skall man orka och då kanske jag tog utifrån min bit och han kunde svara mer på det praktiska runt omkring med ... begravningen och sorgen som han då också, möter ju människor i sorg och kris, han ständigt också (int. nr 21).

Prästen trodde att psykologen var kurator och kommenterade samarbetet:

Nej, jag såg inte det som några större skillnader där utan våra frågor var tämligen likartade, om man ställde frågor och så. Utan det handlar ju om att lyssna in, det var ju det det handlade om egentligen ... Det är samma egentligen med kuratorn ... vad jag förstår, hon hade inte heller något slags ... program med frågor eller så där som hon skulle ställa ... När de här frågorna om mening och Gud och så kom upp, då var det ju riktat till mig i första hand naturligtvis ... det blev så i det samtalet att där var också kuratorn med och pratade och vi liksom upplevde det som ... något positivt ändå ... att alla deltog i det här liksom lyssnandet och samtalet på något sätt (int. nr 43).

Samtidigt tar denna intervjuperson upp frågan om prästyrkets allmänna avgränsning gentemot andra professioner. ”Och jag är ju inte psykologutbildad, det är ingen idé att ens gå in och försöka vara psykolog, det blir bara konstigt utan jag är präst ... jag vill inte gå in och kvacka på psykologernas område.”(int. nr 43). Prästen anger tydligt en central uppgift i sin egen professions jurisdiktion – att svara på frågorna om Gud och meningen med livet. Han drog en tydlig gräns mellan sin och psykologens jurisdiktion.

Samtal och fältbehov

Att erbjuda de drabbade en plats där de kan samlas, praktisk hjälp, att prata och samtala; så har krisgrupperna beskrivit sina insatser. De flesta intervjupersonerna har använt uttrycket ”att finnas till hands” som en sammanfattning av det som gjordes i krisgruppen. En arbetsuppgift som alla professionerna i krisgrupperna delade var samtal. Denna uppgift har också fått ett stort utrymme i intervjuerna och är något som berör de intervjuades yrkesidentitet.

Orden ”prata” och ”samtal” har de professionella använt växelvis för så skiftande sammanhang som att prata med kollegor till att ta emot de drabbades sorg och oro eller frågor om praktiska göromål. En präst och två diakoner har betonat samtalets betydelse för sörjande människor i allmänhet, inte speciellt för dem som drabbades av branden. Diakonen, som arbetar inom sjukhuskyrkan, sade att hon brukar berätta för föräldrar som mist barn att vänner och släktingar i allmänhet orkar vara stöd ungefär under tre månader efter dödsfallet. Sedan vill de att föräldrarna skall vara som vanligt igen. Därför kan hon och sjukhusets kuratorer erbjuda samtal.

Lennart G Svensson (1990) skriver i en artikel att samtal har en stor betydelse i de professionellas arbete. Samtal är något som förenar psykologer, lärare, socialsekreterare, kuratorer och präster och andra i människobehandlande organisationer. Det är genom samtal som de professionella samlar in data, utreder, argumenterar, övertalar och får saker utträttade. Gemensamt är också att frågor och svar i en samtalssituation har sin grund i metoder som inte är preciserade. Metoderna i sin tur har en förbindelse till den professionellas kunskap som är svår att synliggöra. Skillnaderna i de olika professionernas samtalssituation handlar framför allt om graden av frivillighet eller tvång för klienterna. Socialsekreterarna har

ofta samtalssituationer där de måste anstränga sig för att skapa ett klimat där klienten vill samarbeta. Betoningen på samtal bland professionella har sin grund i att det är ett bra sätt att skaffa sig förstahandsinformation från klienterna. Det andra skälet, anser Svensson, är inflytandet från psykodynamiska och psykoterapeutiska metoder i vilka samtalet har en central betydelse. Denna tendens är tydlig i de flesta vårddyrkena och i socialt arbete, och beror på en allmän psykologiseringstendens och psykologernas starka professionalisering. De professionella höjer sin kompetens i samtalsmetoden, medan andra metoder som att ge råd och meddela resultat tonas ner (Svensson 1990). Tendensen att betona det terapeutiska samtalet kan också förklara varför det framträder så tydligt i intervjupersonernas berättelser.

Samtalskontakterna med de drabbade ungdomarna gick ut på att i det akuta skedet be dem berätta konkret om deras sinnesupplevelser, t.ex. hur det lät och luktade i samband med branden. I vissa samtal kunde ungdomarna få hjälp med att tala om sina tidigare erfarenheter av trauma. Under vårterminen 1999 märkte en av skolkuratorerna att innehållet i samtalen förändrades. Många av de elever som gick sista året i grundskolan började oro sig för sin framtid, och minnena från branden blev aktuella igen.

Socialekreterarna som fanns som stöd hos en av frivillig-organisationernas krisgrupper menade att det var svårt att föra samtal i ett sammanhang där de som främmande vuxna inte hann etablera relationer till ungdomarna.

Helt plötsligt sitter vi två där som aldrig har varit hos föreningen förut överhuvudtaget och så just vid en sån här jättekris. Man fick ju känslan av att här gäller det att inte bara vara lite tillbakadragen, att naturligtvis erbjuda sig själv om behov fanns då, men inte komma in som att ”prata med oss, vi är socialekreterare eller något slags kuratorer och vi är hitskickade för att ifall ni nu behöver terapi när ni har varit med om detta jobbiga.” Det kändes viktigt att inte vara på det sättet (int. nr 12).

Intervjupersonerna, som arbetar med ekonomiska bistånd, upplevde situationen hos frivilligorganisationen som annorlunda från det vanliga arbetet med beslut, avslag och kontrollfunktioner ” ... helt plötsligt är man på deras territorium och skall ha en helt annan roll. Och det var ju rena turen att det inte var någon som gick hos oss egentligen.” (int. nr 12). Att träffa någon av klienterna hos krisgruppen hade inneburit en ny och annorlunda roll för socialekreterarna. Eftersom ekonomiskt bistånd innebär

kontrollfunktioner, är det inte säkert att klienterna skulle känna förtroende för socialsekreterarna i den nya situationen efter branden.

Intervjupersonerna hade också erfarenhet av att samtal inte alltid var det som de drabbade frågade efter. ”Jag upplevde ju att alla ungdomar inte vill prata ... De sade klart och tydligt: ’Jag vill inte prata om det där, jag vill inte.’ Och då får man ju respektera det ... Och somliga förklarade att vi har olika sätt att sörja på . ’Och ni svenskar skall prata och prata och prata, men det vill inte vi göra.’ ” (skolkurator, int. nr 39). I stället hade kuratorn gjort konkreta saker med de drabbade eleverna som att åka till Backaplan och besöka kamraternas gravar.

Som framgått av intervjuerna med de drabbade ungdomarna i kapitel 7 har de avvisat erbjudanden om samtalsstöd från vuxna de inte kände. En av psykologerna kommenterade varför det kunde bli så:

... det är liksom första fasen när alla är i kris, det är ju ingen egentligen som vill öppet prata med en främmande psykolog. Och det är säkert en av anledningarna till att man blir avvisad också ... det var väldigt sällan som man kunde säga till någon: ”Vill du prata med mig?” eller något sådant utan dom sökte sig till en som hade någon form av liten anknytning, dom letade efter någon som var bekant (int. nr 40).

Psykologen beskrev sina erfarenheter som att det hade varit lättare att servera kaffe och på det sättet få en naturlig kontakt än att vänta att människorna skulle ta kontakt med någon som stod där med en lapp på sig där det stod ”psykolog”. ”Alltså det är ju filtbehovet första dagen som man har. Det är inte psykologer som behövs här, tyckte jag egentligen.” (int. nr 40). Ungdomar som kände intervjupersonen sedan tidigare tog kontakt med henne. Då blev det ett konkret omhändertagande, t.ex. att se till att ungdomarna fick äta. Psykologen fick även påminna de som arbetade hos krisgruppen om att de skulle sova och äta. ”Det låter så banalt men ändå stödja dom, vara nån sorts mamma när det är basala behov.” (int. nr 40).

Att de professionella haft förväntningar på att det skulle bli mycket samtal framgår av skolkuratorns och psykologens berättelser ovan. Några av ungdomarna har också tolkat samtalen som ett svenskt fenomen, något som de med invandrarbakgrund inte är så intresserade av. Denna kommentar om svenskhet ger en intressant bild av det organiska samhällets professionella som har blivit moderna experter på döden och sorgen. I denna expertuppgift

ingår samtalet som en metod att ta reda på de drabbades känslor. Ungdomarnas kommentar utmanar denna professionella uppgift. När det inte blev samtal, tvingades de professionella i stället att hitta andra sätt att ge de drabbade stöd. Ett av sätten anknyter till ett traditionellt sätt att lindra sorg, nämligen att besöka kamraternas gravar.

De flesta av de professionella refererar till Atle Dyregrov och Johan Cullberg och hans kristeori som en kunskap de fått i sin utbildning. De som har ifrågasatt samtalets betydelse som en metod som passar alla drabbade det i den akuta fasen har dock inte explicit anfört någon teori. Denna kunskap om samtalets begränsning har i stället vuxit fram som en erfarenhet från arbetet efter branden. Det är därför intressant att även Cullberg har modifierat sin syn angående att låta den drabbade uttrycka sina känslor. I sin bok *Kris och utveckling* (1975 s. 143) nämner han att uppgiften för den som samtalar är att hjälpa patienten att fritt uttrycka sina känslor. I boken *Dynamisk psykiatri* (1999) har Cullberg ändrat ståndpunkt.

Att stödja den krisdrabbade att öppet uttrycka sina känslor brukar man ofta framhålla som centralt i detta arbete. Detta är dock en sanning med modifikation, efter vad jag alltmer har kommit att erfara. Under krisens akuta fas är det ibland av vikt att kunna hålla igen något på känslorna för att kunna fungera någorlunda normalt tillsammans med sina barn eller utåt med arbetskamraterna. Att i sådana fall försöka perforera ett bräckligt försvar med krav på att den krisdrabbade skall 'komma i kontakt med sina känslor' kan vara destruktivt (Cullberg 1999 s. 48).

Cullbergs iakttagelse av samtalets begränsning är ett exempel på en ny kunskap i de professionellas abstrakta kunskapsbas om människor i kris. Den har dessutom konsekvenser för det konkreta arbetet och kan förklara varför de drabbade inte i första hand ville ha samtal.

Samtalsgrupper

En annan uppgift som i några fall har förenat de professionella är samtalsgrupperna för de anhöriga. Målet med de samtalsgrupper som organiserats av Svenska kyrkan eller gemensamt av kyrkan och stadsdelsförvaltningen har varit att föräldrarna skall få dela sorgen med varandra. De har samlats under ett begränsat antal träffar med olika teman t.ex. hur det var på sjukhuset, hur begravningen blev osv. Präster och

diakoner har varit ledare för grupperna, i en av dem även anställda från socialtjänsten. Initiativet till samtalsgrupperna har från början kommit från föräldrarna men samtalsgrupper för anhöriga är vanligt förekommande i Svenska kyrkan, och intervjupersonerna har varit ledare för samtalsgrupper tidigare.

Innan en av grupperna startades, hade ledarna tagit kontakt med Kista-prästen Stig Jonsson för att höra om erfarenheterna från stödarbetet efter bussolyckan i Måbödalen 1988. Under träffarna med olika teman har föräldrarna fått berätta om sina barn med hjälp av fotografier, musik och dikter. Efter varje samling som sker på församlingshemmet med intilliggande kyrksal har kyrksalen varit öppen så att de som velat har kunnat gå in och tända ljus. De flesta föräldrar har gjort det. Även föräldrar med muslimsk bakgrund har deltagit utan att det har varit något problem.

En av ledarna för samtalsgruppen, en diakon, berättade att syftet med gruppen är

... att förlösa sorgen, den oförlösta sorgen för många av dom här föräldrarna, som inte hade kunnat gå in i sina sorgeprocesser på allvar, som fortfarande dröjde sig kvar i reaktionsfasen, var väldigt upptagna med ilskan mot saker och ting runt omkring. Det är ganska typiskt när man inte själv orkar möta sin sorg ... Om man blir kvar i den här svarta hopplösheten, ”jag vill inte längre leva”, då visar man fortfarande att man är kvar i reaktionsfasen ... I bearbetningsfasen handlar det om att hitta ord för sina känslor och inte bara bli apatisk och frånvarande ... Jag tror att sorg som inte bearbetas och kommer upp till ytan, den går över i depression och då skulle vi se att flera av dom här anhöriga går in i depressionstillstånd. (int. 27).

I citatet ger diakonen uttryck för en bedömning av de drabbades situation utifrån en psykodynamisk kunskap såsom den framställs t.ex. hos Johan Cullberg med beteckningar som ”reaktionsfas” och ”bearbetningsfas”. Med andra ord betyder det att i samtalsgrupperna blandas visserligen deltagarnas egna erfarenheter, men ledaren tolkade skeendena med hjälp av det psykodynamiska perspektivet. Dock poängterade hon att ledarna inte gav sådana tolkningar i samtalen med de anhöriga. Även en av prästerna ansåg att om man som anhörig tror att samtal inte har någon funktion så tar det längre tid att komma genom sorgen. Han motiverade sin åsikt med egen erfarenhet av samtal med sörjande i grupper.

Reflexion om hjälparens roll

Flera av intervjupersonerna har kommenterat sin egen roll som professionell och vad som händer i samband med arbetsuppgifterna och i mötena med de

drabbade. Kommentarererna utgör en fördjupad reflexion om vad krisgrupperna är till för och problematiserar ambitionen att nå alla drabbade. En av frågorna har handlat om vems behov som styr vad som skall göras. En psykolog ansåg att det inte i det akuta psykologiska och sociala omhändertagandet under de första dygnet handlar om att tränga sig på de drabbade och fråga ”Hur känns det?”. Däremot kan krisgrupperna skapa en miljö för de drabbade där de kan dricka kaffe och ”gråta och småprata med varandra och gå ut och in och vara oroliga.” (int. nr 40). Att bereda plats och rum för dessa dimensioner är det viktiga, inte att ”gå där och bearbeta för det är inget att bearbeta än. Det (=brandkatastrofen) är nog att oja över.” (int. nr 40). Det var psykologarbete att försöka låta de drabbade vara stöd för varandra, inte att en psykolog skall agera ut andras behov. Psykologen menade att många vill engagera sig för att de känner ångest över andras lidande.

Och då ser man inte att jag är en behandlare, det är inte jag som skall gripas av ångest. Jag skall var organiserad som professionell människa när jag behövs, inte när jag har behov ... det kan ju se ut som slöseri med resurser när alla engagerar sig när dom själva har behov, inte när ärendet, det professionella arbetsområdet, när det behöver utan när jag behöver vara där ... Och det är egentligen det som är det professionella arbetet överhuvudtaget när det gäller människor, det är att fråga: vilka är mina behov, vilka är dina behov, om jag är här för dig så måste jag stå tillbaka med mina behov för att det skall bli rätt för den som söker hjälp (psykolog, int. nr 40).

De professionella har också reflekterat över vad det är för mekanismer som sätts igång hos dem som arbetar med katastrofer, det vill säga konsekvensen av dolda motiv. De som arbetar i det akuta omhändertagandet kan känna ett slags omnipotens ” ... jag är med där det händer, ingenting är för svårt för mig.” (kurator, stödcentrum, int. nr 22). Om man inte kan erkänna det, kan man bli farlig för sig själv och sin omgivning. En del av de starka känslor som väcks av arbetet kan då skickas vidare till andra i omgivningen så att man anklagar t.ex. sin partner för otillräckligt stöd.

Ett sätt att komma till rätta med de dolda motiven och att hävda det professionella arbetet har varit att betona behovet av debriefing och handledning. De flesta hade deltagit i någon form av debriefing, och två av psykologerna har i sina PKL-grupper en funktion som samordnare för debriefing. Den vanligaste formen var gemensamma samtal som ordnades centralt från Göteborgs stad. Kyrkans anställda ordnade debriefing internt i församlingarna. Några av socionomerna ansåg att debriefing i sig kan vara ett stöd, men det är inte tillräckligt för alla utan det behövs mera djupgående

samtal. Förutom debriefing krävs någon form av strukturerad arbetsledning och handledning som kan hjälpa de professionella att se var begränsningarna finns och var det behövs mera resurser.

Intervjupersonerna använder även i dessa reflexioner kunskaper om psykodynamiska processer. En av dem, en skolkurator, har också nämnt att han skulle gå på kurs för att lära sig mera om motöverföringar i samband med arbete i katastrofsituationer. Dessa tankar om den egna rollen är inte bundna till en enda yrkesgrupp utan berör i exemplen ovan både socionomer och psykologer, med och utan psykoterapeutisk utbildning. Av kyrkans anställda var det bara de två diakonerna med fortbildning i psykoterapi och samtalsmetodik som formulerade tankar om hjälparens roll. Reflexionen kan tolkas som en del av den psykodynamiska abstraktionen i vilken självkännedom, handledning och debriefing samt att använda sig själv som arbetsinstrument ingår.

Från professionernas gemensamma uppgifter går jag nu över till hur de enskilda professionerna beskriver sina arbetsuppgifter.

De olika professionernas anspråk på jurisdiktion

Socionomerna

Socionomerna är den största gruppen av professionella bland intervjupersonerna, sammanlagt 11 stycken. Två av dem har inte socionomexamen utan är filosofie kandidat i beteendevetenskapliga ämnen. I detta sammanhang har de räknats bland socionomerna. Åtta av dem arbetar inom socialtjänsten, två inom elevvården och en inom stadens administration. I detta avsnitt vill jag lyfta fram det som i intervjuerna direkt anknyter till respektive professions anspråk på jurisdiktionen att arbeta med psykologiskt och socialt omhändertagande vid katastrofer. Några socionomer menar att de har en bra utbildning som möjliggör en helhetsbedömning av de drabbades situation och att de är vana vid att arbeta med människor i kris. Det gör dem därför lämpade att arbeta i katastrofsammanhang även om detta också kräver personliga egenskaper och stabilitet.

Några av socionomerna blev förvånade över att de första dagarnas arbete handlade så mycket om det praktiska och ekonomiska biståndet.

Innan man åkte dit så tänkte man ungefär: ”O Herregud vad skall jag göra därute, hur skall jag klara av det här?” För det kändes ju mäktigt alltså, med alla dessa människor, innan jag åkte dit ... det här chocktillståndet och alla döda och ungdomar, det var tungt alltså, jättetungt för en själv också. Det var flera av våra ungdomar här som var döda. Men när man väl kom dit så var det liksom, det handlade så mycket om det praktiska, att finnas till hands, att kunna ge praktisk hjälp, det var det som behövdes ... Det var det som var det viktiga och då kände man att jag gör nytta ... jag tror att vara där, det var det bästa jag gjorde (socialsekreterare, int. nr 37).

I en av stadsdelarna diskuterades det akuta stödet och uppsökandet av de drabbade familjerna och vad man som professionell kan lära sig av det. En av frågorna handlade om metoder. Skall socialtjänsten förutsätta att alla behöver hjälp eller skall man bara erbjuda allmänt stöd? De drabbade är i chock och kan därför inte ta ställning till allmänna erbjudanden.

Det här vi säger i socialt arbete att människor själva, att vi skall ge dem redskap att själva lösa sin situation. Det stämmer inte då precis i den stunden, i chocken ... genom samtalsstöd så orkar de gå ut och diska och städa men det är inte så det funkar då (socialsekreterare, int. nr 7).

Den andra frågan handlade om socialtjänstens organisation. De drabbade familjerna borde ha fått en kontaktperson i ett tidigt skede som höll i alla kontakter med myndigheterna. Då skulle man ha undvikit att vissa familjer blev ”nersprungna av folk” från skolan, fritidshemmet, vård-centralen, kyrkan och socialtjänsten medan andra nästan glömdes bort.

Det finns också exempel på socionomer som inte tvekade inför de praktiska uppgifterna. Att vara tillgänglig var ett viktigt inslag i det akuta arbetet. Det andra var att

... hjälpa folk med det de behövde ha hjälp med, inget är för stort och inget är för smått. För det var liksom allt från att fixa praktiska saker mat och kaffe och stryka en skjorta, vara chaufför ... till att prata bort demoner, det var liksom hela skalan då. Och det var inte jag som styrde utan det var behoven, familjens behov som styrde det ... det är inte finare att jobba med samspelsbehandling än att vara barnvakt utan det fina är att hjälpa människor med precis det dom behövde hjälp med just då för att komma vidare (socialsekreterare, int. nr 30).

Följande citat är ett ännu tydligare försvar för det arbete som många socionomer utför, att reda ut ekonomiska frågor:

Det skall pratas väldigt mycket och man skall prata och prata när man tänker hur man skall hjälpa dem som har jobbat med och hjälpa t.ex. föräldrar. Men det finns liksom en annan aspekt som är den praktiska som ... vi underskattar och det kan vara sådant som pengar. Alltså nu tänker jag på anhöriga ... Det är en avlastning att i ett sådant här sorgeskede få slippa tänka på att ha ekonomiska bekymmer (skolkurator, int. nr 39).

Det ekonomiska stödet aktualiserades också genom kommunledningens beslut att dela ut ett generellt bidrag på 20.000 kr för varje omkommet barn. Syftet var att bidraget skulle täcka begravningskostnader och för att undvika att drabbade som redan var bidragsberättigade skulle slippa ansöka om ytterligare socialbidrag (SOU 2000:113). Två socionomer förde i intervjun en diskussion om det generella bidraget. De jämförde detta beslut med regeringens beslut att bärga Estonia efter förlisningen. Snabba politiska beslut kan få stora konsekvenser. Ett bidrag till varje familj i samband med branden kommer att innebära att föräldrar som i framtiden förlorar barn också kommer att kräva ett generellt bidrag av kommunen. Även om familjerna bör få stöd bör man också tänka över om det är lämpligt med specialbedömningar. Jag tolkar detta så att det generella stödet utmanade socialtjänstens tankar och normer om vem som är berättigad till ekonomiskt bistånd. De som i framtiden kommer att möta detta dilemma är inte de politiker som beslutade om stödet utan socialsekreterarna. Som gräsrotsbyråkrater måste de hantera klienternas krav på rättvisa bidrag i samband med dödsfall.

En annan uppgift i socionomernas arbete handlade om stöd på lång sikt åt de drabbade. En av socialsekreterarna var bekymrad över att familjer som enligt socialtjänsten behövde hjälp avböjde det. Hjälpen kunde dock inte påtvingas någon, utan socialtjänsten hänvisade till de stödcentra som startade sin verksamhet under våren 1999.

Bland intervjuerna finns några exempel på hur socionomerna hävdade sin jurisdiktion gentemot andra professioner. En av socialsekreterarna ansåg att det måste finnas krisgrupper med professionella som tar emot de drabbade. Kyrkorna skulle emellertid inte kunna klara av ett sådant arbete på egen hand, eftersom de inte har tillräckligt många anställda. Socionomerna i krisgrupperna ansåg sig kunna vara stöd för lärarna, när skolorna förberedde sig att ta emot eleverna. Socionomerna ansåg sig vara ”.. bättre

skickade eller rustade för att möta människor i svåra situationer ... dom (=lärarna) var väldigt osäkra i det här.” (socialsekreterare, int. nr 30). Även efter det akuta skedet fungerade två socialsekreterare som konsulter på några skolor och gav råd åt de lärare som ville fortsätta att ge stöd åt eleverna. De har inte velat gå in som terapeuter och erbjuda samtal. I stället har de undervisat om kriser i klasserna. Fördelen med denna metod är enligt dem att man höjer kunskapsnivån hos alla utan att särskilt peka ut dem som drabbades av branden. Socialtjänstens anställda hade i en krisgrupp en diskussion med präster och diakoner om hur länge man skulle tillåta ungdomarna att övernatta hos krisgruppen. Socialsekreterarna ville ”normalisera det hela” genom att stänga på natten och hävdade att ungdomarna måste hem till sina föräldrar medan diakonerna ville ha fortsatt nattöppet (int. nr 37).

Även på Backaplan ville socialsekreterarna att ungdomarna skulle hem efter en tid och därför underlättade man inte längre vistelsen på olycksplatsen genom att dela ut filter, samtidigt som Röda Korset och andra organisationer fortsatte med detta. Det blev inte konflikt om insatserna, men det hade behövts mera samordning på Backaplan ansåg socialsekreterarna, samtidigt som de bedömde att frivillig-organisationerna gjorde snabba och bra insatser som verkligen behövdes. Socialsekreterarna hänvisade till sin utbildningsbakgrund när de hävdade att ungdomarna skulle hem efter en tid.

Socionomerna har hävdats sin jurisdiktion inom de områden som traditionellt ingår i socialt arbete: ekonomiskt bistånd, praktisk hjälp och samtal. Bara vid ett tillfälle har de hävdats sin jurisdiktion gentemot en annan profession inom krisgruppen, mot diakonerna i diskussionen om nattöppet i krisgruppen. I övrigt har socionomerna tydligt hävdats sin jurisdiktion utåt mot dem vars verksamhet har tangerat krisgruppernas uppgifter, d.v.s. lärare och frivilligorganisationerna på Backaplan. I dessa sammanhang kunde socialsekreterarna argumentera med kunskaper om kriser och ungdomarnas behov.

Psykologerna

Två av psykologerna arbetar inom psykiatri och en inom elevvården. Gemensamt för dem är att de har hävdats samtals betydelse som det centrala i arbetet. Detta kan förklara varför en av intervjupersonerna upplevde sitt uppdrag hos en krisgrupp som oklart. Det fanns inget särskilt rum att dra sig tillbaka till om någon ville ha enskilt samtal, och det praktiska arbetet med att servera kaffe och bara finnas till hands tog stor del

av de professionellas tid. Efter en tid tänkte intervjupersonen att han kunde vara psykolog på annat sätt. I stället för att ge direkt stöd åt drabbade som sökte sig till dem de redan kände, kunde han ge stöd åt personalen. Han kunde lugna ner föräldrar som ville att psykologen skulle ta hand om deras barn och i stället be barnen komma när de själva ville ha ett samtal.

Så min sak var ju mycket mera att försöka uppmuntra att dom människor som redan hade en anknytning skulle hitta varandra och kunna trösta varandra genom att bara vara med varandra, nära. Det är liksom psykologarbete, inte att jag själv agerar ut andras behov ... jag kände att jag gör nytta som psykolog och inte bara som någon medmänniska. För det var ju sådana jourhavande medmänniskor där, sådana som det står på bröstet 'Medmänniska'. Men många drack ju kaffe bara, dom visste inte vad dom skulle göra (int. nr 40).

Intervjupersonen betonade processens betydelse i det akuta krisarbetet och vikten av att tänka långsiktigt. Processen innebär kontinuitet, d.v.s. om en drabbad i det akuta skedet vill samtala med någon skall hon eller han erbjudas att få samtala med samma person igen vid ett senare tillfälle och inte skickas till BUP. Intervjupersonen reflekterade också över hur journalisterna betedde sig mot de drabbade.

"Hur känns det nu?" är fullständigt smaklöst att gå och fråga ... Fullständigt elementärt psykologiskt fel att bara fråga så. Hade dom frågat: 'Vad tänker du om det här?' så hade det ändå varit någon sorts respekt för att det är en människa som sörjer ... Jag menar, det är var och ens privata sak om man skall berätta om sina känslor offentligt för folk. Det är ens integritet, det är ens känsla, det är ju ens kropp. Men det är som om det fattas någon sorts elementär kunskap om hur integritet, kropp och själ hänger ihop med känslorna, inom journalistiken eller inom väldigt mycket, kanske inom många terapiformer också (int. nr 40).

För en annan psykolog innebar professionalitet att man i samtal " ... ser att det går åt rätt håll och att man kan hjälpa till i själva bearbetningen och tar upp sådant som man inte riktigt vill prata om ..." (int. nr 36). Intervjupersonen ansåg att sorgprocessen för de drabbade är komplicerad på grund av mycket vrede med anledning av oklarhet om brandorsaken. För den tredje psykologen var det viktigt att kunna förmedla kunskap och erfarenhet om de psykologiska försvarsmekanismer som träder i kraft vid extrema händelser och att sorgen släpps fram i de proportioner som man orkar ta emot. Denna psykolog kunde också ge faktakunskaper om begravning eftersom hon arbetat i akutsjukvården. I sitt nuvarande arbete hade hon varit med om dödsfall, vilket blev en användbar erfarenhet i samband med branden. Dessa psykologer betonade alltså den egna

erfarenheten av att ha arbetat med människor i kris. Som psykolog använder man sig själv som redskap. Samtidigt är den psykodynamiska och psykoterapeutiska utbildningen och teorin viktiga. Även om det inte står något nytt i t.ex. Atle Dyregrovs böcker är de "... ett redskap i ens metod att hjälpa en familj eller bara få ett slags teoretisk förståelse för vad det är som pågår. För det är lättare att förstå alla projektioner och sånt om man ändå har en struktur att gå efter." (int. nr 21).

I en undersökning om psykologer och arkitekter visar Lennart G. Svensson och Anna Östnäs (1990) att för psykologerna var det vanligt att betona erfarenhet och tidigare fall i sitt konkreta arbete. Däremot var det ovanligt att de härledde en förklaring eller en modell från en teori eller rationell kunskap. Vidare betonade psykologerna att de använde personligheten som ett instrument i arbetet. Kunskapen är ofta bunden till situationen, och det finns inga färdiga lösningar. Lösningarna växer fram i kontakten med klienter med syfte att bland annat starta förändringar, och att förstå processer och processtänkande är därför viktigt. Författarna fann att det finns en tendens bland psykologer att inte bara ägna sig åt egna klienter utan också handleda andra i deras kontakter med patienter och klienter. Psykologer är också en profession som inte ensam har företräde till området "psykologi". Området delar de dels med alla människor som använder vardagspsykologi och sunt förnuft, dels med andra som arbetar med samtalsmetoder som psykoterapeuter, präster och yrken inom det sociala området (Svensson & Östnäs 1990). Psykologerna i krisgrupperna företrädde såväl en inriktning med betoning på de egna samtalen med klienter som en inriktning som huvudsakligen går ut på att aktivera det sociala nätverket och andra runt de drabbade.

På samma sätt som socionomerna har en av psykologerna hävdad sin jurisdiktion gentemot andra som arbetade eller utförde insatser i gränslandet nära krisgrupperna. Även i detta fall var det frivilliga – de som kom som "Medmänniskor" till krisgruppen utan att veta vad de skulle göra. Den andra gruppen var journalister som också använder samtal i sitt arbete, men i syfte att samla material till nyheter.

Diakonerna och prästerna

Det är sammanlagt tre diakoner och tre präster som ingår i denna grupp. Två av diakonerna har pedagogiska utbildningar, varav den ena på universitetsnivå. Den tredje diakonen har en kombination av teologisk

grundutbildning och psykoterapi. Diakonerna i denna studie har därmed en gemensam kunskapsbas med människovårdande professioner, t.ex. med socionomer och psykologer. Samtliga sex anställda i Svenska kyrkan betonade kyrkans roll i kris- och katastrofsammanhang. De påpekade att präster och diakoner alltid arbetar med sörjande och kriser, både i vanligt församlingsarbete och i sjukhuskyrkan. Även om intervjupersonerna ingick i krisgrupper som stadsdelsförvaltningarna organiserat tillsammans med kyrkan eller ingått i sjukhusens PKL-grupper, betonade två intervjupersoner att efter branden har det blivit ännu tydligare vilken funktion kyrkan har i sammanhanget. En av diakonerna hävdade: ” ... i samhället finns det ju ingen instans som är så van vid att handskas med döden som just kyrkan.” (int. nr 27). Detta argument för dödens traditionella experter har också framförts av de i denna studie intervjuade präster, som i samtal med stadsdelsförvaltningarna betonat kyrkans roll i krisgrupperna.

Diakonerna och prästerna hade i många sammanhang samma uppgifter i krisgrupperna som socionomerna och psykologerna med praktisk hjälp, hembesök och samtal. Ett halvår efter branden hjälpte en av prästerna drabbade familjer med ekonomiska frågor. Det som skilde prästens uppgifter från socionomernas och psykologernas var minnes-gudstjänsterna som är en central del i prästens jurisdiktion.

En av diakonerna ansåg att samtalsgrupperna för sörjande är viktiga

Kyrkan ser det lite grand som sin mission att kunna hjälpa människor i den processen utan att påpracka sitt budskap. Det handlar mer om att hjälpa människor att konfrontera sin sorg och de frågor som det bär med sig. Där har ju kyrkan av tradition en kompetens ... Det är ganska naturligt initiativ att ha för kyrkan när vi drabbas av sorg och finns med i det akuta skedet här, stötta dom i början, så är det viktigt att också göra en uppföljning här som vi har gjort med samtalsgrupperna (för de anhöriga efter branden) (int. nr 27).

Både präster och diakoner framhävde vikten av att kyrkan var representerad vid olika minnesstunder, även muslimska begravningar, samt vid arrangemang och utredningar efter branden.

Vad har intervjupersonerna sagt om kyrkans budskap och teologi i detta sammanhang? Man kan sammanfatta intervjuvaren med att kyrkans anställda ville hålla låg profil. En av prästerna höll inte någon andakt i samband med identifieringen av en av de omkomna ungdomarna, eftersom föräldrarna inte hade bett om det. De drabbade ställde frågor om meningen och om Gud, men intervjupersonen menade att det var svårt att

spekulera om någon mening ... vilken tröst skulle det vara ... vi kan inte se det så ... Någon av dem själva (=de drabbade) formulerade en mening ändå mitt i allt detta. Vilket jag tycker är helt ofattbart ... jag vet inte om det kan vara försvar och sådana saker ... ett sätt att hålla det lite ifrån sig ett tag till (int. nr 43).

Citatet kan tolkas som att prästen nästan backade från sin centrala jurisdiktion, att tala om Gud och meningen med det som hänt. I stället lät han de drabbade formulera en tolkning av vad katastrofen innebar för dem. I samtalsgrupperna för sörjande har samma försynta betoning av jurisdiktionen blivit tydlig. Målet för samtalsgrupperna var inte att göra deltagarna kristna eller att initiera frågor om tro utan att hjälpa de anhöriga att dela sorgen. Frågor om tro togs upp när någon av deltagarna initierade det. Däremot erbjöd man möjlighet till ljusständning i en kyrksal efter samtalet i gruppen. Till krisgrupperna och sjukhuskyrkan kom även muslimer och invandrare med andra religioner. Detta såg inte intervjupersonerna som något problem. Jag tolkar denna nedtoning av den teologiska jurisdiktionen som prästernas och diakonernas strävan efter att få kontakt med alla drabbade efter en katastrof. De ville hellre komma ” ... från sidan så att man inte kommer uppifrån” (diakon, int. nr 15). Prästerna och diakonerna hade kunnat gå ut med sitt budskap på ett sätt som Abbott kallar ”evangeliskt” (Abbott 1988 s. 285), det vill säga applicerat en kristen livssyn på händelsen. Det i sin tur hade de drabbade kunnat uppleva som ett övergrepp eftersom de t.ex. vid identifieringen på sjukhuset (se citatet ovan) inte hade bett om hjälp av en präst. I stället organiserade sjukhusets PKL-grupp stödet genom att låta en präst och en psykolog följa med de drabbade.

Diakonen i sjukhuskyrkan jämförde kyrkans engagemang i samband med vanliga plötsliga dödsfall och brandkatastrofen. Det finns en skillnad. ”Jo man får en känsla av att det är lite grand, det här att synas och höras när det är stora katastrofer, det är nästan PR. När det gäller dom här vanliga (dödsfallen) då är det inte samma uppslutning.” (int. nr 38). Varje år dör barn av olika sjukdomar eller vid förlossningen, men man talar inte om dessa dödsfall på samma sätt som om katastrofer, och det är inte alltid självklart att församlingsprästerna vill komma till sjukhuset för att ge stöd åt dessa föräldrar. Intervjupersonen har efter branden träffat enskilda föräldrar som mist sina barn i andra sammanhang och som frågat sig varför de inte fått samma stöd.

Det föder ju bitterhet hos människor som precis när det har hänt en stor katastrof så pratas det väldigt mycket om det. Så möter man en ny familj som är drabbad enskilt

på grund av någonting annat, så väcks det en del .. avundsjuka eller detta att man ser att de här människorna drabbade av en stor katastrof får väldigt mycket resurser. Det ordnas krisgrupper här och där. Men för den som är enskilt drabbad så ordnas det inte någonting och det är väldigt svårt att hitta hjälp, vilka vägar man skall gå någonstans (int. nr 38).

Samma erfarenhet av ”bortglömd vanlig sorg” fanns hos andra anställda i kyrkan. Kyrkans jourtjänst i Göteborg, som dels arbetar med samtalsjourer dels erbjuder samtalsterapi, fick i samband med branden ta emot många samtal. Initialt handlade samtalen om branden, men efter en tid var det i stället människor med tidigare förluster som hörde av sig. Genom samhällets stora insatser vid branden blev de påmind om att de inte fått stöd i samband med ett förlorat barn eller andra anhöriga. Samtal av samma karaktär kom till jourtjänsten även efter m/s Estonias förlisning. De anställda i jourtjänsten hade haft tankar på att göra särskilda insatser som anknöt till branden. Man bestämde sig emellertid för att finnas kvar i det ordinarie arbetet och såg det som en viktigare uppgift att finnas till för dem som ville tala om sina tidigare förluster (Johansson 2000). I Göteborgs stifts dokument efter brandkatastrofen har bland de organisatoriska frågorna också ställts en fråga om prästens roll där det sägs att en präst inte skall söka sin identitet genom engagemang i en inträffad katastrof (Trossamfundens beredskapsråd 1999).

Att ingå i krisgrupperna kan ge kyrkan som organisation en tydlig position. Väl inne i dessa nätverk är präster och diakoner dock försiktiga med sin egen jurisdiktion. Däremot sker det en differentiering i Abbots (1988) mening, nämligen att olika klienter får olika status. De ”vanliga” dödsfallen får lägre status när en katastrof inträffar. I kapitel 4 redogörs för samma differentiering när präster använde Estonias förlisning som skäl för att de inte hann med ”vanliga” dödsfall. Dock handlar sjukhuskyrkans exempel inte bara om kyrkans bristande intresse för de vanliga dödsfallen utan även om hur samhällets resurser fördelas olika t.ex. i samband med identifiering av döda barn. Vid enstaka identifieringstillfällen får inte föräldrar det stöd som de borde ha medan det fanns gott om stödpersoner vid identifieringarna efter branden. Både kyrkan och andra organisationer illustrerar med detta det fenomen som Lipsky (1980) kallar ”bias” och ”creaming”. Klienter som förväntas bli lyckade fall eller som de anställda känner sympati för får mera uppmärksamhet och bättre behandling. Klienterna i samband med katastrofer har dessutom en möjlighet att bli uppmärksammade av media och offentligt ställa krav på service från olika organisationer. Denna uppmärksamhet finns inte för de anhöriga i samband med vanliga dödsfall.

Diskussion

Socionomerna har betonat det ekonomiska stödets betydelse för de drabbade. De har reagerat mot att samtalsbehandling har räknats som det enda professionella stödet. Även en av psykologerna ifrågasatte om krisgrupperna borde erbjuda samtal för de drabbade, eftersom behandlande samtal med påträngande frågor om känslor inte går att genomföra i det akuta skedet.

Stödcentras arbete har inneburit nya uppgifter för de professionella som till stor del består av socionomer och psykologer. I sina metoder har de använt samma arbetssätt som diakonerna med uppsökande verksamhet, hembesök och samtalsgrupper. Detta har de anställda i stödcentra beskrivit, inte med hänvisning till diakonerna, utan med psykodynamiska termer som att ”utvidga det terapeutiska rummet” (Berggren 2001 s. 35). Stödcentra ordnade grupper för överlevande ungdomar vilka mera gick ut på att skapa gemenskap och förtroende än behandlande samtal. I dessa sammanhang bjöds på enkel förtäring. Detta sätt att nå de drabbade har sedan kallats ”matmetoden” av de professionella (Berggren 2001 s. 39). De anställda på stödcentra träffade de drabbade i olika sammanhang bland annat vid årsdagar och vid rättegångarna. Detta har också beskrivits som en metod och ett sätt att visa att det fanns professionell hjälp att få. I de professionellas egna redogörelser från stödcentra har det framkommit att ungdomarna har uppskattat det opretentiösa sättet att träffas (Wålinder 2001). Samtidigt har ordet ”metod” använts för att omskriva en vardaglig social situation, t.ex. att dricka kaffe till-sammans, till ett professionellt inslag och ett instrument som skall leda vidare till behandling.

Diakonerna och prästerna hävdade inte sina jurisdiktioner som professioner utan mera som hela organisationens, det vill säga kyrkans, jurisdiktion. Här skiljer de sig från socionomerna och psykologerna som visserligen kunde nämna sin organisation, men som tydligt framhävde sin anknytning till en profession.

Därmed är vi inne på frågan om vilken abstraktion som dominerar i krisgrupperna. Det är svårt att urskilja någon enhetlig kunskapsbas som framträdde tydligt för socionomerna förutom de som uttryckligen hänvisade till systemteoretiska eller psykodynamiska teorier och fortbildningar. De övriga har hänvisat till ekonomiskt bistånd och hjälp med praktiska frågor som det viktiga i insatserna efter branden utan att för den skull nämna någon

teori som de utgår ifrån. Detta kan tolkas som att socialt arbete har en svag egen abstraktion. En kunskapsbas som binder ihop teorierna och därmed kan motivera och legitimera det konkreta arbetet är svår att finna. Socialt arbete bedrivs i en mängd olika sammanhang, både av utbildade men också av frivilliga, och binds inte ihop av någon gemensam teoretisk kärna. I stället är arbetet flexibelt med oklara gränser mot andra områden (Nygren 2000 s. 239 ff).

Av psykologerna hänvisade två av dem till psykodynamiska förklaringar av vad som sker med de drabbade. Den tredje psykologens uttalanden har jag tolkat som ett uttryck för en existentiell inriktning med förklaringen att sorgen är en del av livet och inte kan behandlas. Att sörja är inte det samma som att må dåligt.

Två av diakonerna har en tydlig anknytning till den psykodynamiska abstraktionen. Särskilt en av dem beskriver de drabbade i samtalsgrupperna med termer hämtade från Cullbergs kristeori. Denna anknytning till den psykiatriska och psykodynamiska abstraktionen är hos diakonen tydligare än till och med hos psykologerna. Diakonen i fråga hade en grundutbildning som teolog med en terapeutisk påbyggnad. Hon utgör ett exempel på hur diakonerna saknar egen abstraktion som anknyter till diakoni som en professionell jurisdiktion. I kyrkan är diakonernas jurisdiktion underordnad prästernas abstraktion. Det är prästerna som undervisar blivande diakoner, forskar om diakoni inom teologin och är deras arbetsledare. Förhållandet liknar sjuksköterskornas underordnade jurisdiktion under läkarna. Däremot kan diakonerna, som de i denna studie, med hjälp av sina fackutbildningar hävda sin jurisdiktion och använda andra professioners abstraktion som t.ex. psykiatrins och psykoterapeuternas. Tillsammans med socionomerna och psykologerna delar diakonerna psykiatrins och psykoterapins abstraktion i den form som Abbott har kallat "intellektuell jurisdiktion". Därmed kan de av kyrkans anställda som har terapeutiska fortbildningar göra anspråk på att vara, inte bara dödens traditionella utan även dess moderna experter.

Den tredje diakonen däremot tonade ned sin professionalitet. I arbetet med de drabbade efter branden ansåg hon sig fungera mera som en medmänniska och en vän än en expert. Kunskap om kriser hade hon fått på olika fortbildningar, men framför allt genom att ha träffat många människor i kris. Hennes sätt att beskriva sin funktion liknar mera de frivilligas i frivilligorganisationer än de andra professionernas i denna studie.

Den tydliga abstraktionen med psykodynamisk och psykiatrisk kunskap öppnar för olika behandlingsmodeller som också är hämtade från psykodynamiska skolor och psykiatri och som kan definiera vad som är normalt i ett krisförlopp och vad som måste behandlas. Detta i sin tur aktualiserar de professionellas dubbla roll, som Lipsky beskrivit, när de samtidigt som de förmedlar välfärdsstatens tjänster också kan kontrollera individerna. Socionomer, kuratorer och psykologer tillhör de professioner som Abbott (1988), Brante (1992) och Castro (1992) beskriver som de krafter som behövs för att anpassa individer i det föränderliga samhället. De professionella utgår därmed inte bara från de drabbades behov utan också från samhällets förväntningar på vad som är korrekt och normalt i olika sammanhang. Detta visade sig i de fall då en socialsekreterare och en diakon diagnostiserade de drabbades irritation och ilska mot myndigheter efter branden som uttryck för de faser, chock och reaktion, där de befann sig i sorgprocessen. I ett av dessa sammanhang handlade irritationen om socialtjänstens oklara erbjudanden och om socialsekreterarens insats. Socialtjänstens otydliga erbjudanden och byte av handläggare hade förmodligen väckt klientens irritation även om det inte hade varit fråga om ett dödsfall.

Den psykodynamiska abstraktionen har med andra ord blivit ett sätt att förklara de drabbades ilska och irritation. Risker är att myndigheter försöker bortförklara sina egna tillkortakommanden, ”psykologisera” bort en del av kritiken som kan vara relevant. De professionella kan användas för att förklara olika skeenden som beroende av individuella, inompsykologiska processer som åtgärdas med individbetonade behandlingar i stället för att också ta hänsyn till utvecklingen i samhället i stort. Bland intervjupersonerna fanns emellertid ett undantag. En av socionomerna ansåg att en del av de drabbade ungdomarnas problem också handlade om segregation och ökade klasskillnader i samhället. Den nya gymnasieskolan är skiktad och kräver mycket av eleverna. Elever med erfarenhet av krig och flyktingskap och med koncentrationssvårigheter redan före branden har fått det svårare att klara av studierna efter branden. Detta uttalande är ett exempel på att det bland de professionella funnits en annan abstraktion än den psykodynamiska, nämligen den sociologiska.

Präster och diakoner som ingår i de olika myndigheternas krisgrupper kan också uppfattas som professionella med anpassning och kontroll som uppgift. Detta särskilt om de betonar den psykiatriska och psykodynamiska abstraktionen. Som vi sett i kapitel 4 har en präst i ett TV-program (SVT1

000416), som handlade om att hantera frågor om sorg i skolan, berättat om sina samtal i en klass. Med hjälp av den s.k. debriefingstekniken ombads samtliga elever att redovisa sina tankar och känslor efter mordet på en kamrat. I samma program intervjuades en skolkurator från en av de skolor i Göteborg som drabbades mest av branden. Han berättade att skolans krisgrupp diskuterade vad man skulle samtala med eleverna om när de kom till skolan på måndagen efter branden. Man enades om en gemensam fråga som man ansåg vara en neutral utgångspunkt för samtal i klasserna: ”Var var du när du fick reda på brandkatastrofen?” (STV 1 000416). En sådan fråga kan också upplevas som påträngande, men innebär knappast någon kontroll av elevernas känslor.

Professionalitetens begränsningar

I intervjuerna med de professionella ställde jag också frågor om vad som kan lindra sorg utöver krisgruppernas insatser och vad de professionella respektive de drabbade skulle ha gjort om inte krisgrupperna funnits. Svaren på dessa frågor lyfter fram en dimension som berör de drabbades sociala nätverk.

Att inte underskatta det sociala nätverkets betydelse

På frågan vad de drabbade skulle ha gjort om det inte funnits stöd i form av krisgrupper eller samtalsgrupper svarade en diakon att de anhöriga skulle gått in i en depression och att de professionella skulle haft enskilda kontakter med dem. Andra menade att de drabbade skulle sökt sig ännu mera till sjukhusen med ännu mera röra och kaos som följd. I svaren från präster och socionomer framträder tanken om att familjerna skulle varit samlade tillsammans i lägenheterna i det akuta skedet och senare ordnat en del på egen hand, fast det då skulle tagit längre tid att få vissa saker utträttade. ”Ibland man kanske tar ifrån familjen ... kanske kan hjälpa precis lika bra om inte mycket bättre än de här professionella som fanns i överflöd på vissa platser.” (socialsekreterare, int. nr 12). En av psykologerna tyckte att det fanns en ” ... övertro på professionalitet ... man kan se att det ändå finns så mycket andra människor som kan göra ett gott arbete framför allt i en kris.” (psykolog, int. nr 21).

Socialsekreterare och diakoner arbetade aktivt med familjernas nätverk genom att ordna ekonomiskt stöd och genom att engagera släktingar runt de drabbade familjerna.

... jag är inte säker, det är inte det här professionella eller vi professionella som alltid är stödet. Vi kan ju ge praktiskt och konkret råd och hjälp för många, det handlade om invandrare ... konkret, kostnader. Dom som har klarat det bäst, det är dom som har släktingar och vänner omkring sig, som har haft anhöriga här. Tyvärr är ju det som många saknar (socialsekreterare, int. nr 37).

En socialsekreterare hade, efter att ha lyssnat på en föreläsning av Atle Dyregrov, förstått att det finns många sätt att bearbeta en så stor händelse som branden. Att ungdomar samlas för sig och vill tala med varandra är något som vuxna inte skall behöva oro sig för. Spontana krisgrupper som bildades var kanske bättre eftersom de kände ungdomarna. Samtidigt har de flesta intervjupersonerna uttryckt att det behövs en organisering av stödet. Ambivalensen eller balansgången mellan det organiserade stödet och det sociala nätverket avspeglas i följande citat:

... det skall finnas krisgrupper, det tycker jag är jätteviktigt. Det skall finnas folk. Men man får ändå inte pracka på. Samtidigt som man inte får låta folk gå hem ensamma ... det är ju svårt, man skall både jobba uppsökande ... men ändå hålla det på rimlig nivå. Det där får man ... försöka känna av ... För många betyder det jättemycket att prata med någon som kanske inte stod en så nära ... men andra sidan är det väl risken att man kanske fråntar föräldrarna den kompetens som dom har kring sina, eller vänner och släkt (socialsekreterare, int. nr 12).

Att träffa andra i samma situation har några intervjupersoner tagit upp som ett bra sätt att få stöd och dessa har också aktivt arbetat för att låta de drabbade träffas i olika sammanhang. Denna tanke ligger även bakom bildandet av samtalsgrupperna för de anhöriga. I grupperna har många känslor kommit fram i samband med olika teman, särskilt ilska.

... när det här arga hade lagt sig lite så fick vi väldigt fina samtal om ”hur jag känner när jag är ledsen”. Och en del tyckte att det var ingen idé att leva ... Då sade en mamma till henne: ”Du har ju flera barn. Vi måste leva för dom.” Och det är det som är så bra i en sådan grupp för jag kan inte, som inte har varit med om detta säga att ... ”du får leva för dina andra barn” när jag inte vet hur det känns (diakon, int. nr 15).

Sorgens känslor delas mellan de drabbade såsom också några drabbade har berättat i kapitel 7 när de har jämfört samtalsgruppen med samtal med psykologer och socialsekreterare. En av ledarna, en diakon, ansåg att ”

... i en sorgegrupp skulle man förlora att ha en professionell distans.” (diakon, int. nr 27). En socialsekreterare som deltagit som ledare för en samtalsgrupp har upplevt uppdraget positivt

... det känns fantastiskt och hedrande att få lov att vara med där och följa det här jobbet ... Dom är så generösa mot varandra och mot oss, det har blivit en väldigt bra grupp. Och det vi har gjort som samtalsledare, nej vi har inte lett några samtal, vi har liksom hållit i ramarna, tid och plats och kaffe och mackor och ett tema för varje gång. Men i övrigt har vi inte liksom behövt styra överhuvudtaget i detta utan ... vi har deltagit som medmänniskor (int. nr 30).

Intervjupersonerna har också betonat att det behövs alternativ, en form av krisgrupp kan inte möta allas behov utan krisgrupperna måste utgå från befolkningens behov i respektive stadsdel. Socialtjänsten eller kommunen har inte monopol på området, även kyrkor och ungdomsgårdar och andra ställen är viktiga samlingsplatser, ansåg en socialsekreterare: ”Vi kanske skulle öppna konsthallen som en jättekrisjour.” (int. nr 30).

Sorg som en allmänmänsklig erfarenhet

De professionella tonade ner sin roll på olika sätt. Sorg och förlust ingår i livet, de skall inte behandlas bort såsom man enligt en av psykologerna ibland tänker inom en del terapiinriktningar. I stället skall den som drabbas ges möjlighet att hitta sitt eget sätt att uttrycka sin sorg ” ... med musik, med dikt, med litteratur, med samtal, med naturligt samtal som kommer när det kommer.” (psykolog, int. nr 40). Arbetet med de drabbade har gett en ny dimension som kan vara användbar i annat socialt arbete ”Alltså prata mera om sorg än om separation som är ett akademiskt begrepp ... se vad det är som gör att vi skulle få igång en mera empatisk eller förstående process.” (samordnare, int. nr 31). En psykolog ansåg att krisgrupperna skall dela med sig av sin kompetens till alla t.ex. på en skola. Med andra ord är inte kunskapen om sorg och kris något exklusivt för de professionella.

En skolkurator ansåg att i det professionella arbetet finns en risk att underkänna den allmänmänskliga kompetensen.

Jag tror, att det finns någon balans där. Jag tror att många människor vet mycket väl vad man gör och har någon intuition över vad man skall göra när något sådant här händer. Men ibland ... när det står om krisgrupper i varenda buske, så tror jag att

människor, vanliga, liksom normala reaktioner kommer inte till sin rätt. Man tror att man måste vara någon expert för att ta hand om en kris (skolkurator, int. nr 39).

I mötet med de drabbade är det inte de professionellas svar som skall styra. ” ... Det är inte vi som är experter på hur människor skall leva sina liv utan det är dom människor som vi möter som är experter på sina egna möjligheter, det här att utgå ifrån vad var och en behöver, inte vad vi av tradition brukar erbjuda.” (socialsekreterare, int. nr 30). Citatet ger en annorlunda bild av socialt arbete som kan utmana gräsrotsbyråkratins sätt att erbjuda ett begränsat antal lösningar som utgår från byråkratins resurser. Denna socialsekreterare berättade att erfarenheterna dels av branden dels nya kunskaper om snabb hjälp åt psykotiska människor hjälpt henne att strukturera det ordinarie arbetet på ett annat sätt. På socialbyrån har de som ringer och beställer tid möjlighet att träffa den person som tar emot telefonsamtalet redan efter ett par dagar och behålla denna kontakt hela tiden som ärendet är aktuellt. Det som de drabbade i kapitel 7 betonade som viktigt, tillgängligheten och kontinuiteten i kontakterna med krisgrupperna, har sipprat in som en viktig kunskap i socialtjänstens organisation.

Intervjupersonerna berättade att de har själva blivit chockade och berörda av brandkatastrofen, det har inte gått att hålla professionell distans utan de har identifierat sig med föräldrar som förlorat barn. Identifikationen med de drabbade har hjälpt dem att tänka efter vad de drabbade har för behov ett halvår efter katastrofen.

En av socionomerna ifrågasatte varför det behövdes debriefing. För debriefingen svarar oftast personal som inte varit med om arbetet vid själva katastrofen och som ofta har en särskild fortbildning för att kunna leda samtalen.

Det kändes fel, massdebriefing .. jag kände att jag fick förmånen, att det var faktiskt en ynnest att få lov och vara med i det här jobbet och få det förtroendet av den drabbade familjen, att vara med dom i det här svåraste svåra ... bli liksom insläppt i det, kände jag var liksom en sådan ynnest och det var också hedrande. Javisst var det slitigt och så ... jag kände det här kommer att berika mitt liv, både professionellt och i övrigt ... Jag ville inte tvätta bort detta ... debriefing väcker en känsla av att det här är något smuts som skall bort (socialsekreterare, int. nr 30).

I stället hade intervjupersonen spontant talat med en av poliserna som hade varit med vid identifieringen.

I de professionellas beskrivningar ovan ser vi emellertid att det inte bara finns försvar av jurisdiktionen, att få arbeta med sina kunskaper i krisgrupperna. Det finns också hos de professionella själva en tvekan eller reflexioner om huruvida domänen ”psykologiskt och socialt omhändertagande” enbart tillhör experterna. I stället för att använda professionella uttryck, beskriver några av intervjupersonerna det som sker med ord från det vanliga livet: ” ... sorgen som en del som jag skall lära mig att leva med ... det är en klang i mig som ingen nånsin kan ta ifrån mig men jag har lärt mig att leva med det...” (psykolog, int. nr 40).

I sorgen har det allmänmännsliga betydelse genom det sociala nätverket och dess förmåga att utgöra stöd åt de drabbade. En av psykologerna uttryckte det så här när hon beskrev en tidigare olycka och dess betydelse som erfarenhet för arbetet i samband med branden:

... som nu den här (tidigare) olyckan var att ’vi måste ha en psykolog att prata med’, att bara min titel gör att folk lugnar sig ... förr i tiden så hade man ju inte professionella hjälpare som kom ut. Utan vi har möjligheter själva att låta saker också få lov att ha ett normalt sörjande ... Det finns en övertro att man måste vara doktor eller att man måste vara si ... (int. nr 21).

Intervjupersonen berättade att det viktigaste för henne i samband med denna olycka var att ge de drabbade och familjemedlemmarna ”en tillåtelse” att tala med varandra. Här ger hon ett konkret exempel på vad Collins (1990, se kapitel 3) anser vara ett av de väsentligaste kännetecknen för de professionella, nämligen det symbolvärde som deras kunskap har oberoende av hur bra de kan lösa konkreta problem. I detta fall ger psykologens symbolvärde henne en auktoritet som gör att människor kan ta till sig hennes uttalanden. Paradoxen är att det krävdes denna auktoritet från en professionell för att medlemmarna i en familj skulle börja samtala med varandra.

Skillnader mellan de olika krisgrupperna

Resultaten av de frivilliga och spontana krisgruppernas insatser å ena sidan och de professionella krisgruppernas insatser å andra sidan är inte så olika som man först kan tro. I kapitel 6 och 7 har två flickor berättat om erfarenheter av två krisgrupper. Den ena besökte en frivilligorganisations krisgrupp, den andra en som organiserades av stadsdelsförvaltningen och kyrkan. Deras upplevelser av stödet från vuxna som de kände innan samt av

att få vara tillsammans med sina kamrater är påfallande lika. Båda har beskrivit stödet som mycket betydelsefullt. Den enda skillnaden är att hos stadsdelsförvaltningens krisgrupp fanns en socialsekreterare och en psykolog vars erbjudanden om samtal den ena flickan upplevde som påträngande eftersom hon inte kände dem innan.

De intervjuade föräldrarna fick praktisk hjälp både från de spontana och professionella krisgrupperna. Här framträder en skillnad såtillvida att krisgrupperna i stadsdelsförvaltningarna hade mycket större materiella resurser. Ekonomiskt stöd kunde betalas av socialtjänsten. Stöd på längre sikt som samtal med psykologer eller ekonomisk hjälp har också ordnats av socialtjänsten eller skolan. Däremot är det enligt föräldrarna bara de spontana krisgrupperna som ordnat möten mellan politikerna och föräldrarna. Mötena har kommenterats av föräldrarna som allmänt positiva. Ledarna för de spontana krisgrupperna har beskrivit den oro de kände för ryktena och misstron mot myndigheterna. Misstron var en så allvarlig sak att de spontana krisgruppernas ledare uppfann olika sätt att bemöta den, vilket framgår i kapitel 8. Däremot framgår det inte av intervjuerna med de professionella om de tagit upp misstron som något de tänkte på och var oroliga över. Ungdomarnas misstro bemöttes genom att skolorna och stödcentra ordnade informationsmöten med brandmän. Det organiska samhällets stora arbetsdelning blir här synlig, krisgrupperna riktade sina insatser på de individuella problemen medan polisen och räddningstjänsten engagerade sig för att bemöta rykten och misstro bland ungdomarna och föräldrarna. De spontana krisgruppernas ledare däremot befann sig delvis i grupper med mekanisk solidaritet som innebar att en stark misstro i dessa grupper kunde upplevas som hot mot sammanhållningen i hela staden.

KAPITEL 10 SLUTSATSER

Rosita och Lena i det första kapitlets inledning upplevde branden på olika sätt. Branden innebar för många nedbrytning och förstörelse av sociala sammanhang, men mot dödens utmaning ställdes livets krafter i form av snabba mänskliga insatser. I denna studie har jag undersökt de system som förmedlade psykologiskt och socialt stöd. Det som är slående är hur fort även denna form av stöd mobiliserades. Kanske handlar den postmoderna rädslan för döden om att inte hinna organisera all hjälp tillräckligt snabbt. De drabbade har emellertid berättat att en del av deras behov, behovet av samtal, kom efter en tid när det sociala nätverket inte längre orkade lyssna på dem. De drabbades behov av långsiktigt stöd blir därför ett korrektiv till oron – alla insatser behöver inte organiseras under det första dygnet efter en katastrof.

De starka stödjande krafter efter branden kan inte tolkas som separata företeelser. Den spontana sammanhållande och den organiserade professionella processen har i stället flätats samman.

Den spontana sammanhållande processen - sammanfattning

Den spontana sammanhållande processen har kommit till uttryck när de drabbade har samlats på olika sätt. Som nämnts i kapitel 3 menar Durkheim (1912/1995) att kollektiviteten kommer till uttryck i samband med död och sorg när en grupp samlas och uttrycker sorg med hjälp av riter. Den sammanhållande processen har följdriktigt varit tydlig i två avseenden: i en social dimension och i en dimension som handlar om symboler och riter.

Den sociala dimensionen utmärktes av det stöd som gavs av det sociala nätverket och som de drabbade upplevde som stöd, känslomässigt och praktiskt. Spontana krisgrupper kunde fungera som sammanhållande länkar mellan invandrargrupper och myndigheter. Lokala politiker men också de olika statsråden informerades om polisen undersökning av brandorsaken. Särskilt statsrådets besök hade också en symbolisk betydelse när de genom att träffa de anhöriga personligen bekräftade deras sorg.

Ett tydligt uttryck för den rituella och symboliska dimensionen var bland annat att Backaplan blev en spontan minnesplats där ungdomar och anhöriga samlades. Tidigt beslutade stadens centrala krisledning att platsen skulle fredas. I ett senare skede beslutades att blommorna skulle komposteras och minnessakerna tillvaratas av stadsmuséet (Göteborgs stadsmuseum 2000). Myndigheter har i detta avseende visat respekt för ritualer och symboler på ett annat sätt än vad som skedde enligt en av intervjupersonerna i samband med spårvagnsolyckan 1992. Då hade blommor och ljus som placerats på olycksplatsen avlägsnats dagen efter vilket många hade protesterat mot. De olika minnesstunder i kyrkor och på skolor som ordnades med kort varsel kan också räknas som spontana sorgriter.

Det som jag har beskrivit ovan handlar om den sammanhållande processen såsom den kom till uttryck i spontana, inte i förväg planerade handlingar. I förväg organiserade professionella insatser kan också ha en stor sammanhållande betydelse. De professionella i olika krisgrupper samverkade *med* den spontana sammanhållande processen, men de kunde också *motverka* den.

Krisgrupperna och den sammanhållande processen

De organiserade professionella krisgrupperna i stadsdelarna, på sjukhusen och hos kyrkorna samverkade med den sammanhållande processen på olika sätt. Det skedde bland annat genom att stärka det sociala nätverket kring de drabbade, ge stöd åt de frivilliga och spontana krisgrupperna samt organisera samtalsgrupper. Krisgrupperna skapade möjligheter för ungdomar att sörja tillsammans. Två ungdomar har angett att denna möjlighet att få vara tillsammans med andra har till och med haft en suicidpreventiv betydelse. I sin studie om självmordet anger Durkheim (1897/1993) den starka sammanhållningen och integrationen som en egenskap hos olika grupper som kan hindra att deras medlemmar begår självmord. I en sammanhållande grupp kan individen bli del-aktig av ömsesidigt stöd och behöver inte enbart vara beroende av de egna resurserna.

Stadsdelsförvaltningarnas krisgrupper öppnade efter branden telefonlinjer för de drabbade. Det visade sig snart att det inte bara var anhöriga som ringde utan även enskilda personer och frivilliga från föreningar som erbjöd hjälp, t.ex. att köra bil eller komma med mat. Det var inte bara några enstaka samtal utan hundratals. Frivilliga från olika organisationer gjorde insatser på Backaplan och fick stöd av krisgruppen i Lundby stadsdel där Backaplan ligger (Göteborgs stad Lärjedalen 1999, Göteborgs stad Lundby 1998).

Krisgrupperna har därmed kunnat rikta dessa spontana insatser dit de har behövts. I motsats till erfarenheterna från Estonias förlisning då frivilliga upplevdes som störande på Estlines terminal, har krisgrupperna efter branden i Göteborg i stället tagit tillvara deras insatser. De spontana och frivilliga inslagen har räknats som en resurs, inte som en störning i de professionellas arbete.

Krisgrupperna stödde symbolhandlingar genom att t.ex. på skolorna inreda särskilda minnesrum där eleverna kunde skriva hälsningar till sina omkomna kamrater i särskilt utlagda böcker och lyssna på musik. Stadsdelarnas krisgrupper gav de anhöriga som ville möjlighet att tillsammans åka till Backaplan och närvara vid den ceremoni som ordnades i december 1998 innan minnessakerna avlägsnades. Visningen av brandlokalen under våren 1999, efter önskemål från de anhöriga och i samarbete med anhörigföreningen, kan också räknas till en symbolhandling.

Flera av de intervjuade professionella berättade att de på eget initiativ tog sig till sina arbetsplatser när de hade hört nyheten om branden och arbetade sedan intensivt under de närmaste veckorna med bland annat jour på nätterna. Drabbade föräldrar har uppskattat denna tillgänglighet. Dessa socialsekreterare och många andra i krisgrupperna överskred organisationens ramar och det som hör till en gräsrotsbyråkrati, nämligen att vara tillgänglig på bestämda tider och platser som klienten får anpassa sig till. Om alla anställda i de olika stadsdelsförvaltningarna, sjukhusen och kyrkorna t.ex. strikt hade följt sina arbetstider, hade det varit svårt att öppna krisjourer som tog emot ungdomar på natten eller på annat sätt gjorde sig tillgängliga under dygnets alla timmar. Dessa beskrivningar av de professionellas spontana reaktioner kan också tolkas som social responsivitet som innebär brott mot regler för att kunna engagera sig för en annan människa. Asplund (1987) menar att social responsivitet är något elementärt som föregår beteendet i en grupp som med sina regler kan hämma den. Det kan därför diskuteras om en hel krisgrupp kan vara socialt responsiv. Jag har i denna avhandling använt begreppet ”responsivitet” som något som kännetecknar en hel grupp, både krisgrupper och det sociala nätverket. Social responsivitet kan då tolkas som en strävan hos dessa grupper att kunna svara mot de drabbades behov. Konstruktionen av krisgrupperna innebär att underlätta denna strävan att svara på behoven och regelbrott mot t.ex. arbetstidsavtal blir därför möjliga.

Exemplen på åtgärder eller beslut som motverkade den sammanhållande processen är inte många. Ett sådant handlade om en familj som inte fick

matpaket från socialtjänsten för att kunna bjuda alla gäster på kaffe när de kom för att dela familjens sorg. Ett annat gällde en krisgrupp vars ledning ville begränsa öppethållandet av lokalen för övernattande ungdomar (men som dock ändrade ståndpunkt och lät ungdomarna stanna kvar).

Den organiserade professionella processen

Krisgrupper som domän

Ur Abbotts (1988) professionsteoretiska synpunkt kan krisgruppernas uppgift ”psykologiskt och socialt omhändertagande” efter Kista-olyckan tolkas som en domän där socionomer, psykologer, präster och diakoner har gjort anspråk på sin jurisdiktion, rätten att bestämma hur arbetet skall utföras. Av intervjuresultaten i Göteborg efter branden framgår att de professionella har hävdat sina kunskaper och sin jurisdiktion, speciellt mot lärare, journalister och ibland frivilliga, men samtidigt har de i stor utsträckning betonat att död och sorg är allmänmänskliga fenomen. Flera professionella har påpekat att deras arbete inte får innebära att de tar ansvaret från familj och släkt. Det har inte heller förekommit att en profession gjort anspråk på behandling av klienter som diagnostiserats av en annan profession. Abbotts teori kan bidra till att förklara varför krisgrupper har uppstått. Men det konkreta arbetet efter branden tycks inte ha präglats av den konkurrens mellan professionerna som Abbott har betonat. Det rådde en konsensus, inte konflikt, om vem som skulle göra vad. Detta kan tolkas som att katastrofen inneburit så många akuta arbetsuppgifter att det var nödvändigt att samarbeta. Social responsivitet och den kollektiva sammanhållningen fanns också med som naturliga inslag i arbetet.

Det finns dock tre områden där de olika professionerna i krisgrupperna i Göteborg har hävdat sina jurisdiktioner: det sociala nätverkets betydelse, det ekonomiska och praktiska stödet samt när det gäller att erbjuda samtal. Jag har visserligen i detta kapitel (och i kapitel 9) angett det sociala nätverket som ett område där de professionella tonade ner det professionella arbetet. Men att ange det sociala nätverket som något viktigt och som ett område där de professionella inte skall ta över ansvaret kan också tolkas som en medveten och utbredd metod i socialt arbete (Bergmark m.fl. 2000 s. 84). I socionomutbildningen undervisas om nätverk, och mobilisering av det sociala nätverket används som en metod för att stödja t.ex. ungdomar med

problem (Klefbeck m. fl. 1996). Att underlätta för släktingarna att resa till Göteborg efter branden kan därför också tolkas som ett professionellt sätt att arbeta. I stället för att socialsekreterare eller diakoner samtalar om sorg med den drabbade löser de praktiska problem vilket underlättar för den drabbade att få träffa t.ex. sina vuxna syskon som kan ge ett känslomässigt stöd. Även organiseringen av samtalsgrupper för de anhöriga efter branden kan tolkas som en metod som innebär att de viktiga samtalen och det känslomässiga stödet förmedlas mellan de drabbade.

En annan uppgift som socionomerna har betonat är det ekonomiska och praktiska stödets betydelse. Ekonomiska frågor tillhör en av social-tjänstens uppgifter, men har inte hög status. En av anledningarna till att de fick en så framträdande plats i Göteborg kan vara att en del av de drabbade redan före branden var beroende av socialbidrag. Socionomerna, men även ledare för en av de spontana krisgrupperna, har hävdade att hjälp med ekonomiska problem är en förutsättning för att komma vidare i sorgen.

Samtalet har nämnts av alla professionella som ett sätt att hjälpa de drabbade. Samtidigt har de professionella erfart att det fanns ungdomar som avvisade erbjudanden om samtal. Detta förekom i samband med krisgruppernas akuta insatser, men också i stödcentras arbete för långsiktigt stöd. Detta har inneburit att de professionella tvingades att uppfinna nya metoder för att nå de drabbade. I beskrivningarna av samtalen och de drabbade har psykiatrikernas och psykoterapins abstraktion ett stort utrymme. Ett undantag är en av psykologerna som gav uttryck åt en existentiell syn på sorg. Intervjupersonen sade inte detta explicit. I stället har jag gjort denna tolkning på grund av att intervjupersonen använder nästan exakt samma ord om sorgen som allmänmänsklig erfarenhet som den danska psykologen Bo Jacobsen i sin bok *Existensens psykologi* (2000 s. 59). Intervjupersonen har också i enlighet med existentiell psykologi betonat att sorg inte är sjukdom och skall därför inte behandlas. Det som är intressant i detta sammanhang är den kritik mot krisgrupper som existentiell psykologi, sådan den framställs i Jacobsens bok, ger uttryck för. Posttraumatiska stressyndrom är en diagnos som kommer utifrån och innebär enligt Jacobsen en patologisering av det mänskliga livet. I likhet med den psykodynamiska skolan företrädd av Cullberg (1975, 1999) innebär diagnosen PTSS att krisen betraktas som en avvikelse och anomali vilket i sin tur medför en reducering av det mänskliga livets ”mångfald och kvalitet” (Jacobsen 2000 s. 43). Existentiell psykologi som den presenteras av Jacobsen innebär alltså kritik mot den del av krisgruppernas kunskap och abstraktion som hämtats från Cullberg och psykiatriska diagnoser som PTSS.

Abbott (1988) har i sin teori om professionerna lyft fram professionernas makt att hävda sin jurisdiktion inför dem som kan ge den en legal status. De professionella i krisgrupperna har lyckats att inför staten visa på nödvändigheten av det psykologiska och sociala omhändertagandet när socialstyrelsens allmänna råd (1991:2/1996) utarbetades. I de statliga utredningarna efter branden har det psykologiska och sociala stödet uppmärksammats och kommenterats som en viktig del i samhällets beredskap inför kriser och katastrofer (SOU 1999:68; SOU 2000:113). Krisstöd skall ges på arbetsplatser, och socialtjänstens roll som ansvarig för alla som vistas i en kommun i samband med en katastrof eller krigssituation har lyfts fram. Det har blivit tydligt att krisgrupperna därför är ett område, inte bara för de professionella, utan även för välfärdsstaten.

Krisgrupper som organisation

De professionella har inte bara hänvisat till de ovan nämnda tre områdena socialt nätverk, praktisk hjälp och samtal som något som ingår i deras jurisdiktion utan de har också talat om krisgruppen som organisation. De professionellas förankring och tillhörighet till krisgrupperna kan beskrivas med tre ord: lojalitet, kritik och entusiasm. Det är snarare frågan om tendenser bland de professionella än klart åtskilda grupper. De som har varit *lojala* med krisgruppen har, som ordet anger, arbetat i linje med krisgruppens intention. Några av dem har ringt in sig själva eller kommit på eget initiativ när de hörde talas om branden. Själva arbetsuppgifterna har varit det centrala, de professionella har inte i nämnvärd grad diskuterat organisationen eller när de har gjort det har det gällt detaljer och förslag på hur den kan bli bättre. Krisgruppen som sådan, i samband med så stora katastrofer som branden, har de inte ifrågasatt. De har utfört sina uppdrag även om de inte i förväg haft kunskap om att arbete i samband med katastrofsituationer kan ingå i deras tjänster. De flesta har utfört insatser som de drabbade har uppskattat eller inte särskilt kommenterat. Lojalitet med organisationen har i några fall gått före omtanken om hur den drabbade skulle kunna uppfatta det erbjudna stödet. Det har till exempel inneburit att det beslut att söka upp alla drabbade som fattades av en krisgrupp har efterlevts, även om det innebar hembesök sent på kvällen. De professionella har i några fall fattat negativa beslut om praktiskt stöd med hänsyn till den praxis som gäller i den egna organisationen. Detta har skett trots att den drabbade har haft ett stort behov av stödet och trots att liknande stöd beviljats i andra stadsdelar. De som arbetat lojalt med långa arbetsdagar

utan hänsyn till sina egna behov av återhämtning eller dygnsvila har varit tillgängliga både för de drabbade och den egna organisationen. För 14 av de 23 professionella intervjupersonerna dominerar den här tendensen, och alla i studien förekommande professioner är representerade.

De *kritiska* har ifrågasatt om krisgrupper behövs som en särskild organisation. Det är svårt att hålla en sådan organisation i gång om det inte händer några katastrofer. Inringning av personal kan ske ändå. De har haft kritiska anmärkningar mot att de anställda fått jobba långa dagar utan att återhämta sig. De har också påpekat att det bland anställda både i sjukvården och i stadsdelsförvaltningarna finns människor som får ”kickar” av att arbeta i akuta situationer vilket innebär att de efter en tids intensivt arbete kan bli utmattade. Därför ligger det ett ansvar hos ledningen i organisationen att sätta gränser. Två av intervjupersonerna ifrågasatte om krisgrupperna verkligen når de mest drabbade. Om de professionella själva skulle drabbas av en olycka, skulle de inte ta kontakt med en krisgrupp utan söka stöd hos den egna familjen. Till de kritiska kan fyra intervjupersoner räknas: två socionomer samt två ansvariga för krisgrupper i stadsdelsförvaltningarna. Ingen av kyrkans anställda finns bland dem. Det kan spegla kyrkans starka engagemang och vilja att räknas med i krisgrupperna som något som är viktigare än att reflektera över krisgruppernas brister.

Entusiasm slutligen är en tendens som kan identifieras hos fem av de intervjuade, en socionom, en samordnare för krisgrupper, en administrativt anställd i en stadsdelsförvaltning, en präst och en diakon. De representerar därmed alla nivåerna i krisgrupperna. Deras entusiasm handlar inte så mycket om själva organisationen i sig utan att krisgrupperna kunde utgöra en bas som gav dem tillfälle att kanalisera kreativitet. De organisatoriska ramarna, vare sig det gällde arbetstider eller att finnas på själva arbetsplatsen, har haft mindre betydelse. I stället har dessa personer rört sig mycket nära de drabbade där dessa befunnit sig, hemma eller på stan. Det tycks inte ha funnits några gränser för deras förmåga att engagera sig för de drabbade. Entusiasterna har i sina insatser varit kreativa samtidigt som de utgått från den drabbades behov. De har ofta överskridit organisatoriska gränser för att hjälpa en enskild drabbad, inte bara i den gängse mening som betyder samarbete mellan t.ex. socialtjänsten, sjukvården och psykiatrien utan mera i ett ihärdigt sökande efter de bästa lösningarna för den drabbade. ”... det var ju något härligt med det här katastrofarbetet, plötsligt var allting möjligt .. kliva över alla gränser och jobba ihop kors och tvärs” (socialsekreterare, int. nr 40). Med ett enda ord kan man kalla dessa

personer för ”eldsjälar” och de betraktas förmodligen av de kritiska som personer som arbetar utan att sätta gränser. De har ifrågasatt om frågor om trauma och sorg kan professionaliseras, det vill säga de har trots en medveten professionell hållning samtidigt en distanserad syn till debriefing eller till alltför omfattande teorier om vad de drabbade går genom. De har känt sig ”privilegierade” eller ”hedrade” när de fått hjälpa de drabbade. I sitt sätt att arbeta liknar entusiasterna mera ledarna i frivilligorganisationen och i de spontana krisgrupperna än sina kollegor bland de *lojala* eller de *kritiska*.

De drabbades berättelser om responsivitet fördelar sig på dessa tre tendenser så att i samtliga grupper har det funnits professionella som kunnat vara responsiva och som har kunnat möta de drabbade på ett positivt sätt. De som upplevt brister i bemötandet har haft kontakt med de *lojala* och *kritiska*. En drabbad förälder berättade om en kontakt med en av ”entusiasterna” som hade bjudit in till en samtalsgrupp för anhöriga. Den drabbade slutade att delta på grund av det var en grupp i kyrkans regi. Föräldern föredrog i stället samtal om sin egen religion. I övrigt har entusiasterna uppskattats mycket av de drabbade föräldrarna just på grund av tillgängligheten och kontinuiteten i stödet.

Krisgruppernas styrka

Ytterligare en aspekt på krisgrupper är att betrakta dem som rutiner i den komplexa organiska solidariteten. I ett samhälle med högt utvecklad arbetsdelning och professionella som delvis tagit över de funktioner som gruppen, släkten eller familjen har hand om i den mekaniska solidariteten krävs organisationer för att möta undantag. Krisgrupper är en del av denna organisering i syfte att bemöta de drabbades behov, men också för att underlätta för organisationerna i fråga att hantera undantaget eller avbrottet i rutinerna. Detta i sin tur innebar att det som enligt Lipsky (1980) präglar en gräsrotsbyråkrati (rutiner med tidsbeställning och begränsade resurser) tonades ner till förmån för de anställdas lättillgänglighet och uppsökande av de drabbade. Krisgrupperna har dock bara varit aktiva under en begränsad tid. Detta beror på att krisgrupperna inte är någon stark organisation i sig och saknar egna resurser. Krisgrupperna är beroende av de organisationer som ingår i dem. De drabbade slussades till ordinarie organisationer som sjukvården, psykiatrin och socialtjänsten. Detta i sin tur har inneburit att de gräsrotsbyråkratiska mekanismerna åter trädde i kraft. När en person blir ”klient” eller ”patient” måste hon eller han anpassa sig till organisationens köer, tid per ärende och andra begränsade resurser. Tjänstemännens handlingsutrymme medger olika bedömningar av samma behov hos de

drabbade. Därför skulle det vara intressant att studera de sex stödcentra som Göteborgs stad inrättade några månader efter branden. En av intervjupersonerna sade att med stödcentras hjälp skulle man skapa ”gräddfiler” för de anhöriga så att de skulle slippa långa väntetider för samtal eller vuxenpsykiatrins krångliga remissförfaranden. Stödcentra skulle underlätta för de anhöriga att få hjälp från olika myndigheter. Om stödcentra har lyckats med detta har de i så fall motverkat de krafter som annars finns i gräsrotbyråkratierna.

Anhöriga har berättat om hur samma representant för krisgruppen som sökte upp familjen omedelbart efter branden också fanns kvar efter två månader. Socialtjänsten, psykiatrin, stödcentra och kyrkans diakoner har haft en kontinuitet i kontakterna med flera av de drabbade familjerna. Det är i detta långsiktiga stöd som den organiserade professionella processen har visat sig vara framgångsrik. Genom anställning i en organisation kan kontinuiteten främjas, förutsatt att den drabbade har kontakt med samma tjänsteman. Den organiserade professionella processen är i det här avseendet framgångsrik också i jämförelse med de spontana kris-grupperna. De spontana krisgrupperna byggde på att sammanhållande krafter organiserades med hjälp av karismatiska ledare. Det karismatiska ledarskapets svaghet är dess kortvarighet. Ledarna kunde inte på lång sikt åta sig större engagemang. Den av ledarna som gjorde det kunde göra detta delvis som ett inslag i sitt ordinarie arbete. Det sociala nätverket har visat sig utgöra ett viktigt stöd, men har avmattats efter en tid. Detta gäller de svenska föräldrarna, av intervjuerna framgår inte explicit att stödet från invandrarnas och ungdomarnas sociala nätverk skulle ha minskat med tiden. Dock hade flera invandrarfamiljer vid intervjutillfället kontakt med psykiatrin och socialtjänsten utöver stödet från det sociala nätverket. För ungdomarna har krisgrupperna varit betydelsefulla när det bland de professionella har funnits vuxna som de haft en relation till före branden. De svaga banden i deras sociala nätverk har därmed varit mera verkningsfulla än erbjudanden av stöd från helt okända professionella.

Nedanstående tabell illustrerar styrka respektive svaghet hos de två processerna.

Tabell nr 3 *Styrka respektive svaghet hos de olika processerna*

Den spontana sammanhållande processen:

- + responsivitet visar sig i organiserandet av snabbt stöd med hjälp av det sociala nätverket men hjälpen är beroende av nätverkets karaktär och resurser
- + organiserar stöd med hjälp av de frivilliga och spontana krisgrupperna
- + offentliga symbolhandlingar som bekräftar det inträffade
- + sammanhållande kontakter med politiker
- begränsad förmåga att ge stöd på lång sikt (flera månader)

Den organiserade professionella processen:

- + responsivitet för de drabbades behov av känslomässigt stöd och praktisk hjälp utom när byråkratiska regler tar över och styr tillgången på resurser
- + resurser att öppna lokaler där de drabbade kan samlas, både akut och i samtalsgrupper
- + ger stöd och resurser åt frivilliga och spontana krisgrupper
- + kanaliserar allmänhetens erbjudanden av stöd och hjälp
- + organiserar långsiktigt stöd
- begränsad möjlighet att ge information i det akuta läget
- begränsad förmåga att ge stöd åt ungdomar eftersom de föredrar samtal med vuxna som de känner

De två processerna, den spontana sammanhållande och den organiserade professionella, kompletterar varandra. Den professionella processen är beroende av den spontana sammanhållande processen för att kunna verka effektivt. Den organiserade professionella processen kan förmedla spontana sammanhållande insatser.

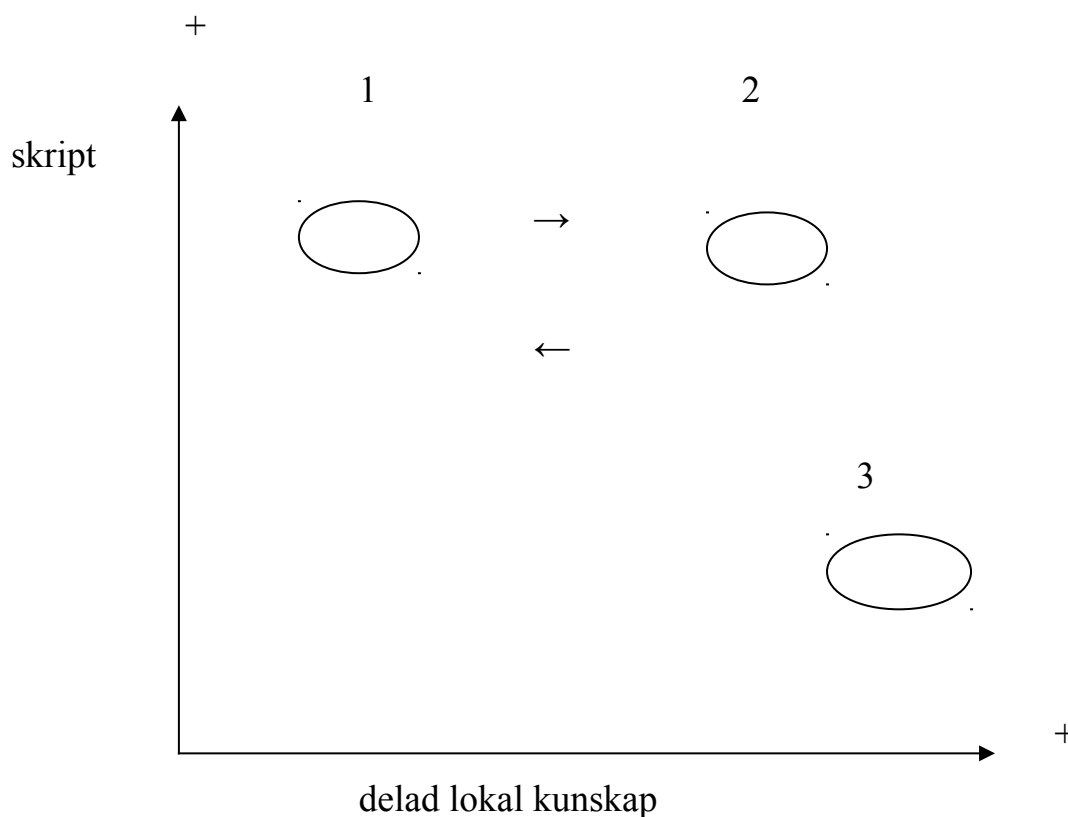
Skript och lokal kunskap

För att ytterligare belysa det karakteristiska hos de olika krisgrupperna samt de sociala nätverken använder jag två begrepp, *skript* och *delad lokal kunskap*. Begreppen har jag hämtat från Charles Tillys (2000) bok *Beständig ojämlikhet*. Han använder dessa två begrepp för att förklara ”sociala transaktioner”, det vill säga det som en aktör i en viss situation förändrar för en annan aktör. Skript innebär tankemodeller för hur man skall förstå en transaktion och omfattar t.ex. rutiner i en hierarkisk organisation eller ifyllandet av en uttagsblankett i en bank. Med andra ord är skript rutiner och modeller för hur vi handlar i olika situationer. Lokal kunskap innebär allt från nära vänners kunskap om varandra till anpassning i nya situationer. ”Skript ger mönster för deltagande i särskilda slag av sociala relationer, medan den delade lokala kunskapen kan ge ett skiftande innehåll åt dessa sociala relationer.” (Tilly 2000 s. 65). Tilly ger exempel på hur skript och delad lokal kunskap växelverkar med varandra när man lär sig ett nytt språk. I början följer man grammatiken noggrant, sedan lär man sig att improvisera och att använda lokal kunskap (slang som inte följer grammatiken).

Tillys poäng med detta begreppspar är, enligt min uppfattning, att i samspelet mellan människor behövs både skript och delad lokal kunskap och att detta även gäller organisationer. Omfattande skript, men avsaknad av lokal kunskap liknar han vid tomma ceremonier som t.ex. när en konferencier beordrar en publik att resa sig och applådera. Stor mängd delad kunskap, men lite skript är som improvisationer i två vänners samtal. Olika former av organisationer behöver skript i form av rutiner och hierarkier, men också lokal delad kunskap för att lösa oväntade problem. Kombinationen av dessa två begrepps innehåll gör att en organisation fungerar smidigt.

Följande diagram är en förenkling av Tillys figur (2000 s. 66) där skript och delad lokal kunskap bildar dess variabler. I diagrammet har jag placerat tre ellipser som illustrerar tre olika positioner. Dessa positioner är ett slags idealtyper för att beskriva de olika krisgruppernas och de sociala nätverkens förhållande till skript och delad lokal kunskap.

Figur 5 Olika krisgrupper och sociala nätverk i förhållande till skript och delad lokal kunskap

Längst ner i det vänstra nedre hörnet finns det både lite skript och lite delad lokal kunskap som successivt ökar i pilarnas riktning.

Med utgångspunkt från de tre olika positionerna kan man diskutera varför vissa krisgrupper faktiskt var beroende av regler och rutiner medan andra däremot fungerade nästan enbart med hjälp av improvisation. De olika krisgrupperna och nätverken inom en position är inte lika varandra. Däremot är de likartade med avseende på hur mycket de var hänvisade till rutiner eller kunde improvisera. De tre positionerna anger de olika krisgruppernas och nätverkens *utgångsläge* när branden inträffade. Dock skedde vissa förändringar under tiden så att grupperna i position 1 närmade sig position 2. På motsvarande sätt fanns det i position 2 grupper som efteråt närmade sig position 1. Dessa förändringar som har med tidsdimensionen att göra har i diagrammet markerats med de korta pilarna.

Position 1

I position 1 finner vi de krisgrupper som agerade utifrån tydliga rutiner och regler. Ett exempel är Göteborgs stads centrala katastrofsam-ordningsgrupp som samlades på Gårda brandstation (se kap. 5). Katastrofsamordningsgruppen ledes av räddningschefen och har anknytning till de tekniska förvaltningarna i kommunen. Detta är en naturlig konsekvens av räddningstjänstlagens bestämmelser. Lagen anger att det är kommunens ansvar att svara för insatser vid olyckor för att förhindra skador på människor och egendom (Räddningstjänstlag 1986:1102 §2). Räddningsledaren kan bestämma att kommunala och statliga myndigheter skall delta i räddningsinsatser (a.a. §34). Detta förklarar varför det fanns beredskap för olyckor med konsekvenser för t.ex. energi- och vattenförsörjning, men inte för de sociala frågor som uppstod i samband med branden.

PKL-gruppen på Sahlgrenska sjukhuset vetter också åt denna position. I PKL-gruppen fanns en klart uttalad beredskap att ge psykologiskt stöd åt de anhöriga. Man beräknade att antalet anhöriga skulle maximalt bli några hundra. Det visade sig emellertid att flera tusen anhöriga besökte de olika sjukhusen under de första dygnet. De anhöriga uppfattade sjukhusen som informationscentraler vilket PKL-grupperna inte hade beredskap för. På Sahlgrenska samlades de anhöriga för identifieringen av de omkomna vilket skapade oro (Hagström m.fl. 2001 s. 81-82, se även kap. 5).

Även Röda Korsets frivilliga förstahjälpare som gjorde insatser på Backaplan kan placeras i position 1. Röda Korset hade inte skript i form av beredskapsplaner för hur man skall agera i samband med katastrofer. Däremot hade de frivilliga förstahjälparna en föreställning om att deras insatser skulle handla om medicinsk förstahjälp. I stället var det stora behovet psykologiskt stöd.

Samtliga grupper inom position 1 anpassade sig emellertid snabbt till de förhållanden som uppstod i samband med branden. Precis som Tilly (2000 s. 68) påpekat kan ingen organisation fungera enbart med hjälp av skript. Delad lokal kunskap är nödvändig för att arbetet skall ske smidigt och uppkomna problem lösas. Delad lokal kunskap fördes in i stadens katastrofsamordningsgrupp med hjälp av representanter för skolan och socialtjänsten. Företrädare för invandrarnas trossamfund samt tolkar och anställda i stadsdelsförvaltningarna kallades till Sahlgrenska sjukhuset för att möta den stora efterfrågan på information och stöd. Röda Korsets frivilliga anpassade sig till den rådande situationen på Backaplan och erbjöd

förutom filter även psykologiskt stöd. Denna komplettering med lokal kunskap skedde tidsmässigt redan under det första dygnet efter branden. Ett exempel på en situation där det också kallades in extra personal var när en stadsdelsförvaltning i nordost fick hjälp av socialsekreterarna från en annan stadsdel. Dessa socialsekreterare saknade emellertid lokal kunskap om befolkningen i den av branden berörda stadsdelen och motades därför bort av klienterna.

Det faktum att ungdomarna tackade nej till erbjudanden om samtal med vuxna utanför deras sociala nätverk kan också tolkas som att dessa krisgrupper agerade utan lokal kunskap om vad ungdomarna egentligen behövde. Skriptet hos krisgrupperna i dessa fall handlade om samtalets nödvändighet medan ungdomarna i första hand var intresserade av att vara tillsammans.

Position 2

I position 2 finns krisgrupper som har kombinerat skript och delad lokal kunskap. Det har till exempel hos de flesta stadsdelsförvaltningarnas krisgrupper funnits beredningsplaner hur man skall agera vid en större olycka eller katastrof. Samtidigt har planerna kombinerats med anpassning till den situation som uppstod och den grupp som drabbades. Till exempel öppnades fritidsgårdarna i de drabbade stadsdelarna när man fått veta att ungdomarna var drabbade. Skolans personal, anställda med språkkunskaper och föreningsaktiva med förbindelser till det lokala föreningslivet engagerade sig frivilligt eller kallades till krisgrupperna. När ungdomarna ville vara tillsammans och övernatta i krisgruppernas lokaler kunde det därför ordnas trots att ingen i krisgrupperna i förväg hade planerat sådana åtgärder. Stödcentras arbete kom igång under våren 1999. Deras skript var inte formulerat i detalj utan bestod av uppdraget att hjälpa de drabbade. De har hela tiden använt lokal kunskap genom att anpassa sig till de förhållanden som de drabbade lever under. Genom att erbjuda t.ex. läger och resor har de erbjudit gemenskap och naturliga tillfällen för samtal om branden.

Socialstyrelsens allmänna råd (1991:2/1996, se kap. 2) kan betraktas som ett självklart skript både för PKL-grupperna och stadsdelarnas krisgrupper. Bara en intervjuperson har emellertid nämnt socialstyrelsens allmänna råd. Det gällde en samordnare för krisgruppen i en stadsdelsförvaltning som hade läst skriften, men i övrigt inte refererade till den. Detta tolkar jag så att själva saken, att organisera psykologiskt och socialt stöd, idag räknas som

en självklar beredskap i kommunerna och på sjukhusen. Samtidigt har socialstyrelsens allmänna råd anpassats till de lokala förhållanden, det vill säga de fungerar tillsammans med den lokala kunskapen.

I position 2 finns det en spännvidd mellan de olika professionella i krisgrupperna. Ett exempel gäller några av de anställda på stödcentra. De har velat omvandla den lokala kunskapen, i form av social samvaro med de drabbade som t.ex. kaffedrickning, till professionella, nya metoder när detta efteråt beskrivs som ”matmetoden” eller ”mingling” (Berggren 2001, Wålinder 2001, se även kap. 9). De anställda kanske inte uppfattade det som en metod just i de aktuella situationerna med de drabbade. I stället tolkar jag att detta har skett efteråt som en konstruktion för att motivera de insatser man har gjort genom att kalla dem för ”metoder”. Det finns ett osynligt krav på de anställda eller de gör anspråk på att utvidga sin jurisdiktion när allt som de gör beskrivs och motiveras med skript, i detta fall i termer av professionella metoder. Det verkar inte vara tillräckligt professionellt att ”bara” dricka kaffe och umgås med de drabbade även om dessa har uppskattat att de fick komma till stödcentra för en stunds samvaro utan krav på att tala om branden.

Det finns dock i intervjumaterialet en uppgift som handlar om ett motsatt förhållningssätt. En av socialsekreterarna var också engagerad vid ett stödcentrum och kom i det arbetet att tillsammans med några andra anställda leda en samtalsgrupp för de anhöriga. Hon beskriver hur samtalen inleddes med kaffe. De anställda ordnade kaffet och höll i de praktiska ramarna för sammankomsten, i övrigt ledde de inte samtalen utan det överläts åt de drabbade själva (se kap. 9 s. 195). I denna beskrivning av samtalsgruppen och av den inledande samvaron med kaffedrickning finns inte några ambitioner att kalla detta för en metod utan ledarna deltog enligt intervjupersonen som ”medmänniskor”. Kaffedrickningen förblev vad den är, samvaro med spontan sammanhållande effekt med stora delar lokal kunskap när människor träffas i olika sammanhang.

I denna position har jag också räknat in några invandrarfamiljers sociala nätverk. Detta kan verka motsägelsefullt eftersom avhandlingens resultat i övrigt pekar mot olikheter bland de drabbade och de professionella som framgår av kapitel 6 och 7. Dock är krisgrupperna och de sociala nätverken likartade i den bemärkelsen att i båda grupperna har lokal kunskap blandats med skript. Delad lokal kunskap är banden och de multiplexa relationerna i det sociala nätverket. Skriptet har form av traditioner i den mekaniska solidariteten, t.ex. hur länge en sörjande skall slippa laga mat och hur länge släkten stannar hos den drabbade familjen. Firandet av ett års-dagen av

dödsfallet ingår också i denna tradition. Denna form av skript ger sorgen tydliga ramar med indelning bland annat i tid. Traditionen ger trygghet åt det sociala nätverket när den ger riktlinjer för hur man skall agera för att bemöta den drabbade familjen. Maten har en naturlig roll när familjen och släkten träffas. Det förklarar varför invandrarfamiljerna hos stadsdelsförvaltningarnas krisgrupper frågade efter matpaket, något som inte ingick i krisgruppernas skript. Krisgrupperna anpassade sig till behoven som uppstod och använde delad lokal kunskap när de såg till att tillhandahålla matpaket.

Position 3

Mot position 3 slutligen vetter den frivilliga krisgruppen och de spontana krisgrupper som uppstod med anledning av branden och som kan sägas tillhöra organisationstyp IV i Dynes´typologi (kap. 5). Det är därför naturligt att de i stort sett saknar skript och att utgångspunkten för dem är lokal kunskap. Lokal kunskap hos dessa grupper bestod bland annat av kännedom om behoven hos den grupp som drabbades. Denna lokala kunskap innebar förståelse för de drabbades kulturella och religiösa seder i samband med döden. Erfarenhet av gruppens gemensamma bakgrund, men också dess levnadsvillkor vid tiden för branden i den stadsdel där de bodde är en form av lokal kunskap som de spontana grupperna hade. Inbegripet i detta fanns en kännedom om vilka personer som den berörda gruppen kunde lita på och vilka den misstrodde. Denna lokala kunskap- eller snarare erfarenhet - framträdde tydligt i förhållandet till de svenska krisgrupperna och den svenska sjukvården som saknade just denna form av lokal kunskap. Med hjälp av den religiösa och den homogena krisgruppen fick de drabbade information på sitt eget språk av någon som de litade på. En följdriktig del av den lokala kunskapen har därför också varit insikten om behoven att förklara hur svenska myndigheter arbetar och fungerar.

En av psykologerna i kapitel 9 sammanfattar den lokala kunskapen när hon berättar att ungdomarna hos en krisgrupp sökte efter någon som de kände. Katastrofer och olyckor kännetecknas av kaos, informationsbrist och osäkerhet. Den lokala kunskapen innefattar det som är välkänt och bekant, t.ex. relationer till människor som man känner och litar på och som därför kan utgöra stöd i en katastrof. Den lokala kunskapen präglas också av ömsesidighet eller av förmåga att visa närhet. Ledarna för de spontana krisgrupperna var drabbade i bemärkelsen att någon i deras sociala nätverk skadades eller dog i branden. Detta innebar att ledarna var en del av den drabbade gruppen.

Även i denna position finns en likhet mellan två helt olika grupper vilket annars inte har framkommit i studien. De svenska familjernas sociala nätverk vetter nämligen också mot denna position. I de svenska familjernas sociala nätverk finns inte längre självklara traditioner såsom i den mekaniska solidariteten kring ett dödsfall. I stället måste man lita till den lokala kunskapen som finns i familjen, bland vännerna och hos släkten. Denna lokala kunskaps stora betydelse är just relationerna, vilket framgår ur intervjuvaren. Stödet utformas i relationen med ständiga improvisationer utifrån stundens behov. Detta kan förklara varför en av de svenska familjerna avböjde en afrikansk grannes erbjudande att övernatta hos familjen när släktingarna hade åkt iväg. För den afrikanska grannen var det en form av skript, en tradition att hjälpa sin granne i samband med ett dödsfall även om man inte har någon djupare relation till varandra. Den svenska familjen saknade skript, det vill säga denna tradition med övernattnings som hjälp och som bygger endast på en grannskapsrelation finns inte i Sverige. Men den svenska familjen och den afrikanska grannen saknade också delad lokal kunskap, de hade inte en sådan relation till varandra att övernattningen kändes naturlig. De som bodde hos de svenska familjerna efter branden var personer med djupare relation som nära släktingar och vänner.

Sammanfattningsvis kan diagrammet om skript och delad lokal kunskap ge en annan förståelse av insatserna efter branden. Även det som verkar spontant som några invandrarfamiljernas starka uppslutning kring de drabbade, kan vara en form av skript, en tradition som är styrka hos gruppen och utgör ett stöd för de drabbade. Skript kan också hindra att delad lokal kunskap kommer till användning. Ledaren för den frivilliga krisgruppen berättade att några ungdomar med invandrarbakgrund inte för sina familjer fick gå till någon krisgrupp. Sorgen ansågs vara en angelägenhet som man behöll inom familjen, även om dessa ungdomar gärna hade velat träffa sina kamrater och andra vuxna och sörja med dem.³⁸ De professionella kan å sin sida omvandla delad lokal kunskap till skript i form av metoder och kunskap som kan spridas i andra sammanhang. Här finns en intressant tidsdimension. När det gäller position 1 var organisationerna och grupperna som vetter mot den tvungna att omedelbart anpassa sig till situationen och ta in lokal kunskap, det vill säga närma sig position 2. Vissa grupper i position 2 däremot närmade sig position 1, men först efteråt när t.ex. de professionella på stödcentra beskrev sina nya metoder. Några stadsdelsförvaltningar

³⁸ Av psykologernas beskrivning av det akuta läget efter branden framgår att vissa invandrarfamiljer vände sig inåt den egna gruppen (*Psykolognytt* 2/1999).

justerade sina skript när den lokala kunskapen i form av erfarenheter från branden fördes in i beredskapsplaner och övergick till skript. Detta skedde också en tid efter branden. Omvandling av lokal kunskap till skript tycks vara ett fenomen för professionella och organisationer för att etablera rutiner för nya situationer. Motsvarande processer saknas för de sociala nätverken och de spontana krisgrupperna.

*

Durkheims teori om sammanhållning kan på grund av sin stora sociologiska skönhet ge en illusion om att den starka kollektivitet som uppstod i samband med branden är bestående. Dock tar vardagen över. Kvar finns erfarenheterna av de möten som skedde. Konkreta problem löstes och integration, om än i liten skala, började när människor träffades för att ta reda på vilka behoven var och hur man skulle göra för att lösa dem. De spontana krisgrupperna har en potential som inte bara handlar om att översätta information från myndigheterna. De spontana krisgrupperna har visat att olika grupper och människor med erfarenheter och traditioner kan berika varandra. Ännu en gång återvänder jag till mötet mellan några drabbade familjer och tjänstemän i en stadsdelsförvaltning då många problem löstes när människorna träffades ansikte mot ansikte över en bit mat. Efteråt sade en socialsekreterare till ledaren för den spontana krisgrupp som ordnade mötet: ”Om jag skall vara ärlig är det jag som behöver hjälp av dig och inte du av mig”. Verkliga möten och därmed verklig integration sker när människorna behöver varandra, som när socialtjänsten och andra myndigheter inser att för att lösa problem behöver de den berördes medverkan.

BILAGA NR 1 KEDJORNA TILL INTERVJUPERSONERNA

Steg 01-kont.pers.--drabbad--stadsdelsförv. krisgrupp
--stadsdelsförvaltningens och Sv.kyrkans krisgrupp
i en annan stadsdel

Steg 02-kont.pers.--drabbad--friv.organ. på Backaplan
--friv.organ.krisgrupp
--stadsdelsförv. krisgrupp

-kont.pers.--drabbad--stadsdelsförv. krisgrupp
--Sv.kyrkans/stadsdelsförv. krisgrupp, kyrkans
samtalsgrupp för anhöriga

-kont.pers.--drabbad--friv.organ.krisgrupp
--stadsdelsförv.krisgrupp
--drabbad--friv.organ.krisgrupp

-kont.pers.-- drabbad--sjukhusets PKL-grupp
--admin.pers. stadsdelsförv. krisgrupp
--ansvarig för stadsdelsförv.krisgrupp--anställd på
stadskansliet

-kont.pers.-kont.pers.--drabbad--stadsdelsförv.krisgrupp
--stadsdelsförv.krisgrupp
--stadsdelsförv.krisgrupp
--drabbad --stadsdelsförv.krisgrupp

-kont.pers.--drabbad--ansvarig för stadsdelsförv.krisgrupp--anställd på
stadskansliet
--den drabbades engagemang i en spontan krisgrupp

-kont.pers.--drabbad--sjukhusets PKL-grupp

Steg 03-kont.pers.--drabbad--spontan krisgrupp
--drabbad--drabbad-- sjukhusets PKL-grupp
-- sjukhusets PKL-grupp
-- stadsdelsförv.krisgrupp
-- Sv kyrkans samtalsgrupp för anhöriga
--drabbad--spontan krisgrupp

Steg 04-kont.pers.--drabbad-- stadsdelsförv.krisgrupp
--drabbad-- stadsdelsförv.krisgrupp/stödcentrum
-- Sv kyrkans samtalsgrupp för anhöriga
--drabbad -- stadsdelsförv.krisgrupp/stödcentrum

BILAGA NR 2 INTERVJUFRÅGOR

A Intervjuguide för intervjuer med drabbade i samband med branden i Göteborg 1998

1. Kort presentation av undersökningens syfte

2. Frågor om hur den drabbade kom i kontakt med en krisgrupp:

Hur fick du veta att det fanns en krisgrupp? Hur fick du kontakt med gruppen? Hur presenterade sig de som jobbade i krisgruppen? I vilken lokal fanns krisgruppen? Hur fort efter olyckan fick du kontakt med krisgruppen?

3. Frågor om krisgruppens insatser:

Vad gjorde krisgruppen för dig – samtal/information/rådgivning/annat?

Hur blev du bemött av krisgruppen?

Vad har deras insatser betytt för dig? Vilket uppskattade du särskilt? Vilket var mindre bra? Vilket hade kunnat göras på ett annat sätt?

Om du har kontakt med krisgruppen idag, vad består deras insatser av nu? Är det skillnad om du tänker på den första tidens kontakter? Vad gör de nu som de inte gjorde då? Hur bedömer du insatsens betydelse för dig idag?

Hur tror du att de som jobbar i krisgruppen tänker om sitt arbete?

Om det hände en liknande olycka igen skulle du då ta kontakt med en krisgrupp?

Vad skulle du gjort i stället om det inte funnits en krisgrupp?

4. Andra myndigheters insatser:

Har du varit i kontakt med andra myndigheter med stödjande insatser i samband med branden, vad har de i så fall betytt för dig?

5. Andra människors stöd i samband med olyckan:

Vilka andra kontakter har du haft med anledning av branden, t.ex.

familj/vänner/släktingar/andra? Vad betyder dessa kontakter för dig? Är det skillnad mellan dem och kontakterna i krisgruppen? I så fall vilken?

Finns det något annat som kan lindra sorgen? Hur?

6. Avslutande kommentarer: Har du något att tillägga?

7. Kan jag intervju den person som du haft kontakt med i krisgruppen?

B Frågor till dem som arbetar/gjorde insatser i krisgrupperna

1 Initiering av krisgruppen:

Vem tog initiativet att bilda den krisgrupp du tillhör? Din egen förvaltning/myndighet eller någon annan? Vilken? Hur länge har krisgruppen funnits?

2 Utbildning och tidigare erfarenheter:

Hur utbildades ni hela gruppen/individnivå? Vilken litteratur/kunskap användes som motiv för att bilda en krisgrupp? Varför är det viktigt med en krisgrupp? Har din krisgrupp varit aktiv i någon annan olycka före branden? Vilken, när? Vad gjorde ni då? Finns det dokumenterat/utvärderat?

3 Den aktuella katastrofen:

Hur fick du veta att du skulle vara med i krisgruppen vid branden? Vem kallade/beordrade dig? Var samlades ni? Vilka var de första timmarnas uppgifter? Hur bedömer du att ni utförde dem? Beskriv dina insatser detaljerat. Hur bedömer just dina insatser? Hur tror du de drabbade uppfattade dem? Hade något kunnat göras annorlunda? I så fall vad och hur? Finns det något som du är kritisk mot? Är krisgruppen fortfarande igång efter branden? Vilka är dina uppgifter i den nu? Vad är debriefing och vad har det betytt för dig?

4 Allmänt efter branden:

Har din uppfattning om ditt arbete i krisgruppen förändrats efter branden? På vilket sätt? Vad skulle du som anställd gjort i stället om inte krisgruppen funnits? Vad hade anhöriga och andra drabbade gjort om inte krisgruppen funnits? Hur kan man lindra sorg? Finns det någon utvärdering av din krisgrupps insatser efter branden?

BILAGA NR 3 INFORMATIONSBREV

PROJEKT OM KRISGRUPPER

Under senare år har olika former av krisgrupper bildats på skolor, företag och i kommuner. De kommunala krisgrupperna kallas också för POSOM-grupper vilket är en förkortning av Psykiskt Och Socialt Omhändertagande. Gruppernas syfte är att i samband med stora olyckor och katastrofer bistå drabbade med praktisk hjälp och psykosocialt stöd. Olika yrkesgrupper och företrädare från socialtjänst, räddningstjänst, polis, kyrkor, primärvård, skolor och frivilligorganisationer samarbetar i dessa grupper. Grupperna kompletterar akutsjukvårdens medicinska omhändertagande och polisens och räddningstjänstens insatser på skadeplatsen. Socialstyrelsen har gett ut Allmänna råd hur krisgrupper ska arbeta.

Det finns inte så mycket dokumenterat om vilken verkan krisgruppernas arbete har för dem som drabbats av olyckor. En del har skrivits i samband med bussolyckan i Norge 1988 då barn och vuxna från Kista omkom och i samband med Estonias förlisning.

På Socialhögskolna vid Lunds universitet pågår en undersökning om krisgruppernas arbete. Syftet är att ta reda på dels hur drabbade upplever stödet från krisgrupperna, dels hur de som arbetar i dem ser på sitt uppdrag. Undersökningen bygger på samtalsintervjuer. Deltagandet i intervjuerna är frivilligt. Allt material som samlas in och berör enskilda personer kommer att behandlas med sekretess. Inga namn på enskilda kommer att publiceras.

Undersökningen görs av Tuija Nieminen Kristofersson, doktorand på Socialhögskolan, med handledning av professor i socialt arbete Sune Sunesson, och är en del av en doktorsavhandling. Projektet finansieras med medel från samhällsvetenskapliga fakultetet vid Lunds universitet. Mera information lämnas av undertecknade.

Med vänlig hälsning

Tuija Nieminen Kristofersson
doktorand
Socialhögskolan Lunds universitet
Box 23
221 00 Lund
tel. 0456/232 28

Sune Sunesson
professor
Socialhögskolan Lunds universitet
Box 23
221 00 Lund
tel. 046/222 94 02

REFERENSER

Abbott, Andrew (1988) *The System of Professions – An Essay on the Division of Expert Labor* Chicago and London, The University of Chicago Press

Ahlin, Lars (1995) ”Pastoraten och Estoniakatastrofen” i *Två undersökningar om Estonia och religionen* Lund, Lunds universitet, Religionssociologiska studier nr 1

Ahrne, Göran (1990) *Agency and Organization – towards an organizational theory of society* London, Sage Publications

Ahrne, Göran (1999 a) ”Organisationer och människor” i Ahrne, Göran & Hedström, Peter (red.) *Organisationer och samhälle – Analytiska perspektiv* Lund, Studentlitteratur

Ahrne, Göran (1999 b) ”Organisationsform och omgivning” i Ahrne, Göran & Hedström, Peter (red.) *Organisationer och samhälle – Analytiska perspektiv* Lund, Studentlitteratur

Almersjö, Olle (1995) *Utvärdering av sjukvårdens katastrofmedicinska arbete i Stockholms läns landsting med anledning av olyckan med färjan M/S Estonia den 28 september 1994* Stockholm, Stockholms läns landsting, informationsenheten, Nordvästra sjukvårdsområdet

Andersson, Birgitta & Tedfeldt, Eva-Lena & Larsson, Gerry (2000) *Avlastningssamtal och debriefing. Handbok för samtalsledare* Lund, Studentlitteratur

Andersson, Roger (2000) ”Etnisk och socioekonomisk segregation i Sverige 1990-1998” i SOU 2000:37 *Välfärdens förutsättningar – arbetsmarknad, demografi och segregation*

Apitzsch, Hartmut (1994) ”Posttraumatisk stress” i *Psykisk hälsa* 35/1994 ss 96-124

Asplund, Johan (1987) *Det sociala livets elementära former* Göteborg, Bokförlaget Korpen

Asplund, Kjell (2000) ”Tveksamma krissamtal: Läkarkurs utan värde” i *Vetenskap & praxis* nr 1/2000 (elektronisk version) hämtad 2000-04 från Statens beredning för medicinsk utvärdering SBU:s hemsida <http://www.sbu.se/Admin/index.asp>

Barnes, J. A. (1954) ”Class and Committees in a Norwegian Island Parish” i *Human relations: studies toward the integration of the social sciences* London, Sage Publications pp 39-58

Bauman, Zygmunt (1992) *Döden och odödligheten i det moderna samhället* Göteborg, Bokförlaget Daidalos

Beck, Ulrich (1992) *Risk society: Towards A New Modernity* Thousand Oaks CA, Sage

- Bengtsson, Stina (2000) ”Stadsdelarna – dit många vände sig” i Larsson, Larsåke & Nohrstedt, Stig Arne (red.) *Göteborgsbranden 1998 – en studie om kommunikation, rykten och förtroende* Stockholm, Styrelsen för Psykologiskt Försvar Rapport 179
- Berggren, Britt (2001) ”Tre reflektioner” i Rönmark, Lars (red.) *Att möta det man möter” – erfarenheter från Stödcentrum efter brandkatastrofen i Göteborg* Göteborg, FoU i Väst, Göteborgsregionens kommunalförbund
- Bergmark, Åke & Lundström, Tommy (2000) ”Metoder i socialt arbete – vad är det?” i Meeuwisse, Anna & Sunesson, Sune & Swärd, Hans (red.) *Socialt arbete- en grundbok* Stockholm, Natur och Kultur
- Björklund, Birgitta (1981) *Skredet i Tuve; Familjen och dess bostadssituation* Disaster studies 13, Uppsala universitet, Institutionen för sociologi
- Blennerger, Erik (1993) ”Begrepp och modeller” i *Frivilligt socialt arbete – kartläggning och kunskapsöversikt* Statens Offentliga Utredningar SOU 1993:82 Stockholm, Rapport av Socialtjänstkommittén
- Blennerger, Erik (1999) ”Diakoni och ideologi – frågeställningar för analys och normativ precisering” i Blennerger, Erik & Hansson, Mats J. & Stål, Rolf (red.) *Diakoni – teologi, ideologi, praxis* Tro & Tanke 1999:2, Uppsala, Svenska kyrkans forskningsråd
- Borell, Klas & Johansson, Roine (1996) *Samhället som nätverk – om nätverksanalys och samhällsteori* Lund, Studentlitteratur
- Boström, Sven-Åke (1988) *Den tändande gnistan ... staden som reste sig ur askan* Sundsvall, Sundsvalls Tidning AB
- Bott, Elizabeth (1971) *Family and Social Network* New York, The Free Press Second edition
- Brante, Thomas (1989) ”Professioners identitet och samhällsliga villkor” i Selander, Staffan (red.) *Kampen om yrkesutövning, status och kunskap – professionaliseringens sociala grund* Lund, Studentlitteratur
- Brante, Thomas (1992) *Expert Society – The Origins and Development of Professions in Sweden* Studies in Higher Education and Research 1992:2. Department of Sociology, University of Gothenburg
- Broberg, Anders (2002) *”Hur mår du nu?” – uppföljning av ungdomar som föll offer för diskoteksbranden på Hisingen* Skriftserie från verksamhetsområde Barn- och ungdomspsykiatri vol 4, 1/2002, Göteborg, Sahlgrenska Universitetssjukhuset, Drottning Silvias barn- och ungdomssjukhus
- Burgess, Robert G. (1991) *In the Field: Introduction to Field Research* London, Routledge

- Castro, Freddy Winston (1992) *Bortom den nya medelklassen – Durkheim och de moderna professionella yrkesgrupperna* Stockholm/Stehag, Symposium Graduale. Akademisk avhandling
- Cohen, Peter (1989) *Cocaine Use in Amstredam in Nondeviant Subcultures* Amsterdam, Instituut voos Sociale Geografie, Universiteit van Amsterdam
- Collins, Randall (1990) ”Market closure and the conflict theory of the professions” i Burrage, M. (ed.) *Professions in Theory and History* London, Sage Publications Ltd
- Collins, Randall (1994) *Four Sociological Traditions* New York Oxford, Oxford University Press
- Cullberg, Johan (1975) *Kris och utveckling* Stockholm, Natur och Kultur
- Cullberg, Johan (1999) *Dynamisk psykiatri* 5:e omarbetade upplagan Stockholm, Natur och Kultur
- Dombrowsky, Wolf R. (1998) ”Again and again: Is a disaster what we call a ’disaster?’” i Quarantelli, E.L. (ed.) *What is a Disaster? – Perspectives on the question* London and New York, Routledge
- Drabek, Thomas E. (1986) *Human System Responses to Disaster – An Inventory of Sociological Findings* New York, Berlin, Heidelberg, London, Paris, Tokyo, Springer-Verlag
- Durkheim, Émile (1893/1984) *The Division of Labor in Society* översättning av W. D. Halls. New York, The Free Press
- Durkheim, Émile (1897/1993) *Själv mordet* översättning Monica Johansson Lund, Argos Förlags AB
- Durkheim, Émile (1912/1995) *The Elemantary Forms of Religious Life* översättning av Karen E. Fields. New York, The Free Press
- Dynes, Russel R. (1998) ”Coming to terms with community disaster” i Quarantelli, E. L. (ed.) *What is a Disaster? Perspectives on the question* London and New York, Routledge
- Dyregrov, Atle (1990) *Barn i sorg* översättning Björn Nilsson Lund, Studentlitteratur
- Dyregrov, Atle (1992) *Katastrofpsykologi* översättning Karin Larsson Wentz. Lund, Studentlitteratur
- Dyregrov, Atle (1997) *Barn och trauma* översättning Björn Nilsson. Lund, Studentlitteratur

- Edberg, Anna-Karin & Lustig, Britt-Inger (1983) *Solidaritet och konflikt* Disaster studies 14, Uppsala, Uppsala universitet, Institutionen för sociologi
- Edholm Johansson, Ylva (1998) *När det ofattbara händer ... Bussolyckan i Måbödalen, Norge 1988 Rapport - Omsorgsarbetet i Kista* Redaktionell bearbetning Edholm Johansson, Ylva & Wohlin, Thomas & Nobert, Yvonne
- Elias, Norbert & Scotson, John L. (1999) *Etablerade och outsiders* översättning av Anita Sandberg och Gunnar Sandin Lund, Arkiv förlag
- Elklit, Ask & Andersen, Lona Bjerre (1994) *Scandinavian Star –en undersøgelse af den fysiske, psykologiske og sociale eftervirkninger af en katastrofe* Psykologisk skriftserie vol 19, nr 5 Aarhus, Psykologisk Institut Aarhus universitetet
- Elklit, Ask, Andersen, Lona Bjerre & Arctander, Tine (1995) *Scandinavian Star – Anden del. En opfølgende undersøgelse af de fysiske, psykologiske og sociale eftervirkninger 3½ år efter katastrofen* Psykologisk skriftserie vol 20, nr 2 Aarhus, Psykologisk Institut Aarhus universitetet
- Enander, Ann & Larsson, Gerry & Wallenius, Claes (1993) *Programutredning: Kris- och katastrofforskning* Sundbyberg, Försvarets Forskningsanstalt, FOA-rapport A50018-5.3
- Enander, Ann & Wallenius, Claes & Larsson, Gerry (1995) *Studier av människors beteende i samband med kris och katastrofsituationer: mätning och metodik* Stockholm, Försvarets Forskningsanstalt FOA-rapport 95-00088-5.3--SE
- Enander, Ann & Jakobsen, Liselotte (1996) *Risk och hot i den svenska vardagen: allt från Tjernobyli till skuren sås* Stockholm, Överstyrelsen för Civil Beredskap
- Enström, Inga-Carin (1994) "Koleran - 1800-talets farsot" i *Populär historia* 2/1994 ss 30-35
- Farahvashi, Vida & Owji, Mina (2000) *Vägen bort* Göteborg, Tre Böcker Förlag AB
- Flyvbjerg, Bent (1991) *Rationalitet og makt. Bind 1. Det konkrertes videnskab* Köpenhamn, Akademisk Forlag. Akademisk avhandling
- Foresti, Alvaro Andrés & Kela, Satu & Simane, Santa & Markusson, Max & Valderrama, Andrea (1999) *Göteborg har sorg* Göteborg, Bokförlaget Golondrina
- Friberg, Tora (1990) *Kvinnors vardag – om kvinnors arbete och liv – anpassningsstrategier i tid och rum* Meddelanden från Lunds universitets geografiska institutioner, avhandlingar 109. Lund, Lund University Press. Akademisk avhandling.
- Gersons, Berthold P. R. & Carlier, Ingrid V. E. (1993) "Plane Crash Crisis Intervention: A Preliminary Report from the Biljmermeer, Amsterdam" i *Crisis – international journal of suicide and crisis studies* 1993:14, pp 109-116

Gilbert, Claude (1998) "Studying disaster: Changes in the main conceptual tools" i Quarantelli, E.L. (ed.) *What is a Disaster? Perspectives on the question* London and New York, Routledge

Granovetter, Mark S. (1973) "The Strength of Weak Ties" i *American Journal of Sociology* 78 (1973): 6 pp 1360-1380

Granovetter, Mark S. (1982) "The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited" i Marsden, Peter V. & Lin, Nan (eds.) *Social Structure and Network Analysis* Beverly Hills/London/New Delhi, Sage Publications

Gustafsson, Göran (1995) "Svenska folket, Estonia och religionen" i *Två undersökningar om Estonia och religionen* Lund, Lunds universitet Religionssociologiska studier nr 1

Habermann, Ulla (1987) *Det tredje netværk- grundbog om frivilligt socialt arbejde* Köpenhamn, Akademisk Forlag

Habermann, Ulla (2001) *En postmoderne helgen? – om motiver til frivillighed* Lund Dissertations in Social Work 3. Lund, Socialhögskolan, Lunds universitet. Akademisk avhandling

Hadenius, Stig & Hedman, Lowe & Nowak, Kjell (1996) *Estonia i nyheterna* Stockholm, Styrelsen för Psykologiskt Försvar rapport 168-3

Hagberg, Louise (1937) *När döden gästar – svenska folkseder och svensk folketro i samband med död och begravning* Stockholm, Wahlström & Widstrand

Hagström, Ahn-za & Sundelius, Bengt (2001) *Krishantering på göteborgska: en studie av brandkatastrofen den 29-30 oktober 1998* Stockholm, Försvarshögskolan Crismart volume 15

Hallin, Per Olof (1988) *Tid för omställning – om hushålls anpassningsstrategier vid en förändrad energisituation* Meddelanden från Lunds universitets geografiska institutioner, avhandlingar 105. Lund, Lund University Press. Akademisk avhandling

Hansson, Mats J. (1999) "Diakonins teologi – ett försök att ställa de grundläggande frågorna" i Blennberger, Erik & Hansson, Mats J. & Stål, Rolf (red.) *Diakoni – teologi, ideologi, praxis* Tro & Tanke 1999:2, Uppsala, Svenska kyrkans forskningsråd

Hedström, Lars (1995) *Räddningstjänstens roll i krisstödsarbetet efter Estonia-olyckan – en rapport från fyra kommuner* Karlstad, Statens Räddningsverk, rapport R61-113/95

Helton, Anna (2000) "Sjukvården och brandolyckan" i Larsson, Larsåke och Nohrstedt, Stig Arne (red.) *Göteborgsbranden 1998 – en studie om kommunikation, rykten och förtroende* Stockholm, Styrelsen för Psykologiskt Försvar, rapport 179

Hillve, Peter & Weibull, Lennart (1996) *Estonia – Estoniakatastrofen, massmedierna och allmänheten* Stockholm, Styrelsen för Psykologiskt Försvar, rapport 168-6

- Hjelmgren, Nina (2000) ”Arvika efter Kevin – en redovisning av insatser och erfarenheter i samband med ett barnamord” Nica Production på uppdrag av Arvika kommun och finansierad med stöd från Socialstyrelsen
- Hjärne, Lars (1985) ”Att bygga för gemenskap, en myt eller ...? En kunskapsöversikt om sociala nätverk i boendemiljön” i *Forskare om samhälle, välfärd och boende* Bygghörsningsrådet
- Hodgkinson, Peter E. (1989) ”Technological Disaster – Survival and Bereavement” i *Social Science Medicin* 1989 Vol.29, No.3, pp 351-356
- Hultåker, Örjan & Trost, Jan (1978) *Katastrofforskning – en lägesbeskrivning* Disaster studies nr 6 Uppsala universitet, Institutionen för sociologi
- HSFR (1996) *Forskningsetiska principer för humaniora och samhällsvetenskap* HSFR:s etikkommitté Stockholm, Stockholms universitet, rev. version februari 1996
- Jacobsen, Bo (2000) *Existensens psykologi- en introduktion* översättning Margareta Wentz Edgardh Stockholm, Natur och Kultur
- Jeppsson Grassman, Eva (1997) *För andra och för mig – de frivilliga arbetets innebörder* Sköndalsinstitutets skriftserie nr 8, Sköndal, Sköndalsinstitutets forskargrupp
- Johansson, Roine (1992) *Vid byråkratins gränser – om handlingsfrihetens organisatoriska begränsningar i klientrelaterat arbete* Lund, Arkiv avhandlingsserie 39. Akademisk avhandling
- Jonsson, Stig & Hagström, Annika (1997) *En bro över MÖRKA VATTEN* 5:e omarbetade förlagan Stockholm, Bokförlaget Cordia
- Klefbeck, Johan & Ogden, Terje (1996) *Barn och nätverk* Stockholm, Liber
- Korf, Dirk J (1995) *Dutch treat* Amsterdam, Thesis Publishers
- Kroon, Maceline B. R. & Overdijk, Werner I. E. (1993) ”Psychosocial Care and Shelter Following the Bijlmermeer Air Disaster” i *Crisis – international journal of suicide and crisis studies* 1993:14 pp 117-125
- Kulling, Per & Lorin, Henry (1997) ”Medicinska insatser vid Estonias förlisning” i *Läkartidningen* volym 94 nr 13 1997 ss 1189-1191
- Kvale, Steinar (1997) *Den kvalitativa forskningsintervjun* översättning Sven-Erik Torhell Lund, Studentlitteratur
- Kübler-Ross, Elisabeth (1977) *Samtal inför döden* översättning Gull Brunius Stockholm, Bonniers, 1:a upplagan 5:e tryckningen

- Larsson, Gerry & Österdahl, Lars (1995) *Krishantering- en handbok för vanligt folk* Karstad, Statens Räddningsverk
- Larsson, Larsåke & Nohrstedt, Stig Arne (red.) (1996) ”*Det ser verkligen illa ut ...*” *Kommunikationsproblem i samband med Estoniakatastrofen* Stockholm, Styrelsen för Psykologiskt Försvar, rapport 168-1
- Larsson, Larsåke & Nohrstedt, Stig Arne (2000a) ”Branden i festlokalen i Göteborg 1998” i Larsson, Larsåke och Nohrstedt, Stig Arne (red.) *Göteborgsbranden 1998 – en studie om kommunikation, rykten och förtroende* Stockholm, Styrelsen för Psykologiskt Försvar Rapport 179
- Larsson, Larsåke (2000b) ”Myndigheternas informationsarbete” i Larsson, Larsåke och Nohrstedt, Stig Arne (red.) *Göteborgsbranden 1998 – en studie om kommunikation, rykten och förtroende* Stockholm, Styrelsen för Psykologiskt Försvar Rapport 179
- Lindemann, Erich (1944/1994) ”Symptomatology and Management of Acute Grief” i *American Journal of Psychiatry* 151:6 June 1994 pp 155-160
- Lipsky, Michael (1980) *Street-Level Bureaucracy – Dilemmas of the Individual in Public Services* New York , Russell Sage Foundation
- Littlewood, Jane (1993) ”The denial of death and rites of passage in contemporary societies” i Clark, David (ed.) *The Sociology of Death* Oxford, Blackwell
- LUCRAM, Lund University Centre for Risk Analysis and Management
www.lu.se/lucram
- Lundin, Tom (1982) *Sorg och sorgreaktioner – en studie av vuxnas reaktioner efter plötsliga och oväntade dödsfall* Uppsala, Uppsala universitet. Akademisk avhandling
- Lundin, Tom (1992) *Traumatisk stress och personlig förlust* Stockholm, Almqvist & Wiksell förlag
- Lundin, Tom (1995) *Stressreaktioner och psykiskt trauma – diagnostik och behandling* Helsingborg, Rhone-Poulenc Rorer AB
- Lundin, Tom (1998) *PTSD – Traumarelaterade psykiska sjukdomar. Diagnostik och behandling av posttraumatiskt stressyndrom* Helsingborg, Rhone-Poulenc Rorer AB
- Magnusson, Jan Arne (2000) *Traditionellt, modernt och postmodernt kring döden* Lund, Studentlitteratur
- Melén, Kerstin (1997) *Vilhelmina kommun efter Estonias förlisning* Karlstad, Räddningsverket, utbildningsavdelningen, beställningsnr P22-169/97
- Mellor, Philip (1993) ”Death in high modernity: the contemporary presence and absence of death” i Clark, David (ed.) *The Sociology of Death* Oxford, Blackwell

Nationalencyklopedin (1992) band 9 och (1993) band 10

Nieminen Kristofersson, Tuija (1996) ”Vem har rätt att behandla katastrofoffer?”
Opublicerad uppsats vid doktorandkursen ”Professioner och expertis” Lund, Lunds universitet, Socialhögskolan, forskningsavdelningen

Nieminen Kristofersson (2001) *På natten ringdes jag in – att lära sig av det oförutsebara i krisgruppernas arbete efter branden på Backaplan oktober 1998* Göteborg, FoU i Väst, Göteborgsregionens kommunalförbund, rapport 1:2001

Nordström, Gert Z & Kühllhorn, Britt-Marie & Marthinsen, Turid (1996) *Estonia – bilder av en katastrof* Stockholm, Styrelsen för Psykologiskt Försvar, rapport 168-4

Nowak, Kjell m.fl. (1996) ”Att skapa mening i det ofattbara” del 2 i Hadenius, Stig m. fl. (red.) *Estonia i nyheterna* Stockholm, Styrelsen för Psykologiskt Försvar Stockholm, rapport 168-3

Nygren, Lennart (2000) ”Har socialt arbete en teoretisk kärna?” i Meeuwisse, Anna & Sunesson, Sune & Swärd, Hans (red.) *Socialt arbete- en grundbok* Stockholm, Natur och Kultur

Olivius, Anders (1988) *Handbok för själavård och bikt- en bok om skuld och förlåtelse* Stockholm, Verbum Förlag AB

Otto, Ulf & Bliding, Åke & Fries, Hans & Lundin, Tom (1986) *Katastrof- och försvarspsykiatri* Lund, Studentlitteratur. Andra upplagan

Parkes, Colin Murray (1974) *När den närmaste dör – studier i vuxnas sorg* översättning Maj Frisch Stockholm, Wahlström & Widstrand

Peterson, Dennis (2002) ”Branden – En intervjuundersökning på tre gymnasieskolor i Göteborg” i Bäck-Wiklund, Margareta & Johansson, Thomas & Sernhede, Ove (red.) *Branden, rättegångarna och staden Göteborg* Göteborg, Göteborgs universitet, CEFOS, Centrum för forskning om offentlig sektor

Pettersson, Per (1995) ”Svenska kyrkans folkreligiösa funktion i anslutning till Estonia-katastrofen – en fallstudie av Svenska kyrkans dolda roll som plattform och integrationsfaktor för folklig religiositet i det svenska samhället” D2-uppsats i religionssociologi. Uppsala, Teologiska institutionen, avdelningen för religionsbeteendevetenskap, Uppsala Universitet

Pfefferbaum, Betty & Flynn, Brian W. & Brandt, Edward N. & Lensgraf, S. Jay (1999) ”Organizing the Mental Health Response to Human-Caused Community Disaster With Reference to the Oklahoma City Bombing” i *Psychiatric Annals* 29:2/February 1999 pp 109-113

Phillips, Brenda (1997) "Qualitative Methods and Disaster Research" i *International Journal of Mass Emergencies and Disasters* March 1997, Vol. 15, No 1 pp 179-195

Quarantelli, E. L. (1998a) "Epilogue – Where we have been and where we might go?" i Quarantelli, E. L. (ed.) *What is a Disaster? Perspectives on the question* London and New York, Routledge

Quarantelli, E. L. (ed.) (1998b) *What is a Disaster? Perspectives on the question* London and New York, Routledge

Raisi, Mohammad & Yaraghi, Said & Sanae, Pouria (1998) *Oförglömliga minnen* Göteborg, Tre Böcker Förlag AB

Raittila, Pentti (1996) *Mediernas Estonia* Stockholm, Styrelsen för psykologiskt Försvar rapport 168-2

Rosenthal, Uriel & 't Hart, Paul & van Duin, Menno & Boin, Arjen & Kroon, Marceline & Otten, Marc & Overdijk, Werner (1994) *Complexity in Urban Crisis Management – Amsterdam's response to the Bijlmer air disaster* London, James & James Science Publishers Ltd

Rowling, Louise (1995) "Great data but ... the impact of the research process on the researcher and the researched" i Lundin, Tom (guest ed.) *Grief and Bereavement – Proceedings from the Fourth International Conference on Grief and Bereavement in Contemporary Society, Stockholm 1994* Swedish National Association for Mental Health- Svenska Föreningen för psykisk hälsovård - sfph

Rönmark, Lars (1999) *Fallna löv – om coping vid förlust av små barn* Floda, Zenon förlag. Akademisk avhandling

Rönmark, Lars (red.) (2001) "Att möta det man möter" – erfarenheter från *Stödcentrum efter brandkatastrofen i Göteborg* Göteborg, FoU i Väst, Göteborgsregionens kommunalförbund

Saari, Salli & Lindeman, Marjaana & Verkasalo, Markku & Prytz, Helena (1996) "The Estonia Disaster: A Description of the Crisis Intervention in Finland" i *European Psychologist*, Vol 1, No 2, June 1996 pp 135-139

Sarfatti Larson, Magali (1977) *The Rise of Professionalism –A Sociological Analysis* Los Angeles and London, University of California Press

Sernhede, Ove (2002) "Inledning" i Bäck-Wiklund, Margareta & Johansson, Thomas & Sernhede, Ove (red.) *Branden, rättgångarna och staden Göteborg* Göteborg, Göteborgs universitet, CEFOS, Centrum för forskning om offentlig sektor

Sociologiskt lexikon (1998) Brante, Thomas & Andersen, Heine & Korsnes, Olav (red.) Stockholm, Universitetsförlaget

Stallings, Robert A. (1997) "Introduction- Methods of Disaster Research: Unique or Not?" i *International Journal of Mass Emergencies and Disasters* March 1997, Vol.15, No 1, pp 7-19

Stallings, Robert A. (1998) "Disaster and the Theory of Social Order" i Quarantelli, E. L. (ed.) *What is a Disaster? Perspectives on the question* London and New York, Routledge

Stål, Rolf (1997) *De mest utsatta – om människors kapacitet och behov av socialt stöd* Sköndalsinstitutets skrifserie nr 6, Sköndal, Sköndalsinstitutets forskargrupp

Stål, Rolf (1999) "Diakoni som socialt arbete, omsorg och omvårdnad" i Blennberger, Erik & Hansson, Mats J. & Stål, Rolf (red.) *Diakoni – teologi, ideologi, praxis* Tro & Tanke 1999:2, Uppsala, Svenska kyrkans forskningsråd

Ståhle, Göran Viktor (1996) "Hur journalistiken konstruerade mening i Estonias förlisning" i Hadenius, Stig m. fl. (red.) *Estonia i nyheterna* Stockholm, Styrelsen för psykologiskt försvar, rapport 168-3

Sundelius, Bengt & Stern, Eric & Bynander, Fredrik (1997) *Krishantering på svenska – teori och praktik* Stockholm, Nerenius & Santéus Förlag

Sunesson, Sune (2000) "Efterskrift" i Meeuwisse, Anna & Sunesson, Sune & Swärd, Hans (red.) *Socialt arbete – en grundbok* Stockholm, Natur och Kultur

Svenska kyrkan och de fria trossamfunden vid stora olyckor och katastrofer (1992) Mitt i församlingen 1992:1 Svenska kyrkans församlingsnämnd

Svenska kyrkans utredningar (1994:1) *För att tjäna* Uppsala, Diakonistiftelsen Samariterhemmet

Svensson, Lennart G. & Östnäs, Anna (1990) *Rummets psykologer och själens arkitekter – en studie av professionella i arbete* Stockholm, Carlssons Förlag

Svensson, Lennart G. (1990) "Kommunikation i professioner" i *Forskning och utbildning* nr 4

Syrén, Sverker (1981) *Organiserad aktivitet efter Tuve-raset* Disaster studies 10 Uppsala, Uppsala Universitet Institutionen för sociologi

Taiminen, Tero J. & Taiminen, Taina (1996) "Psychological responses to a marine disaster during recoil phase: Experiences from the Estonia shipwreck" i *British Journal of Medical Psychology* 1996/69 pp 147-153

Tilly, Charles (2000) *Beständig ojämlikhet* översättning Sven-Erik Torhell Lund, Arkiv förlag

Wallenius, Claes (2001) *Human Adaptation to Danger* Lund, Lund University, Department of Psychology, The Work Science Division. Akademisk avhandling

- Walter, Tony (1991) "The mourning after Hillsborough" i *Sociological review* 1991 volume 39 pp 599-625
- Walter, Tony (1995) "Död och katastrof" *Svensk Kyrkotidning* 1995 nr 43 ss 478-479 övers. P. Bäckström
- Weber, Max (1983) *Ekonomi och samhälle – förståelsesociologins grunder del 1 Sociologiska begrepp och definitioner, Ekonomi, samhällsordning och grupper* översättning Agne Lundquist Lund, Argos förlag
- Weber, Max (1987) *Ekonomi och samhälle – förståelsesociologins grunder del 3 Politisk sociologi* översättning Agne Lundquist och Joachim Retzlaff Lund, Argos förlag
- Weisæth, Lars (1994) "Psychological and psychiatric aspects of technological disasters" i Ursano & McCaughey & Fullerton (eds.) *Individual and Community Responses to Trauma and Disaster: The Structure of Human Chaos* Cambridge, University Press
- Wenger, Dennis E. & James, Thomas F. (1994) "The Convergence of Volunteers in a Consensus Crisis: The Case of the 1985 Mexico City Earthquake" i Dynes, Russell m.fl. (eds.) *Disaster, Collective Behavior and Social Organization* Newark, University of Delaware Press
- Wessely, Simon & Rose, Suzanna & Bisson, Jonathan (2000) "Brief psychological interventions ("debriefing") for trauma-related symptoms and the prevention of post traumatic stress disorder" hämtad 000410 från *The Cochrane Library* www.update-software.com/CLIB/CL...&F=&H=&D=1&L=1&N=4&M=4&C=101&T=WESSELY
- Winje, Dagfinn & Ulvik, Annicken (1995) "Confrontations with Reality: Crisis Intervention Services for Traumatized Families After a School Bus Accident in Norway" *Journal of Traumatic Stress* volym 8, nr 3 1995 pp 429-444
- Winje, Dagfinn (1996) "Long-Term Outcome of Trauma in Adults: The Psychological Impact of a Fatal Bus Accident" *Journal of Consulting and Psychology* 1996, Vol. 64, No 5 pp 1037-1043
- Winje, Dagfinn (1997) *Psychological adjustment after severe trauma – A longitudinal study of adults' and children's posttraumatic reactions and coping after the bus accident in Måbødalen, Norway, 1988* Department of Clinical Psychology, Faculty of Psychology, University of Bergen, Norway. Akademisk avhandling
- Wode-Helgodt, Birgitta & Garberg, Anders & Vikander, Britt & Rydelius, Per-Anders (1989) "Busskatastrofen i Måbødalen – bättre beredskap efterlyses" *Läkartidningen* volym 86 nr 46 1989 ss 3985-3986
- Wålinder, Helena (2001) "Från mingel till behandling" i Rönmark (red.) *Att möta det man möter" – erfarenheter från Stödcentrum efter brandkatastrofen i Göteborg* Göteborg, FoU i Väst, Göteborgsregionens kommunalförbund

Yin, Robert K. (1994) *Case Study Research. Design and Methods* London, Sage

Zacke, Brita (1971) *Koleraepidemin i Stockholm 1834* Stockholm, monografier utgivna av Stockholms kommunalförvaltning

Åkesson, Lynn (1997) *Mellan levande och döda - Föreställningar om kropp och ritual* Stockholm, Natur och Kultur

Österberg, Torun (2002) "Brandkatastrofen i Göteborg – Integration och segregation" i Bäck-Wiklund, Margareta & Johansson, Thomas & Sernhede, Ove (red.) *Branden, rättegångarna och staden Göteborg* Göteborg, Göteborgs universitet, CEFOS, Centrum för forskning om offentlig sektor

Statens Offentliga Utredningar/Offentligt tryck

Arbetskyddsstyrelsen (1999) *Arbetskyddsstyrelsens föreskrifter om första hjälpen och krisstöd* Arbetskyddsstyrelsens författningssamling 1999:7 utgivare Göran Lindh Elanders Gotab 31223, Stockholm

Hälsa-och sjukvårdslag 1982:763 Karnov 2001/2002 s. 2800 ff Karnov – svensk lagsamling med kommentarer uppdaterad 2001-07-01 Stockholm, Fakta Info Direkt Sweden AB

Kamedorapport 36 (1977) Katastrofmedicinska studier på Teneriffa: Flygplans-olyckan på Los Rodeosflygplatsen den 27 mars 1977. Stockholm, Försvarets Forskningsanstalt. Sammanställd av Henry Lorin och Peer Thorulf

Kamedorapport 37 (1978) Katastrofmedicinska studier i Tuve – skredet den 30 november 1977. Stockholm, Försvarets forskningsanstalt. Sammanställd av Henry Lorin

Kamedorapport 38 (1979) Katastrofmedicinska studier – Psykiska reaktioner vid katastrofer. Stockholm, Försvarets forskningsanstalt. Sammanställd av Tomas Böhm och Henry Lorin.

Kamedorapport 39 (1979) Katastrofmedicinska studier i Borås: Hotellbranden 10 juni 1978. Stockholm, Försvarets Forskningsanstalt. Sammanställd av Henry Lorin

Kamedorapport 45 (1981) Katastrofmedicinska studier i samband med två svenska järnvägsolyckor 1980. Stockholm, Försvarets Forskningsanstalt. Sammanställd av Henry Lorin m.fl.

Kamedorapport 60 (1993) *Branden på passagerarfärjan Scandinavian Star den 7 april 1990* SoS-rapport 1993:3, Stockholm, Socialstyrelsen. Sammanställd av Olle Almersjö m.fl.

Kamedorapport 68 (1997) Estonia-katastrofen – M/S Estonias förlisning i Östersjön den 28 september 1994 SoS-rapport 1997:15, Stockholm, Socialstyrelsen. Sammanställd av Kaare Brandsjö m.fl.

Kamedorapport 73 (1999) Katastrofmedicinska studier under 35 år – erfarenheter från KAMEDO:s verksamhet 1963-1998 SoS-rapport 1999:4, Stockholm, Socialstyrelsen. Sammanställd av Henry Lorin

Kamedorapport 75 (2001) Brandkatastrofen i Göteborg natten 29-30 oktober 1998 Stockholm, Socialstyrelsen. Redaktörer Per Kulling och Louis Riddez

Psyiskt och socialt omhändertagande vid stora olyckor och katastrofer (1991:2/1996) Stockholm, Socialstyrelsen. Allmänna råd från Socialstyrelsen 1991:2, reviderad upplaga 1996

Rikspolisstyrelsen (1995) *Estoniastudien* Stockholm, Rikspolisstyrelsen, rapport 1995:8 D.nr:POB 201-4340/94

Räddningstjänstlag 1986:1102 Karnov 2001/2002 s. 4048 ff Karnov – svensk lagsamling med kommentarer uppdaterad 2001-07-01 Stockholm, Fakta Info Direkt Sweden AB

Skolverket (2000) *Brandkatastrofen i Göteborg. Skolornas satsningar på brandförebyggande åtgärder*. Redovisning av regeringsuppdraget om en översyn av katastrofberedskapen inom skolområdet. Skolverket. Dnr 99:1508. Elektronisk version hämtad 2000-03-08 från <http://www.skolverket.se>

Socialtjänstlag 1980:620 Karnov 2001/2002 s. 4295 ff Karnov – svensk lagsamling med kommentarer uppdaterad 2001-07-01 Stockholm, Fakta Info Direkt Sweden AB

Socialstyrelsen (1998) *Socialtjänsten under kris och krig* Stockholm, SoS-rapport 1998:1

Ds 2000:43 *Begreppet invandrare – användningen i myndigheternas verksamhet*

SOU 1993:82 *Frivilligt socialt arbete – kartläggning och kunskapsöversikt*

SOU 1995:19 *Ett säkrare samhälle – huvudbetänkande av Hot- och riskutredningen*

SOU 1996:189 *Efter Estonia – rapport av utredningen för vägledning efter Estoniakatastrofen*

SOU 1998:132 *En granskning av Estoniakatastrofen och dess följder –delrapport av analysgruppen för granskning av Estoniakatastrofen och dess följder*

SOU 1999:48 *Lära av Estonia – den andra delrapporten och slutredovisning. Analysgruppen för granskning av Estoniakatastrofen och dess följder*

SOU 1999:68 *Brandkatastrofen i Göteborg – drabbade, medier, myndigheter*

SOU 2000:113 *Branden i Göteborg den 29-30 oktober 1998. En sammanfattning*

Tidningsartiklar och annan mediareportering

Förkortningar:

AB=Aftonbladet, AN=Arbetet Nyheterna, DN=Dagens Nyheter, GP=Göteborgs-Posten, SDS=Sydsvenska Dagbladet-Snällposten

Aftonbladet 1998-10-31a ”Hit kan du ringa om brandkatastrofen – sjukhus, räddningstjänst-krismottagningar” (elektronisk version) hämtad 981229 från [wysiwyg://95/http://www.aftonbladet.se/nyheter/9810/31/brand15.html](http://www.aftonbladet.se/nyheter/9810/31/brand15.html)

Aftonbladet 1998-10-31b ”Det viktiga är att lyssna – Så hjälper du vänner att klara av sin sorg” (elektronisk version) hämtad 981229 från <http://www.aftonbladet.se/nyheter//9810/31/brand10.html>

Aftonbladet 1998-11-04 ”Sorg är som ett sår som skall läka – Hela chattet med Lena Brunzel på räddningsverkets krisgrupp” (elektronisk version) hämtad 981229 från <http://www.aftonbladet.se/nyheter/9811/04/brunzell.html>

Arbetet Nyheterna 1998-11-06 ”Flygblad manar till hämnd – Brandkatastrofen utnyttjas för att underblåsa rasmotsättningar” (elektronisk version) artikel av Annika Hansson och Anna Werner hämtad 990128 från http://www.mediarkivet.s.../skolor_artikel.dyn?AID=1766359&RID=366265&NTH=2

Arbetet Nyheterna 1998-11-07 ”Minnesfond växer snabbt” (elektronisk version) hämtad 990128 från http://www.mediarkivet.s.../skolor_artikel.dyn?AID=1768382&RID=366265&NTH=2

Dagens Nyheter 1998-11-01a Ärkebiskop KG Hammars förbön s. A1

Dagens Nyheter 1998-11-01b ”Tung väntan på besked om de döda” artikel av Peter Sandberg s. A8

Dagens Nyheter 1998-11-01c ”Att prata får chocken att släppa” artikel av Juan Flores s. A9

Dagens Nyheter 1998-11-02 ”Saknaden blir en del av vardagen” artikel av Jan Kantor och Thomas Lerner s. B14

Dagens Nyheter 1998-11-03 "Omöjligt förutsäga reaktion i krisläge" artikel av Kerstin Hellbom s. A6

Dagens Nyheter 1998-11-06 "Sörjande unga i fara" artikel av Lisbeth Brattberg s. A6

Dagens Nyheter 1998-11-09 "Kyrkan och branden" artikel av Jackie Jakubowski på s. B2

Dagens Nyheter 1999-10-16 "Vårt kaos kan bli ett kosmos" artikel av Lisbeth Gustafsson s. B16

Göteborgs-Posten 1998-11-17 "En noggrann titt i spegeln" artikel av Baker Ahmed på kultursidan

Göteborgs-Posten 1999-03-08 "Sorgen måste få bli privat" artikel av Eva Parkrud del 1 s. 24

Göteborgs-Posten 1999-03-16a "Information till anhöriga Hit kan du ringa om du vill ha stöd" nätbilaga om branden hämtad 990316 från <http://www.gp.se/special/brand98/info/index.html>

Göteborgs-Posten 1999-03-16b "Föräldrar bör ta hem sina barn" artikel av Conny Berglund nätbilaga om branden hämtad 990316 från <http://www.gp.se/special/brand98/sorg/sorg10.html>

Göteborgs-Posten 1999-10-29 "Linda och Magdalena: I början stöttade alla varann." Artikel av Annah Björk nätbilaga om branden hämtad 991029 från <http://www.gp.se/special/brand99/lindamagda.shtml>

Göteborgs-Posten 1999-10-31 "Staden tystnade när offren hedrades" artikel av Ingmar Archenholtz (elektronisk version) hämtad 991101 från <http://www.gp.se/nyheter/31/fasta/ftext/goteborg1.shtml>

Kyrkans Tidning 21/1983 Artiklar om branden på Stadshotellet i Borås

Psykolognytt 2/1999 "Psykologrollen blev tydlig" artikel av Mats Karlsson ss 12-15

Svensk Kyrkotidning 43/1995 "Estonia och religionen" artikel av Per Block nr 43 årgång 91, 27 oktober 1995, ss. 486-487

Sydsvenska Dagbladet-Snällposten 1995-08-12 "Biskop Hammar i blåsväder" artikel av Birgitta Ekvall s. C7

Sydsvenska Dagbladet-Snällposten 1999-11-10 "Nu har doktorn ordet" artikel av Eva Kärfve s. A4

Sydsvenska Dagbladet-Snällposten 1999-11-16 "Dessa evinnerliga stämplingsteorier" artikel av Sten Levander s. A4

Sydsvenska Dagbladet Snällposten 2000-03-29 "Professor: Kristeam gör skada"
nyhetsartikel

Sveriges Radio P4 1998-11-02 *Karlavagnen* Intervju med Stig Jonsson

Sveriges Radio P1 1999-10-12 *Studio ett*

Sveriges Radio P1 2000-03-30 Intervju med Kjell Asplund och Gerry Larsson om
krisgrupper och debriefing

Sveriges Television 1 1988-11-23 *Sorgen och glädjen i Kista*

Sveriges Television 2 1999-01-25 *Efter branden*

Sveriges Television1 2000-04-16 *Sorgen följer inte läroplanen* Skolakuten
Utbildningsradion

Göteborgs lokalradio 1998-11-18 *Minnesprogram av elever vid Angeredsgymnasiet med
anledning av branden*

Lokala myndigheters och organisationers rapporter, PM och dokument

Björklund, Lennart (1990) Opublicerade minnesanteckningar om sjukhuskyrkans akuta
insatser i samband med branden på Stadshotellet i Borås 1978

BrandOffrens Anhöriga, BOA hemsida

Davidsen-Nielsen, Marianne (2001) e-post 2001-11-19 angående psykologiskt och
socialt stöd efter olyckor och katastrofer i Danmark

Göteborgs stads hemsida (1998)"Branden: Telefon-&fax krisjourer"hämtad 981120 från
<http://www.goteborg.se/wwwd.../f3ad1e343925faaa412566ae0039c76d?OpenDocument>

Göteborgs stadskansli (1997) "Kommunens ansvar för det civila försvaret"
Tjänsteutlåtande 1997-06-11 verksamhetsområde 2, Berit Lundstedt, Rnr 308/97, Dnr
719/95

Göteborgs stadskansli (1998) "Göteborgs stads katastrofberedskap (1998-07-03)", Arne
Heldtander

Göteborgs stadskansli (1999) "Utvärdering av katastrofsamordningsgruppens i
Göteborgs stad organisation och arbetsätt vid brandkatastrofen den 30 oktober 1998"
Rapport 1999-01-26, Projekt Säkerhet och beredskap, Berit Lundstedt.
Dnrwww.boa30oktober.just.nu 1152/99

Göteborgs stadskansli (2000) ”Resultat från elevenkäten” Ann-Margret Frykholm, stadskansliet. Elektronisk version via e-post från Lars Lilled 2000-03-17

Göteborgs stad Backa (1999) ”Rapport om arbetet med brandkatastrofen” Krisledningen i Backa 1999-03-19. Elektronisk version via e-post 2000-05-30

Göteborgs stad Lundby (1998) ”Rapport om kris- och katastrofarbetet vid brandolyckan på Herkulesgatan den 29-30 oktober 1998” sammanställd av Lisbet Holmberg 1998-12-17

Göteborgs stad Lärjedalen (1999) ”Lärjedalens kalendarium efter branden” SDN Lärjedalen hämtad 1999-01-26 från <http://dali.goteborg.se/wwwdb/.../23620dff82549a6a412566fa00351f20?OpenDocument>

Göteborgs stadsmuseum (2000) *Efter det oväntade* Olsson, Tomas & Nyberg, Inger (red.) En dokumentation av seminariet ”När tillvaron rämnar” våren 2000 Göteborg, Göteborgs stadsmuseum

Göteborgs stift (1998) ”Brandkatastrofen på Hisingen natten till fredagen den 30 oktober 1998” PM stiftskansliet 1998-11-23 Karin Stridh, informationssekreterare

Göteborgs stift (1999) ”Överläggningar på stiftskansliet i Göteborg den 19 april 1999 om brandkatastrofen i Göteborg den 29-30 oktober 1998” PM stiftskansliet

Göteborgs stift odaterat PM 1 ”Brandkatastrofen på Hisingen 1998-10-29-30”

Göteborgs stift odaterat PM 2 ”Stiftets uppföljning av brandkatastrofen”

Helhetlig omsorg – Veiledning om oppgaver og rollefordeling etter ulykker og katastrofer odaterad folder från Justis-og politidepartementet, Rednings-og beredskapsavdelingen, brosjyrenummer G-0302B Oslo, Norge

Huddinge sjukhus (1994) ”M/S Estonias förlisning 1994-09-28” Insatser från och på

Huddinge Sjukhus. Rapport sjukhusdirektörens stab, Eva Lorenz

”Insatser av Göteborgs stad” (1998) (kommunstyrelse, stadskansli, stadsdelsförvaltningar). Vitbok om samtliga offentliga insatser under brandkatastrofen och den första veckan därefter. Hämtad 981214 från Göteborgs stads hemsida <http://www.goteborg.se/wwwdb/gbgww...9180f412566c8004f73ce?OpenDocument>

Johansson, Lars-Åke (2000) Kyrkans jourtjänst i Göteborg, muntlig uppgift 2000-06-26 om Svenska kyrkans roll i Göteborg i samband med branden

Lias, Nina (2002) Mobile kriscenter, Mentalhälsovårdssällskapet i Jyväskylä med omnejd (Jyväskylän seudun Mielenterveysseura r.y.) muntlig uppgift 2002-01 om krisgrupper i Finland

Nilsson, Jan (2001) e-brev 2001-10-29 Statens Räddningsverk, Karlstad, om antalet POSOM-grupper i Sverige

Norrköpings kommun (1994) ”Utvärdering av kriscentrets arbete i Norrköping efter Estonia-katastrofen 28 september 1994” Sture Ernfridsson Strategia 1994-11-28

”Redovisning av Borlänge lokala krisgrupps arbete efter Estonias förlisning” (1994)
Birgitta Berggren

Röda Korset (1999) ”Rapport om Röda Korsets insatser i samband med brandolyckan vid Backaplan i Göteborg den 29-30 oktober” Röda Korset Göteborgs och Bohusdistriktet. Sammanställd av Inger Magnusson 1999-01-11

Sahlgrenska Universitetssjukhuset/Östra (1999) ”Brandkatastrofen 30 oktober 1998”

Rapport 1999-05-26 Ing-Marie Fahlberg, ledningsansvarig PKL-gruppen

Sjukhuskyrkan SU/Sahlgrenska odatrat ”Erfarenheter från sjukhuskyrkan och en kort verksamhetsbeskrivning av vår insats” Ing-Marie Ekelund Gustafsson

Sjukhuskyrkan SU/ Östra Sjukhuset (1999) Göteborg ”Brandkatastrofen” hämtad 1999-09-21 från www.svkyrkan.se/sjukhuskyrkan/goteborg/ostra/prod01.htm

Socialjouren Stockholm odatrat PM ”Estoniakatastrofen” angående socialtjänstens i Stockholm akuta insatser i samband med Estoniakatastrofen

Socialtjänsten Stockholm (1996) ”Psyiskt och socialt omhändertagande vid stora olyckor och katastrofer. Lägesrapport”. Tjänsteutlåtande 1996-01-25 Administrativa staben/planering handläggare Birgit Fogelström

”Svenska kyrkan och Estonia-katastrofen – redovisning av externt och internt utvärderingsarbete” (1995) Per Pettersson, samordnare

”Så arbetade stöttegruppen i Fellingsbro efter Estoniakatastrofen den 28 september 1994” (1994) Rapporten har sammanställts av Lise Åkesson och bygger på anteckningar från medlemmar i stöttegruppen, intervjuer och personliga upplevelser

Södersjukhuset (1996) ”Estoniakatastrofen – Rapport om det psykosociala arbetet vid Södersjukhuset” Stockholm, Södersjukhuset PKL-samordnare Gudrun Hansson-Lönnqvist

Trossamfundens beredskapsråd (1999) ”Brand i Göteborg – rapport från en hearing den 30 september 1999 med berörda inom Svenska kyrkan i Göteborgs stift” Uppsala, Svenska kyrkan

SUMMARY

Crisis groups and spontaneous support – on measures after the fire in Gothenburg 1998

Background, aims, and method

The dissertation is a case study of spontaneous and professional measures to support those who were affected by the discotheque fire in Gothenburg in 1998, when 63 young people died and over 200 were injured. The dead were aged between 12 and 20, representing 19 different nationalities. After an extensive police investigation, four young people were charged with starting the fire. They were sentenced for gross arson.

The fire aroused collective consternation and grief, not just in Gothenburg but all over Sweden. Backaplan, the square in front of the building where the fire occurred, became a memorial place where young people and families of the victims gathered to honour the deceased with candles, flowers, and poems. Public memorial services were held in churches, and the prime minister and other cabinet ministers visited Gothenburg in the days after the fire. Immigrant families and young people soon began to distrust the authorities. They thought that the fire had been started by racists, and that the police had something to hide in the investigations.

Over a hundred crisis groups and duty centres were opened for the affected people. Since 1988, when Swedish schoolchildren and adults had died in a bus accident in Norway, there had been intensified debate in Sweden about psychosocial support in connection with major disasters. The National Board of Health and Welfare uses the term “psychological and social care”, and the aim of this work is stated in the Board’s “General Guidelines”. The care is managed by special groups in hospitals and local authorities. These groups are composed of representatives of the social services, psychiatry, and also the rescue services, the police, the churches, and voluntary organizations. They are supposed to be a complement to the emergency response of the health service. The aim of their measures is to give the afflicted people support in the acute situation. This can be done by providing information about what has happened and by giving people an opportunity to visit the scene of the disaster and take farewell of dead relatives and friends. A support system for continued contacts is supposed to be offered.

The various measures are intended to prevent long-term mental distress. The support given to the afflicted people through these crisis groups is referred to here as *the organized professional process*.

An important approach in the dissertation is to study the measures of the crisis groups by directly asking the affected people what the measures meant to them. These people had contact not only with the crisis groups of the neighbourhood administrations and the hospitals. In certain cases extensive support was also provided by voluntary organizations and spontaneous groups. These could consist of a club associated with a housing estate, or immigrants who started their own crisis groups. The interviewees also talked about the support they had received from their families, relatives, friends, and neighbours. The spontaneous measures, together with the public expressions of grief and compassion mentioned above, say something important about solidarity in society. I call this process *the spontaneous unifying process*.

The aim of the dissertation is to study the organized professional process and the spontaneous unifying process in connection with the fire in Gothenburg. To understand the work of the crisis groups, I have also studied how they have emerged since the end of the 1970s and their efforts especially in connection with the sinking of the M/S *Estonia*.

The empirical material consists of documents about the emergence of crisis groups and interviews with people affected by the disaster and representatives of the different crisis groups in Gothenburg. To come into contact with the interviewees I used the snowball method. In my own network there were people who knew some of those who had been affected. These people could then arrange contacts with representatives of the crisis groups with which they had been in contact. Twenty-one affected people were interviewed. This led to interviews with 29 representatives of different crisis groups. One person belonged to both groups, which means that the total number of informants is 49. The interviews were conducted as qualitative conversational interviews, tape-recorded and transcribed. They have been processed on the basis of what emerged from the interviews, for example, about where the affected people received support from after the fire and how.

The theoretical foundation of the study is Émile Durkheim's sociological theory of rites of grief and the significance of the collective in connection with grief and crisis (Durkheim, *The Elementary Forms of Social Life*, 1912/1995). The professions are analysed with the aid of Andrew Abbott's

(1988) theory of their jurisdiction, i.e., what they claim as the sphere of their work in a system with other professions. Theories of social networks, of organizations, and of social responsibility are other ways to approach the material.

The experiences of the affected people

The affected people could obtain both emotional support and practical help from the social network. For the young people the emotional support was primary. Crisis groups opened premises where young people could spend the night and grieve together, and they appreciated this. Two young men of immigrant background have also emphasized the important role of the family. It was found that adults with whom the young people had weak bonds in their social network could provide far-reaching emotional support. Professional strangers in crisis groups, such as psychologists and social welfare officers who offered conversational support, were perceived as pushy. For the parents, the best support, in both emotional and practical terms, came from friends and family members. Some immigrant families, such as Somalis, had hundreds of visits, not just from relatives but also from unknown fellow countrymen, which illustrates the significance of mechanical solidarity; it is not just a family that mourns, but the entire national group. The work of the crisis groups meant, among other things, support in identifying the dead and assistance with financial matters. What was important for the parents was the continuity and accessibility of the crisis groups, the fact that they still existed for a time after the fire, when parents visited them for supportive conversations. In some instances the affected people were denied practical help when their case had been handed over from the crisis group to the social services. This showed that crisis groups are an organization that is active for a short time. During this time they can however offer support round the clock and actively seek out the affected people, and in this they differ from the normal street-level bureaucracy, with its limited resources and time per case (Lipsky 1980). After a few weeks the crisis groups were closed down and the affected people were referred to the social services. The people then became dependent on the discretion of the street-level bureaucracy, with different assessments of the entitlement to benefits in the different parts of the city.

Like the young people, the parents also found it important to meet other people who had been affected by the disaster. After the fire, the Church of Sweden arranged conversation groups for the relatives of the victims. In one case the group was held jointly with the social services.

The voluntary and spontaneous crisis groups

Voluntary organizations performed work at Backaplan and elsewhere. Volunteers in one of them, the Red Cross, emphasized their membership of the organization as something that legitimated their presence among the grieving youngsters. As ordinary citizens it would have been difficult just to be there. Another voluntary organization opened its club premises in a housing estate, allowing young people to spend up to a week there. The leader stressed the compassionate aspect: when a major disaster happens, one does all one can.

Emergent groups, or spontaneous crisis groups, also grew up as a response to the fire. The three group leaders who were interviewed for this study are immigrants. They provided support to their compatriots when it came to religious matters, since many of the deceased were from Muslim families. At the hospital, support was needed both for relatives and for the staff, in order to explain Muslim customs to do with death. The homogeneous group helped an immigrant group with translations of information from the authorities. The third group was multicultural, giving support to both immigrant and Swedish families. Among those who were active in the group there were also immigrants and Swedes. The great significance of the spontaneous groups, however, was that they could arrange meetings between representatives of Swedish authorities and the afflicted families. This was crucial in a situation where most families were suspicious of the authorities. One of the leaders of the spontaneous crisis groups invited one of the cabinet ministers who was visiting Gothenburg, so that she could inform the affected families about how Swedish authorities work. Her information made a powerful impression, and the families of the deceased changed their attitudes to the police. The leaders of the spontaneous groups were able to act forcefully because of the charismatic and traditional authority they enjoyed in their groups. The leaders were also able, albeit temporarily, to bridge over the differences that they had seen to exist between Swedes in the prosperous suburbs and immigrants in segregated estates. These groups do not usually mix, being examples of established people versus outsiders, as Norbert Elias (1965/1999) describes this relational difference. The leaders of the spontaneous crisis groups had a unifying effect thanks to their knowledge of their own group's traditions and of how Swedish authorities work.

The professional crisis groups

The study of the documents after the wreck of the *Estonia* show that professionals – social workers, psychologists, the church’s lay welfare workers and priests – emphasize their jurisdiction in the sphere of mental and social support after disasters and accidents. This is particularly noticeable in the case of priests, on whom the mass media tend to focus. The priests’ strategy can be explained in terms of Abbott’s (1988) theory as the ambition of a profession to strengthen its jurisdiction in the eyes of the general public by putting forward a positive image of their work, for example, in the media. Together with the other professions, they have also strengthened their jurisdiction *vis-à-vis* those who can give legitimacy to their work, namely, the state. This took place after the Kista accident, when a reference group was formed by the National Board of Health and Welfare, with representatives including psychiatrists, social workers, and priests. The group compiled the Board’s “General Guidelines on Psychological and Social Care”. The profession whose knowledge predominates is psychiatry. The problems that can be experienced by someone who has been affected by a disaster can be diagnosed by psychiatry as post-traumatic stress disorder (PTSD). One of the reasons for giving the affected people support after a disaster is to prevent the development of these symptoms.

After the fire in Gothenburg, a slightly different picture of the professionals emerged. Their measures consisted to a significant extent of practical support, for example, helping the families of the victims to arrange travel for relatives who wanted to come to Sweden and assisting with preparations for funerals. For social workers, this meant that some low-status tasks became meaningful. There was plenty of scope for other tasks than conversation. For the psychologists the task actually meant focusing on the significance of conversation. When young people did not want to talk, one of the psychologists tried to encourage friends to support each other. The priests partly toned down their traditional jurisdiction, which involves talking about the meaning of life and about God. Instead, their conversations were about supporting and listening, as well as giving practical help. The memorial services were however a crucial part of the priests’ jurisdiction. Among the lay welfare workers there were two who used psychodynamic theories when they described the situation of the affected people. In other words, they used the abstraction and knowledge of the psychiatrists as a major element in their jurisdiction. An interesting finding, however, is that many of the professionals toned down their professional role in connection with the

disaster. Grief is a general human experience in which the social network is also supportive. The professionals are perhaps not always the best support.

The professionals related to their organizations in three different ways: loyal, critical, and enthusiastic. The loyal ones did not question the crisis group as an organization, they could come to the crisis groups on their own initiative, working long days and doing night duty. The critical ones questioned whether crisis groups as a form of organization were always necessary, since emergency care can be arranged anyway. If they themselves were affected by a crisis, they would not visit a crisis group; instead they would turn to their families. The enthusiasts, on the other hand, saw the crisis groups as an opportunity for them to channel their creativity when it came to finding ways to support the affected people. They toned down their professionalism and said that they felt “honoured” at being able to help the affected people. These enthusiasts resembled the leaders of the voluntary and spontaneous crisis groups.

Conclusions

The spontaneous unifying and organized professional processes are interwoven. The spontaneous crisis groups arranged important contacts between the affected families and the authorities, and the social network is a self-evident support. The weakness of spontaneous support is that it declines after a time, when friends no longer have the energy to listen. The professionals let the social networks have their effect by allowing the affected people meet each other. They also realized the significance of important symbolic acts such as helping young people to visit their friends’ graves or letting the family see the scene of the fire before it was renovated. The strength of professional support is its endurance. With the aid of the resources in the organization where the professionals work, the support can be developed over a long time, provided that the street-level bureaucracy does not hinder, for example, the continuity of contacts. An example of this is the five support centres that the City of Gothenburg set up six months after the fire with the aim of offering support to affected people, without long queues and waiting times. The different crisis groups were very different in terms of what Tilly (2000) calls script versus shared local knowledge. If a crisis group is to be successful, emergency plans drawn up in advance are not sufficient. Shared local knowledge has proven to be crucial if crisis groups are to be able to adapt to the needs of the affected people. It was also found that many immigrants’ social networks acted according to a kind of script. This meant that relatives cooked meals, stayed

with the bereaved for a while, and came back again on the first anniversary. This script is communicated by traditions of how to act in connection with a death.

Translated by Alan Crozier

Lund Dissertations in Social Work

1. Svensson, Kerstin (2001) *I stället för fängelse. En studie av vårdande makt, straff och socialt arbete i frivård*. Lund: Socialhögskolan, Lunds Universitet
2. Jönsson, Håkan (2001) *Det moderna åldrandet. Pensionärsorganisationernas bilder av äldre 1941 – 1955*. Lund: Socialhögskolan, Lunds Universitet
3. Habermann, Ulla (2001) *En postmoderne helgen? – om motiver til frivillighed*. Lund: Socialhögskolan, Lunds Universitet
4. Jarhag, Sven (2001) *Planering eller frigörelse? En studie om bemyndigande*. Lund: Socialhögskolan, Lunds Universitet
5. Tops, Dolf (2001) *A Society With or Without Drugs? Continuity and Change in Drug Policies in Sweden and The Netherlands*. Lund: Socialhögskolan, Lunds Universitet
6. Montesino, Norma (2002) *Zigenarfrågan. Intervention och Romantik*. Lund: Socialhögskolan, Lunds Universitet.
7. Nieminen Kristofersson, Tuija (2002) *Krisgrupper och spontant stöd- Om insatser efter branden i Göteborg 1998* Lund: Socialhögskolan, Lunds Universitet